

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

www.tuba.gov.tr

TÜBA-KED

Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Cultural Inventory

Sayı: 29
2024

**TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi
Kültür Envanteri Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of
Cultural Inventory**

TÜBA-KED uluslararası hakemli bir dergi olup TUBITAK ULAKBIM TRDİZİN, Avrupa İnsani Bilimler Referans İndeksi (ERIH PLUS) ve EBSCO-Art & Architecture Source database veritabanlarında taranmaktadır.

TÜBA-KED is an international refereed journal and indexed in the TUBITAK ULAKBIM TRDİZİN, The European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences (ERIH PLUS) and EBSCO-Art & Architecture Source database.

Yayın Sahibi / Owner:

Türkiye Bilimler Akademisi Başkanlığı adına / on behalf of Turkish Academy of Sciences
Prof. Dr. Muzaffer ŞEKER (Başkan / President)

**Sorumlu Yazı İşleri Müdürü /
Managing Editor**

Mete KURT

Teknik Editör / Technical Editor

Doç. Dr. Haydar YALÇIN

**Basın ve Halkla İlişkiler /
Press & Public Relations**

Asiye KOMUT ŞANLI

Grafik Tasarım / Graphic Design

Ali Buğra ERGİN

**İletişim Asistanı / Communication
Assistant**

Cansu TOPRAK

**Yayın Şekli ve Yayın Türü /
Publication Form and Publication Type**

6 aylık, Türkçe / İngilizce. Yaygın süreli yayın.
Biannual, Turkish / English. Common periodical.

Baskı / Publisher: Ankara Basım Yayın Hizmetleri - Başak Mah. 1704. Sokak No:2/9 Mamak/Ankara

Sayı / Issue: 29/2024 (500 adet)

Basıldığı Tarih : 28 Haziran 2024

Publication Date: 28 June 2024

ISSN: 1304 - 2440

e-ISSN: 2667-5013

TÜBA-KED Yazışma Adresi

TUBA-KED Postal Address

Türkiye Bilimler Akademisi
Râbi Medrese Ofisi, Süleymaniye Mahallesi
Mimar Sinan Caddesi
No: 24 34116 Fatih – İstanbul / TÜRKİYE
Tel: +90 212 513 4824
Faks: +90 212 514 9996
E-posta - E-mail: cansu.toprak@tuba.gov.tr
tubaked.tuba.gov.tr

**Türkiye Bilimler Akademisi
Turkish Academy of Sciences**

Vedat Dalokay Caddesi No: 112 06670

Çankaya- Ankara / TÜRKİYE

Tel: +90 312 442 29 03

Faks: +90 312 442 72 36

www.tuba.gov.tr

© Türkiye Bilimler Akademisi, 2024

© Turkish Academy of Sciences, 2024

(All rights reserved.)

Bu derginin tüm yayın hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz, CD ya da manyetik bant haline getirilemez.
(Kaynağı belirtilmemiş görseller, makalelerin yazarlarına aittir.)

All rights are reserved. Except for the short citations, the manuscripts cannot be reproduced, converted into CDs or magnetic tape in any way without the written permission of the publisher.
(All images without specific references can be accepted as authors' images)

Kapak Fotoğrafı / Cover Image

7353 (M) Envanter No'lu İstima Kabı
İstanbul Arkeoloji Müzesi
Berni Yıldırım Ateş

**TÜBA-KED
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ KÜLTÜR ENVANTERİ DERGİSİ**

TÜBA-KED, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından altı aylık olarak yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Derginin yayın politikası, kapsamı ve içeriği ile ilgili kararlar, Türkiye Bilimler Akademisi Konseyi tarafından belirlenen Yayın Kurulu tarafından alınır.

DERGİNİN KAPSAMI VE YAYIN İLKELERİ

Kültürel mirasın belgelenmesi, tanıtımı ve yaşatılarak gelecek kuşaklara aktarılması amacıyla 2003 yılında yayımlanmaya başlayan TÜBA-KED, her türlü maddi kalıntı, kültürel peyzaj, dekoratif sanatlar, doğal çevre, sözlü gelenek ve anlatımlar, gösteri sanatları, inançlar, ritüeller, şölenler, doğa ve evrenle ilgili toplumların belleklerinde yer etmiş olay ve uygulamalar olmak üzere sayısı daha da arttırılabilecek her türlü somut ve somut olmayan değerleri içeren uluslararası hakemli bir dergidir.

Kültür kavramı altında gerçekleşen tüm faaliyetlerin ortak zemini olmayı hedefleyen TÜBA-KED, ilke olarak, dönem ve coğrafi bölge sınırlaması olmaksızın arkeoloji, sanat tarihi, kırsal ve kentsel mimari, kırsal ve kentsel peyzaj, kültürel peyzaj, kentsel arkeoloji, endüstriyel arkeoloji, etnografya, etnobotanik, jeoarkeoloji ve tarih ile ilgili çalışmalara yer vermektedir. Ayrıca toplulukların, grupların ve bireylerin kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araç-gereçler ile kültürel mekânlar gibi farklı ölçek ve nitelikteki kültürel mirasa yönelik her türlü belgeleme, envanter ve sözlü tarih çalışmaları derginin kapsamı içindedir. Bununla birlikte dergimiz, kültür kavramı içinde tespit edilen tüm uygulamaların korunması, onarımı, sergilenmesi, topluma kazandırılması ve kültür sektörü olarak değerlendirilmesine yönelik proje ve fikirlerle açık olup bu alanlarda bir forum oluşturma işlevini de üstlenmiştir.

2003 yılında “Kültür Envanteri Dergisi” adı ve içeriği ile yola çıkan TÜBA-KED, sadece envanter çalışmaları ile sınırlı kalmayıp, yukarıda sıralanan çalışma alanlarının tamamından bilimsel nitelikte olmak üzere her türlü bilimsel yazıyı kabul etmektedir. Derginin ilgili kurulları tarafından değerlendirmeye alınan yayın başvurularının daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere gönderilmemiş olması ön şarttır. Derginin yayın ilkeleri ve yazım kuralları ile ilgili detaylı bilgilere <http://tubaked.tuba.gov.tr> adresinden ulaşmak mümkündür.

**TÜBA-KED
THE TURKISH ACADEMY OF SCIENCES JOURNAL OF CULTURAL INVENTORY**

TÜBA-KED is an international peer-reviewed journal published biannually by the Turkish Academy of Sciences (TÜBA). The decisions regarding editorial policy, scope and content of the journal is taken by the Editorial Board that determined by the Turkish Academy of Sciences Council.

THE SCOPE AND PUBLICATION POLICIES OF TÜBA-KED

Turkish Academy of Sciences - Journal of Cultural Inventory (TÜBA-KED), which started publication in 2003 with the aim to document, promote and transfer cultural heritage to the new generation, is an international peer-reviewed journal with a wide-ranging scope covering all kinds of tangible remains, cultural landscapes, decorative arts, natural environment, oral traditions and narrations, performing arts, beliefs, rituals, festivals, events and praxes concerning nature and the universe that have made a place in the memory of the society as well many other tangible and intangible values.

Striving to become a common ground for all activities that take place under the concept of culture, the TÜBA- Journal of Cultural Inventory, as a principle, is open to all kinds of studies about archeology, art history, rural and urban architecture, rural and urban landscaping, urban archeology, industrial archeology, ethnography, ethno-botany, geo-archeology and history without limitation of period and geographical region. Also documentation, inventory and oral history studies concerning cultural heritage in different scales and types such as praxes, representations, narratives, information, skills, tools related to these and cultural spaces attributed as a constituent of their cultural heritage by societies, groups and individuals, are within the scope of the journal. In addition, our journal is open to all projects and ideas concerning the conservation, preservation, presentation of all the features defined within the concept of culture, their repossession to the society as well as their appraisal as culture sector; while it has also undertaken the role to establish a forum in these fields.

Having set out with the name and content of the “TÜBA- Journal of Cultural Inventory” in 2003, the journal is not limited to inventory work only, and hence, all kinds of articles with scientific content on the fields mentioned above are accepted as well. While, it is a prerequisite that, the manuscripts submitted to the journal and accepted for the evaluation by the journal’s relevant boards, should not be under consideration or peer review somewhere else, or should not have been accepted for publication or in press or published elsewhere. Detailed information about the publication principles of the journal and the instructions for the authors are available at <http://tubaked.tuba.gov.tr>.

TÜBA-KED

Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi Turkish Academy of Sciences Journal of Cultural Inventory

Kurucu (Founder)

Prof.Dr. Ufuk ESİN (İÜ)

Editörler (Editors)

Prof. Dr. Harun ÜRER (İKÇÜ)

Prof. Dr. A. Güliz BİLGİN ALTINÖZ (ODTÜ)

Doç. Dr. Mert Nezih RİFAİOĞLU (İSTE)

Dr. Öğr. Üyesi Sarp ALATEPELİ (İKÇÜ)

Danışma Kurulu (Advisory Board)

Prof. Dr. Füsün ALİOĞLU (Kadir Has Ü)	Prof. Dr. Remzi DURAN (Selçuk Ü)
Prof. Dr. Tomris Elvan ALTAN ERGUT (ODTÜ)	Prof. Dr. Metin EKİCİ (Ege Ü)
Prof. Dr. A. Güliz BİLGİN ALTINÖZ (ODTÜ)	Doç. Dr. Zeynep Emel EKİM (Medipol Ü)
Prof. Dr. Köksal ALVER (İstanbul Ü)	Prof. Dr. Osman ERAVŞAR (Akdeniz Ü)
Prof. Dr. Rüçhan ARIK (ÇOMÜ)	Prof. Dr. Namık ERKAL (TEDÜ)
Prof. Dr. Oluş ARIK (ÇOMÜ)	Prof. Dr. Osman EROL (İstanbul Ü)
Doç. Dr. Mehmet Ali AYDEMİR (Muş Alparslan Ü)	Prof. Dr. Mehmet ERSAN (Ege Ü)
Prof. Dr. Ayşe AYDIN (Muğla Sıtkı Koçman Ü)	Prof. Dr. Akın ERSOY (İKÇÜ)
Prof. Dr. Serpil BAĞCI (Hacettepe Ü)	Prof. Dr. Bozkurt ERSOY (Ege Ü)
Prof. Dr. Ömür BAKIRER (ODTÜ)	Prof. Dr. İnci KUYULU ERSOY (Ege Ü)
Prof. Dr. Ali BAŞ (Selçuk Ü)	Prof. Dr. Yaşar Erkan ERSOY (Yaşar Ü)
Prof. Dr. Sedat BAYRAKAL (Uşak Ü)	Dr. Fuat GÖKÇE (ODTÜ)
Prof. Dr. Kenan BİLİCİ (Ankara Ü)	Prof. Dr. Turan GÖKÇE (FSMVÜ)
Prof. Dr. Cânâ BİLSEL (ODTÜ)	Prof. Dr. Emel GÖKSU (Dokuz Eylül Ü)
Prof. Dr. Demet BİNAN (MSGSÜ)	Prof. Dr. Tülin GÖRGÜLÜ (YTÜ)
Prof. Dr. Can BİNAN (YTÜ)	Prof. Dr. Neriman ŞAHİN GÜÇHAN (ODTÜ)
Prof. Dr. Hümeysra BİROL (Dokuz Eylül Ü)	Prof. Dr. Nuran ZEREN GÜLERSOY (Işık Ü)
Dr.Öğr.Üyesi Rüstem BOZER (Ankara Ü)	Prof. Dr. Deniz GÜNER (Dokuz Eylül Ü)
Doç. Dr. Hülya BULUT (Muğla Sıtkı Koçman Ü)	Prof. Dr. Gül İŞİN (Akdeniz Ü)
Prof. Dr. Nicholas CAHILL (Wisconsin-Madison Ü)	Prof. Dr. Başak İPEKOĞLU (İYTE)
Prof. Dr. Mehmet Cengiz CAN (YTÜ)	Prof. Dr. Musa KADIOĞLU (Ankara Ü)
Prof. Dr. Kenan ÇAĞAN (Samsun Ü)	Prof. Dr. Cüneyt KANAT (Ege Ü)
Prof. Dr. Ersel ÇAĞLITÜTÜNCİGİL (İKÇÜ)	Prof. Dr. Haşim KARPUZ (Selçuk Ü)
Prof. Dr. Halit ÇAL (Ankara Hacı Bayram Veli Ü)	Prof. Dr. Machiel KİEL (Netherlands Institute in Türkiye)
Prof. Dr. Rafet Gül GÜRTEKİN DEMİR (Ege Ü)	Prof. Dr. Osman KONUK (İKÇÜ)
Prof. Dr. Ebru ERDÖNMEZ DİNÇER (İstanbul Ü)	Prof. Dr. Gülgün KÖROĞLU (MSGSÜ)
Prof. Dr. İclal DİNÇER (YTÜ)	Prof. Dr. Ayşegül KÖROĞLU (Ankara Ü)
Prof. Dr. Necmettin DOĞAN (İstanbul Ticaret Ü)	Doç. Dr. Sema KÜSKÜ (İKÇÜ)
Prof. Dr. Ersin DOĞER (Ege Ü)	Prof. Dr. Heath LOWRY (Princeton Ü)
Doç. Dr. Lale DOĞER (Ege Ü)	Prof. Dr. Zeynep MERCANGÖZ (Ege Ü)
Prof. Dr. Neslihan DOSTOĞLU (İstanbul Kültür Ü)	Prof. Dr. Hasan MERT (Ege Ü)

Prof. Dr. Selçuk MÜLAYİM (MSGSÜ) Prof. Dr. Cumhuri TANRIVER (Ege Ü)
Prof. Dr. Gülru NECİPOĞLU (Harvard Ü) Doç. Dr. V. Macit TEKİNALP (Hacettepe Ü)
Prof. Dr. Mehmet OCAKÇI (İTÜ) Prof. Dr. Cahit TELCİ (İKÇÜ)
Prof. Dr. Öcal OĞUZ (Ankara Hacı Bayram Veli Ü) Prof. Dr. Tamer TOPAL (ODTÜ)
Prof. Dr. Gönül ÖNEY (Ege Ü) Doç. Dr. Elvan TOPALLI (Uludağ Ü)
Prof. Dr. Hakkı ÖNKAL (Dokuz Eylül Ü) Dr. Öğr. Üyesi Faruk TUNCER (YTÜ)
Prof. Dr. Mustafa ÖZER (İstanbul Medeniyet Ü) Dr. Öğr. Üyesi Nüket TUNCER (YTÜ)
Dr. Nimet ÖZGÖNÜL (ODTÜ) Doç. Dr. Sarp Selim TUNÇOKU (İYTE)
Prof. Dr. Devrim ÖZKAN (Gaziantep Ü) Prof. Dr. Ahmet TÜRER (ODTÜ)
Prof. Dr. Deniz ÖZKUT (İKÇÜ) Doç. Dr. Hasan UÇAR (Ege Ü)
Dr. Öğr. Üyesi Şebnem PARLADIR (İKÇÜ) Doç. Dr. Aygül UÇAR (Ege Ü)
Prof. Dr. Saim PARLADIR (İKÇÜ) Prof. Dr. Yelda OLCAY UÇKAN (Anadolu Ü)
Prof. Dr. Mustafa Sacit PEKAK (Hacettepe Ü) Prof. Dr. Ali Osman UYSAL (ÇOMÜ)
Prof. Dr. Şule PFEIFFER (Atılım Ü) Prof. Dr. Nil UZUN (ODTÜ)
Doç. Dr. Ebru OMAY POLAT (YTÜ) Prof. Dr. Zeynep Gül ÜNAL (YTÜ)
Prof. Dr. Gürcan POLAT (Ege Ü) Prof. Dr. Harun ÜRER (İKÇÜ)
Doç. Dr. Yasemin POLAT (Ege Ü) Doç. Dr. Haydar YALÇIN (Ege Ü)
Doç. Dr. Mert Nezih RİFAİOĞLU (İskenderun Teknik Ü) Prof. Dr. Zekiye YENEN (YTÜ)
Prof. Dr. Christopher ROOSEVELT (Koç Ü) Prof. Dr. Filiz YENİŞEHİRLİOĞLU (Koç Ü)
Prof. Dr. Nadide SEÇKİN (Kırklareli Ü) Prof. Dr. Hasan YILDIRIM (Ege Ü)
Doç. Dr. Semra SÜTGİBİ (Ege Ü) Prof. Dr. Yılmaz YILDIRIM (İKÇÜ)
Prof. Dr. Zeren TANINDI (Sabancı Ü) Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ (Atatürk Ü)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Editör'ün Notu	8
<i>Editor's Note</i>	9
İç ve Dış Arasında:	
Alanya Geleneksel Konutlarının Sokak Uzantıları, Çıkmalar Üzerine Topolojik Bir Değerlendirme <i>Between Interior and Exterior: A Topological Evaluation on the Street Protrusions of Alanya Traditional Houses</i>	
Nisa YILMAZ ERKOVAN - Lale ÖZGENEL	11
A Trapezophoros with Eros Figure from Afyonkarahisar Archeology Museum (Table Support) <i>Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi'nden Eros Figürlü Bir Trapezophoros (Masa Ayağı)</i>	
Barış Emre SÖNMEZ	29
Eskişehir Laçın Kırsalındaki Geleneksel Konutların Mimari Özellikleri <i>Architectural Characteristics of Traditional Houses in the Rural Lachin Region of Eskişehir</i>	
Durduşen ÖZTÜRK - Hicran Hanım HALAÇ	39
Hasankeyf Kazıları Orta Çağ Mezarlarında Ölü Gömme Uygulamaları <i>Burial Practices in Hasankeyf Medieval Tombs</i>	
Ayşe ACAR - Zekai ERDAL	63
Dating of Oak Timbers from Anadolu Hisarı (Anatolian Fortress), İstanbul-Türkiye <i>Anadolu Hisarı'ndan Alınan Meşe Örneklerinin Tarihlendirilmesi, İstanbul-Türkiye</i>	
Ünal AKKEMİK - Yasemin ÖZARSLAN - Tomasz WAŻNY	79
Antalya Müzesi'ndeki Taş Kaplar Üzerine Bir Değerlendirme <i>An Evaluation on Stone Vessels in Antalya Museum</i>	
Mustafa YILDIZLI	87
Sultan Çiftliğinden Eğitim Yerleşkesine Dönüşüm: V. Murad Av Köşkü <i>Transformation from Imperial Farm (Çiftlik) to Campus: A Historical Overview of Sultan Murad V Hunting Lodge</i>	
Zeynep İNAN OCAK	105

Konya / Hüyük Budak Köyündeki Köy Odalarının Mekânsal ve Kültürel Açından İncelenmesi*Spatial and Cultural Examination of Village Chambers in Konya / Hüyük Budak Village*

Zehra USLU BÜLBÜL 127

Orta Çağ Bizans'ında Bir Simya Sanatı:**Örnekler Işığında Süblimasyonda Kullanıldığı Düşünülen Taşınabilir Bronz Bir Isıtma Kabı Üzerine Araştırma***The Art of Alchemy in Medieval Byzantium: Research on a Portable Bronze Heating Device Thought to be Used in Sublimation in the Light of Examples*

Berna YILDIRIM ATEŞ 147

EDİTÖR'ÜN NOTU

Geçmişle bağ kurmamızı sağlayan, kimliğimizi, toplumsal uyumumuzu ve dayanıklılığımızı destekleyen paha biçilmez bir değer olan kültürel miras, zamanla karşı karşıya kaldığı doğa ve insan kaynaklı tehditlerle giderek kırılgan hale gelmektedir. Bu bağlamda, kültürel mirasın korunması, sürdürülebilirliği ve gelecek nesillere aktarılması, hepimizin ortak sorumluluğudur.

Tüm bu risklerin karşısında kültürel mirası korumanın, yaşatmanın, ve geleceğe aktarmanın en önemli yollarından biri de belgelemek, değerlendirmek ve korumaya yönelik bilgi üretmektir. Bu noktada, kültürel mirasın envanteri, belgelenmesi ve korunmasına yönelik nitelikli bir akademik yayın ortamı oluşturmayı hedeflemiş olan TÜBA-KED'in rolü ve önemi ortaya çıkmaktadır. Dönem ve coğrafi bölge sınırlaması olmaksızın, farklı ölçek ve nitelikteki somut ve somut olmayan kültürel mirasın belgelenmesini, envanterini ve değerlendirilmesini konu alan 9 makalenin yer aldığı 29. sayısı ile TÜBA-KED üstlendiği misyon doğrultusunda Türkiye'deki miras çalışmalarına çok boyutlu akademik katkı sağlamaya devam etmektedir. Bu sayıdaki konu çeşitliliğinin bundan sonraki sayılarda daha da artarak devam etmesi arzumuzdur.

TÜBA-KED'in 29. sayısının sizlere ulaşmasında çok sayıda kişinin katkısı ve emeği bulunmaktadır. Başta Türkiye Bilimler Akademisi Başkanı Sayın Prof. Dr. Muzaffer ŞEKER olmak üzere, derginin sekreteryaya çalışmalarını yürüten Cansu TOPRAK'a ve Asiye KOMUT ŞANLI'ya, derginin dizgi ve tasarımını üstlenen Ali Buğra ERGİN'e, bilimsel çalışmalarını bizlerle paylaşarak hedeflediğimiz akademik üretim, paylaşım ve tartışma ortamına katkı koyan bu sayıda yer alan makalelerin değerli yazarlarına; yaptıkları titiz değerlendirmeler ve yapıcı eleştirilerle sunulan makalelerin niteliklerinin daha da artırılmasında önemli rolleri olan değerli hakemlerimize; editörlük görevini beraber üstlendiğim Prof. Dr. Harun ÜRER, Doç. Dr. Mert Nezih RİFAİOĞLU ve Dr. Öğr. Üyesi Sarp ALATEPELİ ile birlikte teşekkürü borç biliriz.

Prof. Dr. A. Güliz BİLGİN ALTINÖZ
Editör

EDITOR'S NOTE

Cultural and natural heritage is a fragile and non-renewable asset connecting generations, while fostering identity, social cohesion, and resilience. However, it is prone to various natural and human-induced risks, those threatening its conservation and sustainability. In this context, the conservation, sustainability and transfer of cultural heritage to future generations has become our common responsibility.

In the face of all these risks, one of the most important ways to conserve, sustain and transmit cultural heritage to the future is to document, evaluate and produce information for conservation. At this point, the role and significance of TÜBA-KED as a qualified scientific publication medium for the inventory, documentation, and conservation of the cultural heritage become ever more evident. In line with this mission, TÜBA-KED continues to provide multidimensional academic contributions to heritage studies in Turkey with its 29th issue, which includes 9 articles in a wide range, such as documentation, inventory, and evaluation tangible and intangible cultural heritage of different periods, geographical locations, scales, and categories. It is our desire that the diversity of topics in this issue will continue to increase in the next issues.

In the publication of the 29th issue of TUBA-KED, many people have made contributions and efforts. Together with Prof. Dr. Harun ÜRER, Assoc. Prof. Dr. Mert Nezih RİFAİOĞLU and Asst. Prof. Dr. Sarp ALATEPELİ as the editors of TÜBA-KED, we would like to express our deepest gratitude, first and foremost to Prof. Dr. Muzaffer ŞEKER, the President of TÜBA, for his valuable support to TÜBA-KED; to Cansu TOPRAK and to Asiye KOMUT ŞANLI for carrying out the heavy and hard secretarial work; to Ali Buğra ERGİN for typography and design of the journal; to the esteemed authors of the articles in this issue for their contribution to this academic communication and discussion platform with their scientific works; and to the meritorious referees of this issue for very careful reviews, and constructive comments that had significant role in improving the quality of the articles in this issue.

Prof. Dr. A. Güliz BİLGİN ALTINÖZ
Editor

İÇ VE DIŞ ARASINDA: ALANYA GELENEKSEL KONUTLARININ SOKAK UZANTILARI, ÇIKMALAR ÜZERİNE TOPOLOJİK BİR DEĞERLENDİRME

BETWEEN INTERIOR AND EXTERIOR: A TOPOLOGICAL EVALUATION ON THE STREET PROTRUSIONS OF ALANYA TRADITIONAL HOUSES

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 12 Ekim 2022	Received: October 12, 2022
Hakem Değerlendirmesi: 28 Kasım 2022	Peer Review: November 28, 2022
Kabul: 3 Ocak 2024	Accepted: January 3, 2024

DOI: 10.22520/tubaked.1188193

Nisa YILMAZ ERKOVAN* - Lale ÖZGENEL**

ÖZET

Alanya geleneksel konut dokusu Cilvarda burnunun tanımladığı yarımada bulunan kale içerisinde. Bu çalışma kale surları içerisindeki geleneksel yerleşime odaklanmakta, iç ve dış mekân arasında bir arakesit mekân olarak tanımlanan konut çıkmalarının tektonik kurgusu ve mimari anlamı üzerine, sokak dokusu-konum ilişkisi, yapılar arası ilişki ve yapı içi mekânsal kurgu üzerinden bir okuma sunmaktadır. Literatür taraması ve arazi çalışmaları ile desteklenen çalışma kapsamında kale surları içinde toplam 22 adet ev yerinde incelenmiş, sahipleri ile görüşmeler yapılarak, yapım ve kullanımları hakkında bilgi derlenmiştir. Bu örnekler referansında birbiriyle ilişkilenen iki tartışma okumanın çerçevesini oluşturmaktadır: geleneksel çevrelerin şekillenişinde, yapı ve mekân oluşumlarında iklim, arazi yapılanması, malzeme, ekonomik durum ve kültürel yapılanma etkenlerinin rolü ve yapıların biçimlenme özelliklerine göre oluşan konut mekanlarının ve mekânlar arası ilişkilerin kurgulanma özellikleri. Evin ve sokağın bir parçası olan çıkmaların tektonik kurgusu ve aralarındaki ilişkiler, geleneksel yapıyı çevreyi bütüncül bir yaklaşımla ele alan bu çerçeve içinde değerlendirilmiştir. Bu anlamda, çalışma çıkmalar üzerine bir tipoloji çalışması değil, biçimsel ve mimari nitelikler ile ilişkilerin irdelendiği bir topoloji çalışmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Alanya, Geleneksel Konut, Çıkma, Sokak Dokusu, Topoloji.

* Doç.Dr., Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü.
e-posta: nisa.erkovan@alanya.edu.tr ORCID: 0000-0002-7473-7131

** Prof. Dr., Ortadoğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü.
e-posta: olale@metu.edu.tr ORCID: 0000-0003-0016-7225

ABSTRACT

Alanya's traditional housing fabric is found within the castle located on the peninsula defined by the Cilvarda promontory. This study focuses on the traditional settlement and makes a reading on the tectonic structure and architectural meaning of the bay windows, which are defined as an intersection between the interior and exterior, through such themes as street texture-location relationship, the relationship between buildings and spatial setup within the building. Within the scope of the study, a total of 22 houses within the walled city are examined on site, and interviews are held with their owners to collect information about construction and use. Two related discussions are developed in reference to the examined cases which form the framework of the study: role of climate, landform, material, economic status and cultural background as factors in shaping the traditional environments, and the structure of the properties of spaces and inter-space relations that are formed as a result of building form. The tectonic structure of the bay windows, which are a part of the house and the street, and the relationships between the two are evaluated within this framework that considers the traditional built environment with a holistic approach. In this sense, the study makes a topological reading, rather than a typological one on bay windows, in which formal and architectural qualities and their relationships are examined.

Keynotes: Alanya, Traditional House, Bay Window, Street Texture, Topology.

GİRİŞ

Alanya geleneksel konut dokusu, ilçenin güneyindeki dik yamaçlı yarımada ve yarımadanın güneybatı köşesindeki Cilvarda Burnu'nun tanımladığı yarımada bulunan kalenin içindedir. Kaynaklara göre, Kanuni Sultan Süleyman döneminde Kaleiçi ve dışında toplam 310 Müslüman evi bulunmaktadır (Konyalı, 1946, s. 246). Bu dönemde yerleşim, Kale Mahallesi, Sath-ı Mail Mahallesi ve Taşpazarı Mahallesi olmak üzere üç mahalleye ayrılmıştır. Kale Mahallesi 74 haneye sahiptir ve askeri fonksiyonların geliştiği bir mahalledir. Konut yoğunluğunun en fazla olduğu Sath-ı Mail Mahallesinde 219 hane vardır ve mahalledeki konutlar eğimli arazide yapılan teraslamlar üzerine inşa edilmiştir. 57 haneli Taşpazarı Mahallesi, adından da anlaşılacağı üzere, kentin çarşısının bulunduğu ticari merkezdir. Ticari işlevli yapıların yoğun olduğu mahallede konut sayısı diğer mahallelere göre azdır. Mahalle büyüklüğü ve kimliğindeki farklar, Alanya'da 16. yüzyılda her mahallenin kendine özgü bir yapısı olduğunu ve mahallelerin belirli bir yerleşim planlamasına göre kurulduğunu göstermektedir (Kocakuşak, 1996, s. 170; Türkmen 1996, s. 54). Bir diğer kaynak olan Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'ne göre 17. yüzyılda Orta Hisarda 300, Aşağı Hisarda, büyük kale içinde 800 ev vardır (Çelebi, 2011, s. 321-322). Alanya 1860'lara kadar sur duvarları içerisinde gelişmeye devam etmiştir. Surların içinde kalan alanın 19. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte giderek sıkışık bir yerleşime dönüşmesi ve Kale içerisinde genişlemeye elverişli alan kalmaması nedeniyle yerleşim alanı bu dönemde sur dışına taşmıştır (Şek. 1).

Surların tanımladığı alanın topoğrafyası oldukça dik bir eğime sahiptir. Bu nedenle belirgin ve düzenli bir sokak dokusu oluşmamıştır. Bazı sokaklar araç trafiğine elverişli değildir, bazıları ise çıkmaz sokak şeklinde sonlanmaktadır. Yerleşimin genelinde yollar eğime paralel olarak yerleştirilmiş, eğime dik olan yollar ise merdivenli olarak düzenlenmiştir. Bazı sokaklarda yer darlığından dolayı yapılar ve sokaklar arasındaki bağlantıyı koparmamak için üstü ve iki yanı kapalı, çoğu zaman üstünde bir evin odası veya terası bulunan geçitler yapılmıştır. Birçok eğimli arazi yerleşiminde olduğu gibi burada da geçitler sokağın özgün, karakteristik ve yarı kamusal-yarı özel bileşeni olmuştur (Foto. 1).

Sokak dokusunun önemli öğelerinden biri de su elemanlarıdır. Hemen hemen her evin avlusunda küçük ve her sokakta ortak bir noktada daha büyük sarnıçlar vardır. Bazı konutların zemin katlarının bir kısmı da sarnıç olarak işlevlendirilmiştir. Yağmur suyunun toplanması ve depolanması ekonomik ve sürdürülebilir bir kullanımı olanaklı kılmaktadır. Yerleşim dokusu içerisinde ayrıca, neredeyse her sokakta bir çeşme bulunmaktadır (Foto. 2).

Eğim nedeniyle evler arazide yapılan teraslamlar üzerine oturtulmuş, girişleri alt katlarında bulunan avlulardan, arka yoldan veya her ikisinden de olacak şekilde düzenlenmiştir. Düz alanların azlığı nedeniyle, bazı yerlerde evler birbirine bitişik ve üst üste binecek şekilde yapılmıştır. Alttaki evin damı, üzerindeki evin gezinti alanı ve çamaşırılığı olarak işlevlendirilmiştir.

Şekil 1. Alanya yerleşim haritası / *Alanya settlement map* (Erkovan, 2022).

Fotoğraf 1. Alanya surlu yerleşmesi, sokak dokusundan örnekler / *Examples of streets in the walled settlement at Alanya* (Erkovan, 2022).

Fotoğraf 2. Alanya surlu yerleşmesi, çeşmeli sarnıç / *Alanya walled settlement, cistern with fountain* (Erkovan, 2022).

Günümüzde, surların içerisindeki korunmuş geleneksel dokunun büyük bölümü Hisariçi Mahallesi ve Tophane Mahallesinde toplanmıştır (Foto. 3 ve 4). Ehmedek / (Dizdar Kalesi) ile iç kale arasında yer alan Hisariçi mahallesindeki evler bahçeli, nispeten küçük hacimli ve genellikle iki katlıdır. Ahşap hatıllı moloz taş ve ahşap malzemenin kullanıldığı yapıların çift kanatlı giriş kapıları vardır. Pencerelem demir şebekeli ve ahşap kepenklidir. Üst örtü olarak toprak dam veya alaturka kiremitle kaplı kırma çatı kullanılmıştır. Her iki çatı kapama sisteminin birlikte kullanıldığı örnekler de vardır (Türkmen, 1996, s. 56). Kale yolunun alt kısmında kalan Tophane Mahallesindeki evler ise genellikle iki katlı olup, deniz seviyesinden 260m yükselen dik bir yamaçta (yaklaşık %60 eğimli) eğime uygun olarak

yerleştirilmiştir. Eğim nedeniyle üç katlı olarak inşa edilmiş evlerde en alt kat ahır olarak işlevlendirilmiştir.

Evlerin yaşam alanı ve esas katı geleneksel evlerde olduğu gibi birinci kattır. Zemin katta rutubetten korunmak ve sokak kotundan evin yaşam mekânlarının görünmemesi, yani mahremiyetin sağlanması adına hane halkının yaşam mekânları üst katta düzenlenmiştir. Zemin kat ya da bahçe katı “ambar” olarak adlandırılan depolama ve “gedey” olarak adlandırılan ahırlar ile servis mekânlarına ayrılmıştır.¹ Bu mekânlar, zemin kat ve esas katı bağlayan merdivenin bulunduğu avluya açırlar. Taş zeminli bu avlu kimi zaman evin içerisine dahil edilmeyip açık mekân olarak düzenlenmiştir.

¹ “Gedey”: Yapıların zemin katında bulunan, sıvasız duvarlı ve sıkıştırılmış toprak zeminli depolama mekânlarıdır. Ahır ve samanlık olarak kullanılan bu mekânların giriş kapısı hayvanların rahatça girip çıkabileceği yükseklik ve genişliktedir (Hacıkura, 2000, Ek A). “Ambar”: Tahıl gibi kuru ürünlerin ahşap sandıklara konularak depolandığı mekânlardır; duvarları sıvalıdır ve zemin seviyesi genellikle diğer zemin kat mekânlarından daha yüksektedir.

Fotoğraf 3. Alanya Kale yerleşimi / *Alanya Castle settlement* (Erkovan, 2022).**Fotoğraf 4.** Tophane Mahallesi / *Tophane neighbourhood* (Erkovan, 2022).

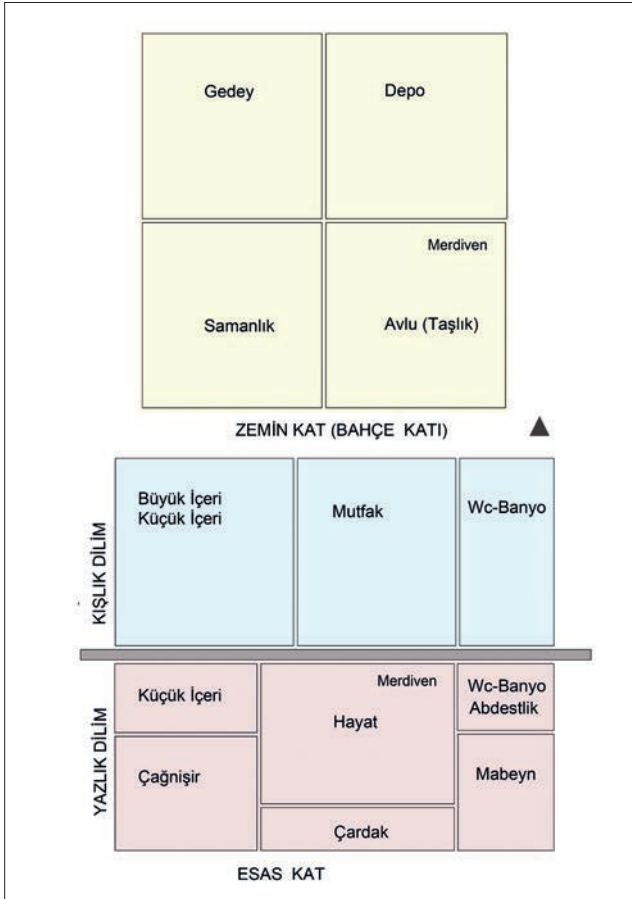
Açık avluya sahip evlerde giriş kapısı, avluda bulunan ve yan kısımları ahşap duvar ile kaplanmış merdivenin önünde bulunur. Evlerin özgün ve belirgin özelliği mekânların “yazlık” ve “kışlık” dilimler olarak iki komşu birim halinde düzenlenmiş olmasıdır (Şek. 2). “Hayat”, “çağnişir”, “çardak” ve “mabeyn” olarak adlandırılan mekânlardan oluşan yazlık dilim manzara yönünde ve çıkma şeklinde planlanmıştır.² Yaz mevsiminin kışa göre daha uzun sürmesi ve yapının bu bölümünün daha yoğun kullanılması nedeniyle, kışlık dilime

göre daha özenli bir şekilde inşa edilmiştir. Ana malzemesi ahşap olan yazlık dilim çıkmasını beden duvarlarına dayanan ahşap destekler taşımaktadır. Üst kat ahşap karkas üzerine ahşap kaplama olarak yapılmış, bazı örneklerde de kırıktı sıva ile bitirilmiştir. Kışlık dilim yazlık dilimin gerisinde kalan, değişik boyutlarda odalardan ve mutfaktan oluşmaktadır. Kışlık kesimdeki odalar soğuğu geçirmeyecek şekilde masif taş ve ahşap hatıllı yığma taş duvar gibi malzeme ve tekniklerle yapıldığından rüzgâr ve esintilere karşı daha korunaklıdır.

² “Çağnişir”: Evin en güzel manzaraya bakan, en ayrıntılı ve bezemeli odasıdır. Yüklük ve sedir gibi yerine göre yapılmış tefriş elemanları ile birlikte planlanmıştır (Hacıkura, 2000, Ek A). “Mabeyn”: Çağnişir gibi düzenlenmiş ancak daha küçük olan bu mekân genellikle güneye bakacak şekilde konumlandırılmıştır. Kalabalık misafir gruplarının ağırlandığı durumlarda kadınlar tarafından kullanılmaktadır. Genellikle büyük konutlarda çağnişir ve mabeyn iki ayrı oda olarak bulunur (Hacıkura, 2000, s. 34). “İçeri”: Uyumak için kullanılan odalar olup, ebeveynler için “büyük içeri”, çocuklar için “küçük içeri” olacak şekilde ayrı ayrı düzenlenmiştir. Bu odaların içinde ocak, dolap, sedir gibi mekânın mimarisine uyarlanmış tefriş elemanları bulunur (Şener, 1976, s. 6).

Pencere boyutları yazlık dilime göre daha küçüktür. Her iki dilimde de odalar enine dizilmiştir, ancak iç ve dış mekânlar daha yalın bir şekilde düzenlenmiştir (Şener, 1984, s. 10-11; Türkmen, 1996, s. 57). Yazlık-kışık kullanımı Alanya gibi Akdeniz ikliminin hâkim olduğu ılıman bölgelerde gün içinde yer değiştirmeyi de temsil eder. Buna göre, güneşin yakıcı olduğu gündüz saatlerinde daha korunaklı, az açıklıklı, kalın duvarlı ve kışık olarak adlandırılan bölümler tercih edilir. Tüm ev halkının bir araya geldiği akşam saatlerinde ise yaşama mekânı olarak daha esintili, gündüz sıcaklığını içerde tutmayan, hafif malzeme ile yapılmış özel odaların bulunduğu yazlık dilim kullanılır.

Şekil 2. Alanya geleneksel konutları, şematik kat planları (Şener, 1984, 12'den yeniden üretilmiştir.) / *Alanya traditional houses, schematic floor plans (adapted from Şener, 1984, s. 12).*

Alanya suriçi evleri çoğunlukla tek yapı ölçeğinde çalışılmıştır.³ Tipolojik bilgi ve belgeleme sunan bu çalışmaları desteklemek ve karşılaştırmalı

değerlendirebilmek amacıyla yapılan arazi çalışmalarında topolojik mekân ilişkisini görünür ve güçlü bir biçimde temsil eden, eğime ve çevresel bağlama uyumlandırılmış 22 adet konut örnek olarak seçilmiş, yerinde incelenmiş, sahipleri ile görüşmeler yapılarak yapım ve kullanım hakkında bilgi derlenmiştir. Yerinde yapılan tespitler ve belgeleme sokak, konut, mekân ve işlev arasındaki ilişkiler ve etkileşimlerinin deneyimlenmesini, evlerin mimari tasarımını yönlendiren tektonik bileşenlerin ve işlevsel unsurların izlenmesini sağlamıştır. Bu bağlamda sokak taşmaları olarak tanımlanan çıkmaların, evlerin ayırt edici, özgün ve mekân kurucu bileşenleri olarak öne çıktığı görülmüştür. Bu makale, çıkmalar üzerine bir örneklem ve topolojik bir okuma sunmaktadır.

GELENEKSEL KONUT VE ÇIKMA ÜZERİNE

Geleneksel konutlarda yaşam katının birinci kat olarak düzenlenmesi ve bu katta yapılan çıkma uygulamasının tarihselliği ve kökeni üzerine değişik görüşler sunulmuştur. Arel (1982, s. 39), yaşam katının zeminden üst kata taşınmasını, Orta Asya'da Türklerin yerleştiği bölgelerde var olan ve savunmaya öncelik vermeyi amaçlayan bir mimari anlayış içinde ortaya çıkmış "yüksek ev" tipi ile ilişkilendirerek bu ev tipinin Anadolu'ya Türklerin yayılma hareketi ile ulaştığını belirtir. "Yüksek ev" tipolojisini zemin kattan bağımsız hareket eden Osmanlı döneminin "asma ev" yaklaşımıyla da ilişkilendiren Arel'e (1982, s. 34-39) göre, Anadolu'da ilk çağlardan beri inşa edilen tek katlı ev geleneği savunma, işlevsel gereksinim ve toplum yapısından kaynaklı ihtiyaçlar nedeni ile değişmiş, tek katlı evlere kat eklenmiş ve iki tip zaman içinde kaynaşmıştır. Yaşam katının üste alınmasında simgesel ve kültürel öğeler de rol oynamıştır (Arel, 1982, s. 39). Türk toplumunda konuk ağırlamak önemli bir sosyal ritüeldir ve konuklar konutun en iyi mekânlarında misafir edilir. Alanya evlerinde gözlenen mabeyn ve çağnişir mekânlarında olduğu gibi geleneksel konutlarda da konuk ağırlamak için üst katta düzenlenen başoda kullanılır (Arel, 1982, s. 39).

Başoda, mabeyn ve çağnişir gibi konuk ağırlanan prestijli mekânlar, büyüklük ve bezemenin yanısıra dışarı doğru yapılan mekânsal çıkmalarla da özelleştirilir. Çıkma, odanın/mekânın sokağa ya da avluya doğru uzanan, üç yan pencere uzantısıdır ve "şahnişin", "bakıncak", "cunba" gibi değişik isimlerle adlandırılır (Hasol, 1995, s. 119, 425).

³ Arı, N. G. (2016). *Antalya İli Alanya İlçesi Mithat Tokuş Konağı Restorasyon Önerisi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü; Göncü, Ö. (2012). *The Conservation Proposal of Hasanağalar (Alaydın) House in Alanya* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü; Hacıkura, N. (2000). *Alanya'da Müftüoğlu Evi Restorasyon Projesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü; Ceylan, O. (1997). Geleneksel Alanya Evleri. *Art Decor*, 5 (57), 76-87; Şener, H. (1976). Geleneksel Konutların Korunmasına Bazı Analitik Yaklaşımlar Örnek: Alanya'da Geleneksel Konutlar. İTÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü Bülteni, 7 (2), 2-10; Şener, H. (1984). *Alanya'da Geleneksel Konutlar*. İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi; Gönüllü, M. N. (2001). Alanya Yaylalarında Geleneksel Meskenler ve Barınaklar. *Türk Akdeniz Dergisi 2000 Belleten*, Antalya, ss. 49-60; Koçak, E. C. (2004). "Alanya'nın Merkezinde Yaşayan Halkın Göç Ettiği Yaylalarda Geçici (Basit) Türde Yapılmış Geleneksel Evler ve Bir Örnek-Alaydın Evi". F. Nafiz Koçak (Der.), *Alanya Tarih ve Kültür Seminerleri III*. Hür Ofset, 53-57.

Cunba, Osmanlı arşiv belgelerinde ve *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*'nde binanın kat duvarı yüzeyinden dışarıya doğru yapılan çıkmaların küçüğü için kullanılan bir deyim olarak geçer; büyük çıkma “şâhnişin”, etrafı açık çıkma “balkon” olarak adlandırılır (Pakalın, 1971, s. 310). Aynı sözlükte “şâhnişin”, evin sokak üzerine taşan çıkmalarına verilen isim olarak da belirtilir. “Şahnişin” olarak anılan ve halk arasında “şahniş” olarak da kullanılan şahnişinin, kelime anlamı şahların oturmalarına lâyük yerdir (Pakalın, 1971, s. 305).

Sedat Hakkı Eldem'e göre, 16-17. yüzyıldan başlayarak geleneksel evlerin sokak cephelerine pencere açılmış, eklenen çıkma ve şahnişinlerle sokak cephesi vurgulanmıştır (Eldem, 1984, s. 1-2). Eldem (1984) tipolojik olarak ele aldığı geleneksel konutlarda çıkmanın oluşumunu odanın bağımsız bir mekân olarak hareket etmesine bağlar. Açık sofa cephesinde konumlanmış odaların yanısıra, hayata bakan veya açılan biçimde düzenlenmiş “köşk odalar” ve “sofa köşkleri” de vardır. Eldem'e göre çıkmalar iklimsel sebepler başta olmak üzere çeşitli nedenlerle sofanın içeriye alınmasından sonra odaların yapı çeperlerinde düzenlenmesi ile şekillenmiştir. Bu anlamda çıkmalar hanenin içe dönük yaşam ve mekân kurgusu geleneği içinde, dış mekânla ilişkilene tercihini temsil eden öğelere dönüşmüş; ideal plandan uzaklaşan çarpık formlu evlerde çıkmalarla ideal plana yaklaşılmış; duvar üzerine eğri çıkmalar yapılarak ideal plana yakın konutlar inşa edilmiştir (Eldem, 1984, s. 19-20). Yürekli'ye (2005) göre ise çıkma biçimlenişleri farklı strüktürel kurguların sonucudur. Çıkmalar, momenti azaltıp ahşabın taşıyıcılığını arttırarak odanın boyutunu büyütmede ve böylece ahşap strüktürün görece hafifliğini güçlendirmektedir (Yürekli ve Yürekli, 2005, s. 16, 30, 44).

Evin işlevsel kullanımını desteklemek, strüktürel zorunluluk ve/veya hane halkının yaşam konforunu arttırmak için yapılan çıkmalar aynı zamanda iç ve dış ilişkisini de kurmaktadır. Yapının üst katı dış mekânla, yani sokakla ilişki kurulan kat olarak değerlendirildiği için bu kattaki odalar sadece pencereler ile değil sokağa yapılan mekânsal taşmalarla, yani çıkmalarla da kontrollü bir biçimde sokakla ilişkilendirilmiştir. Geleneksel yerleşimlerde sokak düzeninin genellikle zaman içinde ve organik olarak gelişmiş olması, konutların zemin katlarının sokak düzenini takip etmesini zorunlu kılmış, bu durum zemin katların pek çok durumda açılı bir dış çeperle yapılmasını gerektirmiştir. Çıkmalar, hem oluşan bu açılı çeperi üst katta düzelterek ortogonal bir çepere dönüştürmek, hem de yaşam katında daha fazla yer elde etmek için değerlendirilmiştir.

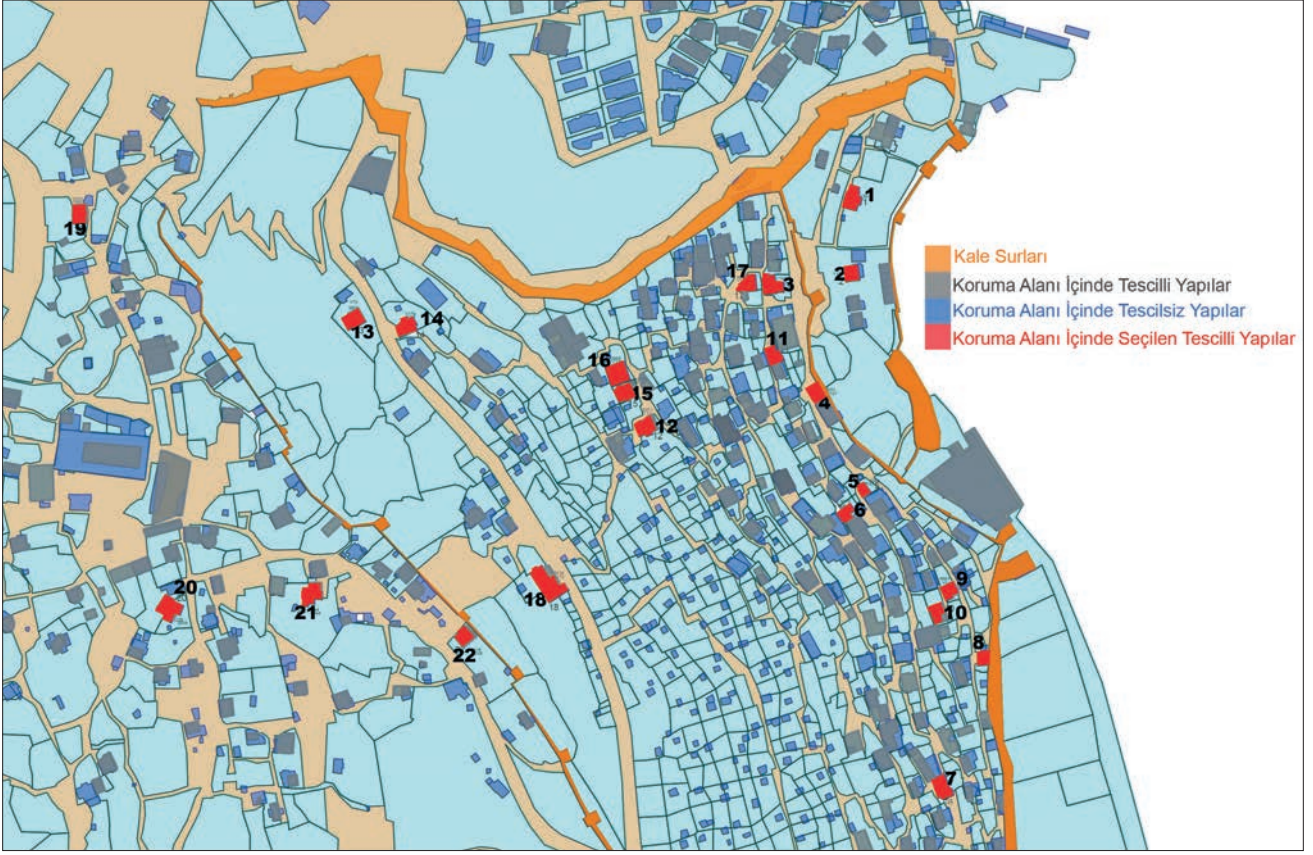
Şüphesiz ki çıkmalar, sokakla ilişki kuran, manzaralı ve aydınlık mekânlar olarak geniş bir yapı alanı üzerinde inşa edilmiş, düzgün formlu zemin katlara sahip evlerin yaşam katlarında da tercih edilmiştir. Yaşam katının çıkmalarla desteklenerek büyütülmesi, suriçi gibi yapılaşma ve büyüme alanı sınırlı olan yerleşimlerdeki alan kısıtından kaynaklı sıkışık yapı kurgusu içinde tercih edilen bir büyüme çözümü olmuştur. İç avlu planlı geleneksel evlerde avlu, günlük hayatın büyük bir kısmını evde ve iç avluda geçiren kadınlar ve hane halkı için bir dış mekân ortamı sunmuştur. Ancak yerleşim alanı kısıtları nedeniyle iç avlulu ev planının uygulanmadığı durumlarda çıkma, hane halkının dış mekânla ilişkisini kuran mekân olmuştur. Çıkma, yaşam katına mekânsal büyüme dışında nitelikler de katmıştır. Bu anlamda, daha fazla gün ışığı, hava, rüzgâr ve manzara alabilmek için üç yönde şeffaflaşabilen bir cephe ögesi olarak da değerlendirilmiştir. Bazı örneklerde özelleşmiş bir işlev için de çıkma yapıldığı izlenmiştir. Örneğin, Sakarya'da, Geyve Taraklı Mahallesi'nde incelenmiş olan bir evin sofasında ve üç tarafı pencereli odasında yetiştirilen ipek böceğinin gelişmesi için gerekli olan poyrazın evin içine alınabilmesi için, konutun ilgili tarafına küçük çıkmalar yapılarak pencereler açılmıştır (Kafesioğlu, 1955, s. 30-31). Çıkmalar konut dokusu içinde, kapı önünü yağmur ve güneşten koruyan sundurma, yaya kullanımı ağırlıklı sokaklarda gölge alanlar oluşturma gibi işlevsellikler de kazanmıştır (Evren, 1959, s. 6-7). Çıkmalar, özellikle yazlık bölümde ve şahnişin ve çağnişir gibi özel odalarda da sıklıkla uygulanmıştır. Öte yandan, çıkmaların yol kotundan yaya güvenliğini sağlayacak yükseklikte olmaması, özellikle payandalarla inşa edilmiş olanların dar sokakların kullanımını olumsuz etkilemesi; ahşaptan yapılan çıkmaların yangınların başlaması ve yayılmasına neden olması gibi çeşitli olumsuzluklara yol açtığı da belirtilmektedir (Arseven, 1984, s. 108). Bu nedenle Osmanlı döneminde hem yangınların önlenmesi hem de sokak güvenliği bakımından çıkmaların yüksekliği ve genişliğiyle ilgili kurallar ve vergiler getirilerek, çıkma uygulamaları kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır (Şenyurt, 2016, s. 90-94).

ALANYA SURİÇİ BAĞLAMINDA ÇIKMA

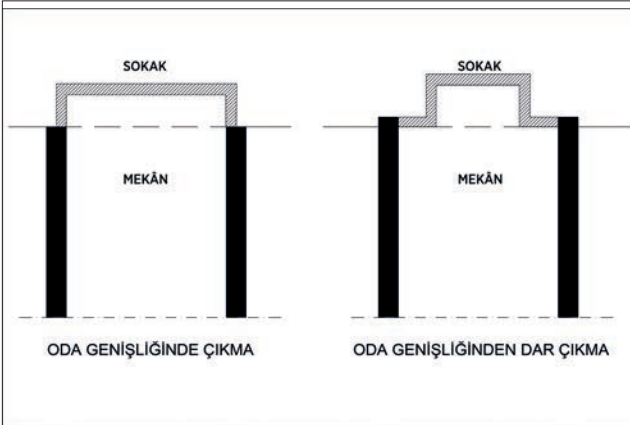
Geleneksel sokak dokusu içerisindeki 22 adet konutta yapılan incelemede değişik çıkma uygulamaları belgelenmiştir (Şek. 3).

Araştırmada, yaşam katı cephesinin tamamının çıkma olarak düzenlendiği, birden fazla odada/yaşam mekânında oda genişliğinde çıkmaların bulunduğu ve oturma biriminden daha dar çıkmaların yapıldığı örnekler görülmüştür (Şek. 4).

Şekil 3. Tophane ve Hisariçi Mahalleleri, incelenen konutları gösteren yerleşim haritası / *Tophane and Hisariçi neighbourhoods, settlement map showing the examined houses* (Erkovan, 2022).

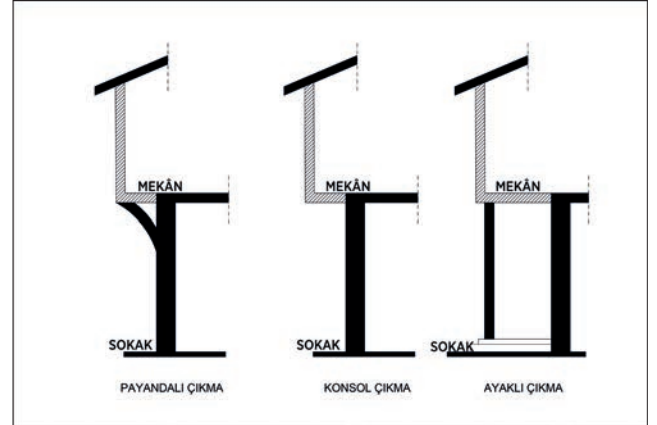
Şekil 4. Yaşam katı cephesindeki çıkma düzenlemeleri, şematik çizim / *Protrusion arrangements on the living floor façade, schematic drawing* (Erkovan, 2022).

Ayrıca incelenen örneklerde şahnişin olarak adlandırılan başodalarda köşe çıkması biçiminde yapılan çıkmalar ile sokak kapısı üzerine gölgelik oluşturacak biçimde düzenlenen çıkmaların da sayıca çok olduğu izlenmiştir.

Hafif malzeme olan ahşap kullanılarak, bağdadi duvarlar biçiminde inşa edilen çıkmalar yapım tekniği bakımından “konsol”, “payandalı” ve “ayaklar üzerinde”; biçimsel açıdan da “dik açılı” ve “gönye çıkma” olmak üzere gruplandırılabilir (Şek. 5 ve 6; Foto. 5 ve 6).

Şekil 5. Yapım tekniklerine göre çıkma tipleri, şematik çizim / *Protrusion types according to construction techniques, schematic drawing* (Erkovan, 2022).

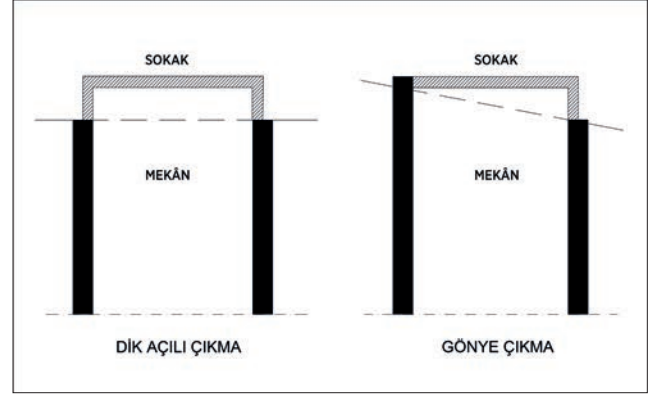

Eğimli bir arazide kurulmuş olduğu için özgün bir sokak dokusuna sahip olan Alanya suriçi yerleşiminin sokak dokusundaki hareketlilik çıkmalarla belirginleşir. Yaşam katındaki her bir odanın çeşitli işlevleri yerine getirecek bir mekân ve tefriş anlayışı ile, yani adeta bağımsız bir ev kurgusu içinde tasarlandığı geleneksel evlerdeki bir diğer tasarım prensibi de mekânsal mahremiyetin sağlanmasıdır. Bu nedenle yapılar içe dönük olarak tasarlanmış, mümkün olan durumlarda iç avlu etrafında şekillendirilmiş, sokak tarafına nispeten daha kapalı bırakılmış ve kimi zaman sokak kapısı dış mekâna açılan tek açıklık olarak planlanmıştır.

Fotoğraf 5. Yapım tekniklerine göre çıkmalar / *Protrusion types according to construction techniques* (Erkovan, 2022).

Şekil 6. Biçimsel bakımdan çıkma tipleri, şematik çizim / *Protrusion types according to form, schematic drawing* (Erkovan, 2022).

Ancak zaman içinde, gerek işlevsel ihtiyaçlardan kaynaklı mekânsal büyüme arzusu ve yaşam katının sosyal ve mekânsal prestijini temsil edecek nitelikte mekân ihtiyacı, gerekse de yaşam katına daha fazla ışık ve sokak manzarası alma beklentisi, çıkmanın yaşam katını sokağa uzatan, çok işlevli bir mimari öge olarak değerlendirilmesine yol açmıştır.

Bir “ilişki kurma” elemanı olarak işlev kazanan çıkmalardaki pencereler yaşam katı ve hane halkının dışarıya açılmasına olanak sağlamıştır. Çıkma, zamanla özelleşerek evin en çekici ve konforlu oturma yerine dönüşmüştür. Hem düzgün geometrik formlu alanlar elde etmek, hem de daha fazla ışık, hava ve manzara alabilmek amacıyla tek bir odada değil, evin diğer odalarında da kullanılmaya başlanmıştır. Alanya suriçi yerleşiminde bu durumları temsil eden çıkma örnekleri vardır. Çıkmalar aracılığıyla, dar ve biçimsiz sokak dokusu içerisinde daha düzgün üst katlar ve odalar yaratılmış, aynı zamanda kontrollü bir şekilde sokak ile ilişki kurulmuştur.

Fotoğraf 6. Biçimine göre çıkma tipleri / *Protrusion types according to form* (Erkovan, 2022).

Her bir çıkma yapım tekniği ve malzemesi, büyüklüğü, yapıdaki konumu, biçimi ve mekânsal düzenlemesi bakımından farklılaşsa da sokak üzerindeki etkisi benzerdir. Kat genişliğinde, oda genişliğinde veya oda cephesinden daha dar düzenlenmiş olan çıkımlar farklılıklarına rağmen ritmik olarak devam eden pencereleri ile iç-dış bağlantısını sağlamaktadır. Pencerelerin alt kısmında yer alan ahşap kafesler mahremiyet beklentisini karşılayan bir uygulama olarak iç-dış ilişkisi arasında bir arakesit yüzeydir. İçerde özelleşmiş bir oturma alanını tanımlayan çıkımlar, gölgelik veya giriş saçağı olarak sokak dokusuna da dahil olurlar. Bazı sokaklarda çıkımlar sokağın devamlılığı içerisinde ritmik bir düzen sağlarken, bazı durumlarda çıkımların taşıyıcıları sokak dokusunun bir parçası olurlar.

DOKU-SOKAK-EV-ÇIKMA: ALANYA GELENEKSEL YERLEŞİMİ ÜZERİNE TOPOLOJİK BİR OKUMA

Geleneksel yerleşimler kimi zaman çok seyrek bir yapılaşma örneği sergiler, kimi zaman ise tek bir yapıdan oluşmuş gibi kitlesel bir grup veya sıra düzeni içinde gelişir. Yerleşme özellikleri ne olursa olsun tüm yapılar birlikte ve aynı doğal çevre koşulları içinde var olur. Yerleşmeyi oluşturan yapıların bir araya gelme biçimleri, bir yandan yapıların kendi iç-mekân kurgularını etkiler, diğer yandan yerleşmenin morfolojik karakterini oluşturur (Eyüce, 2005, s. 24). Bu nedenle tek yapı ölçeğinde yapılan tipolojik tespitler yapıların çevresel ve mekânsal özelliklerinden bağımsız olarak değerlendirilmesine ve geleneksel yerleşmelerin var olduğu çevreden bağımsız düşünülmesine neden olabilir. Gestalt teorisine göre bütün parçalardan oluşur, fakat parçalar tek tek bütünü yansıtmazlar; tersine bu parçalar, bütünün özelliğine göre belirlenirler (Zengel, 2008, s. 26). Bu nedenle yapıların biçimlenme özellikleri ile belirginleşen tektonik yapıları ve mimari özellikleri ile mekânlar arası ilişkilerin kurgulanma özelliklerinin birlikte ele alınması, geleneksel yapıları çevrelerin bütüncül bir çerçeve içinde anlamlandırılması, kavramsal veya tematik açılardan irdelenmesi ve bağlam içinde anlaşılmasını sağlar. Evin plan kurgusu ile temel mekânsal bileşen olan odanın zemini, tavanı, duvarları, kapı ve pencere boşlukları ve bunların duvar yüzeyleri ile olan ilişkileri hacimsel ve mekânsal nitelikleri tanımlayan mimari öğelerdir. Mekân, görsel algıya hitap eden niteliklerinin yanı sıra, tekil olarak ya da birlikte, karanlık, aydınlık, koku, dokular ve dokunsal duyular gibi diğer algısal unsurlarla da tanımlanır (Eyüce, 2005, s. 27).

Geleneksel konut bağlamında mekânları oluşturan öğeler ve bu öğelerin birlikte kurguladığı ilişki mantığı ile mekânların birbirleriyle ve çevreleriyle olan ilişkilerinin incelenmesi, bir bakıma ilişkiler bilimi olarak da tanımlanan topoloji kavramı çerçevesinde ele alınabilir. Topolojik ilişkiler hem mekânların metrik olmayan özelliklerini hem de mekânsal düzeni tarifler.

Bu düzen sayısal ifadelerden çok mekânlar arası ulaşımın nasıl sağlandığı ile ilgilidir. Haq'a (2001, s. 54) göre temel topolojik bilgi, bir rotadaki belirli mekânların birbirlerine göre konumu öğrenilmeye başlandığında elde edilir. Bu, "yerel düzeyde bilgi" olarak tanımlanırken tüm mekânların birbirleriyle ilişkileri öğrenildiğinde "yüksek düzeyde bilgi" edinilmiş olur. Kişinin alanı çok kere deneyimlemesiyle de "alan bilgisi" elde edilir (Köseoğlu, 2012, s. 48). Elde edilen alan bilgisi verileri sayısal veriler yerine mekânların dizilimleri, konumları ve birbirlerine göre durumlarından oluşan sentaktik bir bakışıdır. Sentaktik bakış açısına göre mimari sentaks kavramı mekânları oluşturan öğelerin bir araya getirilme kurallarını ele alır (Fischer, 2015, s. 63). Mimari sentaks, bağlantı biçimlerinin mekânsal olması ve öğelerin altına, üstüne, arkasına, yanına, içine yerleştirilebilir olmasıyla üç boyutlu ilişkileri yansıtır. Mekân düzenlemedeki bu temel olasılıklara ulaşmak için Piaget çocukların mekânları zihinlerinde nasıl canlandırdıklarını araştırmış ve metrik bir düzenleme tespit edememiştir. Piaget'e göre topolojik mekân, tamamen belli bir biçimin içerisinde var olan komşuluk, kopukluk, çevreleme gibi niteliksel ilişkilere dayanır (Akarsu, 1984, s. 32). Topolojik mekân ölçüm yapılmadan betimlenebilir ve tanımlanabilir; katı biçimler, uzaklıklar, doğrular, açılar gibi her türlü ölçü bu mekâna yabancıdır. Bu da matematiksel ilişki ya da düzlemlerin yanında ya da altında başka bir anlama düzlemi daha olduğunu; bu düzlemde mekânsal bağlantıları kuran başka bir sistemin yer aldığını; insanın mekânı algılamasının ve mekân algısına yönelik biçimsel düzenlemeler yapabilmesinin temelini de bu sistemin oluşturduğuna işaret eder (Fischer, 2015, s. 62). Piaget ve Inhelder'a (1956, s. 6-8) göre topolojik mekân kavramı nesnel arasındaki nitel ilişkilerle ilgili olup beş adet topolojik mekân ilişkisi vardır:

- Yakınlık (*Proximity*)
- Kopukluk (*Separation*)
- Sıra-düzen (*Order*)
- Çevreleme (*Enclosure*)
- Süreklilik (*Continuity*)

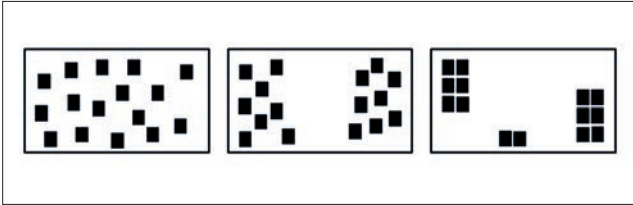
Bu çerçevede, Alanya geleneksel konutlarındaki çıkımları, bu mekânsal ilişkiler üzerinden, kent ölçeğinde ve yapı ölçeğinde değerlendiren bir yaklaşımla ele alarak, tipoloji yoğunluklu mevcut çalışmaları zenginleştirilecek topolojik bir okuma yapılabilir.

Yakınlık (*Proximity*)

Fisher'e (2015) göre yan yana duran iki cismin bir mekân olarak algılanması yerleşimin düzenine bağlıdır ve burada "birbirine yakınlık" önemli rol oynar. Cisimler uzaksa ayrı olarak algılanacağı için mekânın boş olduğu düşünülür, cisimler yaklaştıkça bağ kuvvetlenir ve cisimler arasındaki yakınlık ilişkisine dayanan bir

“ara mekân” kavramı ortaya çıkar (Şek. 7). Piaget ve Inhelder’a (1956, s. 6) göre algısal anlamda en temel mekânsal ilişki “yakınlık” ilişkisidir. Çocuklar üzerinden yaptıkları tanımlamaya göre, bir çocuk için nesnel arasındaki en güçlü ilişki yakınlıktır. Çocuk küçükken benzerlik, simetrik gibi olgular yakınlığa göre daha zayıf ve etkisiz kalırken, çocuk büyüdükçe algısal bütünü oluşturan öğeler daha büyük mesafelerde ilişkilenebilir (Piaget ve Inhelder, 1956, s. 7).

Şekil 7. Biçimler arası yakınlık ilişkisi / *Proximity relationship between forms*

Alanya geleneksel yerleşiminde yapıların kale içerisindeki sokak dokusunda birbirleriyle yakınlık ve uzaklık ilişkisi içinde oldukları, yapılarıdaki çıkmaların da benzer biçimde hem yapılar arasında, hem de tek yapı ölçeğindeki birden fazla çıkma anlamında birbirleriyle çeşitli yakınlık ilişkileri

içinde olduğu izlenir. Bu anlamda birbirlerine yakın ve uzak oluşları ile “tek tek” veya “ayrık” olarak tanımlanabilir. Bu ilişkiler yakınlıkla aralarında daha sıkı bağların olduğu ve koşut olarak burada bir ‘ara mekân’ ortaya çıktığı görülür. Evlerin birbirine yaklaşmasıyla ara mekânlar da yoğunlaşır. Bu yoğunluk da yapıların mekânsal konumlarını daha güçlü hale getirir. Ara mekân Alanya surlu yerleşiminde topoğrafyanın dikliği nedeniyle yatay ve dikey düzlemlerde ortaya çıkar. Yatayda konutlar arası boşluklar veya bitişik konutların bittiği yerde başlayan yol boşluğu ile, dikeyde ise bir yapının diğerinin çatısını kullanmasıyla algılanır. Mekânsal pratikler algılanan mekânda rutinler, yol ve sokak ağları ve yaşam biçimleri üzerinden değerlendirilir. Bu algıda mekân kullanıcılarının sokak ya da kentsel alandaki günlük deneyimleri analiz edilir (Lefebvre, 1991, s. 42; Softaoğlu, 2019, s. 60). Ayrıca sokakların darlığı ve dikliği ile konutların sürekliliği arasında kalan ve evlerin altından geçen yarı kapalı, hem özel hem de kamusal alana dahil edilebilen geçitler de bir ara mekân tanımlarlar. Ara mekânlar yapıların birbirine göre konumlanması açısından kimi zaman açık bir alan tanımlarken, kimi zaman da yarı açık bir mekân olarak algılanır (Foto. 7).

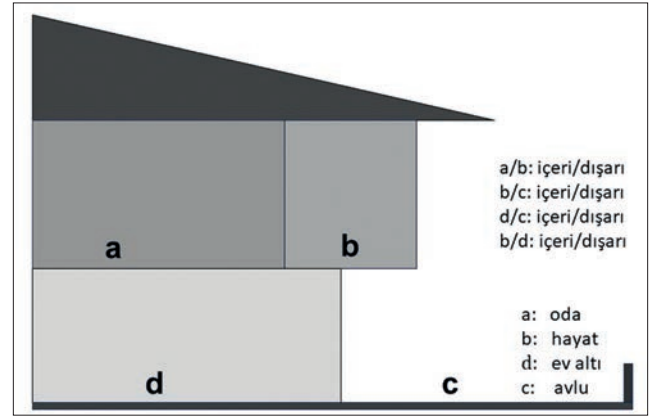
Fotoğraf 7. Geleneksel konutlarda yakınlık ilişkisi / *Proximity relationship in traditional houses* (Erkovan, 2022).

Kopukluk (*Separation*)

Kopukluk, birbirine kısmen uyum sağlamış ve karışmış olan iki komşu nesnenin birbirinden ayrıştığını algılatan durumu temsil eder (Piaget ve Inhelder, 1956, s. 8). Bu durum geleneksel konutlarda karşıtlık olarak tanımlanabilir. Nitekim Arel de (1982, s. 54) Osmanlı evinin işlevsel düzeyde, açık-kapalı, oda-hayat, içeri-dışarı karşıtlıklarında anlatım bulunduğunu belirtmiştir. Geleneksel ev mimarisinde zemin katla esas kat arasında işlevsel düzeyde beliren karşıtlık, kültürel içerik düzeyinde hiyerarşik bir karşıtlık olarak tezahür eder. Bir başka deyişle, yaşama ve hizmet alanlarının düzeydeki ayrımı bir karşıtlığı, yaşam alanında evin şahnişin olarak adlandırılan en değerli odasının çıkımlarla ayrıştırılarak kendini belli etmesi bir diğer karşıtlığı temsil eder. Konutlarda evin rutinlerinden ayrı, yani günlük yaşamın dışında bir konum ve anlama sahip olan konuk odası, evde aile içi yaşama karşılık gelen sosyal ilişkilerin kurulduğu yerdir. Bu odalar, bağımsız olmaktan çıkıp oturma ve yatma amaçlı olarak gündelik kullanıma dahil edildiklerinde dahi özel durumlarını korurlar. Şahnişinin yapı kitlesinde belirginleşmesi, dış çevreye görsel açılım sağlayacak şekilde kurulması, onun bu özerkliğinin gereği olarak görülebilir (Arel, 1982, s. 54). Alanya geleneksel konutlarında şahnişin dışında diğer odalara göre daha özenle düzenlenmiş olan mabeyn de şahnişin ile birlikte haremlik-selamlık ayrımını mekânsal olarak temsil eden farklı bir karşıtlık örneğidir. Özellikle Alanya geleneksel konutlarında görülen yazlık dilim-kışık dilim (Şener, 1984, s. 12) ilişkisi Arel'e (1982) göre evin genel niteliğinde kırsallık ön planda olduğu zaman devreye giren ve anlam bulan bir karşıtlıktır. Evin içi-evin dışı düzeyinde kalan bu karşıtlık, daha gelişmiş, kent bağlamındaki ev örneklerinde oda-hayat kutuplaşması şeklini alır (Şekil 8). Mekânsal kurgulanan bu tür karşıtlıkların işlevsel içeriği özel-genel ve yazlık-kışık ilişkileridir. Bu farklılık Alanya geleneksel konutlarında yapı strüktüründe de açıkça izlenmektedir (Foto. 8).

Şekil 8. İçeri / Dışarı karşıtlığı / *Inside / Outside opposition* (adapted from Arel, 1982, Resim 103.).

Hayat ve yazlık dilimler hafif ahşap karkas, kışık dilimler ise masif taştan, ahşap hatıllı yığma taş duvarlarla inşa edilmiştir. Yazlık dilim çok açıklıklı, akşam esintilerini alacak biçimde düzenlenmiş ve çıkımlarla dışarı taşınarak manzaraya, sokağa ve rüzgâr esintilerine açık hale getirilmiştir. İklimsel döngü dışında gece ve gündüz arasındaki ayırım da bu karşıtlık içerisinde değerlendirilebilir. Sıcaklığın fazla olduğu gündüz zamanlarında daha kapalı, az açıklıklı taş duvarlı bölümler tercih edilirken, gece ısı tutmayan ahşap malzemenin kullanıldığı bölümler oturma, yatma ve misafir ağırlama için tercih edilir. İçerisi-dışarı karşıtlığı çıkma özelinde de belirgindir. Çıkma, yapıdaki konumu, mekânsal kullanımı ve çoğu durumlarda yapı malzemesi ile iç-dış karşıtlığını daha okunur ve algılanır hale getirir. Yapı malzemesi ile belirginleşen bu kopukluk Gestalt prensibi olan figür-zemin ilişkisindeki algı farklılığı ile de tanımlanabilir. Farklılaşan malzeme ve formuyla ana yapıdan kopan çıkımlar, aynı zamanda iç mekânda oluşan süreklilik ile vurgulanan bir algıya dönüşür.

Fotoğraf 8. Geleneksel konutlarda karşıtlık ilişkisi / *Proximity relationship in traditional houses* (Erkovan, 2022).

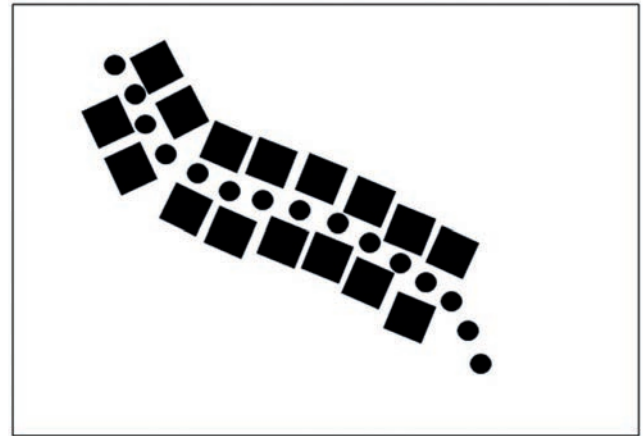
Sıra-düzen (*Order*)

İki veya daha fazla komşu nesneden birinin diğerinden daha önce geldiğinin ayırt edilebilmesiyle ortaya çıkan ilişki durumudur (Piaget ve Inhelder, 1956, s. 7). Bazı davranış süreçleri gerek zamanda, gerekse mekânda belli bir sırayla gerçekleşir ve geri döndürülemez. Bu durum özellikle üretimin ya da imalatın belli bir sırayla yapıldığı yerler için önemlidir (Fisher, 2015, s. 74). Örneğin geleneksel konutlarda hayat gibi ortak kullanım alanlarından daha özelleşmiş odalara doğru yapılan sıralama ya da bir yapının strüktürel yapım aşamalarında belirli bir sıralamayı takip etme zorunluluğu gibi. Bu durum algıya dayalı, fakat zorunlu bir sıralama olarak düşünülebilir. Çok sayıda cisim belli bir sıraya sokulursa, yakınlık-uzaklık ilişkisine yön ilişkisi de katılır ve mekânı oluşturan öğelerin tümünün aynı doğrultuyu göstermesi sağlanır (Fischer, 2015, s. 65). Bir duvar yalıtımında yalıtım malzemelerinin sıralı düzenlenişinin yanı sıra yön de (iç-dış bakımından) önemlidir ve yön ters çevrilemediği gibi malzemelerin sırası da değiştirilemez (Fisher, 2015, s. 80). Alanya geleneksel konutlarında sıralı düzen anlayışı plan şemasındaki yazlık-kışık dilim ayırımında görüldüğü gibi, odaların sıralı düzenlenişinde ve yönlendiğinde de açıkça

izlenir. Pek çok örnekte olduğu gibi, Alanya suriçi yerleşiminde konutların sıralı düzeni, zemin katlarının sokak yönü doğrultusunu takip eden bir düzen içinde planlanmasını getirmiştir (Şek. 9, Foto. 9). Üst katların yaptığı çıkmalar zemin katlarla aynı hizada olmasalar dahi, yine sokağın yönünü tariflemektedir.

Çevreleme (*Enclosure*)

Şekil 9. Sıra-düzen ilişkisi / *Order relationship*.

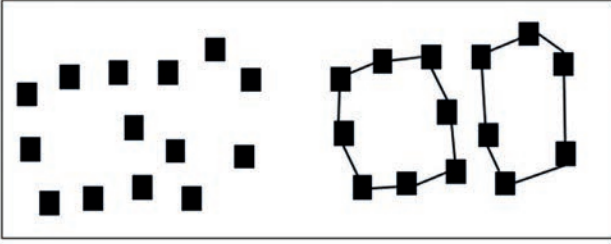

Fotoğraf 9. Geleneksel konutlarda sıra-düzen ilişkisi / *Order relationship in traditional houses* (Erkovan, 2022)

İki boyutlu düzlemde bir nesnenin etrafının diğer nesnelere tarafından sarılması çevreleme ilişkisini tanımlar. Üç boyutlu düzlemde çevreleme ilişkisi, “içinde olmak” kavramıyla tanımlanır. Çevreleme, üç boyutu da kapsadığından, yakınlık, kopukluk ve düzen ilişkilerinden daha karmaşık bir tanımdır (Piaget ve Inhelder, 1956, s. 8). Çevreleme ilişkisi içinde cisimler yükseklikleri ile de, sınırları belli yeni bir mekân oluştururlar (Fisher, 2015, s. 66). İkinci ve üçüncü boyutlar iki farklı mekân kavramının oluşumunu etkiler. Bunlar, yapının kendisi tarafından oluşturulan duvar, tavan, döşeme gibi mimari elemanlarla sınırlandırılan iç mekân ve yapının dış yüzeylerinin, çevresindeki diğer yapılarla birlikte oluşturduğu dış mekândır (Şek. 10). Bir mekânı çevreleyen diğer yapıların veya öğelerin hem plan düzleminde ve hem de yükseklik olarak ele alınması gerekir. Burada vurgulanmak istenen bu mekânların çevreleme ilişkisidir (Booth, 2012, s. 30).

Şekil 10. Çevreleme ilişkisi / *Enclosure relationship*

Alanya örneğinde bu ilişki çıkmalarda izlenebilir. Çıkma uzantılarının kapı üzerinde oluşturduğu sundurma altında kalan alan için bir çevreleme görevi görür. Benzer şekilde çıkmaların uzantılarını taşıyan ayakların altında çevrelediği alan da bir çevreleme ilişkisi yaratır. Çıkma ve ayakların tek veya birlikte oluşturduğu fiziki durum, çevreledikleri alan anlamında mekânsallık yaratır ve yapıyı ve sokağı kamusal-yarı kamusal olarak da tanımlar. Alanya suriçi sokak dokusunda yapıların belirli kat yüksekliklerinde olması ve dar sokaklar gibi olgular çevreleme hissini arttıran durumlardır. Bu aynı zamanda kapalılık hissini arttırdığı gibi mekân oluşumunu da destekler. Yapıların sokak düzlemi boyunca kesintisiz uzandığı durumlarda kapalılık hissi de artar (Foto. 10).

Süreklilik (*Continuity*)

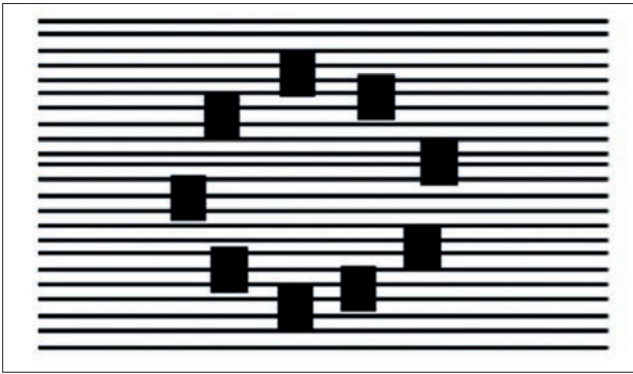
Nesnelerin birbirlerinden ayrılmadan sürekli olarak devam ederek, bir çizgi veya yüzey algısı oluşturması süreklilik ilişkisini temsil eder. Süreklilik algısı, zamanla artan duyarlılık eşliğinin etkisiyle ve yakınlık ve kopukluk ilişkilerinin gelişimiyle dönüşüme uğrayabilir (Piaget ve Inhelder, 1956, s. 8; Berk ve Kaymaz Koca, 2018, s. 575). Mimari tasarımda alışıldık olan öncelikle mekânın sürekliliğini sağlamak; iç mekânı tanımlı ve korunaklı kılmak üzere mekânın sınırlarını belirlemek ve mekâna geçiş, havalandırma ve aydınlatma öğelerini, iç mekân süreklilik algısını kaybettirmeden, kontrollü bir biçimde tasarımla bütünleştirmektir (Fischer, 2015, s. 72).

Fotoğraf 10. Geleneksel konutlarda çevreleme ilişkisi / *Enclosure relationship in traditional houses* (Erkovan, 2022)

Alanya geleneksel konutlarındaki pencerelerin ve çıkmaların ritmik sürekliliğine karşın, çıkmaların üzerindeki pencere açıklıklarının bu sürekliliği bozarak kendi içerisinde yeni bir süreklilik oluşturduğu; bu anlamda çıkmalı mekânın sokaktan algısını ve dışarının da bu mekân içinden algısını arttırıyor olduğu izlenmektedir. Öte yandan, her ne kadar çıkmaların pencere açıklıkları sürekliliği bozuyor gibi görünse de pencere üzerindeki ahşap lentolarla duvardaki süreklilik devam ettirilmekte ve mekânın kapandığı izlenimi yaratılmaktadır (Şek. 11, Foto. 11).

Şekil 11. İç / Dış ve süreklilik ilişkisi / *Inside/Outside and proximity relationship.*

SONUÇ

Oliver (2006, s. 161) geleneksel mimariyi, geleneksel toplumların yaşam biçimi ile ilişkilendirir; bu bütünleşmeyi sadece geleneği somutlaştıran yapılar olarak tanımlar. Ona göre, “geleneksel yapı” diye bir şey veya daha geniş kapsamıyla bir “geleneksel mimari” alan yoktur. Kostof (1985), geleneksel yaşam kurallarının biçimlendirdiği konutun sadece işlevini yerine getirmekle kalmayıp, aynı zamanda işlevi yönlendirdiğini (Eyüce, 2005, s. 6) belirterek kültürel içerikler ve nesnel tasarımın birbiri içinde tanımlanabileceğini gösterir. Bu tanımlama sürecinde elde edilen veriler salt tipolojik olup, genellikle bağlamından bağımsız, tek yapı ölçeğinde ele alınmış ölçekli çizimlerle temsil edilir. Özünde değerli olan ve içeriğinde yapı hakkında önemli veriler barındıran bu çalışmalar geleneksel yerleşmelerle birlikte ele alınıp çevresel etkenler, topoğrafya, iklim, konumlanma, rüzgâr yönü gibi doğal koşullar ve diğer yapılarla birlikte değerlendirildiğinde tekil yapı yerine bütüncül bir bağlam yorumu ve okuması elde edilebilir. Geleneksel yerleşmelerde yapıların kimi zaman birbirinden uzak, kimi zaman da bitişik olarak yerleştirilmiş oluşu, yapıların birbirleriyle olan etkileşimlerinin ve çevredeki doluluk-boşluk ilişkilerinin anlamlandırılması bakımından önemlidir.

Fotoğraf 11. Geleneksel konutlarda süreklilik ilişkisi / *Proximity relationship in traditional houses* (Erkovan, 2022).

Salt tipolojik çalışmalarda yapının plan, kesit, görünüş gibi anlatım teknikleri ile ifade edilmesi ve benzer şekilde başka bir yapıyla karşılaştırılması yapının yere bağlı olan mekânları ve mekânlar arası kurgusunu anlatmada eksik kalır. Örneğin tipolojik veriler yanında topoğrafya, iklim vb. etkenlerle zorunlu olarak açılan pencereler, yapılan katlar, yapının açık ve kapalılığı, mekânların yönü ve konumlanması, merdiven yerleşimi ve hatta yapının girişinin birbirleri ile ilişkili bütüncül olgular olarak ele alınması kapsamlı bir anlayış sağlar. Mimari mekân kavramının açılımında da geometrik ve metrik verilerin yanısıra insan algılarının mekânın kavranmasında etkili olduğu ve algının mekân üzerindeki önemi de güçlü bir değerlendirme konusudur; geometrik veriler mekânın fiziksel tanımını sağlar, insanın devreye girmesiyle birlikte mekânda gerçekleşen eylemler ise bir yaşama alanı ortaya çıkarır ve mekân algısını kuvvetlendirir. Buradaki algı sadece görsel olmayıp tüm duyu organları ile birlikte, yaşanan fiziksel çevrenin kavramsal olarak ifadesidir. Mekânın tanımlanması için çevresel etkenler de önemlidir. Çünkü tek bir mekânın ya da birden fazla mekândan meydana gelen bir yapının çevresiyle kurduğu ilişki çevrenin niteliklerine bağlıdır. Çevre ya da bağlam verilerine göre mekânlar yüzeyler aracılığı ile tamamen kapalı, yarı açık veya açık düzenlenerek ilişki kurulmaya çalışılır. Bu ilişkilerde tek yapı ölçeğinde yapının iç ve dış arasındaki ilişkileri oluşurken, oluşan bu yüzeyler aynı zamanda, çevredeki diğer yüzeylerle birlikte bir dış mekân oluşturur. Bu yüzeyler algıda ritim, armoni, renk, malzemedeki kaynaklı doku, ışıkla birleşerek düşeyde bir ayırıcı görevi görür. Geleneksel yapılarda mekânlar düzenlenirken çevresel bağlama göre de bir iç-dış ayrımı yapılır. Bu ayrıma göre dış sofalı veya iç sofalı plan tipolojileri kullanılır. Tipolojileri oluşturan etkenlerin, hem çevresel hem de mekânsal ilişkiler bakımından, tipolojik bir yaklaşımla ele alınması yapının ve içinde yer aldığı bağlamın nitelikler ve nicelikler açısından birlikte değerlendirilmesine olanak verir. Örneğin, sofa tipolojik olarak yorumlandığında, sofa üzerinden yapılan mekânsal okumalar farklı veriler sunar. Bir başka deyişle, sofalarda görülen mekânsal farklılaşmaların, çok işlevlilik, düzlemsel farklılaşmaların ele alınış biçimi, doluluk-boşluk, yakınlık, ilişkili olma durumu, sıra düzen gibi tipolojik kavramlar üzerinden algısal olarak yorumlanması, büyüklük, oran gibi sayısal verilerle sınırlı tanımlamalardan daha kapsamlı ve bütüncül bir değerlendirme sunar.

Tüm geleneksel yerleşmelerde olduğu gibi Alanya suriçi yerleşiminde de iklim, topoğrafya, ekonomi, malzeme ve kültür yerleşiminin karakteristiğini belirlemiştir. Kültürel öge ile mekânsal öge arasındaki bağlantı, kültürel içerikli bir karar, bir seçim ya da bir ön kabulün sonucu olarak kültürel içerikten nesnel tasarıma doğru gelişen tarihsel bir süreçtir. Bu sürecin sonuç ürünü olan yapıların temsil ettiği mimari ve fiziki bağlamın tüm boyutlarına,

salt tipolojik veriler yanında alternatif ve tamamlayıcı mekânsal okumalar ile hâkim olunabilir. Topolojik yaklaşım, bir tamamlayıcı mekânsal okuma yöntemi olarak yapıyı salt bir tekil bina olarak ele almanın ötesine geçerek, evin yakın çevresiyle birlikte oluşturduğu mimari bağlam durumunu, evin yakın çevresiyle ilişki kuran ve bu çevreye anlam kazandıran tasarımsal öğelerini ve yapısal kurgu durumlarını, bu durumların sosyal ve ekonomik boyutlarını anlamayı sağlar. Alanya suriçi yerleşimi örneğinde de mevcut tipolojik veriyi zenginleştiren çeşitli bağlamsal durumları izlemeyi olanaklı kılar. Bu yaklaşım üzerinden bakıldığında araştırmanın konusunu oluşturan çıkmaların sadece bir yapı bileşeni ya da mimari öge olarak değerlendirilmesi eksik bir tanım olarak kalır. Topolojik okuma çıkmanın, odanın/mekânın uzantısı olan ve sokakla kontrollü ilişki kuran bir ilave mekân olmasının ötesinde, sokağın yön tarifini yapan bir yönlendirici, sokak kotunda kamusal alan tanımlayan bir çevreleme ögesi, özelleşmiş olan mekânların malzeme farklılaşması ile dışarıdan okunabilirliğini sağlayan bir yapısal öge olarak işlev kazandığını ortaya koyar. Sokak ölçeğinde tek yapıyı çevresi ile ilişkilendiren bu tür bir mekânsal okuma bütüncül bir tanımlamaya ulaşılmasını ve tipolojik verilerin bağlamla ilişkilendirilerek farklı ölçeklerde kapsamlı bir okuma ve anlamlandırma yapılmasını olanaklı kılar.

KAYNAKÇA

- Akarsu, F. (1984). Piaget'ye Göre Çocukta Mekân Kavramının Gelişimi. *Mimarlık*, 9, 31-33.
- Arel, A. (1982). *Osmanlı Konut Geleneğinde Tarihsel Sorunlar*. Ege Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları No: 11.
- Arseven, C. E. (1984). *Türk Sanatı*. Cem Yayınevi.
- Berk, D., Kaymaz Koca, S. (2018, Ekim, 11-12). Topolojik Mekân' Kavrayışının Çocuğun Mekân Algısındaki Yeri [Sempozyum]. 2. *Uluslararası Mimarlık ve Tasarım Kongresi*. Çanakkale, Türkiye, 573-582.
- Booth, N. K. (2012). *Landscape Foundations of Architecture*. John Wiley and Sons Inc.
- Çelebi, E. (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine*. 9. Kitap- 1.Cilt, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yayı Kredi Yayınları.
- Eldem, S. H. (1944). 17. ve 18. Asırlarda Türk Odası. *Güzel Sanatlar Mecmuası*, V, 1-28.
- Esin, E. (1976). M. IX-XII. Yüzyıl Uygur Köşklerinden Safranbolu Mimarisine. *İTÜ Mim. Fak. Mim. Tar. ve Rest. Ens. Bülteni*, 5-6(2), 15-18.
- Evren, M. (1959). *Türk Evinde Çıkma*. İTÜ Mimarlık Fakültesi Fakülteler Matbaası.
- Eyüce, A. (2005). *Geleneksel Yapılar ve Mekânlar*. Birsen Yayınevi.
- Fischer, G. (2015). *Mimarlık ve Dil*. Daimon Yayınları.
- Hacıkura, N. (2000). *Alanya'da Müftüoğlu Evi Restorasyon Projesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Haq, S. (2001). *Complex Architectural Settings: An Investigation of Spatial and Cognitive Variables through Wayfinding Behavior* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Georgia Institute of Technology.
- Hasol, D. (1995). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*. YEM Yayınevi.
- Kafesçioğlu, R. (1955). *Kuzey Batı Anadolu'da Ahşap Ev Yapıları*. İTÜ Mimarlık Fakültesi Pulhan Matbaası.
- Kocakuşak, S. (1996). Alanya'da Mahallelerin Fonksiyonel Özellikleri. *Alanya Tarih ve Kültür Seminerleri*, 3, 169-180.
- Konyalı, İ. H. (1946). *Alanya: Tarihi-Turistik Kılavuz*. Ayaydın Basımevi.
- Kostof, S. (1985). *A History of Architecture, Settings and Rituals*. Oxford University Press.
- Köseoğlu, E. (2012). *Kurgusal Olarak Farklılaşan Örüntülerde Mekânsal Okunabilirliğin Biçimsel, Dizimsel ve Öznel Boyutları* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Lefebvre, H. (1991). *The Production of Space* (Donald Nicholson-Smith Trans.). Basil Blackwell. https://monoskop.org/images/7/75/Lefebvre_Henri_The_Production_of_Space.pdf
- Oliver, P. (2006). *Built to Meet Needs*. Elsevier Ltd.
- Özkan, S., Turan, M. ve Üstüncök, O. (1979). Institutionalised Architecture, Vernacular Architecture and Vernacularism in Historical Perspective. *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 5(2), 127-156.
- Pakalın, M. Z. (1971). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*. MEB.
- Piaget, J. ve Inhelder, B. (1956). *The Child's Conception of Space*. Routledge and Kegan Paul.
- Softaoğlu, H. (2019). Scrutinising the Production of Space on The Example of Regent Street and Painting a Modern Life by the Agencies of Regency. *Journal of Contemporary Urban Affairs*, 3(3), 51-66.
- Şener, H. (1976). Geleneksel Konutların Korunmasına Bazı Analitik Yaklaşımlar Örnek: Alanya'da Geleneksel Konutlar. *İTÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü Bülteni*, 7(2), 2-10.
- Şener, H. (1984). *Alanya'da Geleneksel Konutlar*. İTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi.
- Şenyurt, O. (2016). İnşa Kuralları, Mimari Algı ve Mekân Kullanımı Bağlamında Osmanlı Toplumunda "Cumba"/"Şahnişin. *Mimarlık ve Yaşam Dergisi*, 1(1), 87-103.

Türkmen, S. (1996). *Alanya Evleri*. Alanya Tarih ve Kültür Seminerleri: 1992, 1993, 1994, 1995. Alanya Belediyesi. 53-57.

Yürekli, H. ve Yürekli, F. (2005). *Türk Evi Gözlemler ve Yorumlar*. Yapı Endüstri Merkezi.

Zengel, R. (2008). Mekân Algısına Yönelik Farklı Okuma Biçimleri. *Mimarlıkta Malzeme Dergisi*, TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi, 3(7), 26-32.

A TRAPEZOPHOROS WITH EROS FIGURE FROM AFYONKARAHİSAR ARCHEOLOGY MUSEUM (TABLE SUPPORT)

AFYONKARAHİSAR ARKEOLOJİ MÜZESİ'NDEN EROS FİĞÜRLÜ BİR TRAPEZOPHOROS (MASA AYAĞI)

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 31 Ekim 2022	Received: October 31, 2022
Hakem Değerlendirmesi: 6 Ocak 2023	Peer Review: January 6, 2023
Kabul: 4 Aralık 2023	Accepted: December 4, 2023

DOI: 10.22520/tubaked.1197175

Bariş Emre SÖNMEZ*

ABSTRACT

The Eros *Trapezophoros* (Table Support) belonging to the Roman Imperial Period, which is located in the Afyonkarahisar Museum, was brought to the museum by purchasing, and no comprehensive study has been done on it.** The fact that such an important material or subject has not been evaluated leaves the evaluation of the economic and social structure in the region incomplete. *Trapezophoros* dated to the Roman Imperial Period is one of the important furniture examples showing the aesthetics and luxury of the Roman Imperial Period life in Afyonkarahisar. In this direction, the work in the museum was discussed and tried to be introduced. Eros' right arm is missing from the shoulder; the right foot is missing below the knee. A stylistic, typological and iconographic evaluation of the work has been made and it is considered appropriate to date it to the Late Antonine - Early Severan Period. When Eros *Trapezophoros* is evaluated with other comparative examples, it is understood that this work belongs to the Dokimeon workshop.

Keyword: Eros, Trapezophoros, Roman Imperial Period, Phrygia, Afyonkarahisar, Dokimeon

* Lect. PhD., Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Avanos Vocational School of Fine Arts, Architectural Restoration Program, Nevşehir. e-posta: besonmez@nevsehir.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9273-8920.

** This study was prepared within the scope of the permission numbered 24632497- 155.01/1191 of Afyonkarahisar Governorship Provincial Culture and Tourism Directorate Museum Directorate. I would like to thank the museum director Mr. Mevlüt ÜYÜMEZ and the museum staff for their contributions.

ÖZET

Afyonkarahisar Müzesi'nde yer almakta olan Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait Eros *Trapezophoros* (Masa Ayağı) müzeye satın alma ile kazandırılmış olup, üzerine kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Böylesine önemli bir malzemenin ya da konunun değerlendirilmemiş olması bölgedeki ekonomik ve sosyal yapının değerlendirilmesini eksik bırakmaktadır. Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen *Trapezophoros*, Afyonkarahisar'daki Roma İmparatorluk Dönemi yaşantısının estetik ve lüksünü gösteren önemli mobilya örneklerinden biridir. Bu doğrultuda müzede bulunmakta olan eser ele alınmış ve tanıtılmaya çalışılmıştır. Eros *Trapezophoros* sağ kol omuzdan itibaren; sağ ayağın dizden aşağısı eksiktir. Eserin stilistik, tipolojik ve ikonografik bir değerlendirilmesi yapılmış olup, Geç Antoninler - Erken Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilmesi uygun görülmektedir. Eros *Trapezophoros* diğer karşılaştırma örnekleri ile değerlendirildiğinde, bu eserin Dokimeon atölyesine ait olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eros, Trapezophoros, Roma İmparatorluk Dönemi, Frigya, Afyonkarahisar, Dokimeon

INTRODUCTION

Afyonkarahisar has hosted many civilizations from the Neolithic Period to the Roman Imperial Period. This city has carried many cultures, beliefs and traditions and created an important synthesis of civilization. Afyonkarahisar has been located in the settlement area since the Neolithic Period. From the 2nd millennium BC, the Hittites began to dominate in Anatolia (Mermerci, 1979, p.160 vd). During the time of Muşşili, a great expedition was organized to Arzava and during this expedition, Afyonkarahisar had a great importance. With the collapse of the Hittites, new political forces began to emerge in Anatolia and the Phrygians came at the beginning of these political forces (Sevin, 1999, p.188; Sams, 2008, p.49). Phrygian domination and settlement areas are seen in Anatolia in the 8th century BC (Bilgin, 2018, pp.21-43). Not only political dominance, but also a new culture, beliefs and traditions began to emerge in the region. With these beliefs and traditions, important cult areas were formed in Afyonkarahisar. After the destruction of the Phrygians, Lydians dominated the southern part of Afyonkarahisar from the 6th century BC (Sevin, 2007, p.195). With the collapse of the Lydian Kingdom, Afyonkarahisar and its surroundings came under Persian rule (İlaşlı, 2004, p.58). When Alexander the Great entered Anatolia and started his advance on the Persians, many cities spontaneously opened their doors to Alexander the Great. During the Hellenistic Period, some ancient cities within the borders of Afyonkarahisar today benefited from this process. Cities such as Kelainai (Dinar), Synnada (Suhut), Prynnessos (Sülün), Amorium (Emirdağ-Hisarköy) and Dokimeon (İschehisar) have experienced important developments (Drew-Bear, 2001, p.97).¹

After the death of Alexander the Great in 323 BC, the struggle for the division of the lands among his generals began; The Phrygia Region was given to Antigonos (Gönçer, 1971, p.141). After the Battle of Ipsos in 301 BC, the Phrygian Kingdom was shared between Seleucus and Antigonos (Mansel, 1995, p.466). Later, Phrygia came under the rule of the Kingdom of Pergamon (Magie, 2001, 4 et al; Rostovtzeff, 1998, p.554). King of Pergamon Attalos III leaving his kingdom to Rome with a will, Roman domination was established in the western part of Phrygia after 120 BC, Phrygia was in the province of Asia. The biggest obstacle for the Romans in Asia Minor in the 1st century BC was Mithradates VI Eupator (Arslan, 2007).

Along with the Pax Romana provided by Augustus, there was peace and abundance in Phrygia from the 1st century AD until the end of the 2nd century AD. During this period, the Phrygia Region and many cities

located here were in wealth and abundance (İlaşlı, 2004, p.59; Drew-Bear, 2001, p.97). We can count cities such as Synnada, Apameia, Amorium and Dokimeion among them (Gönçer, 1971, pp.158-160). After the end of the 2nd century AD, peace was broken both in Rome and in Anatolia; The Phrygia Region underwent administrative and administrative changes at the end of the 3rd century AD (Potter, 1998, p.270; Dmitriev, 2001, p.468; Anderson, 1932, p.31). Some cities in Phrygia were connected to Pisidia and Galatia. Pisidia, the city of Apameia; Amorium, Orkistos and Pessinus are connected to Galatia. During this period, Synnada was the most important center of Phrygia; Pessinus became the capital of Galatia Secunda (Mitchell, 1993, p.19).

DESCRIPTION OF THE WORK

The Eros Statue¹ (Figs. 1-6) stands naked on a profiled rectangular base and has a support behind it. The right front and side parts of the pedestal are missing. Right arm from shoulder; the right foot is missing below the knee. The left end of the *chlamys* was found broken, and then it was glued by the museum experts. Back support is missing. The piece is broken from the root of the nose to the right wing and tip. There are bruises and abrasions on his face. On the upper left side of the pedestal; On the right side of *chlamys* and on the left hip of Eros, only the paw parts remained. The back of the work is rough. The figure of Eros rests on the support behind it in high relief. There is a support column in the form of a tree stump at the back. These evaluations make it possible to evaluate the work in the figure relief “*Trapezophoros*” (Anadolu, 1987; Anadolu, 1991; Stephanidou-Tiberiou, 1993; Dinç, 2021, p.288).

Eros is depicted standing on the pedestal and naked. The head is turned to the right. The face is round and plump; The mouth is small and closed and the lips are thick. The eyelids are given thickly and the pupils are embroidered. The hair is in small curls and extends to the nape, covering the ears. Left leg is fixed, right leg is mobile. Due to body movement, the left hip is slightly protruding and curved. Waist and groin transitions are indicated by deep lines. Looking from the knees up to the shoulders, it is understood that the trunk reflects the “S” stance. Eros has the appearance of a slightly chubby child with his full body in the arms, legs and waist area. The breasts are made quite full and the waist thinness is not given. Especially his chubby, soft and loose flesh juvenile body is very well worked out. Eros is dressed in *chlamys* and is clipped on the right shoulder and lies adjacent to the back support. *Chlamys* left the right shoulder exposed and covered the left shoulder and arm. *Chlamys* draws deep folds parallel to each other. *Chlamys* contains various fruits.

¹ Afyonkarahisar Archeology Museum Inventory No: 1876; height 87 cm, width 37 cm, depth 30 cm.

On the upper left side of the pedestal; An animal must have been depicted on the right side of the *chlamys* and on the right hip of Eros, with only paw parts remaining. Traces of rough workmanship can also be seen on the parts of the work, the back part of which was left coarser, on the back of the garment. The work was studied entirely as a relief; however, when viewed from the front, it gives the impression of a free-worked sculpture with its meticulous appearance. Although it is difficult to estimate how high the support at the back rose above the figure's head, the upper part of the support should have been rising above Eros's head compared to the fully preserved examples.

located at the back of the pedestal, and a figure is added to the front. Often the column is complemented by a headboard to make the rectangular table more durable. It must have been formed in this sense in the circular area on the broken part of the Eros table support. Tables with legs in an enclosed space are often mounted in front of a wall to prevent tipping (Philips, 2008, p.253, figs. 3-4). The height of the table supports is about one meter, and their widths and depths are also close to each other. The area where the top of the table supports will sit on the table floor is clear. On some table supports, they have preserved the protrusion that will pass into the table floor (Anadolu, 1991, p.71).

Figure 1-2: Front and back view / *Önden ve arkadan görünüm* (B.E. Sönmez).

MARBLE TRAPEZOPHOROS AND FUNCTION

With the above-mentioned definition of Eros, it is understood that the piece, which consists of a figure carved in relief on the façade of a tree stump-shaped support, was carved as a table support made of marble to carry a table top as a form. The Eros table support is typologically constructed to support a possibly rectangular table top carried by a single leg in the center (Stephanidou-Tiberiou, 1993). *Trapezophoros* consists of three main parts: a table support with an irregular surface in the form of a square column or a tree trunk, a figured relief and a pedestal. The column is usually

Tables, which are called "*trapeza*" in Ancient Greece and "*mensa*" in Latin in ancient literature, are thought to be made of materials such as wood and ivory and covered with silver or gold (Richter, 1966, p.65). These types of tables are generally seen as special furniture used in ancient buildings such as temples, sanctuaries, baths and houses (Dinç, 2021, p.289). *Trapezophoros* is seen as an important work in the decoration of spaces, reflecting elegance and richness in Antiquity. It is also known that table supports were presented to temples or donated (Anadolu, 1991, p.71, fn.1). Figured marble monopod supports carrying a rectangular table top in the Roman Period were generally found in religious places,

in the context of tombs, in private houses or villas, such as atriums, tricliniums or fauces. The production of marble table supports with or without figures found in these areas became an important industry with the rise of luxury villas around 100 BC and continued into late antiquity (Philips, 2008, pp.253-254). In Greece tables had been used chiefly for dining purposes and were of comparatively simple design. The Romans, with their greater love of possessions had tastes more like our own and used tables as pennant stands as we do. There was, therefore, an excellent opening for the Roman designer both to enrich what he found and to evolve new forms (Richter, 1966, p.110). Table supports with figured decorations from the Roman Period are known with many examples within the borders of the empire (Dinç, 2021, p.289). Table supports were made in different forms in the Antique Period, and works were produced in the Classical, Hellenistic and Roman Periods, in the form of animals, sphinxes or mixed wealthy forms, as well as god-goddess, mythical heroes or human figures (Cohon, 1984, No. 1-260; Çelikbaş, 2015, p.43). The height of the table supports is about one meter, and their widths and depths are close to each other. For those whose upper vertical is left, the place where the table top will sit is certain. Table supports with animal protoms on the outer surface are seen as carrier elements and are stated as a kind of caryatid (Anadolu, 1987, p.293). Table supports, especially depicted as lion's claws, were frequently used in the 4th century BC, and their use has decreased after this time (Stephanidou-Tiberiou, 1993, Cat. No. 97; Cat. No. 83a-b.; Kökdemir, 2019, p. 107). We see similar examples in Ephesus Museum (Anadolu, 1991, pp.72-73, Figs. 1-5) and in Izmir Archeology Museum (Anadolu, 1987, p.293, Figs. 1-5). Especially Dionysus and his group were used lovingly in the works dealing with God-Goddess, legendary heroes or human figures (Anadolu, 1991, p.73, Fig. 11; Dinç, 2015, p.92, Cat. No. 45, 46, 47). Apart from this, Marsyas (Stephanidou-Tiberiou, 1993, Cat. No. 80a), Hercules (Anadolu, 1991, p.73, Figs. 14-15; Stephanidou-Tiberiou, 1993, Cat. No. 59a-b, Cat. No. 105a-c), Eros (Stephanidou-Tiberiou, 1993, Cat. No. 48 a-f, Cat. No. 102c), Hermes (Ajootian, 2000, pp.487-488, Fig. 1), in Attis (Stephanidou-Tiberiou, 1993, Cat. No. 77a-b, Cat. No. 101a-c, 107a-b) are descriptions that are used lovingly.

ICONOGRAPHY and TYPOLOGY

Eros is the god depicted as a child in mythology. Eros is the god who first appeared or existed in the existence of the gods; it also existed by self-breeding (Hesiod, 62; LIMC-III-1, pp.850-852). In addition to being in return for "love" as a word, it also symbolizes reproduction. To unite in their narratives and beliefs; it also carries reproduction within itself. Eros is the god who brings beings closer to each other and symbolizes reproduction

by creating life (Erhat, 2013, pp.101-102); It also provides happiness and virtue to man at the time of death. Eros also symbolizes reproduction on the basis of the family (Guest, 2008, p.46); it can be presented as an offering since it contains health, fertility and reproductive structures (Hadzistelidou-Price, 1969, pp.107-110).

The earliest depictions of Eros are the black-figure Attic plate found on the Acropolis of Athens. On this plate, Aphrodite holds two naked and wingless children named Himeros and Eros, linking them to another tradition that shows them as children of Aphrodite (Carpenter, 2002, p.72). The winged and adult Eros depiction begins to be depicted on Attic vases with red figures. More than one Eros appears in almost all love stories, and in one scene. In the 4th century BC, Eros usually began to appear with his bow. It first appeared as a statue in its own right at the end of the 4th century BC; Eros statues were made by Praxiteles and Lysippos (Dinç, 2021, p.290). Eros was depicted as an adult in the Classical Period, but as a plump and fleshy child in the Hellenistic Period. This typological transformation in the depictions of Eros shows an important transition. The Hellenistic Period child Eros depictions were liked and started to be widely used in free or group sculptures. The chubby boy form adopted by the Romans continued to be used (Sharpe, 2014, p.163). Especially in the Roman Period, Eros sculptures were lovingly used in the completion of free sculptures and garden decoration of villas (Döhl, 1968, p.44). Eros remained a secondary god in Greece and Rome, and therefore his cult did not have much importance among people. This is probably why Eros was not worshiped very often, either in partnership with another god or alone (Ful, 2021, p.167).

Eros depictions are frequently encountered in stone works. It is especially encountered in Roman sarcophagi and free sculpture works. In addition to being an ornamental element, it is believed that there is a god who gives happiness and virtue to people in death; in addition, it is frequently depicted in sarcophagi and free sculpture works, as it basically represents the reproductive impulse that constitutes the family. Garland bundles consisting of leaves and fruits and Nike and Eros figures are completely stereotyped in the relief sarcophagi of the Roman Period. In addition to being depicted with the Eros bow in free sculpture works of the Roman Period, it is also depicted with various fruits and garlands.

There are few examples of the 'Eros' figure, which is carved as the front face relief of the Roman Period marble table supports. One of the closest typological similarities to his statue in Afyonkarahisar Museum comes from the work found in Tyana (Berges-Nollé, 2000, 110, Cat. No.23, Taf.58; Niğde Museum Inventory No. 1.1.55 (Nr.231).

The winged Eros is depicted standing and naked on a pedestal in front of a column or tree stump. Especially his chubby, soft and loose flesh juvenile body is very well worked out. He is holding the *chlamys* with his left hand. *Chlamys* is fastened with a clip on the right shoulder. *Chlamys* contains various fruits. An animal must have been depicted on the upper right side of the pedestal, with only paw parts remaining. Eros is depicted as winged, leaning against a column or tree stump at the back.

When we delve into the left hand and fruits carried in the *chlamys* of the young male, one more contradictory detail against the fruits carried only in the personifications of autumn of “*tempora anni*” illuminates. When we closely look at it, there are pomegranate, fig, walnut, and pine cone in the fruits and there is a bunch of grapes in the right hand. All of them are autumn fruits and related with the autumn (Gökdemir, 2019, p.117).

Figure 3-4: Right and left side view / *Sağ ve sol yandan görünüm* (B.E. Sönmez).

It is seen that the belief of seasons come taken from Greek world is continued but transformed radically in Roman world. In Roman Period, the seasons are called “*tempora anni/karoi*” in their Latin names (Casal, 1990, pp.891-892). Contrary to the Greece world, seasons similar to Eros iconography are confronted as in the personification of the figures of in general four young or children sometimes winged, sometimes wingless. Figures of the four season i.e. spring, summer, autumn, and winter, depicted via young man or child figures are visualized in a special iconography in the Hellenistic Period like in the Horai portraits in Italy based on the objects carried and differences between their clothes on these sarcophaguses. According to that, iconographies of four seasons are portrayed in these forms: These figures are in the form of the iconographies of young man or child in generally at a frontal stand position and naked and wearing a *chlamys* or sometimes dressed, sometimes winged, sometimes wingless (Gökdemir, 2019, p.113).

The figure of Eros in the Dortmund Art Museum is also one of the similar comparative typological examples (Feuser, 2013, Taf. 19, figs. 3-4). Eros is depicted standing and naked on a pedestal in front of a column or tree stump. He is holding the *chlamys* with his left hand. *Chlamys* is fastened with a clip on the right shoulder. *Chlamys* contains various fruits. There is an animal figure on the right side of his leg.

STYLE and DATING

Although the original of the Eros Statuette (Figs. 1-6) dates back to the Hellenistic Period, it was also lovingly worked in the Roman Imperial Period (LIMC-III-2, p.617: No. 111, 156). The Eros statuette on the sarcophagus found in the Perge Necropolis (Koch-Sichtermann, 1982, p.541, Lev. 533; Mansel, 1958, pp.99-100, Fig.51), the sarcophagus in the Side Museum (Koch, 2008, p.171, Figs. 10-14) and the Eros figurine with garlands on

it and the Eros (McCann, 1978, p.85, Fig. 95) figure on the sarcophagus in the Metropolitan Museum of Art, our work is similar in style. In all three works, the eyelids are given thickly and the pupils of the eyes are embroidered. The hair is in small curls and extends to the nape, covering the ears. It bears a close resemblance to the child sculptures in the Manisa Museum (Dinç, 2015, pp.87-89, Cat. Nr.: 42-44). Along with the posture of the legs and hips, the body fullness structures processed in accordance with the child's anatomy are similar; in addition, the deep lines that are evident in the waist and groin transitions stand out as common features in both works. It also shows stylistic similarities with the bronze Eros statuette found in the Agora of Athens (Sharpe, 2014, p.163, Fig. 17). The body exhibits a strong "S" movement so that the right hip protrudes outward. The upper body and the lower part are given in proportion. Due to the rotational movement, the lateral crotch lines became prominent. Since it is depicted in the form of a little boy, the body, which is carved in accordance with this anatomy, is given in a full form. His face is round and full, and his nose is small. The mouth is small and the lips are thick. The chin is round and full.

It shows close similarity with the table support with Eros relief from Tyana, both typologically and stylistically (Berges-Nollé, 2000, p.110, Cat. No.23, Taf.58; Niğde Museum Inventory No. 1.1.55 (Nr.231). The stance and typology of clothing are also common in works that are quite close. In the Tyana work, the body weight is carried by the right leg, while in the Afyonkarahisar example, the left leg carries the body weight and with this movement, the

left hip is opened to the side. In both works, the left arm is bent at the elbow and the *chlamys* is held. After forming a fold on the wrists, the 'S' extends sharply down the sides in folds, forming flat pleats, with groove-shaped strips opened with straight drill strokes on the fold surfaces. The dress has similar style features with the Afyonkarahisar example, as it takes the form of a soft triangle that opens next to the left leg. The body exhibits a strong "S" movement so that the right hip protrudes outward. The upper body and the lower part are given in proportion. Due to the rotational movement, the lateral crotch lines became prominent. Since it is depicted in the form of a little boy, the body, which is carved in accordance with this anatomy, is given in a full form. The drill features used in clothes and fruits come to the fore and show similar characteristics in terms of style.

It shows a close similarity with the embossed table support in the Dortmund Art Museum, both typologically and stylistically (Feuser, 2013, Taf. 19, figs. 3-4). Posture and clothing typology are also common in works whose heights are quite close. While the body weight is carried by the right leg in Dortmund's work, in the Afyonkarahisar example, the left leg carries the body weight and with this movement, the left hip is opened to the side. In both works, the left arm is bent at the elbow and the *chlamys* is held. After the garment forms a fold at the wrists, it extends sharply down the sides in 'S' folds, forming flat pleats. Here, groove-shaped strips opened with straight drill strokes on the fold surfaces draw attention. The dress has similar style features with the Afyonkarahisar example, as it takes the form of a soft triangle that opens next to the left leg.

Figure 5-6: Fruit and animal footprints view / *Meyve ve hayvan ayak izleri görünümü* (B.E. Sönmez).

The body exhibits a strong “S” movement so that the right hip protrudes outward. The upper body and the lower part are given in proportion. Due to the rotational movement, the lateral crotch lines became prominent. Since it is depicted in the form of a little boy, the body, which is carved in accordance with this anatomy, is given in a full form. His face is round and full, and his nose is small. The mouth is small and the lips are thick. The chin is round and full. The eyelids are given thickly and the pupils are embroidered. The hair is in small curls and extends to the nape, covering the ears. The drill features used in clothes and fruits come to the fore and show similar characteristics in terms of style.

When the style and stylistic features of the comparison samples are compared, it seems appropriate to date the work to the Late Antonine - Early Severan Period.

CONCLUSION

The marble *Trapezophoros*, which was brought to the museum by purchase, was embroidered as an Eros figure in relief. Despite the lack of right arm and leg of the work, it was dated together with the style path after being examined typologically and iconographically together with the preserved parts. Afyonkarahisar is a residential area with important marble quarries - Dokimeion. Rescue excavations and archaeological excavations carried out in the city support this with reliefs, sarcophagi, grave steles and sculptures. Dokimeion marble attracts attention with its fine and high quality white marble. When we look at the material and style features used in the figurines, this table support strengthens the possibility that it is a Dokimeion workshop.

One of the known settlements in Afyonkarahisar is the ancient settlement of Prymnessos (Sülün). Eros *Trapezophoros* was found in the Prymnessos settlement and was brought to the museum by purchase. Prymnessos settlement is located in the central Sülün village of Afyonkarahisar (Sönmez, 2023, p.627). This settlement dominated the region around the Kaystros River during the Roman Period (Gönçer, 1971, p.168). Since Prymnessos is also on the route of marble being transported from the region to Rome, there may have been an important sculpture workshop or workshops here (Thonemann, 2013, p.28). Apart from the Eros *Trapezophoros*, statues of Nike, King Midas, Demeter and Hercules were found in this settlement and are exhibited in the museum (Sönmez, 2023, p.627; Gönçer, 1971, p.168). The lack of a significant archaeological study in the Prymnessos settlement where Eros *Trapezophoros* is located leaves the evaluation of its relationship with Eros *Trapezophoros* incomplete; It also limits the evaluation from its historical point within the Roman Imperial Period (Sönmez, 2023, p.634)

Marble furniture used in home architecture and decoration has been the subject of many researches in order to express the economic status and social structure of people with status in the Roman Period. Marble tables, which are indispensable elements of both pomp and rich Roman banquet scenes, are made of high quality white marble and decorated with figured reliefs (Dinç, 2021, p.293). The *Trapezophoros* with Eros figure must have been used as an indicator of wealth and magnificence, which adorned one of the houses of the Roman noble families living in the city in the second half of the 2nd century AD. *Trapezophoros* are also known to be presented to temples or donated (Anadolu, 1991, p.71). Figured marble monopod supports carrying a rectangular table top in the Roman Period were generally found in religious places, in the context of tombs, in private houses or villas, such as atriums, tricliniums or fauces.

REFERENCES

- Ajootian, A. (2000). A Roman table support at ancient Corinth. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 69(4), 487-507.
- Akurgal, E. (1955). *Phrygische kunst*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Yayınları.
- Anadolu, M.U. (1987). İzmir Arkeoloji Müzesi'ndeki taştan yapılmış masa ayakları. *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 293-301.
- Anadolu, M. U. (1991). Efes Müzesi'nde Bulunan Masa Ayakları. *Türk Arkeoloji Dergisi*, XXIX, 71-85.
- Anderson, J.G.C. (1932). The Genesis of Diocletian's provincial re-organization. *JRS*, Vol. 22/ I, 24-32.
- Arslan, M. (2007). *Roma'nın büyük düşmanı Mithradates VI Eupator*. Odin Yayıncılık.
- Berges, D. & Nollé, J. (2000). *Tyana archäologisch-historische untersuchungen zum südwestlichen Kappadokien*, 2. Cilt. Bonn.
- Bilgin, P. K. (2018). *Afyonkarahisar yüzey araştırmaları ışığında içbatı Anadolu'da Demir Çağı seramiği* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Pamukkale Üniversitesi.
- Carpenter, T. (2002). *Antik Yunan'da sanat ve mitoloji*. Homer Yayınları.
- Casal, L. A. (1990). Kairoi/Tempora Anni. *LIMC*, Vol. V, 891-920.
- Cohon, R.H. (1984). *Greek and Roman stone table supports with decorative relief* (Phd. Diss.). New York University.
- Çelikbaş, E. (2015). A Trapezophoros (Table-bearer) from Parion-Parion'dan bir trapezophoros (masa ayağı). In C. Başaran & V. Keleş (Ed.), *Parion kazıları 10. Yıl armağanı* (pp. 43-48). Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Dinç, M. (2015). Manisa Müzesi'ndeki Hellenistik- Roma Dönemi heykelleri. In S. Durugönül (Ed.), *Manisa Müzesi heykeltıraşlık eserleri* (pp. 27-98). Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi Yayınları-3.
- Dinç, M. Ş. (2021). Phrygia Sebastesi'nden tutsak Eros figürlü mermer bir masa ayağı. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 52, 287-297.
- Dmitriev, S. (2001). *The end of provincia Asia. HistoriaZAltGesch*, Bd. 50, H. 4, 468-489.
- Döhl, H. (1968). *Der Eros des Lysipp- Frühhelleistische Erosen*. Göttingen.
- Drew-Bear, T. (2001). Grek ve Roma Dönemlerinde Afyonkarahisar. *Afyonkarahisar kütüğü cilt I* (97-111). Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları.
- Erhat, A. (2013). *Mitoloji sözlüğü*. Remzi Kitabevi.
- Feuser, S. (2013). Monopodia-Figürliche tischfüße aus kleinasien. Ein beitrag zum ausstattungsluxus der Römischen kaiserzeit. *Byzas 17*.
- Ful, Ş. D. (2021). Yazılı kaynaklar ışığında Parion'da tapınım gören kültler. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 16(2), 163-180.
- Gökdemir, G. (2019). A new example in The Museum of Ankara Anatolian Civilizations: "marble monopodia with the figure of Harpocrates-Tempora Anni. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 38(65), 103-134.
- Gönçer, S. (1971). *Afyon ili tarihi*, C.I. Karınca Matbaacılık.
- Hadzisteliou-Price, T. (1969). The type of the crouching child and the temple boys. *BSA*, 64, 59-111.
- Hesiodos. *Tanruların doğuşu* (Çev. F. Akderin). Say Yayınları.
- İlaslı, A. (2004). İlk yerleşimden Türk egemenliğine kadar Afyon. *Anadolu'nun Kilidi Afyon* (49-61). T.C. Afyon Valiliği Yayınları.
- Koch, G. & Sichtermann, H. (1982). *Römische sarkophage*. C.H. Beck.
- Koch, G. (2008). Kinder-Sarkophage der Römischen kaiserzeit in leinasien. *Adalya*, XI, 165-187.
- Konuk, T. (2008). *Antik Yunan ve Roma'da din, mitos ve çocuk görünümlü tanrılar* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Kökdemir, G. (2019). A marble table support with the figure of Harpocrates-Tempora Anni in The Museum of Ankara Anatolian Civilizations. *TAD*, C.38/S. 65, 103-134.

- Magie, D. (2001). *Anadolu'da Romalılar, Attalos'un vasiyeti*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Mansel, M. (1956). Bericht über ausgrabungen und untersuchungen In Pamphylien in den jahren 1946-1955. *AA*, 71, 34-119.
- Mansel, A. M. (1995). *Ege ve Yunan tarihi*. T.T.K. Yayınları.
- McCann, A.M. (1978). *Roman sarcophagi in The Metropolitan Museum of Art*. New York.
- Mermerci, D. (1979). Afyon bölgesi ve hinterlandında M.Ö. II. Bin yerleşme birimleri. *Türk Tarih Kongresi*, 8, 159-164.
- Mitchell, S. (1993). *Anatolia, Land, Men and Gods in Asia Minor I: The Celts in Anatolia and the impact of Roman rule*. Oxford University Press.
- Phillips, K. L. (2008). Figural table support: aspects of the archaeology of dining in the Roman world. *Aphrodisias Papers, IV*, 253-283.
- Potter, D. (1998). Procurators in Asia and Dacia under Marcus Aurelius: A case study of imperial initiative in government. *ZPE Bd. 123*, 270-274.
- Richter, G.M.A. (1966). *The furniture of the Greeks, Etruscans and Roman*. Robetson HGA.
- Rostovtzeff, M. I. (1998). *The social and economic history of the Hellenistic world C.I*. Clarendon Press.
- Sams, G. K. (2008). Gordion ve Frigler. Hakan ve Taciser Sivas (Ed.), *Friglerin Gizemli Uygarlığı* (49-58). YKY Yayınları.
- Sevin, V. (1999). *Anadolu arkeolojisi*. Der Yayınları.
- Sevin, V. (2007). *Anadolu'nun tarihi coğrafyası I*. T.T.K. Yayınları.
- Sharpe, H. (2014). Bronze statuettes from The Athenian Agora: Evidence for domestic cults in Roman Greece. *Hesperia, The Journal of The American School of Classical Studies at Athens*, 83(1), 143-187.
- Sönmez, B.E. (2023). Prynnessos'tan Roma İmparatorluk Dönemi Nike heykeli. *OANNES-Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 623-636.
- Stephanidou-Tiberiou, T. (1993). Τραπεζοφόρα με πλαστική διακόσμηση. Η Αττική Ομάδα.
- Thonemann, P. (2013). *Roman Phrygia*. Cambridge University Press.
- Uçankuş, H. T. (2000). *Tarih öncesi çağlardan Perslere kadar Anadolu*. Kültür Bakanlığı Yayınları.

ESKİŞEHİR LAÇIN KIRSALINDAKİ GELENEKSEL KONUTLARIN MİMARİ ÖZELLİKLERİ

ARCHITECTURAL CHARACTERISTICS OF TRADITIONAL HOUSES IN THE RURAL LACHIN REGION OF ESKİŞEHİR

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 30 Ocak 2023	Received: January 30, 2023
Hakem Değerlendirmesi: 22 Mayıs 2023	Peer Review: May 22, 2023
Kabul: 17 Nisan 2024	Accepted: April 17, 2024

DOI : 10.22520/tubaked.1242927

Durduşen ÖZTÜRK* - Hicran Hanım HALAÇ**

ÖZET

Kırsal yerleşimlerdeki geleneksel sivil mimarlık yapılarının tescilsiz olmaları, kırın verdiği göç, geleneksel yapıların günümüz konfor şartlarını sağlamadığı düşüncesi, geleneksel malzeme ve ustalığa olan ulaşım zorluğu, deprem yönetmeliği gibi çok farklı sebeplerle kırsal yerleşimlerin geleneksel dokuları yok olmaktadır. Eskişehir İli, Sarıcakaya İlçe'ne bağlı Laçın kırsalı verimli tarım arazileri ve dört mevsim tarım yapmaya uygun iklimiyle Eskişehir bölgesi için özel bir kırsal bölgedir. Bu çalışmanın amacı, kırsal yaşamın devam ettiği ve özgün mimariye sahip konut sayısının halen çoğunlukta olduğu Laçın kırsalının mimari dokusunun tespit edilmesi ve belgelenmesidir. Çalışmada öncelikle literatür taraması ve alan araştırması yapılmıştır. Daha sonra haritalama yöntemi ile analiz paftaları hazırlanmış, yazılı belgeleme ile köydeki yapıların envanterleri oluşturulmuştur. Yapıların cepheleri ve köy sokakları fotoğraflarla belgelenmiştir. Doku analizi verilere göre istatistiksel sonuçlar elde edilmiş ve grafikler oluşturulmuştur. İçine girilebilen evlerin geleneksel yöntemlerle rölöveleri alınmış ve Autocad programı kullanılarak plan krokileri ve cephe rölöveleri çizilmiştir. Çalışmada doku analiziyle Laçın kırsalındaki tüm yapıların işlev ve yapım sistemi analizi, geleneksel konut yapılarının ise kat sayı, kullanım durumu, özgünlük durumu, yapısal sağlamlık durum analizleri yapılmıştır. Sonuç olarak; dokuyu oluşturan konut yapılarının %59'u geleneksel yöntemle inşa edilmiş ve günümüze ulaşmış yapılardır. Ayrıca geleneksel yapıların %31'i özgün, %61'i halen kullanılıyor, %32'si yapısal olarak iyi durumdadır. Geleneksel konutlar ahşap ve kerpiç yapı malzemeleri kullanılarak hımsız teknikte üretilmişlerdir. Baskın plan tipi iç sofalı plan tipidir. Cephelerde ve iç mekanda süsleme yoktur. Köydeki geleneksel yapılar çevre köylerdeki geleneksel yapılarla benzer özellikler taşımaktadır. Çalışma, Laçın kırsalının daha önce hiç çalışılmamış olan geleneksel sivil mimarlık örnekleri olan konutlarının belgelenmesi, korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eskişehir, Laçın, Kırsal Mimari, Doku Analizi, Geleneksel Konut, Hımsız.

* Doktora Öğrencisi, Eskişehir Teknik Üniversitesi, Mimarlık Ana Bilim Dalı, Eskişehir, Türkiye
e-posta: durdusen@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0831-6133

** Prof. Dr., Eskişehir Teknik Üniversitesi, Mimarlık Ana Bilim Dalı, Eskişehir, Türkiye
e-posta: hhhalac@eskisehir.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8046-9914

ABSTRACT

The traditional textures of rural settlements are disappearing due to various reasons such as nonregistration of vernacular architectural structures, migration from rural to urban area, the idea that traditional buildings do not meet today's comfort conditions, difficulties to access traditional materials and craftsmanship and lack of earthquake risk management measurements. Laçın Village of Eskişehir Province, Sarıcakaya District is a special rural area with its fertile lands and suitable climatic conditions for agriculture in four seasons. The purpose of this study is to identify and document the architectural structure of the Laçın village, where traditional life continuous and the unique vernacular architecture is conserved. Firstly, literature review and field research are conducted. Then, analysis files are prepared by using the mapping method, and the inventories of the buildings in the village were listed with written documentation. The facades of the buildings, and the streets of the village are visualized with photographic documentation. Statistical results and graphics are created based on texture analysis data. Plan and facade surveys of the vernacular housings, that could be entered, were created with traditional methods, and digitalized by using AutoCAD. In the study, the function and construction system of all buildings in Laçın Village are analyzed through texture analysis. The number of floors, usage status, originality, structural condition characteristics of traditional houses are determined. In conclusion, 59% of the structures were built traditionally and still exist today. Additionally, 31% of these traditional buildings are unique, 61% of them are still in use and 32% of them are structurally maintained. Traditional houses were built with the half-timber technique (hımsı) by using wood and adobe. The most used plan type is the ones with interior sofa. Are no decorations on the facades and interiors. The architectural style of the traditional buildings of the study area has similar characteristics with the other examples of surrounding villages. The study is unique in terms of documenting, preserving and transferring to future generations Laçın village, which is example of vernacular architecture.

Keywords: Eskişehir, Laçın, Rural Architecture, Texture Analyse, Traditional Housing, Half-Timbered

GİRİŞ

Günümüzde özellikle turistik olarak gelişim göstermeyen bölgelerde yaşayan insanlar çeşitli sebeplerle kırdan kente göç etmektedir. Bu sebeplerin arasında kırsal alanlarındaki ekonomik, sosyal, kültürel şartların ve eğitim, sağlık, ulaşım gibi hizmetlerin yetersizliği sayılabilir. Terk edilen bu kırsal alanların kendilerine has mimari dokularıda zamanla yok olmaktadır. Günümüzde kırsal yaşamın devam ettiği, barınmak için geleneksel konutların yetersiz geldiği ve onarıma ihtiyaç duyduğu kırsal yerleşimler de koruma altında olmayan geleneksel konutlar yıkılmaktadır. Yeni yapılar üretilirken yere ait olan koşullar göz ardı edilmekte, yeni yapı sistemleri tercih edilmekte ve yerel malzeme kullanılmamaktadır. Kent merkezlerinde yapılan yapıların aynıları kırsal yerleşimlerde de yapılmaktadır. Kırsal yerleşim tanımı da zaman içerisinde değişim göstermektedir.

Çalışma kapsamında yapılan literatür taraması ile kırsal yerleşim ve kırsal konut tanımları araştırılmıştır. Bu tanımları etkileyen ve kırsal dokuyu farklılaştıran çok çeşitli faktörler vardır. İklim, topoğrafya, gelenekler, ekonomik yapı, doğal çevre, sosyo-kültürel yapı bu çeşitlenmede etkilidir. Kırsal yerleşme, şehir yerleşiminin dışında kalan yerleşme alanlarını içine alan genel bir tanımla ifade ederken aynı zamanda; iklime, topoğrafyaya, bitki örtüsüne, arazi mülkiyetine, devlet müdahalelerine, sosyo ekonomik yapıya, doğal afetlere, ulaşım imkanlarına ve tarım yapısına göre değişiklik gösterebilen bir alandır (Çinar, 1990). Doğal etkenler bütün kırsal yerleşmelerde belirleyici rol oynar ve hiçbir kırsal yerleşmenin doğayla mücadele etmediği doğaya uyumlandığı görülür. Her kültürün kendi doğal çevrelerini ele alma yöntemi farklıdır, kendi yaşam tarzlarına uygun yerleşmeler aynı zamanda çevreyle uyum içindedir (Eyyüce, 2007). Kırsal yerleşmeler, farklı bölgelerin kendilerine özgü çeşitliliğinde ortaya çıkmaktadır. Tarımsal üretimin olduğu bir yerleşmede her ailenin sahip olduğu ahır, samanlık, serander vb. birimlerin yan yana geliş biçimi, evlerin araziye yerleşme düzeni farklı kümelenmeler ve dokular oluşturabilir (Ahunbay, 1999). Kırsal yerleşmeler coğrafi ve kültürel etkenlerin şekillendirdiği özgün yerleşimlerdir.

Geleneksel kırsal yerleşim olan köyler herhangi bir planlamaya bağlı olmaksızın tarihsel gelişme içerisinde kendiliğinden kurulmuştur. Köylerin kurulurken; içme ve kullanma suyunun sağlanması, emniyet, ulaşım, birlikte yaşama gereksinimi gibi faktörler ön planda tutulmuştur. Kırsal alanlardaki yerleşim şekilleri; dağınık ve toplu yerleşim olarak gruplandırılabilir. Dağınık yerleşimde çiftçi aileler kendi işletmelerini kendi arazilerinde kurarlar. Toplu yerleşimde, çiftçi aile yerleşim alanının uygun bir yerinde ‘köy’ adı verilen yerleşimler bulunmaktadır. Dağınık kırsal yerleşimlerde Şekil 1’de

görüldüğü gibi üç grupta, toplu kırsal yerleşimlerde iki grupta değerlendirilebilir. Ülkemizde köylerin yaklaşık 1/3’ ü dağınık, 2/3’ ü ise geleneksel toplu yerleşim özelliğini taşımaktadır. Geleneksel toplu yerleşimlerde ikiye ayrılmaktadır. (Çevik ve Tekinel, 1998). Araştırma konusu Laçın kırsalı, konutların ve işletme binalarının bir arada olduğu geleneksel toplu yerleşim özelliği taşımaktadır.

Şekil 1. Kırsal yerleşim çeşitleri / *Types of rural settlements* (Çevik ve Tekinel, 1998).

Endüstri devrimi öncesi toplumunun oluşturduğu mimarlık ürünlerini nitelemek için kırsal mimarlık, geleneksel mimarlık, mimarsız mimarlık, yöresel (vernaküler) mimarlık, halk mimarlığı, sivil mimarlık, anonim mimarlık, spontane mimarlık, ilkel (primitive) mimarlık, kırsal mimarlık, vb. gibi farklı tanımların kullanıldığı görülmektedir (Güler, 2016). Kırsal mimarinin en temel ürünü ise konut yapılarıdır. Konut, canlı varlığın içgüdüsel olarak çevreden ayrılma yani yalıtılmasıdır. Yapı canlıyı içine alarak onu evrensel boşluktan ayırır. Bu da mimari eylemin ilk basamağı olarak insanın içinde kendini güvende hissettiği sınırlı hacim yaratılmasıdır (Kuban, 1998). Bektaş (2001) konutu, halkın kendi imkanlarıyla ihtiyaçlarını gelenek olgusuyla doğal olarak eklenerek, katımlı bir şekilde gerçekleştirdiği halk yapı sanatı olarak tanımlamıştır. Kırsal mimarlığı ise; vernaküler, kendiliğinden mimarlık, halk mimarlığı olarak ifade etmiştir. Engin vd. (2007) kırsal mimarlık ürünlerinin; insan davranışları, bina ve doğal çevre arasındaki uyumun en iyi örnekleri olduğunu yazmıştır. Geleneksel kırsal konutlar, malzeme ve yapı tekniği ile biçimi ve bazı yapı parçalarının düzenleme karakteristiği ile içinde bulunduğu çevre koşullarının özelliklerini taşıyan ve bu koşullar ile ilgili ipuçlar veren olgulardır (Tanoğlu, 1969). Geçmişten bugüne var olan kültürel yayılma ve adaptasyonların tarihi belgesi olan kırsal konutlar bir yerden diğerine değişerek o yerin zenginliğini artırmaktadır (Köse, 2006). Kırsal yerleşimlerde bulunan kırsal mimarlık ürünleri yüz yılların tecrübeleriyle, deneme-yanılma yöntemiyle geliştirmiş ve sorunlara en basit, ekonomik ve yerel çözümler üretmiştir. Bu çözümleri etkileyen ve birbirinden farklılaşmasına sebep olan çok çeşitli faktörler vardır.

Şekil 2. Kırsal konutların oluşumundaki faktörlerin farklı bakış açılarına göre sınıflandırılması / *Classification of factors in the formation of rural housing according to different perspectives* (Çınar ve Aydın, 2019).

Yazarlar	Faktörler		
Rapoport (1969)'a göre	Doğal etkenler		Sosyo-kültürel etkenler
	İklim, malzeme, konstrüksiyon ve teknoloji, arazi, savunma, ekonomi ve din		Sosyo-kültürel yapı ve geçim kaynakları
Gür (2000)'e göre	Çevresel faktörler	Sosyo-kültürel faktörler	Bireysel faktörler
	İklim, topoğrafya, doğal örtüntü, insan yapısı doku ve çevrede var olan malzeme	Dünya görüşü, kültürel değer ve normlar, din, aile ve akrabalık, aile büyüklüğü, yaşam biçimi, ailede roller	Bireyin konutla kurduğu ilişki/ duygusal ilişkiler, kültürel normlar, yaşam yoğunluğu ve bireyin öz imgesi
Aydın ve Çınar (2009)'a göre	Coğrafi özellikler		Kültürel özellikler
	Jeolojik yapı, bitki örtüsü, topoğrafya, iklim ve yönelme		Aile yapısı/sayısı/roller, sosyal ilişkiler, geçim kaynağı
Aydın (2008)'a göre	Konumu ve coğrafi özellikleri	Yerleşmenin tarihsel özellikleri ve geçmişi	Sosyo-kültürel yapı ve geçim kaynakları
Bektaş (2005)'a göre	Doğal etkenler		Sosyo-kültürel etkenler
	İklim, topoğrafya, malzeme		Ekonomik yapı, geçim kaynağı, aile yapısı, mahremiyet

Rapoport (1969), kırsal mimariyi biçimlendiren şeyin kültür olduğunu söylemiş ve iklim, malzeme, konstrüksiyon, teknoloji, savunma, ekonomi, din ve sosyal etkenleri diğer etkenler olarak sıralamıştır. Çınar ve Aydın, (2019) Anadoludaki kırsal yerleşmelerin birbirinden farklı somut fiziksel özellikleri ile araştırmalara konu olduğunu ve bu somut oluşumların, coğrafya ve iklim özelliklerinin en iyi şekilde gözlemlenerek yorumlandığından özgün örnekler olarak araştırmacıların dikkatini çektiğini ifade etmiştir. Yaptıkları araştırmada farklı bilimsel çalışmalardan derledikleri bilgiler doğrultusunda kırsal konutların biçimlenmesindeki faktörleri Şekil 2'de ki gibi sınıflandırmışlardır. Kırsal yerleşimleri biçimlendiren faktörleri en genel gruplamayla doğal ve kültürel faktörler olarak değerlendirebiliriz.

Bu çalışmada, kırsal yaşamın devam ettiği ve özgün mimariye sahip konut sayısının halen çoğunlukta olduğu Laçın kırsalının mimari dokusu tespit edilmeye çalışılmış ve beğemesi yapılmıştır. Laçın 'ın kırsal mimarisini etkileyen doğal ve kültürel faktörler; konumu ve tarihi, coğrafi ve iklimsel özellikleri, sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik özellikleri ve nüfus özellikleri başlıkları altında irdelenmiştir. 29-30 Ekim 2022 tarihlerinde yapılan arazi çalışması sonuçları değerlendirilerek haritalama yöntemiyle doku analiz paftaları hazırlanmıştır. Köydeki tüm yapılar için işlev analizi ve yapım sistemi analizi yapılmıştır. Daha sonra himiş teknikle yapıldığı tespit edilen geleneksel konutların kat sayı, yapısal sağlamlık

durumu, cephe özgünlük durumu ve kullanım durumu analizleri yapılmıştır. Analizlerden elde edilen verilere göre istatistiksel sonuçlar elde edilmiş ve grafikler oluşturulmuştur. 07 Ekim 2023 tarihinde yapılan arazi çalışmasında içine girilebilen konutların rölöveleri geleneksel yöntemlerle alınarak plan krokileri ve cephe rölöveleri oluşturulmuştur. Konut seçiminin belirleyici etkeni cephe, malzeme, yapım tekniği, özgünlük durumu ve içine girilebilirliği olmuştur. Elde edilen veriler ve sözlü kaynaklardan edinilen bilgiler doğrultusunda geleneksel konutların mimari özellikleri fotoğraf ve çizimlerle desteklenerek anlatılmıştır. Geleneksel konutlar çevre köylerdeki geleneksel konutlarla karşılaştırılmış benzerlikleri tespit edilmiştir. Çalışma, Laçın kırsalının daha önce hiç çalışılmamış olan geleneksel mimari konutlarının belgelenmesi, korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması açısından önem taşımaktadır.

ESKİŞEHİR / LAÇIN KIRSALI

Laçın Köyü'nün Konumu ve Tarihi

Laçın köyü geçmişinde Eskişehir'e bağlı bir köyken 1923 yılında Eskişehir'in il olmasıyla Sarıcakaya ilçesine bağlanmıştır. Daha sonra 1998 yılında belediye statüsü alarak beldeye dönüşmüştür. 2012 yılında ise Eskişehir ilinin Sarıcakaya ilçesine bağlı bir mahalleye dönüşmüştür. Bağlı olduğu Sarıcakaya ilçesine 13 kilometre, Eskişehir şehir merkezine 55 kilometre mesafededir (Şek. 3). Köyün toplu yerleşim alanı Sündiken dağı eteklerinde kurulmuştur. Ekilebilir tarım arazileri Sakarya Vadisindedir.

Şekil 3. Araştırma alanının konum haritası / Location map of the study area (Öztürk, 2022).

Laçın köyü, 937 (1530) tarihli tapu tahrir defterinde Karaca-şehir Nahiyesi'ne bağlı bir köy olarak görülür. Yöre halkından edinilen bilgiler doğrultusunda, Mihalgazi'nin Söğüde bağlı olması nedeniyle Söğüde bağlıyken, Eskişehir'in il olmasıyla Mihalgazi'nin Sarıcakaya'ya bağlanmasından dolayı Sarıcakaya'ya bağlanmıştır (Ada, 2012). Ayrıca Tunçdilek (1953), Eskişehir kır yerleşmelerinden bahsederken bölgedeki yerleşim haritasını üç devreye ayırarak açıklamıştır. Birinci devreyi Kanuni Süleyman devrinden evvel XIII ile XV.yy. arasında kurulup günümüze intikal etmiş yerli köyler (eski yerleşme), ikinci devreyi XVIII.yy. sonu ile XIX. yy.ın başları arasında göçebe yörük ve türkmenlerin toprağa yerleşmesi, üçüncü devreyi XIX. yy.ın başından XX.yy.ın başına kadar devam eden muhacir yerleşmesi olarak tanımlamıştır. Sakarya vadisi boyunca sıralanan bütün köylerin dört asır evvelde aynen mevcut olduklarını yazmıştır. Laçın köyünün eski yerleşmelerden olduğu bu çalışmadaki haritalarda görülmektedir.¹

Laçın Köyünün Coğrafi ve İklimsel Özellikleri

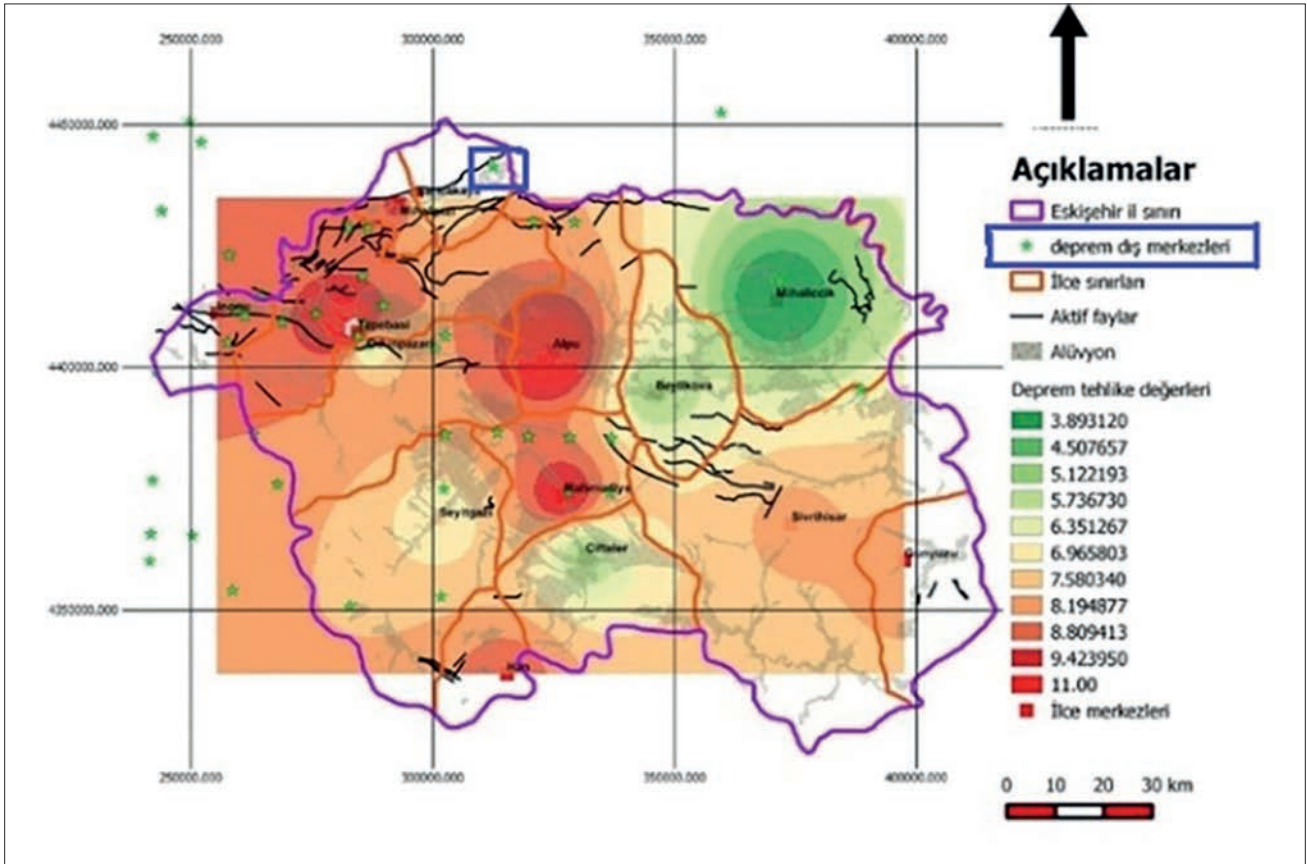
Sakarya vadisinde yer alan Laçın köyünün denizden yüksekliği 259 metredir. Eskişehir'in denizden yüksekliği ise 788 metredir. Bu rakım farkı Laçın'da Eskişehir'den daha ılıman bir iklimin hüküm sürmesine olanak vermektedir. Laçın köyü bağlı olduğu Sarıcakaya beldesi ile aynı iklim özelliklerine sahiptir. Sarıcakaya Orta Anadolu, Batı Karadeniz ve Marmara Bölgelerinin kavşak yerlerinde bulunmasına rağmen Akdeniz İklim özelliğini taşımaktadır. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar ılık ve yağışlıdır. Yıllık ortalama ısısı 15-19°C, Temmuz ayının

ortalaması ise 36,3°C olmaktadır. Kış aylarının en düşük ısı derecesi -5°C olarak tespit edilmiştir. Yıllık yağış ortalaması ise metrekareye 334 mm dir. Kış, İlkbahar ve Sonbahar mevsimleri oldukça kısa olup en uzun mevsim yaz olmaktadır. Bölge mikro klima iklim özelliklerini taşımaktadır. Bölgede ormanlık alanın büyük bir bölümü sarıçam ormanlarından oluşmaktadır. Bu ağaçların yanında özellikle Sakarya Vadisi ile dağların arasında kalan kesimlerde ise meşe, yabani zeytin, yabani incir ve sakızlık (menengiç) ağaçları bulunmaktadır. Sakarya Vadisinin İlçe sınırları içerisinde kalan bölümünde ise kavak ve söğüt ağaçları yanında büyük bir kısmını dut, kayısı, zerdali, armut, erik, nar, incir, üzüm, zeytin ağaçları bulunmaktadır (URL 1).

Verimli topraklara sahip köyde günümüzde yetiştirilen başlıca ürünler; domates, biber, patlıcan, salatalık, yeşil soğan, ıspanak, marul gibi sebzelerdir. Ayrıca son dönemler de kuşkonmaz üretimi yapılmaktadır. Meyvecilik ikinci derece yaygındır. Köyde zeytin, nar, antep fıstığı ve incir meyveleri yetişmektedir. Bölgede önceki yıllarda pamuk, susam,çeltik üretilirken günümüzde pamuk ve çeltik üretimi yapılmamakta bazı hanelerde hane halkının ihtiyacına yönelik susam üretimi devam etmektedir. Sakarya vadisinde ipek böcekçiliği halen önemli bir gelir kaynağıdır (Şahin, 2009). Fakat geçmişte ipekböcekçiliği yaygın olan Laçın'da günümüzde fiilen ipekböcekçiliği yapılmamaktadır.

Eskişehir için oluşturulan deprem haritasına göre Laçın deprem dış merkezi¹ noktasına yakın görünmektedir (Şek. 4).

¹ Dış merkez; depremin en çok hissedildiği ve en çok hasar yaptığı ,yerin içindeki enerjisinin ortaya çıktığı nokta olan odak noktasına en yakın olan yer üzerindeki noktadır. Aslında bu , bir noktadan çok bir alandır. Depremin dış merkez alanı depremin şiddetine bağlı olarak çeşitli büyüklüklerde olabilir. Bazen büyük bir depremin odak noktasının boyutları yüzlerce kilometreyle de belirlenebilir (URL 2).

Şekil 4. Eskişehir bölgesi deprem haritası / *Earthquake map of Eskişehir region* (Ayday, C., Sarıdöl, S., Sabah, L., Yaman, N., 2014).

Laçın Köyünün Sosyo-Kültürel ve Sosyo-Ekonomik Özellikleri

Tunçdilek (1953), Eskişehir kırsalı ile ilgili yaptığı çalışmada Laçın köyü halkının yerli (manav) halktan oluştuğunu ifade etmiştir. Eskişehir ili kırsalı güncel etnik yapısı üzerine yaptıkları çalışmada Boz ve Aktaş (2015), Laçın köyündeki 230 haneden 225 inin manav, dördünün yörük, birinin de Adana kökenli olduğunu tespit etmiştir.

Menekşe (2013)'nin 1844-1845 yıllarında kaydı tutulan 31 adet Eskişehir'e ait temettuat defteri çözümlemesine göre Laçın'da, 58 ziraat erbabının, bir muhtarın, bir katibin, bir imamın, üç amelenin, üç hizmetkarın olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca mancılık ustalarının ve ağaç-yaprak işlerinde çalışanların gelirlerlerinden bahsetmiştir. Mancılık aletinin ipeklerin ipek böceği kozaları üstündeki ipeği söküp sarmak için kullandıkları çıkırık özelliği taşıdığını ifade etmiştir. Ağaç ve yaprak işlerinde çalışanların varlığında yine bölgede yoğun olarak ipek böcekçiliğinin yapıldığını göstermektedir. Fakat bugün bölgede ipek böceği üreticiliği yoktur. Günümüzde ise köy halkının ana geçim kaynağı tarımdır. Gelişen seracılıkla önemli miktarda sebze üretimi yapılmaktadır.

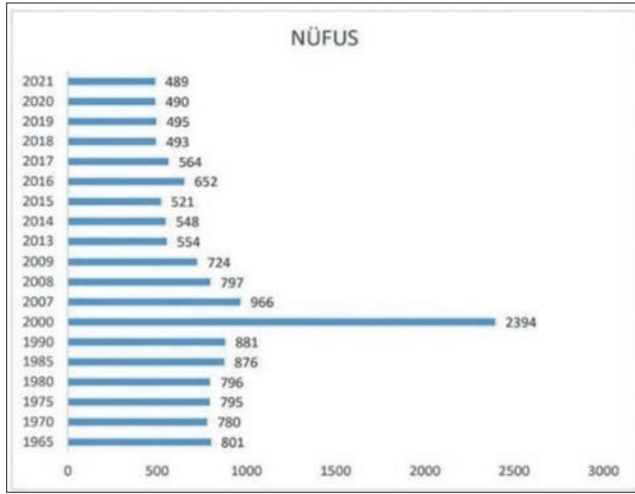
Şahin (2009)' in 1844-1845 yıllarındaki Eskişehir kırsalı ile ilgili çalışmasında; Laçın'da Eskişehir'in diğer köylerinden farklı olarak penbe (pamuk)

tarlalarının ve harir (ipek) bağlarının varlığından söz etmektedir. Ayrıca tahıl üretiminin de diğer köylere oranla çok az olduğundan bahseder. Bunun sebebini de köyde arazilerin çok geniş olmamasına ve parçalar halinde olmasına, arazileri ekip-biçecek nüfusun yetersizliği veya ulaşım ve sermaye yetersizliği olarak belirtmiştir. Bölgede üretilebilen diğer ürünlerin çeşitliliğinin de başka bir etken olabileceğini vurgulamıştır.

Laçın Köyünün Nüfus Özellikleri

1844-845 yıllarındaki temettü sayımlarına göre Laçın, Eskişehir Kazasına bağlı 26 köyden biridir. Köydeki hane sayısı 102 olarak kayıtlara geçmiştir. Laçın'ın nüfusunun o yıllarda (102x5) 510 kişi olduğu tahmin edilmektedir. Bozan (204), Alpu (199), Gündüzler (111), Kayı (108), Küplü (103) den sonra hane sayısı en fazla olan 6. köydür (Menekşe, 2018). Nüfus 1965 yılında 801 kişi civarında iken 1990 yılında 881 kişiye yükselmiştir. 2000 yılındaki sayımla nüfus ani bir artışla 2394 kişiye ulaşmıştır. 2007 yılında adrese dayalı nüfus isteminin uygulanmasıyla köy nüfusu 991 kişi olarak kayıtlara geçmiştir. 2021 verilerine göre ise 238 kadın ve 251 erkek ile toplam 489'dur (Şek. 5).

Şekil 5. Laçın'ın yıllara göre nüfus hareketi grafiği / *Population movement graph of Laçın by years* (Veri Kaynağı: tuik.gov.tr).

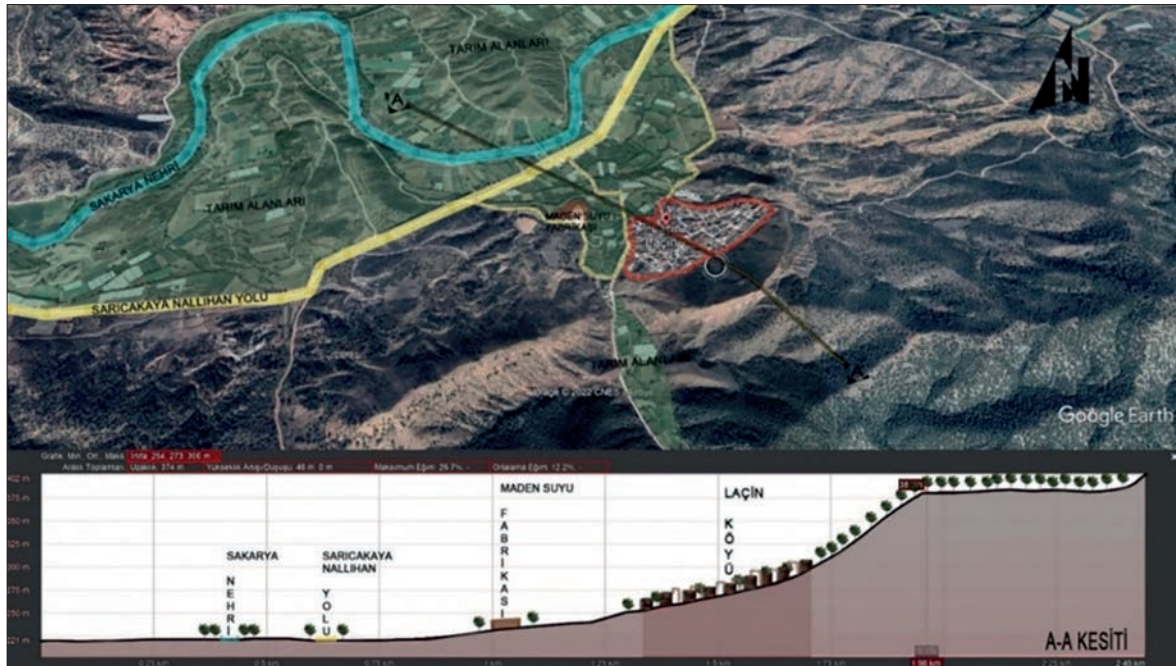
LAÇİN KIRSALINDAKİ GELENEKSEL KONUTLARIN DOKU ANALİZİ

Laçın köyü toplu yerleşimi Sarıcakaya-Nallıhan yolu üzerinde, bir km içeride Sündiken dağlarının eteklerinde yer almaktadır. Köyün tarım alanları çoğunlukla Sakarya vadisinde (Şek. 6). Köy halkından bazılarının köy yerleşim yerindeki evlerinin haricinde tarım yaptıkları arazilerde kullandıkları tarla evleri mevcuttur. Kapalı sistem seracılık son yıllarda çok gelişmiş olup, köy sınırları içerisinde çok sayıda kapalı sera alanı mevcuttur. Ayrıca bölgede tarih öncesi dönemlerde mevcut olan yaban zeytinin yanı sıra , ekilmiş zeytin bahçelerinin sayısı da son yıllarda artış göstermektedir.

Bitişik nizam ve bahçeli yapılaşmanın oluşturduğu organik sokaklı Laçın Köyü yamaca yerleştiğinden sokaklar eğim yönüne göre biçimlenmiştir. Köyün dokusunu konutlar, ahırlar (damlar), depolar, belediye yapıları, cami, okul, fırın, maden suyu fabrikası, meyve sebze hali, açık futbol sahası, tarlalar, tarla evleri, kapalı seralar, sokaklar, mezarlık ve mera alanları oluşturmaktadır. Köy meydanı köylünün sosyalleştiği ve toplu organizasyonların (düğün, asker eğlencesi, bayram eğlencesi v.b.) yapıldığı etkinlik alanıdır. Köy meydanı Belediye Binası, Belediye Sosyal Tesis Binası ve konut yapılarıyla çevrilidir. Köy kahvesi, toplu yemeklerin yendiği yemek salonu ve mutfağı sosyal tesis binası içerisinde yer almaktadır. Belediye binası içerisinde muhtarlık, berber, fırın ve meydana hizmet eden dükkanlar mevcuttur. Köy merkezine 800 m mesafede Laçın Maden Suyu Fabrikası yer almaktadır (Foto. 1).

Köy dokusunun güncel durumunun belirlenmesi için öncelikle arazide envanter çalışması yapılmıştır (29-30 Ekim 2022). Köyde servis yapılarıyla birlikte tüm yapı sayısının 478, konut işlevli yapı sayısının 232 olduğu tespit edilmiştir. Konut işlevli yapılardan, geleneksel yapı sistemiyle inşa edildiği arazi çalışması sırasında tespit edilen 138 yapı için envanter fişi doldurulmuştur. Elde edilen verilerle yapılan analizler sonucu, köydeki yapıların işlevi ve yapım sistemine yönelik tespitler yapılmıştır. Daha sonra yapım sistemi analizine göre tespit edilen geleneksel konutlar; kat sayısı, kullanım durumu, özgünlük durumu, yapısal durumu açılarından incelenmiştir. 7 Ekim 2023 tarihinde altı evin içine girilebilmiş ve geleneksel yöntemlerle röloveleri alınmıştır. Cephe ve iç mekan yapı elemanları fotoğraflanmış, ölçüleri alınmıştır. Sözlü kaynaklardan bilgi toplanmıştır.

Şekil 6. Köy ve çevresinin hava görüntüsü, silüet kesiti / *Aerial view of the village and its surroundings, silhouette section* (Google Earth Pro uygulamasından yararlanılmıştır) (Öztürk, 2022).

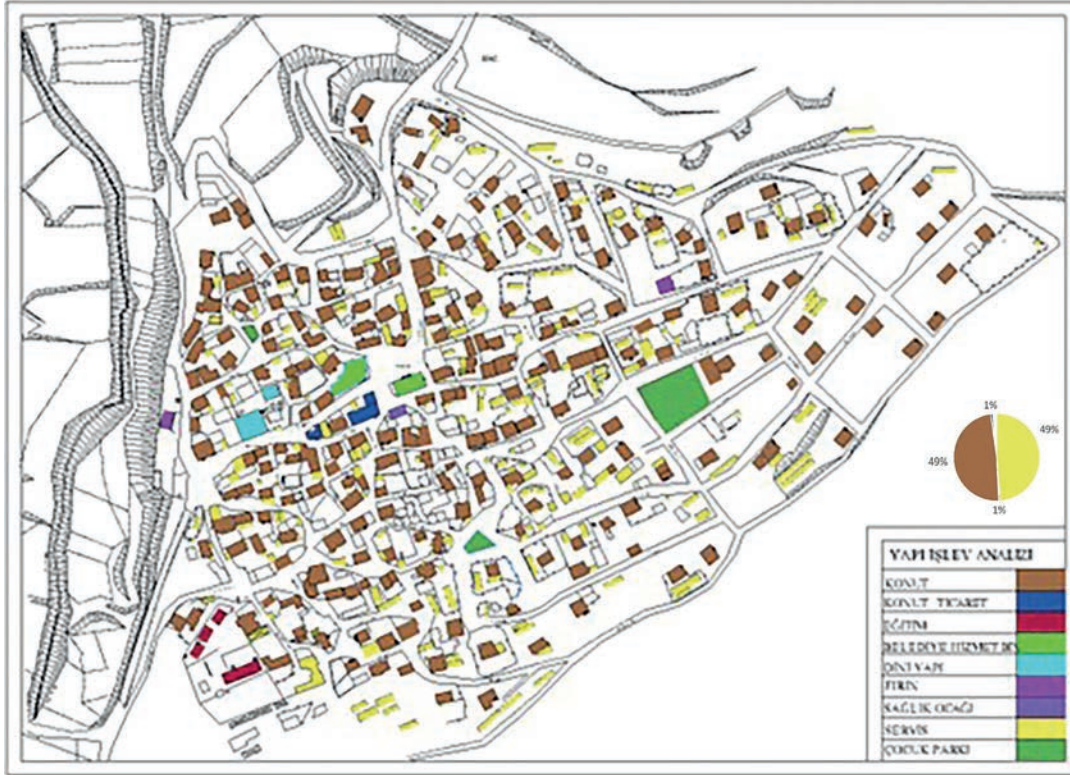
Fotoğraf 1. Laçın'ın drone fotoğrafı (URL 3) / *Drone photograph of Laçın* (Öztürk, 2022).

İşlev Analizi

Köydeki 478 yapının işlevi incelendiğinde yapıların 229'unun konut, üçünün konut + ticaret, 235'inin servis, dördünün eğitim, ikisinin dini, ikisinin fırın ve birinin sağlık ocağı, ikisinin belediye hizmet binası olduğu tespit edilmiştir ayrıca üç adet de çocuk parkı mevcuttur (Şek.7). Konut+ticaret işlevli yapılarda zemin katlar bakkal veya deposu olarak kullanılmaktadır (Lev. 1-b). Geleneksel konutların büyük çoğunluğu servis yapılarıyla desteklenmiştir. Servis yapıları yapılara bitişik yada bahçede ayrı olarak konumlanmıştır. Kapalı servis yapıları ve üstü sundurmalı yarı açık servis mekanları bu kategori de

değerlendirilmiştir. Eğitim yapısı dört derslikli ilköğretim yapısı ve üç adet lojman yapısından oluşmaktadır. Köyde bir adet cami ve lojmanı mevcuttur (Lev. 2). Kitabesinde yapım yılının 1213 (1789) olduğu görülmektedir. Laçın'de, Sündiken dağlarında bulunan ve 1913 yılından buyana çeşitli kişi ve kurumlar tarafından işletilen maden suyu kaynağı ve köyün kuzey-doğusunda yer alan şişeleme fabrikası mevcuttur. Köy toplu yerleş alanının kuzeyinde tarım ürünlerinin toplandığı meyve-sebze hali vardır. Köy merkezinde bir adet fırın ve eskiden çamaşırhane yapısı olan ve günümüzde fırın olarak kullanılan bir yapı mevcuttur.

Levha 1. İşlev türlerine göre yapı örnekleri / *Examples of buildings by function types* (Öztürk, 2022).**Levha 2.** İşlev türlerine göre yapı örnekleri / *Examples of buildings by function types* (URL 4, URL5).

Şekil 7. İşlev analiz paftası / *Functional analysis layout* (Öztürk, 2022).

Yapım Sistemi Analizi

Köydeki konut ve konut+ticaret yapıları yapım sistemi özelliklerine göre 3 grupta incelenmiştir. Geleneksel yapım sistemi olan 'hımış' teknik ile yapılmış konut sayısı 138, çeşitli tuğlalar ile yığma sistemle yapılmış konut sayısı 43, betonarme karkas sistemle yapılmış konut sayısı ise 51 adettir (Şek. 8, Lev. 3).

Hımış yapılar; taşıyıcı sistemi ahşap karkas olan ve çeşitli malzemelerin duvarları oluşturmak için

dolgu olarak kullanıldığı yapılardır. Taşıyıcı sistem malzemesi ahşaptır. Dolgu malzemesi olarak ise farklı malzemeler kullanılabilir. Bu farklı malzemeler farklı hımış yapı türlerini ortaya çıkarmıştır. Dal ve Çamur Dolgulu Hımış Yapılar, Taş Dolgulu Hımış Yapılar, Tuğla Dolgulu Hımış Yapılar ve Kerpiç Dolgulu Hımış Yapılar olarak sayılabilir (Ataman, 2007). Laçın'de görülen yapılar kerpiç dolgulu hımış yapılardır.

Levha 3. Yapım sistemine göre yapı örnekleri / *Examples of buildings by construction system* (Öztürk, 2022).

Şekil 8. Yapım sistemi analiz paftası / *Construction system analysis layout* (Öztürk, 2022).

Bu çalışmada Laçın'deki geleneksel konutların doku analizine yönelik tespit ve belgeme yapıldığından kat sayısı, cephe özgünlük durumu, yapısal durumu ve kullanım durumu analizleri, yapım sistemi analizinde hımsız tekniklerle yapıldığı tespit edilen 138 geleneksel konut yapısı için yapılmıştır.

Kat Sayı Analizi

Hımsız sistemle yapılmış geleneksel konutların 20'si zemin kattan, 113'ü zemin+bir kattan, beşi zemin+iki kattan oluşmaktadır (Şek. 9, Lev. 4). Zemin katlı yapılar bodrumu olmayan, çeşitli su basman yüksekliğine sahip yapılardır. Zemin+bir ve zemin+iki katlı yapılarda zemin katlar servis alanı(dam), üst katlar yaşam alanı olarak kullanılmaktadır.

Yapısal Sağlık Durumu Analizi

Yapılar yapısal sağlık durumu değerlendirilirken; iyi, orta, kötü, yıkıntı olarak dört kategoride sınıflandırılmıştır. Taşıyıcı sistem problemi olmayan yapılar iyi, çeşitli strüktürel sorunları olan ama kullanılabilir durumda olan yapılar orta, ciddi strüktürel problemleri olan ve kullanılması riskler taşıyan yapılar kötü, kısmen veya tamamen yıkılmış durumda olan yapılar yıkıntı olarak tanımlanmıştır (Foto. 8). Strüktürel problemlili yapılarda, taşıyıcı dikmelerin ve döşeme kirişlerinin hasarlı ve kısmen çökmüş olduğu ayrıca kesitlerinin incelmiş olduğu gözlenmiştir.

Levha 4. Kat sayılarına göre yapı örnekleri / *Examples of buildings by number of storeys* (Öztürk, 2022).

Şekil 9. Kat sayısı analiz paftası / Number of floors analysis layout (Öztürk, 2022).

Yapının herhangi bir yerinde (döşeme, çatı v.b.) çökme yoksa sadece taşıyıcı kesitlerinde incilme ve/veya kısmen eksilme varsa yapı orta, çökme varsa kötü olarak değerlendirilmiştir. Çalışma alanında yapısal durumu iyi olarak değerlendirilen 44 yapı, orta olarak değerlendirilen 54, kötü olarak değerlendirilen 35 ve yıkıntı olarak değerlendirilen 5 yapı mevcuttur (Şek. 10, Lev. 5).

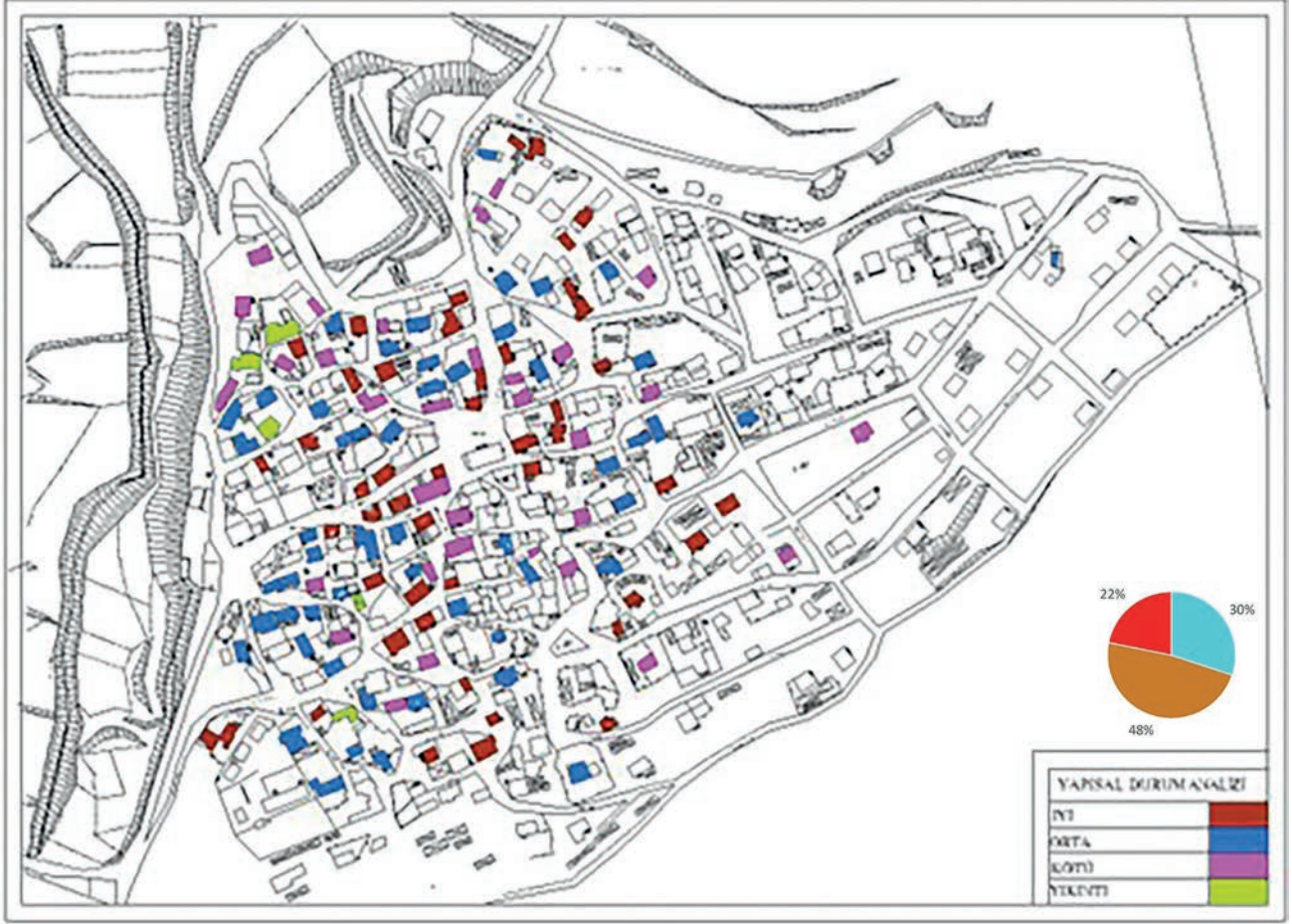
Cephe Özgünlük Durumu Analizi

Yapıların cephe özgünlük durumu değerlendirilirken cephe ve malzeme özelliklerine bakılarak mimari nitelik ve korunmuşluk durumları açısından değerlendirilmiştir. Yıkıntı yapılar değerlendirmeye

alınmamıştır. Kapı, pencere, cumba gibi cephe karakterini oluşturan mimari yapı elamanlarının büyük çoğunluğu boyut veya malzeme özellikleri açısından değişmiş ve cephenin tamamı beton esaslı sıva ile sıvanmış ise çok değişmiş olarak değerlendirilmiştir. Kısmi kapı, pencere değişimi ve kısmi veya tamamen beton esaslı sıva kullanımı varsa (geleneksel yapı oranları ve elemanları cepheden okunuyorsa) ve cephe geleneksel özelliklerini kısmen gösteriyorsa az değişmiş olarak değerlendirilmiştir. Hiçbir yapısal müdahale görmemiş yapılarda özgün olarak değerlendirilmiştir. Yerleşimdeki geleneksel konut yapılarının 40'i özgün, 64'ü az değişmiş, 29'u çok değişmiş olarak tespit edilmiştir (Şek. 11, Lev. 6).

Levha 5. Yapısal durumlarına göre yapı örnekleri / Examples of buildings by their structural stability (Öztürk, 2022).

Şekil 10. Yapısal sağlamlık durumu analiz paftası / *Structural stability analysis layout* (Öztürk, 2022).

Kullanım Durumu Analizi

Laçın Kırısasında kullanılan yapılar, köyde ikamet eden kişilerin konutlarını ve tatillerde, bayramlarda v.b. zamanlarda kullanılan içinde yaşamın kısmen olduğu yapıları kapsamaktadır. Kullanılmayan yapılar, terk edilmiş, aktif yaşamın olmadığı ama ayakta olan yapılardır. Bu yapılar, sahipleri şehre göç etmiş yada ilk sahipleri hayatta olmayan sonraki kuşaklar tarafından kullanılmayan, miras olarak paylaşılabilen yapılardır. Harabe yapılar ise yıkıntı halde, kullanıma uygun olmayan yapılardır. Ayakta ve kullanılmayan geleneksel yapılar bakımsızlıktan yıkılma tehlikesi altındadır. Bütüncül olarak dokunun korunması adına bu yapıların içinde yaşamın devam

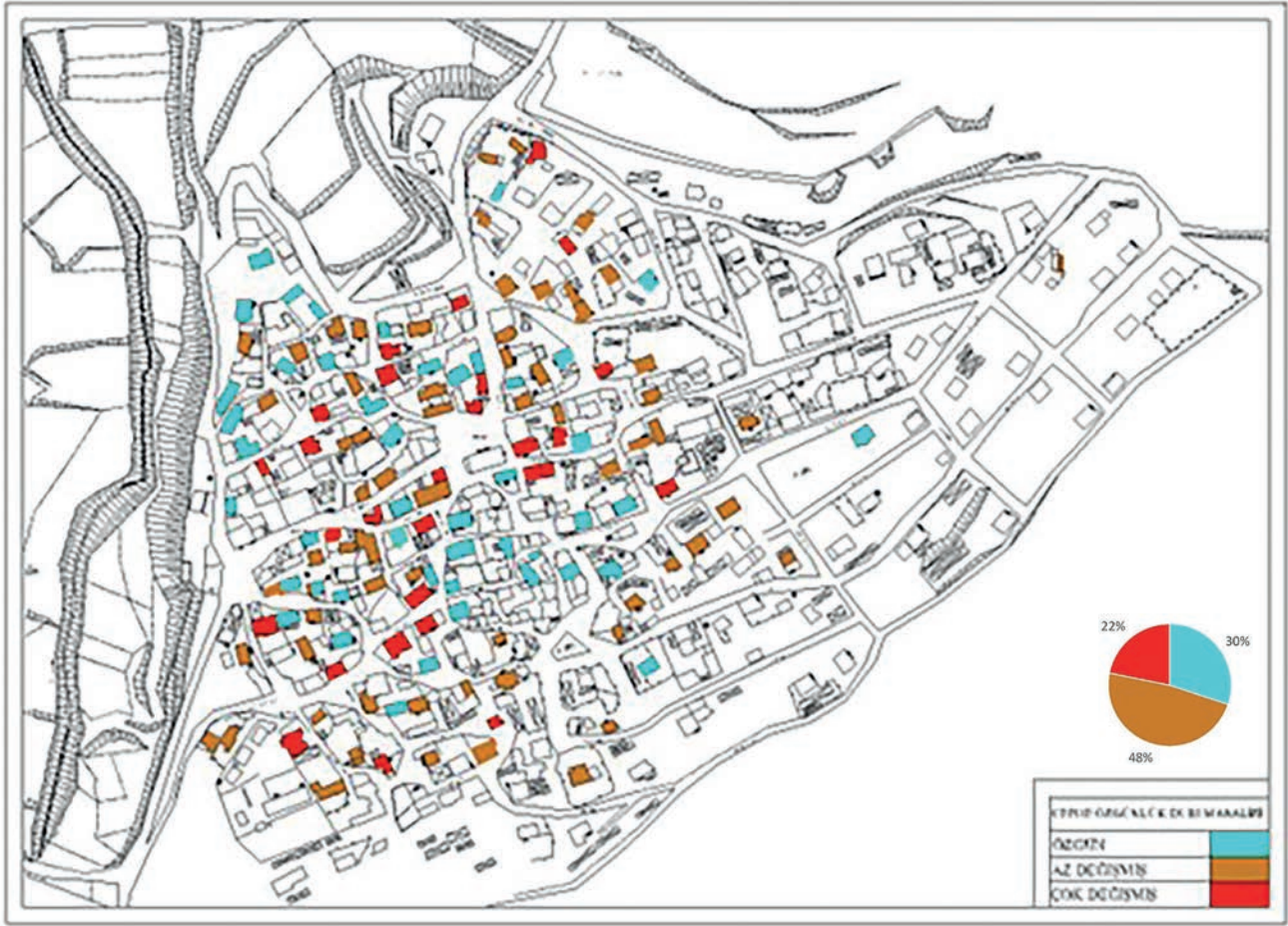
etmesi önem arz etmektedir. Köydeki geleneksel yapıların 85'i kullanılmakta, 48'i kullanılmamakta ve beşi harabe halinde kullanılmaz durumdadır (Şek. 12, Lev. 7).

LAÇIN GELENEKSEL KONUTLARININ MİMARİ ÖZELLİKLERİ

Laçın geleneksel konutlarının mimari özellikleri anlatılırken; yapıların parselde yerleşme şekillerine, sokakla kurduğu ilişkilere, katlardaki işlevlere, mekanların yerleşim düzenine bakılmış ve plan özellikleri başlığında incelenmiştir.

Levha 6. Cephe özgünlük durumlarına göre yapı örnekleri / *Examples of buildings by their façade authenticity* (Öztürk, 2022).

Şekil 11. Cephe özgünlük durumu analiz paftası / Façade authenticity analysis layout (Öztürk, 2022).

Odaları oluşturan tamamlayıcı yapı elamanları özellikleri odalar başlığında, cephe karakterini belirleyen yapı elemanları cephe özellikleri başlığında, iç ve dış mekan yapı elemanlarının süsleme detayları süsleme özellikleri başlığında incelenmiştir. Geleneksel konut yapılarının taşıyıcı sistem özelliklerine ve yapıda kullanılan malzemelere yapım tekniği ve malzeme başlığı altında yer verilmiştir.

Plan Özellikleri

Bu bölümüne girilip plan rölöveleri alınan altı yapı ve ziyaretçi olarak girilerek gözlem yapılan on yapı analiz edilerek oluşturulmuştur. Yapılar çoğunlukla parsellerin

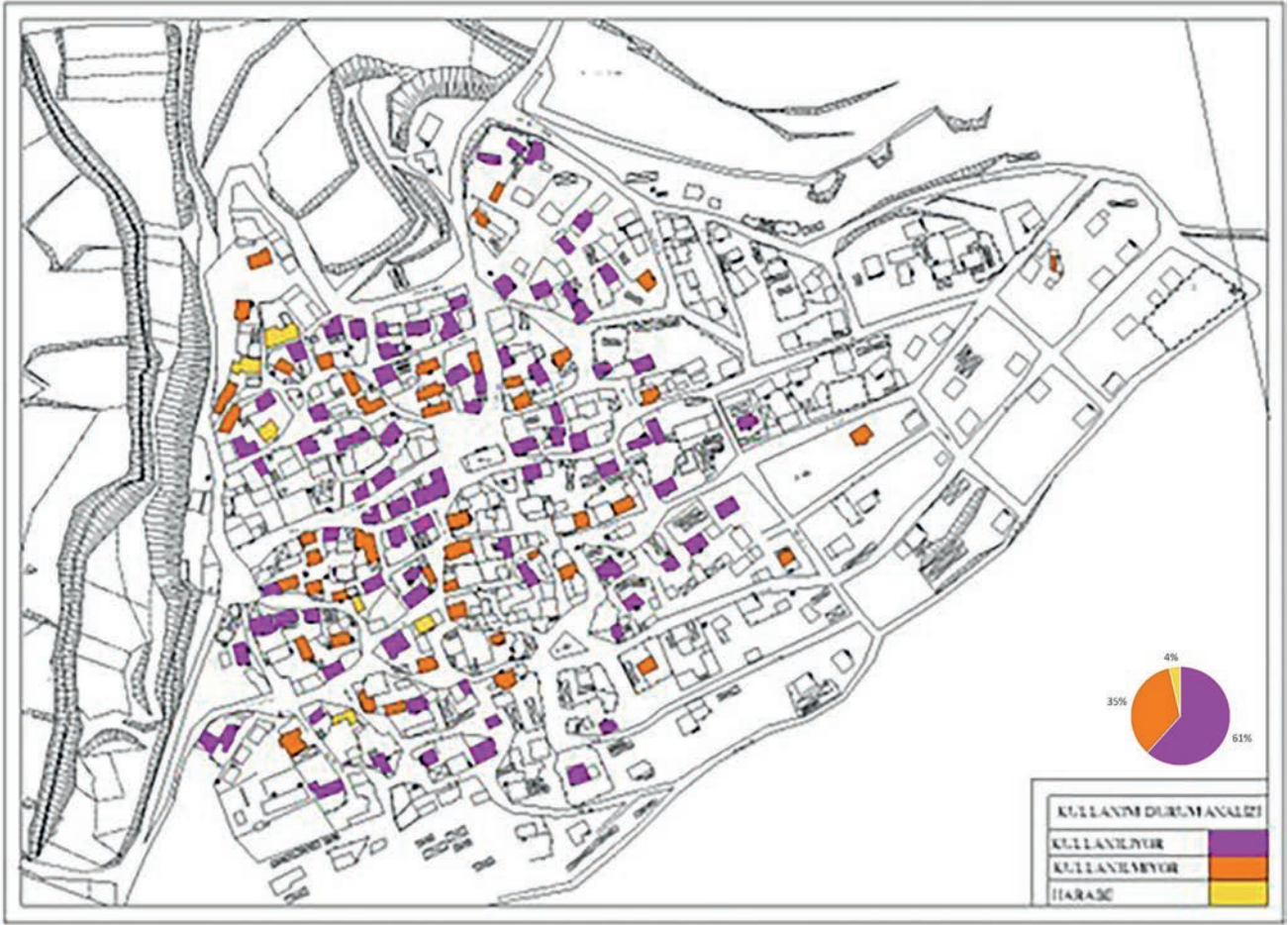
sokak cephelerine sıfır konumlanmış ve girişlerini bahçeden yada sokaktan almıştır. Avlulu bir düzenleme görülmez, bahçe duvarları olmayan evler mevcuttur, olanlar genellikle alçak ve geçirengindir. İki ve üzeri katlı yapılarda zemin katlar ahır, depo, samanlık gibi işlevlere sahiptir. Üst katlar yaşam alanıdır.

Planlar, odaların dikdörtgen formu sofa çevresinde dizilmesiyle oluşmuştur. Sedat Hakkı Eldem (Eldem, 1968) tarafından yapılan Türk evi sınıflandırma kategorisine göre çoğunlukla iç sofalı plan tipine sahip konutların varlığı tespit edilmiştir. İç sofalı evlerde bu mekan sokağa, manzaraya veya güneşe yönelmiştir.

Levha 7. Kullanım durumuna göre yapı örnekleri / Examples of structures by use (Öztürk, 2022).

Şekil 12. Kullanım durumu analiz paftası / Use case analysis layout (Öztürk, 2022).

Laçın'de sofaların topoğrafyanın da etkisiyle manzaraya yönlendiği görülmüştür. Sofaların sokağa doğru çıktığı karakteristik bir oluşum söz konusu değildir. Parselin durumuna göre arka bahçeye veya sokağa yönlendirilmiştir. Cumbalı evlerde sofanın manzaraya yönlenen cephesinde 40-60 cm genişliğinde çıkması vardır. Diğer cephesinde genellikle sofa genişliğinde iki kollu merdiven planlanmıştır.

Evler çoğunlukla üç yada dört odalıdır. Sofa etrafına simetrik dizilmiş dört mekandan üçü oda olarak kullanılmış, dördüncüsü ıslak mekan olarak düzenlenmiştir. Bu alanda abdestlik denilen 80-100 cm genişliğinde bir koridorla, yapıya sonradan eklenen tuvalet-banyo mekanına ulaşılır. Odada kalan alan bazı evlerde mutfak, bazı evlerde oda olarak kullanılmıştır (Şek. 13).

Odalar

İçine girilip ölçü alınan ev sahipleri ile yapılan görüşmelerden elde edilen bilgilere göre evler ailenin büyümesine uyumlanarak zaman içerisinde ihtiyaca göre birim birim büyümüştür. Her bir oda bir ailenin tüm ihtiyaçlarını

karşılacak donanımdadır. Odaların çoğu kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Odanın sofa ile ortak olan duvarında girişin sağında yada solunda yerden yüksekliği 60-80cm olan, yüklük denilen ahşap dolap vardır. Ölçü alınan evlerden sadece Mustafa Öztürk evinde bu ahşap dolaplar günümüze ulaşmıştır. Ev sahiplerinin verdiği bilgilere göre odalarda kullanım alanını genişletmek için bu ahşap dolaplar zaman içerisinde sökülüştür. Kapının karşısındaki duvarda ortada ocak, iki yanında dolap mevcuttur (Foto. 2). Bu dolaplarda yerden 60- 80cm yüksekten başlar ve sergene kadar devam eder. Alt kısımları da odunların yığıldığı depo alanı olarak kullanılmaktadır. Odaların genellikle tek cephesinde pencere açıklığı vardır ve pencere önlerinde 60-70cm genişliğinde, 30-35cm yüksekliğinde sedir mevcuttur (Foto. 2a).

Türk evinde dolap ve yüklüklerle birlikte kurgulanmış musandıra², çiçeklik ve sergen³ gibi bazı bölümler vardır. Laçın'de ki evlerde musandıraya rastlanmamıştır. Sergen, incelenen evlerin en az bir odasında sadece pencere üst hizasında veya odayı çepeçevre dolandır şekliyle görülmüştür.

² Musandıra, dolap ve yüklüklerin üst kısmında dolapların sergen düzeyinden sonrası açık veya kapalı dolap şeklinde yapılan boşluk (Günay,1998).

³ Sergen, pencere ve kapı yüksekliğinde odayı çepeçevre dolanan, genişliği 12-15cm olan ahşap bir raftır. Sergen, süs niteliği taşımasının yanı sıra oda içinde kullanılabilir bir raftır (Günay,1998).

ESKİŞEHİR LAÇIN KIRSALINDAKİ GELENEKSEL KONUTLARIN MİMARİ ÖZELLİKLERİ

Şekil 13. Laçın geleneksel konutları zemin+ bir katlı yapılara ait plan krokileri / *Traditional Laçın houses plan sketches of ground + one storey buildings* (Çizim. Öztürk, 2023).

Fotoğraf 2-2a. Kamil/Cemal Öztürk evi oda fotoğrafları / *Kamil/Cemal Öztürk house room photos* (Öztürk, 2023).

Ev sahiplerinin iafdelere göre eskiden sergenlerin üzerine kap-kaçak ve ayva-nar dizilirdi. Oda kapıları 75-80 cm genişliğinde 185-195cm boyundadır. Kapı ve çevresindeki elemanlar, odanın bütün öğeleriyle birlikte çözümlenmiştir. Sofa yüzünde kapı üç yönden pervaz ve altta da eşikle sınırlandırılmıştır. Bazı evlerde sofa tarafında bütün kapıların üst pervazları birlikte çözülmüş, sofa boyunca uzamıştır. Sofanın uzun cephesinde ahşap pervazlar askılık olarak kullanılmıştır.

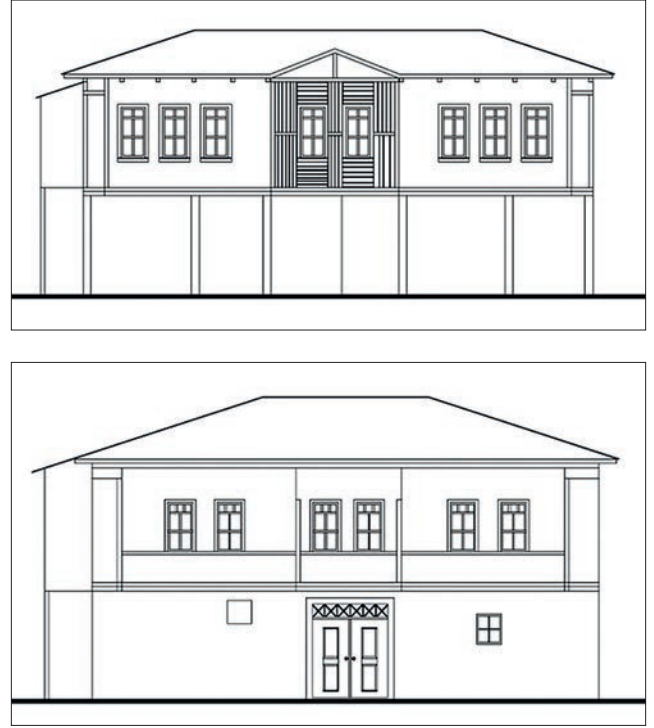
Cephe Özellikleri

Cephe karakterini belirleyen etkili unsurlar açık-kapalı çıkmalar, saçaklar, pencere ve kapı oranlarıdır. Planın işlevselliğini dış cepheye yansıtan çıkmalar odanın genişlemesini, aydınlanmasını ve manzaraya açılmasını sağlarken girişin tanımlanmasına ve yağmurdan korunmasına imkan sağlar. Laçın'de geleneksel konutların manzaraya yönlendiği cepheleri genellikle simetrik düzenlenmiştir (Şek. 14 - 14a).

Yaşam alanlarının pencereleri ölçü alınan evlerde 60-65/120-140 cm aralığında dikdörtgen formu giyotin penceredir. Köy halkından edilen bilgiler ve arazideki gözlemler doğrultusunda geç dönem yapıldığı düşünülen daha büyük kare pencere konutlarda mevcuttur (Lev. 8).

Zemin katlarda ahır/samanlık mekanlarının pencere açıklıkları çoğunlukla dikdörtgen formu, camsızdır, ahşap kepenkli örnekler mevcuttur (Foto 3, 3a, 3b). Bu pencere açıklıklarına yörede temek denmektedir. Temek, ahırdaki gübreyi dışarı atmak için kullanılan kapaklı veya kapaksız delik/pencere olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2023).

Şekil 14-14a. Laçın'ın geleneksel konut cephelerinin rölöve örnekleri (Mustafa Öztürk Evi, Semerci Hasan Evi) / *Survey examples of traditional house facades of Laçın* (Çizim. Öztürk, 2023)

Yapı giriş kapıları bazı evlerde çift kanatlı bazı evlerde de tek kanatlı bazılarında da ikisi yanyanadır (Lev. 9). Arazi kotundan kaynaklı birinci kata giriş ile zemin kata giriş aynı cepheden yapılamadıysa, ahır ve samanlık fonksiyonlarının olduğu zemin kata giriş için kullanılan kapılar genellikle çift kanatlı basit çakma kapılardır.

Levha 8. Laçın'ın ahşap pencere örnekleri / *Wooden window samples of Laçın* (Öztürk, 2022-2023).

Fotoğraf 3, 3a, 3b. Zemin kat pencere açıklıkları / *Ground floor window opening* (Öztürk, 2023).

Zemin ve birinci kata giriş eğer ortak tek bir kapıdan sağlandıysa aynı mekana açılan yanyana iki kapılı örnekler mevcuttur. Genellikle tek kanatlı kapı gün içerisinde insanların kullanımına yöneliktir, çift kanatlı kapı ise ihtiyaca göre açılarak hayvanların giriş çıkışına kolaylık sağlayacak ölçüdedir. Çift kanatlı kapıların üstlerinde havalandırma ve aydınlatma için yapılmış bölmeler mevcuttur. Yapılarda tuvalet ekleri çok tipiktir. Ahşap direkler üstünde, genellikle bağımsız çatılı, arka yada yan bahçeye doğru çıkma yapmışlardır. Yapıldıkları döneme göre kerpiç yada beton sıvalı örnekler vardır.

Süsleme Özellikleri

Yapılarda süsleme dış cephede bazı pencereler ve sövelerde görülmüştür (Lev.8). Cumbalar, saçaklar, korkuluklar süsten uzak foksiyonu esas olarak yapılmıştır. Semerci Hasan Evi dış cepesinde

ahşap köşe dikmeleri ve sokak cephesi boyunca görülen pencere alt pervazları sıvasız bırakılmış ve yeşil renk boyayla boyanmıştır (Foto. 4). Dış kapı üstlerinde ve balkon korkuluklarında 2x5 cm ahşaplar çaprazlanarak fonksiyonel ve süsten uzak yapı elemanlarına dönüşmüşlerdir.

İç mekandada cephede ki sadelik görülmektedir. Basit çitallı ve göbeksiz tavanlar mevcuttur. Tavan çitalları incelenen evlerde 5cm dir ve 20-24 cm aralıklarla çakılmıştır. Göbekli tavan örneği Ahmet Öztürk Evinin bir odasında görülmüştür (Lev.10a). İçine girilebilen evlerden Mustafa Öztürk Evinin tavan ve raflarında daire kesitli ahşaplarla süsleme yapılmıştır (Lev. 10b). Merdiven korkulukları 2x5 ahşapların çapraz şekilde birleştirilmesiyle yapılmıştır (Lev. 10c-d).

Levha 9. Laçın'ın ahşap dış kapı örnekleri / *Laçın's wooden exterior door sample* (Öztürk, 2022-2023).

Fotoğraf 4. Semerci Hasan Evi sokak cephesi / *Semerci Hasan House street facade* (Öztürk, 2022).

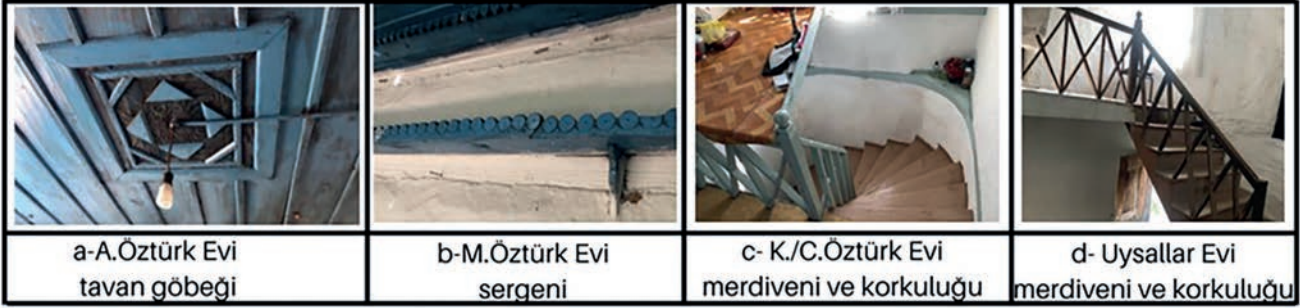
Bazı odalarda pencere alt pervazları odanın tüm duvarları boyunca dolanmıştır. Türk evinde sandalyalık (Günay, 1998) olarak da adlandırılan bu ahşap elamanlar incelenen evlerin tüm odalarında görülmemiştir. Kamil/Cemal Öztürk Evinde bir odada pencere alt ve üst pervazları birlikte tüm duvarlarda süreklilik göstermiş, pencereler, kapılar, tavanalar ve sergenlerle birlikte yeşil renkle boyanmış dolayısıyla odayı süsleyen yapı elemanlarına dönüşmüşlerdir (Foto. 5). Kamil/Cemal Öztürk, Mustafa Öztürk ve Uysallar evlerinde çiçeklik olarak tanımlanabilecek kapının hemen yanına yapılmış derinliği olmayan ama rafı olan nişler mevcuttur (Foto. 5-5a).

Kapılar süsden uzak tablalı çakma kapıdır. Dış kapılarda tokmağa rastlanmamıştır. Kapı halkaları gövdesiz demir halkadır. İç kapı kolları demirdir, kapının demir sürgüsü kapı erezi olarak adlandırılmaktadır. Dolaplardada süsleme görülmez.

Yapım Tekniği ve Malzeme Özellikleri

Laçın'de müdahale görmeden günümüze ulaşan geleneksel konut sayısı fazladır. Konutlar, taşıyıcı sistemi ahşap karkas olan ve dolgu malzemesi olarak kerpiç kullanılan hımmış tenikle yapılmıştır. İç ve dış duvarlar kerpiç sıvalıdır. Müdahale görmeyen bazı yapıların dış sıvaları dökülmüş ve taşıyıcı sistemi okunur hale gelmiştir (Şek. 15, 16). Zemin katlarda ahşap hatıllı taş duvarlar yapıırken üst katlarda ahşap çatki sistemi uygulanmıştır. Ahşap karkas sistemde dikmelerin belirli bir düzende yapılmadığı görülmüştür. Dikmelerin boyutları ve aralıkları değişkendir. Dikmeler kare ve yuvarlak formda 10-20 cm genişlik aralığındadır. Köşe dikmelerini ve pencere dikmelerini destekleyen yanlamalar (payandalar) mevcuttur. Yer yer ara dikme ve ara kuşaklarla taşıyıcı sistem desteklenmiştir. Bu ara dikme ve kuşaklarında belirli bir düzende yapılmadığı görülmüştür. Dolgu malzemesi olarak kullanılan kerpiç blokların boyutları yaklaşık 8x30 cm dir.

Levha 10. Laçın geleneksel konutlarının iç mekan süsleme örnekleri / *Interior decoration examples of Laçın traditional residences* (Öztürk, 2023).

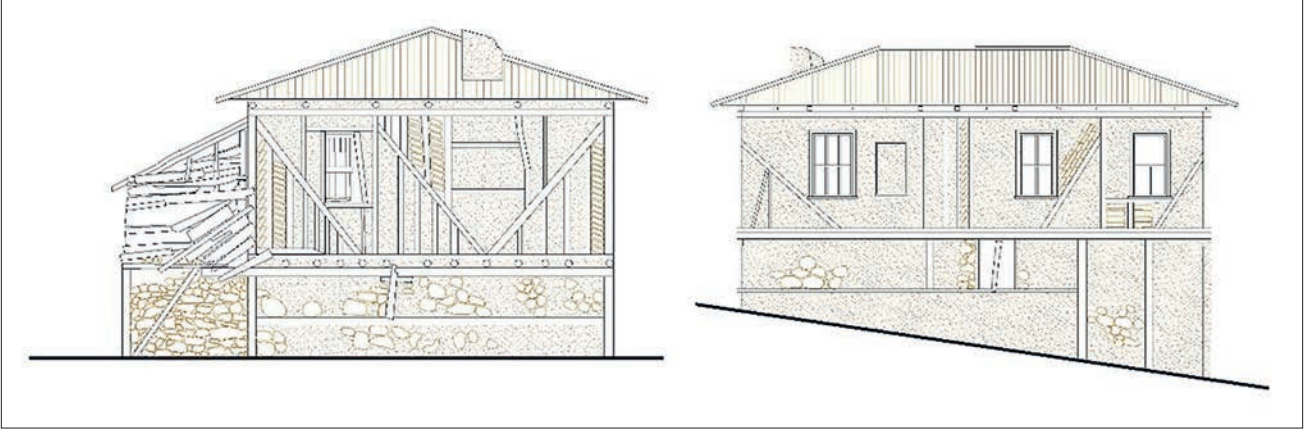

Fotoğraf 5-5a. Kamil/Cemal Öztürk Evi , Uysallar Evi / *Kamil/Cemal Öztürk House , Uysallar House* (Öztürk, 2023).

Levha 11. Laçın geleneksel konutlarının ahşap dolap örnekleri / *Examples of wooden cabinets of Laçın traditional houses* (Öztürk, 2023).**Levha 12.** Laçın geleneksel konutlarının ahşap iç kapı örnekleri / *Examples of wooden interior doors of Laçın traditional houses* (Öztürk, 2023).**Şekil 15.** Laçın geleneksel konutunun strüktür elemanlarının cephe rölövesi üzerinden çizimi 1 / *Drawing the structural elements of the Laçın traditional house through the facade survey 1* (Çizim. Öztürk, 2023).

Şekil 16. Laçın geleneksel konutunun strüktür elemanlarının cephe rölövesi üzerinden çizimi 2 / *Drawing the structural elements of the Laçın traditional house through the facade survey 2* (Çizim. Öztürk, 2023).

Kerpiç bloklar genellikle açılı dizilmiştir. Çatılarda alaturka kiremit kullanılmış, zaman içerisinde marsilya kiremitiyle yenilenmiştir. Sahada tespit yapılamamasına rağmen sözlü kaynaklardan edinilen bilgilere göre toprak damlı yapıların yörede varlığından söz edilebilir. Bacalar, iç ve dış duvarlar kerpiç sıvalıdır.

Laçın Geleneksel Konutlarının Yakın Çevredeki Kırsal Yerleşimlerin Geleneksel Konutları İle Karşılaştırılması

Orta Sakarya vadisinde bulunan Sarıcakaya ilçesinde, Mayıslar, Beyköy, Düzköy, Kapıkaya, İğdir kırsal yerleşimlerinde ve Ankaraya bağlı Yenice kırsal yerleşimindeki geleneksel konutlar 07.10.2023 tarihinde yapılan arazi çalışmasında fotoğraflanmıştır (Şek. 17). Laçın'de ki geleneksel konutların bu yerleşimlerdeki konutlarla olan benzerlikleri yapım sistemi, malzeme ve cephe özellikleri sınırlılığında irdelenmiştir.

Çevre köylerdeki geleneksel yapıların, yapı malzemesi ve yapım sistemi Laçın'de ki yapılarla aynıdır (Fot 6.-9.). Çevre köylerde de geleneksel konutlar ahşap karkas taşıyıcı sistemli ve kerpiç tuğla duvar dolguludur. İğdir köyünde toprak damıyla günümüze ulaşmış yapı mevcuttur (Foto. 6a.). Yapıların dışı kerpiç sıvalıdır. Yapılar diğer köylerde de genellikle parselin sokak cephesine sıfır konumlanmıştır. Cumbalarda, kapı ve pencerelerde süsleme yoktur. Pencere oranları ve tipolojileri benzer özellikler taşımaktadır. Mavi-yeşil boyalı ahşap pencere kasa ve sövelerine Beyköy, Düzköy ve Yenice köylerinde de rastlanmıştır (Foto. 8-8a, 9-9a). Laçın'de 2x5 cm ahşapların çaprazlanmasıyla oluşturulan, merdiven, balkon korkulukları ve dış kapı örnekleriyle benzer özellikler taşıyan yapı elemanları Beyköy ve Düzköy'de ki geleneksel konutlarda da kullanılmıştır (Foto. 8-8a). Laçın'de bir evde görülen üçgen alınlıklı, yeşil boyalı pencere sövesi örneği Yenice köyünde de mevcuttur (Foto. 9). Çevre köylerdeki geleneksel konutların çatıları kırma yada beşik çatılı ve alaturka kiremit kaplıdır.

Şekil 17. Laçın'ın yakın çevresindeki kırsal yerleşimler / *Rural settlements in the immediate surroundings of Laçın.*

ESKİŞEHİR LAÇİN KIRSALINDAKİ GELENEKSEL KONUTLARIN MİMARİ ÖZELLİKLERİ

Fotoğraf 6-6a. Sarıcakaya'da geleneksel konut örneği, İğdir'de geleneksel konut örneği / *Example of traditional housing in Sarıcakaya, example of traditional housing in İğdir* (Öztürk, 2023).

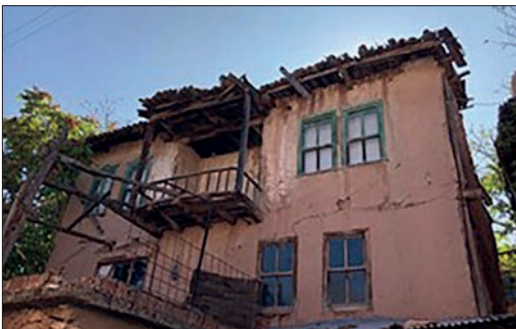
Fotoğraf 7-7a. Mayıslar'da geleneksel konut örneği, Kapıkaya'da geleneksel konut örneği / *Example of traditional housing in Mayıslar, example of traditional housing in Kapıkaya* (Öztürk, 2023).

Fotoğraf 8-8a. Beyköy'de geleneksel konut örneği, Düzköy'de geleneksel konut örneği / *Example of traditional housing in Beyköy, example of traditional housing in Düzköy* (Öztürk, 2023).

Fotoğraf 9-9a. Yenice'de geleneksel konut örnekleri / *Examples of traditional housing in Yenice* (Öztürk, 2023).

SONUÇ

Eskişehir ilinin Sarıcakaya ilçesine bağlı olan Laçın Kırsalında yaşamın 16.yy dan bugüne kadar var olduğu görülmektedir. Bölgede Akdeniz iklimi özellikleri görülür, tarım ürünleri çeşitliliği açısından zengindir ve seracılık yaygındır. Köy dokusu incelendiğinde geleneksel özellik taşıyan çok sayıda yapı olduğu gözlenmiştir. Doku analizi yöntemi ile köydeki tüm yapıların işlev ve yapım sistemi analizi yapılmıştır. Daha sonra geleneksel yapım sistemi olan hımış teknikle inşa edilmiş konut yapıları kat sayısı, kullanım durumu, cephe özgünlük durumu, yapısal sağlamlık durumu açılarından incelenmiştir. Altı konutun plan rölöveleri geleneksel yöntemlerle alınmış, plan krokileri ve cephe rölöveleri çizilmiştir. Arazi çalışmaları, sözlü kaynaklardan edinilen bilgiler ve literatür araştırmasına dayanarak geleneksel yapıların mimari özellikleri anlatılmıştır. Laçın'de ki geleneksel konutların çevre köylerdeki geleneksel konutlarla olan bezerlikleri yapım sistemi, malzeme ve cephe özellikleri sınırlılığında irdelenmiştir.

Yamaca yerleşmiş olan Laçın kırsalı, konutların ve işletme binalarının bir arada olduğu geleneksel toplu yerleşim özelliği taşımaktadır. Köydeki yapıların %49'unun işlevi konut, %49'unun işlevi depo, samanlık, ahır, kümes v.b. gibi servis alanıdır. Bir cami, bir ilköğretim okulu, iki belediye hizmet binası, iki fırın, bir maden suyu fabrikası ve bir kullanılmayan sağlık ocağı yapısı mevcuttur. Köydeki yapıların %59'u hımış teknikle yapılmış geleneksel konut yapısıdır. Geleneksel konutların % 82'si zemin+bir kattan oluşmaktadır. % 14'ü zemin katlı, % 4'ü zemin+iki katlıdır. Konutların % 30'u özgündür ve % 61'i bugün hala kullanılmaktadır, % 32'sinin yapısal durumu iyidir, % 4'ü yıkıntı durumdadır.

Laçın'de geleneksel yapılar, taşıyıcı sistemi ahşap karkas olan ve dolgu malzemesi olarak kerpiç kullanılan hımış tenikle yapılmıştır. İç ve dış duvarlar kerpiç sıvalıdır. Zemin katlarda ahşap hatıllı taş duvarlar yapıırken üst katlarda ahşap çatki sistemi uygulanmıştır. Temel yapı malzemeleri; ahşap, kerpiç ve taştır. Köyde yapılar genellikle parsellerin sokak cephesine sıfır konumlanmış ve girişlerini arazi eğimine göre bahçeden yada sokaktan almıştır. İki ve üzeri katlı yapılarda zemin katlar ahır, depo, samanlık olarak kullanılmaktadır. Üst katlar yaşam alanıdır. Evler çoğunlukla iç sofalı plan tipine sahiptir. Sofaların topoğrafyanın da etkisiyle manzaraya yönlendiği görülmüştür. Dolayısıyla parselin durumuna göre arka bahçeye veya sokağa yönlendirilmiş konutlar mevcuttur. Geleneksel konutların manzaraya yönlendiği cephesi genellikle simetrik düzenlenmiştir. Ortada 40-60 cm sofa çıkması, yanlarda 20-40 cm oda çıkmaları ile cepheye hareket kazandırılmıştır. Yaşam alanlarının pencereleri genellikle 60-65/120-140 cm aralığında dikdörtgen formlu giyotin penceredir. Geç dönem

yapıldığı düşünülen daha büyük kare pencereli konutların varlığından da söz edilebilir. Sözlü kaynaklardan edilen bilgilere göre evler ailenin büyümesine uyumlanarak zaman içerisinde ihtiyaca göre birim birim büyümüştür. Odalar bir ailenin tüm ihtiyaçlarını karşılayacak donanımda ,genellikle kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Odalarda girişin karşısındaki duvarda ortada ocak iki yanında dolaplar vardır. Genellikle odaların sofayla ortak duvarında, kapı hizasında ahşap dolaplar vardır. Fakat zamanla bu dolaplar sökülmüştür. Bazı evlerde bir odada bazı evlerde birden fazla odada ve sofada pencere önlerinde sedirler mevcuttur. Cephede ve iç mekan yapı elamanlarında süsleme görülmez. Mavi ve yeşil boyalı ahşap kapılar, pencere pervazları, sergenler, sandalyalıklar ve dolaplar tipik özellikler taşımaktadır. Yapılarda tuvalet ekleri çok tipiktir. Ahşap direkler üstünde, genellikle bağımsız çatılı, arka yada yan bahçeye doğru çıkma yapmışlardır. Yapıldıkları döneme göre kerpiç yada beton sıvalı örnekler vardır.

Laçın'ın yakın çevresindeki kırsal yerleşimlerin (Sarıcakaya, Mayıslar, İğdir, Kapıkaya, Beyköy, Düzköy, Yenice) dokularına ve yapı özelliklerine baktığımızda, köylerdeki geleneksel yapıların yapı malzemesi ve yapım sisteminin aynı olduğu görülür. Çevre köylerde de geleneksel konutlar ahşap karkas taşıyıcı sistemli ve kerpiç tuğla duvar dolguludur. Yapılar diğer köylerde de genellikle parselin sokak cephesine sıfır konumlanmış. Cumbalarda, kapı ve pencerelerde süsleme yoktur. Pencere oranları ve tipolojileri benzer özellikler taşımaktadır. Mavi-yeşil boyalı ahşap pencere kasa ve sövelerine çevre köylerde de rastlanmıştır. Çatı tipi kırma yada beşik, çatı malzemesi tadilat görmeyenlerde alaturka kiremittir.

Kırsal mimarinin korunması ile ilgili sorunlar kırsal yerleşimin, kullanıcılarının ve yasal sistemin sorunlarıyla ilişkilidir. Ekonomik ve sosyal sebeplerle kırsal yerleşimlerin göç vermesi sorunu Laçın kırsalındada mevcuttur. Konumu gereği il merkezine olan uzaklığının ve ulaşım yolu zorluğunun bölgenin göç vermesinde olumsuz etki yaratmaktadır. Bunun yanı sıra bu durumun sayıca fazla özgün geleneksel konutların günümüze ulaşmasında ise olumlu bir etki yarattığı da tartışılabilir. Son yıllarda salgın hastalıklar, sağlıklı gıdaya erişimin zorluğu, doğal afetler ve ekonomik zorluklar sebebiyle kırsal yerleşimler göç almakta ve yasal olarak koruma altında olmayan bölgelerin dokuları zamanla bozulmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Laçın'ın sahip olduğu doğal güzellikler ve verimli topraklara rağmen günümüzde kentten göç almamasının bir sebebi ulaşım zorluğudur. Fiziksel çevreyle ilgili sorunları değerlendirdiğimizde

geleneksel konutların %35'inin kullanılmaması mevcut sorunları artırmakta ve dokunun bozulma sürecini hızlandırmaktadır. Bölgede geleneksel konutlar ısıtma, soğutma, temizlik gibi ihtiyaçlara konforlu ve ekonomik çözümler sunamadığı gerekçesiyle terk edilmektedir. Kullanılmayan yapılar bakımsızlıktan yıkılmaktadır. İçinde yaşamın olduğu konutlar ise ayakta kalırken yapılan bilinçsiz tadilatlarla özgün mimari özelliklerini yitirmektedir. Bölgede parselasyonun küçük olmasında etkisiyle geleneksel konutun yıkılmadan bitişiğine betonarme yeni konutun yapıldığı parseller mevcuttur. Bu düzensiz yapılaşma ile doku bozulmakta aynı zamanda güvenlik açısından afetler karşısında risk taşımaktadır. Dokuda yer alan geleneksel konutlarda strüktürel eksilme, çökme, hasarlı çatı gibi büyük ölçekli bozulmaların yanı sıra sıva dökülmeleri, rutubet, strüktürel olmayan malzeme kayıpları gibi basit onarımlar gerektiren fiziksel sorunlar gözlenmiştir. Bölgede kullanıcıların neredeyse tamamı mülk sahibidir ve yaşlı nüfus çoğunluktadır. Kullanıcı kaynaklı sorunların başında koruma bilincinin olmaması ve ekonomik gerekçeler gemektedir. Bölgede yapılan onarımlarda ve geleneksel doku içerisine eklenen yeni yapıların inşasında yere ait özelleşmiş yasal düzenlemelerin ve kontrollerin yapılmaması ise yasal sistemin sorunları arasındadır. ICOMOS Geleneksel Mimari Miras Tüzüğü/1999 (Url-6) koruma ilkeleri doğrultusunda; Laçın kırsalındaki geleneksel çevrenin korunması çok disiplinli uzman bir ekip tarafından yapılmalı, değişim ve gelişmenin kaçınılmaz olduğu kabul edilerek, yapılacak çağdaş müdahalelerin bölgenin kültürel kimliğine ve geleneksel karakterine saygı göstermelidir. Geleneksel mimari mirası daha iyi yaşatmanın yolu, tek yapı ölçeğinde değil bölgenin özelliklerini yansıtan yapı gruplarını ve yerleşmelerini bütün olarak koruyabilmektir. Birbirinin tamamlayıcısı olan somut ve soyut kültürel miras değerleri birlikte korunmalıdır. Bölgede kültürel peysaj ve geleneksel mimarlık ilişkisi dikkate alınmalıdır. Kırsal peysajların miras değerleri, UNESCO Dünya Mirası Listesi gibi bazı miras envanterlerinde 'süregelen kültürel peysajlar' olarak tanınmaktadır. Artan insan nüfusu ve iklim değişikliği, kırsal peysajları kayıp ve/veya terk edilme ya da radikal değişim risklerine karşı savunmasız hale getirmektedir. Kırsal peysajlara yönelik tehditler; demografik - kültürel, yapısal ve çevresel özelliklerin bozulması ve kaybı ile ilgilidir. Mirasın bütünlüğünün ve özgünlüğünün korunması, kırsal peysajlarda çalışan ve yaşayan yerel nüfusun yaşam standardını ve kalitesini güvence altına almaya odaklanmalıdır. Tüm miraslar gibi kırsal miras da ekonomik bir kaynaktır: kullanımı uygun olmalı ve uzun vadeli sürdürülebilirliği için destek sağlamalıdır (Miras Olarak Kırsal Peysajlara İlişkin ICOMOS-IFLA İlkeleri/2017, Url-7). Özgün malzeme ve özgün teknik

bağlamında düzenlenmiş yasa ve yönetmeliklerle çağdaş veya geleneksel malzeme ve tekniklerin kullanıldığı sistemli aynı zamanda kontrollü bütüncül koruma yaklaşımlarının uygulanması, halkın bu konuda bilinçlendirilmesi kırsal mirasın korunması gelecek kuşaklara aktarılması açısından önem taşımaktadır.

Literatürde Laçın köyü geleneksel yapıları ile ilgili yapılmış herhangi bir çalışmaya ulaşamamıştır. Köydeki yapıların %78'i malzeme, yapım tekniği, cephe özellikleri bakımından özgün veya az değişmiştir. Yapılan analizler sonucu köyde çok sayıda (%71) iyi veya orta durumda geleneksel konut yapısının olduğu tespit edilmiştir. Kırsalda geleneksel dokunun korunması, sürdürülebilirliği ve gelecek kuşaklara aktarılmasında bu tespit ve belgeleme çalışması önem taşımakla birlikte kırsal mimari ile ilgili literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ada, E. (2012). *Eskişehir İli Yer Adları* [Yüksek Lisans Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Ahunbay, Z. (1999). *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon* (2.baskı). YEM Yayınları.
- Ataman, G. (2007). *Hımsız Yapının Taşıyıcılık Açısından Karşılaştırmalı Olarak Değerlendirilmesi*. [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Ayday, C., Sarıdöl, S., Sabah, L. ve Yaman, N. (2014). *Eskişehir İlçelerinin Açık Kaynak Kodlu CBS ve Önerici Sistemleri Kullanılarak Deprem Tehlikesi Analizi*. TMMOB Eskişehir Kent Sempozyumu, S:213-218.
- Bayar, M. (2004). *Karakeçili Yörük Aşiretinin Eskişehir'e İskanı* (1. Baskı). İstanbul.
- Bayram, G. (2012). *Ege'de Kırsal Mimari Araştırmaları (Manisa Kayacık Örneği)* [Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Bektaş, C. (2007). *Türk evi*. Bileşim Yayınevi.
- Boz, E., Aktaş, G.S. (2015). Eskişehir İli Kırsal Güncel Etnik Yapı. *Diyalektolog-Ağız Araştırmaları Dergisi*, 10, 31-35.
- Çevik, B. ve Tekinel, O. (1998). *Kırsal Yerleşim Tekniği*. Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Çınar, H., Aydın, D., 2019. Anadolu'da Yer Değitiren Bir Köyde Mekanın Biçimlenmesindeki Doğal ve Soyo-Kültürel Etkenlerin Karşılaştırılması: Eski ve Yeni Kesmez Köyü. *International Balkan Üni. Turkish Studies*, 14(6), 3167-3185.
- Doğanay, H., Orhan, F., 2014. *Şavşat'ta Geleneksel Köy Meskenleri ve Başlıca Sorunları*. Atatürk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18(1), 273-297.
- Doğru, Halime (1989), XX. Yüzyıla Girerken Eskişehir'de Kaza ve Belediye Yönetimi ile Nüfus Hareketi. *Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2(1), 183-223.
- Eldem, Sedat Hakkı (1968), *Türk Evi Plan Tipleri*. İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları.
- Engin, N., Vural, N., Vural, S. ve Sümerkan, M.R. (2007). Climatic effect in the formation of vernacular houses in the Eastern Black Sea region. *Building and Environment*, 42(2), 960-969.
- Eyuce, A. (2007). Learning from the Vernacular: Sustainable Planning and Design. *Open House International*, 32(4), 9-22.
- Güler, K. (2016). *Türkiye'de Nüfusunu Yitiren Kırsal Yerleşimlerin Korunması İçin Bir Yöntem Önerisi: Ödemiş-Lübbey Köyü Örneği* [Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Günay, R., 1998. *Türk Ev Geleneği ve Safranbolu Evleri*. Güzel Sanatlar Matbaası.
- Köse, A. (2006). Balıkesir Örneğinde Geleneksel Kırsal Avlu Duvarı. *Afyonkocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 159-184.
- Kuban, D. (1998). *İstanbul Yazıları* (Vol. 43). Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları.
- Menekşe, M., (2018). 1844-1845 Yıllarında Eskişehir'in Mahalle ve Köylerinin Nüfusuna Dair Bazı Bilgiler. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 5(31), 4545-4559.
- Rapoport, A. (1969). *House form and culture. Foundations of Cultural Geography Series*. Prentice-Hall International (U.K.) Limited.
- Şahin, H. (2009). *Eskişehir Kırsalında Ekonomik ve Sosyal Yapı* [Yüksek Lisans Tezi]. Osmangazi Üniversitesi.
- Tanoğlu, A. (1969). *Nüfus ve Yerleşme*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Tunçdilek, N., (1953). Eskişehir Bölgesinde Yerleşme Tarihine Toplu Bir Bakış. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15.

URL Kaynakça

- URL 1 - <https://eskisehir.tarimorman.gov.tr/Menu/34/Genel-Bilgiler>
- URL 2 - <http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/bilgi/depremnedir/index.htm>
- URL 3 - <https://www.facebook.com/photo/?fbid=1250603135017625&set=g.35333806506>
- URL 4 - https://lacinilkokulu.meb.k12.tr/26/08/704503/okulumuz_hakkinda.html
- URL 5 - <https://www.facebook.com/photo/?fbid=10153866756534043&set=g.35333806506>
- URL 6 - http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0464062001536913566.pdf
- URL 7 - www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_en0887771001560505611.pdf

HASANKEYF KAZILARI ORTA ÇAĞ MEZARLARINDA ÖLÜ GÖMME UYGULAMALARI

BURIAL PRACTICES IN HASANKEYF MEDIEVAL TOMBS

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 19 Haziran 2023	Received: June 19, 2023
Hakem Değerlendirmesi: 24 Haziran 2023	Peer Review: June 24, 2023
Kabul: 12 Şubat 2024	Accepted: February 12, 2024

DOI : 10.22520/tubaked.1317069

Ayşe ACAR* - **Zekai ERDAL****

ÖZET

Toplumların geleneksel ve kültürel değerlerini, günlük yaşamdaki uygulamalarının yansımaları ölü gömme adetlerinde görebiliriz. Mezar içerisindeki bireylere ait iskelet kalıntılarının incelenmesi ile de toplumların, demografik özelliklerinin, yaşam ve sağlık koşullarının anlaşılması mümkündür. Çalışmanın materyali, Kızlar Cami (Kuzeydoğu, Güneydoğu, Güneybatı ve Kuzeybatı), Süleyman Han Cami Türbe (Türbe 1-2, Eyvan) ve Hasankeyf Büyük Saray yanı kazı alanından ortaya çıkarılan 86 adet mezar ve 141 adet bireyden oluşmaktadır. Kazı çalışmaları sırasında gömü tipi, mezar türü, gömü özellikleri, gömü buluntuları, birey sayısı, cinsiyet ve yaş tahmin bilgilerini içeren form doldurulup, her bir mezar için uygulanmıştır. Daha sonra iskelet kalıntıları laboratuvar aşamasında metrik ve morfolojik olarak incelenmiştir. Çalışmanın bulgularına göre; 73 birey dorsal bir şekilde gömülmüştür. Bütün mezar türlerinin birbirine yakın sayılarda olduğu gözlenmiştir. Açma alanlarındaki mezarların içerisinde tabut kullanımı toplam 86 adet mezarda 19 adettir. Mezardaki bireylerin 58 tanesinin yüzleri güneye dönük, 8 bireyde yüz yukarı bakar durumdadır. El ve kolların konumu açısından, 38 bireyde kollar yanda iken kolun yönünde kesinlik göstermeyen şekilde bir el yanda, bir el karın veya göğüste olan 12 adet mezar bulunmaktadır. Mezar buluntusu seramik, boncuk, bilezik, cam, küpe, yüzük ve sikke olarak tanımlanmıştır. Boncuk, çocuk bireylerin mezarında daha çok gözlenmiştir. Yetişkin mezarlarında az da olsa buluntuya rastlanması, dönem özellikleri açısından şaşırtıcı bir durumdur. Çalışma, Hasankeyf bireylerinin gömü pratiklerinin anlaşılması ve dönem insanların gömü geleneklerinin bilgilerini içermesi açısından özgünlük taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hasankeyf, Gömü Gelenekleri, Orta Çağ, Antropoloji, İskelet Biyolojisi

* Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Mardin, Türkiye
e-posta: ayseacar@artuklu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1327-6378

** Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Mardin, Türkiye
e-posta: zekaierdal@artuklu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8074-3207

ABSTRACT

We can see the traditional and cultural values of societies and the reflection of their practices in daily life in burial customs. It is possible to understand the demographic characteristics, living and health conditions of the societies by analyzing the skeletal remains of individuals in the burials. The material of the study consists of 86 graves and 141 individuals unearthed from the excavation area near Kızlar Mosque (Northeast, Southeast, Southwest and Northwest), Süleyman Han Mosque Tomb (Tomb 1-2, Eyvan) and Hasankeyf Büyük Saray. During the excavations, a form containing the burial type, shape of tomb, burial characteristics, burial finds, number of individuals, sex and age estimation information was filled and applied for each grave. After that, the skeletal remains were examined metrically and morphologically at the laboratory works. According to the findings of the study; 73 individuals were buried dorsally. All burial types were observed in close numbers. The use of coffins in the graves in the trench areas was observed in 19 of 86 graves. The faces of the individuals in the graves are facing south in 58 graves, and their faces are facing up in 8 individuals. While the position of the hands and arms is on the side in 38 individuals, there are 12 graves with one hand on the side and one hand on the abdomen or chest, with no certainty in the direction of the arm. Grave finds were defined as ceramics, beads, bracelets, glass, earrings, rings and coins. Beads were observed more frequently in the burials of children. Finding remains, albeit few, in adult graves are surprising in terms of the characteristics of the period. This study is original in terms of understanding the burial practices of Hasankeyf individuals and including the knowledge of the burial traditions of the people of the period.

Keywords: Hasankeyf, Burial Customs, Medieval, Anthropology, Skeletal Biology

GİRİŞ

Ölüm, antropolojide kültürel ve biyolojik bir süreç olarak değerlendirilir (Altuntek & Erdal, 2014, s. 71). Biyolojik süreçte ölüm, hayatın tam ve kesin olarak sonlanması olarak tanımlanırken (Kolusayın ve Koç, 1999, s. 93), kültürel süreçte, ölümden sonraki defin işlemi, gömü tipi, mezarda kullanılan yazıtlar ile birlikte değerlendirilir (Altuntek ve Erdal, 2014, s. 73). İki unsurun birlikte değerlendirilmesi ile toplumdaki ölüm kavramının anlaşılması ve topluma yansımaları gözlemlenebilir. Mezarlık alanların şehir içerisindeki konumu, şehrin geleneksel ve tarihi yapısının anlaşılmasının yanı sıra, toplumun ölüm, ölüm sonrası inanç ve kültürel alt yapısını da tanımlamaya yardımcı olur (Acar ve Yeşilbaş, 2016, s. 28). Yerleşim yerinin içerisine gömme (İntramural) geleneği, zamanla büyük yerleşim yerlerinin ihtiyacı sonucu yaşam alanlarının dışına (Extramural) gömme geleneğine bırakılmıştır.

Ölü gömme gelenekleri, kültürel ve dönemseller farklılıklar gösterebilir. İlk ölü gömme bilinci, Neandertal insanı tarafından kendilerinin de yaşadığı mağara içerisine ölülerinin gömülmesiyle ortaya çıkmıştır (Özgüç, 1948; Solecki, 1975, s. 880). Zaman geçtikçe yerleşik hayata uyum sağlayan insanoğlunun da gömü gelenekleri farklılaşarak, yaşadıkları evlerdeki alanlara veya yerleşim alanı dışındaki bir alanda gömü uygulamalarına doğru değişim göstermiştir. Bu uygulama, Neolitik Çağ'a kadar devam etmiş, Anadolu'daki Kalkolitik Çağ'da hem yerleşim içi hem de yerleşim dışı gömü uygulamalarıyla karşılaşmıştır. Bu gelenek, Erken Tunç Çağ'da da devam etmiştir. Anadolu'da Geç Tunç Çağ'ı, Urartu ve Helenistik-Roma dönemlerindeki farklı toplumlarda (Ekmen, 2012, s. 24; Yıldız ve Erdal, 2007, s. 43; Yiğitpaşa, 2011, s. 181) kremasyon gömü uygulamaları görülmüştür. Yerleşim içi ve yerleşim dışı gömü uygulamalarında en yaygın kullanılan mezar tipi, basit toprak mezar olup her dönem

kullanımını gözlemlenmiştir (Çevik, 2000). Taştan, kerpiçten ve ağaçtan yapılabilen sandık tipi mezarların içerisinde bir veya daha fazla bireye ait iskelet kalıntıları tespit edilebilir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde toplu gömüler için kullanılan oda mezar örnekleri Anadolu'daki erken dönem oda mezar özelliği taşımaktadır (Yılmaz, 2006, s. 58). Mezar içerisine gömülen bireylerin gömme tipleri, toplumun inanç yapısını anlamamıza olanak sunar (Uhri, 2021). Hocker gömü tipi, bebeklerin anne karnındaki duruş pozisyonu şeklinde olurken, dorsal gömü tipinde birey sırt üstü yatırılır. Baş-ayak yönleri, yüzün konumu ve ellerinin durumu değişiklik gösterebilir. Mezarlık alanlardan elde edilen iskelet kalıntılarında gömü gelenekleri ve mezar tipi bilgileri ile birlikte, iskeletlerin yanında bulunan gömü hediyeleri/buluntuları da toplumların sosyokültürel açıdan tanımlanmasına katkı sunan verilerdir (Çevik, 2000). Cinsiyet farklılıklarına göre de şekil alabilen buluntularda genellikle günlük hayatta kullanılacak ürünler tercih edilmektedir. Mezarlık alanlarda, cinsiyet, yaş, meslek, statü gibi bir takım kimliklerin, mezar türü, mezar yapısı, gömü türü ve mezar buluntularına yansımaları, bu uygulamaların çeşitliliği ile görebiliriz. Erkek bireyler için avcılıkta ve savaş alanlarında kullanılabilen ok ucu, bıçak ve topuz başları tercih edilirken, kadın bireylerde iğne, yüzük ve boncuk gibi takı ürünlerine sık rastlanmaktadır. Hasankeyf'teki çalışmaya konu olan kazı alanlarında çocuk bireyler için genellikle boncuk tercih edilmiştir (Acar, 2019, s. 63).

İlusu Barajının su depolama alanında kalan tarihi Hasankeyf kenti (Foto. 1), tarihsel süreç içerisinde birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır (Uluçam, 2016, s. 14). Bu tarihsel süreçte toplumların ölü gömme uygulamalarında, kendilerine özgü olan düşünce, inanç ve geleneklerin yansımaları görebiliriz.

Fotoğraf 1. Hasankeyf Genel Görünüm (Hasankeyf Kazı Arşivi) / *Hasankeyf general appearance (Hasankeyf Excavation Archive).*

Toplumlararası benzerlik ve farklılıkların gözlemlendiği mezarlık alanlarda, kültürel altyapının geçiş aşamalarını da anlayabiliriz. İçinde bulunduğu kültürel mirasın korunması amacıyla, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile 12 ay boyunca Hasankeyf tarihi kent alanında arkeolojik kazı gerçekleştirilmektedir. Yapılan arkeolojik kazılar, toplumun ölü gömme uygulamalarını, kentin geleneksel inanç sisteminin gelişim ve değişim süreçlerini anlamak açısından önem arz etmektedir. Dönemsel özelliklere göre değişen ölü gömme uygulamaları, geçmişten gelen inanışların zamanla değişimi ve şekil almasıyla mezarlardaki gömme uygulamalarına yansımaktadır. İnsan iskelet analizleriyle, insanlara ait geçmiş yaşam örüntüleri, kültürel yasımlar ve ölüm uygulamaları hakkında bilgi sahibi olmak için Antropoloji disiplininin metotlarından faydalanılmaktadır.

Kazı alanlarından elde edilen iskelet malzemelerin antropolojik açıdan değerlendirilmesi, toplumların demografik ve yaşam koşullarının anlaşılmasını mümkün kılar (Acar, 2019, s. 485). Elde edilen antropolojik bilgilerin biyokültürel çalışmalar içerisinde yer almasıyla Hasankeyf bireyleri daha geniş bir perspektiften değerlendirilecektir. Bireylerin mezar içerisindeki konumu, yatış doğrultuları, el ve kolların durumu, yüzün bakış yönü ve mezar içerisinde buluntu olup olmaması, insanların biyolojik özellikleri ile birlikte değerlendirilmesi toplumun genel yapısını anlamak açısından önem arz etmektedir. Böylece toplumun, sosyokültürel olarak gömü geleneği değişim süreçlerinin aydınlanmasına katkı sunulacaktır.

Mezarın tipi, gömü türü ve mezar içi buluntuların birbirleri ile birlikte değerlendirilmesi ölü gömme geleneklerinin toplum üzerindeki etkilerini göstermede yardımcı olur. Çalışmaya konu olan alanlardan iki tanesinin (Kızlar Cami, Süleyman Han Cami Türbe) (Foto. 2 ve Foto. 3), toplumun inanç sisteminde önemli bir yere sahip olması, diğer alanın ise Büyük Saray yanında (Foto. 4) olması, toplumsal statü ve inanışlar

Fotoğraf 2. Kızlar Cami (Hasankeyf Kazı Arşivi) / *Kızlar Mosque (Hasankeyf Excavation Archive)*

Fotoğraf 3. Süleyman Han Türbesi (Hasankeyf Kazı Arşivi) / *Süleyman Han Tomb (Hasankeyf Excavation Archive)*

bakımından bireylerin konumlarını karşılaştırmakta önemlidir. Ölü gömme geleneklerinin anlaşılmasında, gömü türü, mezar türü, mezar yapısı, mezar buluntuları ve iskelet kalıntılarının birlikte değerlendirilmesi, ölü gömme uygulamaları hakkında daha ayrıntılı bilgi edinmemizi olanak sunar.

Çalışmanın amacı; İlisu Barajı ve HES Projesi etkileşim alanında kalan kültür varlıklarının belgelenmesi ve kurtarılmasına yönelik olarak yapılacak çalışmalar kapsamında Batman İli, Hasankeyf İlçesi, Hasankeyf Ören Yeri sınırları içinde 2018 ve 2021 yıllarında yapılan arkeolojik kazılardan elde edilen iskelet kalıntılarının gömü tipi, mezar türü, gömü özellikleri, gömü buluntuları ve insan iskelet malzemelerini antropolojik açıdan değerlendirmektir.

Hasankeyf Ören yeri 1981 yılında I. Derece arkeolojik sit alanı ilan edilmiş, 1986'da Mardin Müze Müdürlüğü Başkanlığında, Prof. Dr. Oluş Arık tarafından kazılara başlanmıştır (Uluçam, 2021). Çeşitli sebeplerle ara verilen kazıya 1991 yılında GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı'nın desteğiyle "*Hasankeyf Tarihi ve Arkeolojik Sit Alanı Araştırma ve Kurtarma Projesi*" adıyla kapsamı genişletilerek tekrar başlamıştır.

Fotoğraf 4. Büyük Saray Yanı (Hasankeyf Kazı Arşivi) / *Next to the Big Palace (Hasankeyf Excavation Archive)*

Aynı yıllarda TACDAM projesi kapsamında Prof. Dr. A. Uzay Peker ve ekibi tarafından İçkale’de sivil yerleşmeye ait örnekler üzerinde belgeleme çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

2001-2003 yılları arasında Dr. Peter Schneider ve ekibi El-Rızk Cami’sinde kazı yapmış, harimin bir bölümünü ortaya çıkarmıştır. 2004 yılında Bakanlar Kurulu Kararlı kazı ruhsatı ile 2012’de tamamlanması öngörülen Ilısu Barajı kapsamında “Uzun Erimli Eylem Planı” Hasankeyf Kazı ve Araştırmaları Prof. Dr. Abdüsselam Uluçam’a devredilmiştir. 2004-2014 yılları arasında 43 farklı alanda kazı ve sondaj yapılmış, 136 bilinmeyen taşınmaz kültür varlığı ortaya çıkarılmıştır. 2004-2005 yıllarında kazılar Zeynel Bey ve Yamaç Külliyesi, Salihye Yapıları, Büyük Saray, Deriki Kilisesi ve Roma Yapı Kalıntısı ile Kasımiye Bölgesindeki 9 Köşk’te yapılmıştır.

2006-2008 dönemlerinde kazıları bitmeyen eski alanlarla Eski Mezarlık, İmam Abdullah Zaviyesi, Köprü Ayağı yapıları, Mardinike Külliyesi, Artuklu Hamamı, Han, Şab Camisi Yapı Grubu, Kale Yolu ve İç Kale Vadisi boyunca 52 adet dükkânda kazı çalışmaları, 3 farklı yerde sondaj çalışmaları gerçekleştirilmiştir. 2009- 2013 yıllarında önceki kazı alanlarının tamamlanması ile birlikte Haydar Baba Zaviyesi, Artuklu Köşkü I, Süryani Yerleşim Alanı, Şeyh Sultan Zaviyesi, Artuklu Köşkü II (*Hacı Ali Mescidi*), Hasankeyf Höyük ve Salihye Yapıları 3’te kazı yapılmıştır. Hasankeyf Höyük kazılarındaki veriler ışığında, Akeramik ve Neolitik dönem kültürlerine ait kalıntıların varlığı tespit edilmiştir (Erol ve ark., 2010, s. 203).

2014 yılında kazı çalışmaları Salihye Bahçeleri ve Hasankeyf Höyük olmak üzere iki farklı alanda sürdürülmüştür (Uluçam, 2021). 2015-2016 yıllarında arkeolojik kazı çalışması yapılmamış, önceki yıllarda ortaya çıkarılan kültür varlıklarının bulunduğu alanların temizliği, eserlerin bakım ve onarımları gerçekleştirilmiştir. 2017- 2018-2019 yıllarında kazı çalışması Batman Müzesi başkanlığında sürdürülmüştür. 2021 yılından itibaren Doç. Dr.

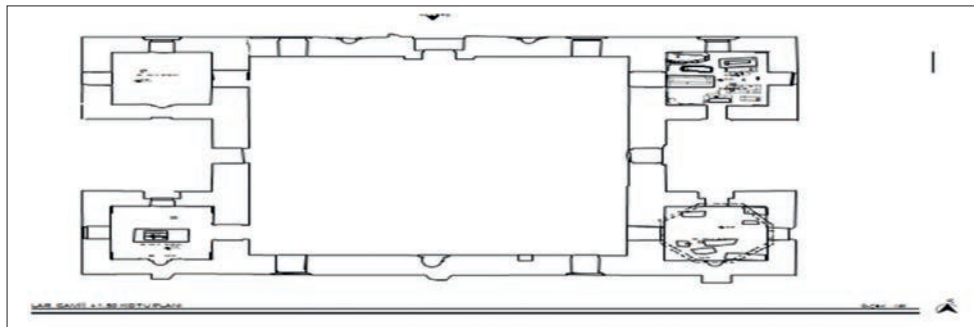
Zekai Erdal başkanlığındaki Hasankeyf Kazısı, Cumhurbaşkanlığı Kararnemeli kazılar kapsamına alınıp çalışmaları 12 ay boyunca devam etmektedir.

Çalışmaya konu olan yapılardan iki tanesi Aşağı Şehirde bulunmaktadır. Bunlardan Kızlar Camisi olarak adlandırılan yapı, dikdörtgen bir avlunun köşelerine konumlandırılmış dört adet türbe ile avlunun kuzeyindeki giriş kısmından oluşmaktadır (Çizim 1). Türbeler kare planlı olup üzerleri kubbe-tonoz örtülüdür. Kible duvarlarından birer mihrap, dışarıya bakan cephelerinde birer pencere yer almaktadır. Türbelere avluya bakan birer kapıyla girilmektedir. Kazılar sonucunda kuzeydoğudaki türbedeki bir mezardaki iskeletin kafatasının altından çıkan Artuklu Sultanı Necmeddin Alpi (1153-1176) dönemine ait sikkeden hareketle Kızlar Camisi Artuklu dönemine tarihlenmek mümkündür (Eliüşük, 2019, s. 244). Her ne kadar günümüzde cami olarak adlandırılan yapı ise de kazılar sonucunda bir mezar kompleksi olduğu anlaşılmıştır.

Süleyman Han Cami olarak adlandırılan yapı “Merkezi Kazı Alanı” adı ile tanımlanan bölgede bulunmaktadır. Merkezde Koç Camisi, doğusunda Kızlar Camisi, batısında ise Süleyman Han Camisi yer almaktadır. Süleyman Han Camisi külliye şeklinde inşa edilmiş olup avlu, cami, çeşme, minare, iki adet türbe, medreseden oluşmaktadır. Külliye kitabesine göre 1350-54 yılları arasında inşa edilmiştir. Banisi Hasankeyf Eyyubi Sultanı Şihabüddin Gazi (1343-1367)’dir. Türbeler caminin doğusunda bulunmaktadır. Her iki türbe kare planlı olup üzerleri kubbe ile örtülüdür. Süleyman Han I. Türbede 7 adet mezar ortaya çıkarılmıştır. Bunlara ait herhangi bir isim ya da tarih verecek herhangi bir mezar taşı bulunmamaktadır. Mezarlardan sadece bir tanesinde mermer malzeme kullanılmıştır.

Süleyman Han Türbe 2’de 14 adet mezar tespit edilmiştir. Mezarlardan biri in-situ durumunda kitabesi bulunmuştur. Türbe 2’deki Mezar 1’in, hem yazılı kaynaklar hem de yöre halkı tarafından Hasankeyf Eyyubi Sultanı Süleyman’a ait olduğu (Baluken, 2016, s. 329; Eliüşük, 2019, s. 244), kazılmasıyla birlikte kısmen tahrip olmuş ahşap bir sandukaya sahiptir (Foto. 5A).

Çizim 1. Kızlar Cami Çizimi (Hasankeyf Kazı Arşivi) / Kızlar Mosque Illustration (Hasankeyf Excavation Archive).

Sanduka altında mezar üzerinde düzgün kesilmiş taş bloklarla mezarın baş ve ayak kısımlarında üçgen formu verilmiş çatı oluşturulmuş, arasına 1 adet dikdörtgen formda düzgün kesilmiş bir taş yerleştirilmiştir. Taş bloklar cas harcı ile kaplanmış durumdadır. Mezar içerisi etrafı düzgün kesilmiş taş bloklarla yapılandırılmış taş sanduka mezar özelliği taşımaktadır.

Türbe 2'deki Mezar 2, baş şahidesinin okunması ile Harun b. Muhammed'e ait olduğu tespit edilmiştir (Foto. 5B). Pehle taşlarının arasından 1 adet seramik kumbara, 1 metal alem parçası tespit edilmiştir. Kumbara içerisinde 90 adet sikke ve aynı mezarın daha alt katmanından 1 taş amulet, cam ve seramik parçaları çıkarılmıştır.

Fotoğraf 5A. Süleyman Han Türbe 2-1 Nolu Mezar (Hasankeyf Kazı Arşivi) / *Süleyman Han Tomb 2-Number 1 Grave (Hasankeyf Excavation Archive)*

Fotoğraf 5B. Süleyman Han Türbe 2- 2 Nolu Mezar (Hasankeyf Kazı Arşivi) / *Süleyman Han Tomb 2-Number 2 Grave (Hasankeyf Excavation Archive)*

MATERYAL METOT

Çalışmanın materyali, Kızlar Cami (Kuzeydoğu, Güneydoğu, Güneybatı ve Kuzeybatı), Süleyman Han Cami Türbe (Türbe 1-2), Süleyman Han Cami Eyvan (Acar, 2019, s. 201) ve Hasankeyf Büyük Saray yanı kazı alanından ortaya çıkarılan mezarlar ve insan iskelet kalıntılarında oluşmaktadır. Kazı alanlarındaki mezar ve birey sayıları Tablo 1'de belirtilmiştir. Tablo 1'e göre incelemeye dâhil edilen mezar sayısı toplam 86 adet olup, mezarlardaki birey sayısı toplam 141 kişidir. Büyük Saray yanı ve Süleyman Han Cami Eyvan alanlarında belirli bir mezar özelliğe sahip olmayıp açma içerisinde bulunan bireyler, kişi sayısını belirlemek için kullanılmıştır.

Tablo 1. Alanlara Göre Mezar Sayıları ve Birey Sayıları / *Numbers of Graves and Numbers of Individual by Area.*

Alan Adı	Mezar Sayısı	Birey Sayısı
Kızlar Cami Kuzeydoğu	16	16
Kızlar Cami Güneydoğu	5	5
Kızlar Cami Güneybatı	3	7
Kızlar Cami Kuzeybatı	4	3
SHC Türbe 1	7	11
SHC Türbe 2	14	15
SHC Eyvan	5	5
SHC Eyvan Belirsiz	2	2
Büyük Saray Yanı	30	77
Toplam	86	141

Çalışmaya konu olan mezarlardaki alan araştırmasında, gömü türü, mezar türü, gömü özelliklerinin incelenmesi konusunda, yüzün konumu (güneye bakar, yukarı bakar veya farklı yönde), el ve kolların durumu (kollar yana uzanmış, eller karında, eller göğüste, bir kol yanda bir kol göğüste veya karında) bilgilerini içeren form kullanılmıştır. Gömü buluntuları açısından değerlendirme yaparken demografik bilgi de toplanmıştır. Kazı alanlarında gömü türünün, kremasyon veya inhumasyon olup olmadığı değerlendirilmiştir. Tablo 2'de gömülerin özelliklerinin (dorsal, hocker, yarı hocker, tekli ve çoklu gömü türü) dağılımı gösterilmiştir. Bütün mezarlar incelendikten sonra içerisindeki buluntular (seramik, sikke, boncuk vb.) sınıflandırılmış olup buluntuların mezarlara göre dağılımı tablolastırılmıştır. Ahşap ve çivi gibi buluntulara rastlanan mezarlar, tabutla gömü uygulamasının yapıldığı mezarlar olarak değerlendirilmiştir. İçerisinde iki ve daha fazla bireylerin olduğu mezarlar çoklu gömü, tek bireyin olduğu mezarlar tekli gömü olarak tanımlanmıştır.

Tablo 2. Alanların Gömü Türüne Göre Dağılımı / *Distribution of burial types by area.*

Alan Adı	Gömü Türü			
	Dorsal	Hocker	Yarı Hocker	Karışık
Kızlar Cami Güneydoğu	5	0	0	0
Kızlar Cami Kuzeydoğu	13	0	0	3
Kızlar Cami Güneybatı	3	0	0	0
Kızlar Cami Kuzeybatı	3	0	0	0
Süleyman Han 1 Nolu Türbe	4	0	1	2
Süleyman Han 2 Nolu Türbe	12	0	1	1
Süleyman Cami Eyvan	5	0	0	2
Büyük Saray Yanı	28	0	2	0
Toplam	73	0	4	8

Kazı alanındaki değerlendirmelerden sonra elde edilen iskelet kalıntıları Mardin Artuklu Üniversitesi Antropoloji Bölümü İnsan Osteolojisi Laboratuvarında temizlik ve onarım çalışmaları yapılmıştır. Birey sayısı tahmini, cinsiyet ve yaş tahmini için farklı metotlar kullanılmıştır. Birey sayısı tahmini için, öncelikle kafatası, kafatası bütünlenmeye imkân sağlamadığı durumlarda, vücutta bir adet bulunan kemikler tercih edilmiştir (Angel, 1969; Krogman ve İşcan, 1986). Vücutta çift olan kemiklerde ise, yön ayrımı, tam, proximal ve distal uçların belirlenmesi sonucunda minimum birey sayısı tahmin edilmiştir (Buikstra ve Ubelaker, 1994).

Cinsiyet tahmini çalışması için pelvis, kafatası, mandibula ve uzun kemiklerin metrik ve morfolojik kriterleri kullanılmıştır (Bass, 2005; Workshop of European Anthropologists, 1980). Ayrıca, cinsiyet tahmininde metrik olarak; caput femuri değerinin ortalaması alınıp, ortalamanın üzerindeki bireyler

erkek, ortalamanın altındaki bireyler kadın olarak tahmin edilmiştir (Krogman ve İşcan, 1986). Yaş tahmini, her yaş grubu için farklı metotlar kullanılarak tahmin edilmiştir. Bebek ve çocuk bireylerde, dişlerin sürme dönemlerine göre geliştirilen dental yaşlandırma (Brothwell, 1994; Lovejoy, 1985, ss. 48-49; Ubelaker, 1999) uzun kemiklerin epifizlerinin kapanma dönemi ve uzunluğu kullanılmıştır (Brothwell, 1994; Scheuer ve Black, 2000).

Genç erişkinlerde daimi köklerin kapanması (Hillson, 2005; Ubelaker, 1999), erişkin bireylerde, kafatası suturlarının kapanma dönemi (Perizonius, 1984, s. 205), dental aşınma (Brothwell, 1994; Demirjian ve ark., 1973, s. 214; Olivier, 1969), symphysis pubisin morfolojik değişimi (Gilbert ve McKern, 1973, s. 33), auricular yüzeyin yapısı (Lovejoy ve ark., 1985, s. 18), ve kaburgaların morfolojik değişimi (İşcan ve ark., 1984, s. 148) metotları kullanılmıştır. Erişkinlerde yaş tahmini çalışmalarında güvenilirliğin artırılması için kompleks yaşlandırma kullanılmıştır. Kemik, diş ve çene patolojileri için Ortner ve Putschar'ın (1985), Brothwell'in (1994), Hillson'un (2005) çalışmaları kullanılmıştır.

BULGULAR

Çalışmada, Kızlar Cami (Kuzeydoğu, Güneydoğu, Güneybatı ve Kuzeybatı) (Çizim 1), Süleyman Han Cami Türbe (Türbe 1-2) (Foto. 6A-B), Süleyman Han Cami Eyvan (Acar, 2019, s. 56) ve Hasankeyf Büyük Saray yanı (Foto. 4) kazı alanlarından, 86 adet mezar ve bu mezarlardan çıkan insan iskelet kalıntıları (N:136) değerlendirilmiştir.

Gömü türü, özellikleri alanlara göre dorsal, hocker, yarı hocker olarak tespit edilmiş. Açma alanlarında mezar özelliği taşımayan gömüler, karışık gömü olarak adlandırılmıştır. Gömü türü özellikleri Tablo 2'de gösterilmiştir.

Fotoğraf 6A-B. Süleyman Han Türbe 1 ve 2 Kazı Sonrası Durum (Hasankeyf Kazı Arşivi) / *After excavation of Süleyman Han Tomb 1 and 2 (Hasankeyf Excavation Archive)*

Tablo 3. Alanlara Göre Mezar Türü (Basit Toprak, Taş Sandık, Basit Taş Örme) / *Grave type by Area (simple earth grave, Stone chest tomb, simple stone masonry tomb).*

Alan Adı	Mezar Türü				
	Basit Toprak	Basit Taş Örme	Taş Sandık	Mezar Niteliği Taşımayan	Tabut Durumu
Kızlar Cami Güneydoğu	0	0	5	0	5
Kızlar Cami Kuzeydoğu	15	0	1	0	4
Kızlar Cami Güneybatı	2	0	1	0	2
Kızlar Cami Kuzeybatı	0	0	4	0	0
Süleyman Han 1 Nolu Türbe	1	0	6	0	0
Süleyman Han 2 Nolu Türbe	4	0	10	0	2
Süleyman Cami Eyvan	7	0	0	0	0
Büyük Saray Yanı	0	30	0	6	6
Toplam	29	30	27	6	19

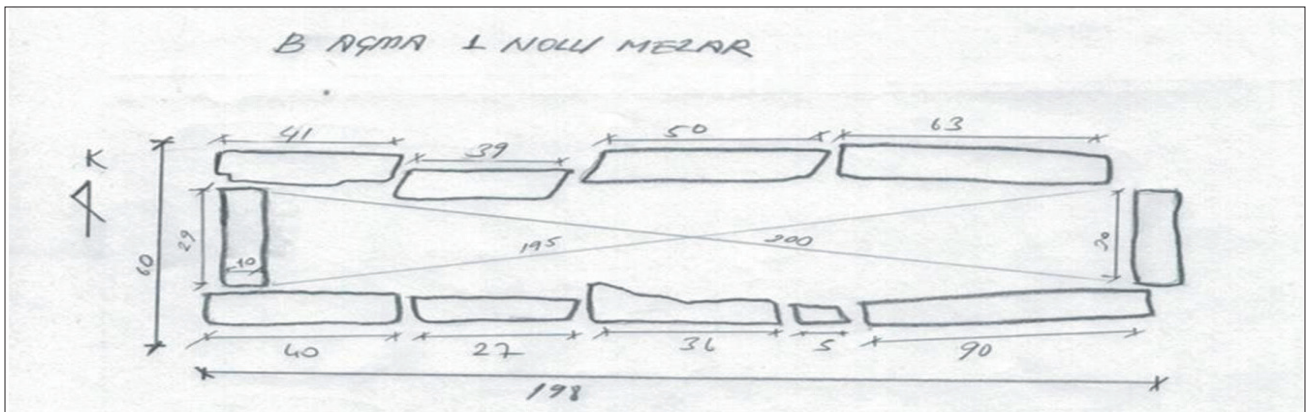
Karışık gömüler anatomik bütünlük taşımadığı için yön birliğinden bahsetmek zordur. Diğer gömülerdeki bireyler, doğu-batı doğrultusunda gömülmüştür. Hasankeyf Büyük Saray yanı kazı alanında 2 mezarda, Süleyman Han Cami 1 nolu Türbe ve 2 nolu Türbe alanlarında 1'er mezar, yarı hocker pozisyonunda olduğu gözlemlenmiştir.

Kızlar Cami Kuzeybatı alanında 1 adet mezar, mezar özelliği taşımasına rağmen içerisinde herhangi bir iskelet kalıntıya rastlanmadığı için gömü türü hakkında bilgi verilmemiştir. Tüm alanlarda toplam 11 adet mezarda çoklu gömü özelliği görülmektedir. Çoklu gömü özelliği, yeni ölen bireye yer açmak için daha önce ölen bireylerin iskeletlerinin mezarın bir köşesinde toplanması sonucu olduğu tahmin edilmiştir. Bu mezarlar içerisinde en fazla birey, 5 bireyle Süleyman Han Cami Türbe 1'de 1 nolu mezarda tespit edilmiştir. Büyük Saray yanı C açması 8 nolu mezarda 3 , 9 nolu mezarda 5 birey, Süleyman Han Cami Türbe 2'de 2 ve 4 nolu mezarlar, Büyük Saray yanı B1 açması 5 nolu mezar, B açması 1 ve 7 nolu mezarlar, C açması 3 ve 6 nolu mezarlarda 2'şer birey tahmin edilmiştir.

Açmalardaki mezar özelliği taşımayan ve anatomik bütünlüğü olmayan bireyler bu sayılara eklenmemiştir.

Tablo 3'de kazı alanlarında görülen mezar tipleri (basit toprak mezar, basit taş örme, taş sandık tipi veya mezar özelliği taşımayan karışık mezar) ve mezarlardaki tabut kullanımı bulunmaktadır (Çizim 2). Çalışmada, etrafı herhangi bir sınırla belirlenmemiş, baş ve ayak şahidesi olmayan mezarlar basit toprak mezar, baş ve ayak şahidesi olan içi yan duvarları, şekli belli olmayan taşların üst üste konulmasıyla oluşturulan mezarlara basit taş örme mezar, üst, yan ve iç duvarları taş bloklarla yapılmış mezarlar taş sandık mezar olarak tanımlanmıştır.

Açma alanı içerisinde mezar niteliği taşımayan ve iskelet materyalin anatomik bütünlüğü olmadığı alanlara, karışık mezar diyerek tanımlama yapılmıştır. Çalışmaya konu olan alanlarda 29 adet mezar basit toprak mezar, 30 adet basit taş örme ve 27 adet taş sandık mezar özelliği taşımaktadır.

Çizim 2. Büyük Saray Yanı Basit Taş Örgü Mezar Çizimi (Hasankeyf Kazı Arşivi) / *Near to the Big Palace, illustration of the Simple Stone Grave (Hasankeyf Excavation Archive)*

Büyük Saray yanı kazı alanında, anatomik bütünlüğü ve mezar özelliği taşımayan iskelet malzemeler, A açması, B açması, B1 açması, C açması, C1 açması ve B-C açmalarında bulunmaktadır. Açma alanlarındaki mezarların içerisinde tabut kullanımı toplam 86 adet mezarda 19 adedinde görülmüştür. Kızlar Cami Güneydoğu açmasında 5 adet taş sandık mezar içerisinde bütün mezarlarda tabut kullanılmıştır. Büyük Saray yanı kazı alanında 30 adet mezarın 6 adedinde tabut varlığından söz edebiliriz. Tabut kullanımının varlığı, ahşap malzemenin hem iskeletlerin altında olmasından hem de mezar içerisinde maden çivi kalıntılarının rastlanması sonucu tahmin edilmiştir (Foto. 7).

Gömü özelliklerini belirlemek için yüz, el ve kolların konumlanış durumları değerlendirilmiştir (Foto. 8). Yüzün konumu için, yüz güneye bakar, yüz yukarı bakar veya farklı bir yöne bakıp bakmadığı tespit edilip kullanılan formda belirtilmiştir. El ve kolların konumu için, kollar yana uzanmış, eller karında, göğüste ve kolun yönü fark etmeksizin bir kol yanda bir kol göğüste veya karında olup olmadığı not edilmiştir. Tablo 4'te alanlara

Fotoğraf 7. Süleyman Han Türbe 2'de 8 Nolu Mezardaki Tabut Kullanımı (Hasankeyf Kazı Arşivi) / *Süleyman Han Tomb 2- Use of Coffin in the Number 8 Grave (Hasankeyf Excavation Archive).*

Fotoğraf 8. Süleyman Han Türbe 2'de 7 Nolu birey, Mezar içerisindeki bireyin yatılış, yüz, el ve kolların konumunu gösteren örnek / *Number 7 Grave in the Süleyman Han Tomb 2, sample of the individual's position of lying direction, face, arms and hands (Hasankeyf Excavation Archive).*

göre gömü özellikleri gösterilmiştir. 58 adet mezarda yüzün yönü güneye bakmaktadır. Yukarı bakar durumda olan mezar sayısı 8 adet olarak tespit edilmiştir. Büyük Saray yanı (2021) kazı alanında 2 adet mezarda yüzün yönü kuzeyi göstermektedir. El ve kolların durumuna baktığımızda 38 adet mezarda bireylerin kolları yana uzanmış şekilde konumlanmıştır. 19 adet mezarda eller karında, 2 adet mezarda eller göğüste birleştirilmiştir. 12 adet mezarda kolun yön birlikteliğinden bahsetmek zordur. Kolun yanda olması özelliği için her iki yön de kullanılmıştır. Yine aynı şekilde kolun göğüste veya karında durmasında taraf birlikteliğinden bahsetmek zordur.

Kazı alanlarından çıkan bütün gömü buluntuları Tablo 5'te tanımlanmıştır. Buluntular mezar sayılarına göre tablolaştırılmıştır. Boncuk kullanımı daha çok çocuk bireylerde karşımıza çıkmıştır. Erişkin bireylerde ise süs eşyalarından olan bilezik, yüzük ve küpe buluntularına rastlanmıştır. Kazı alanlarda görülen buluntuların sayıları şu şekildedir; Kızlar Cami Güneydoğu'da 1 adet metal kulp, toplam 160 adet çivi, Kızlar Cami Kuzeydoğu'da 3 adet boncuk, 96 adet çivi, Kızlar Cami Güneybatı'da, 25 adet boncuk, 88 adet çivi, 1 adet sikke, Kızlar Cami Kuzeybatı'da 44 adet çivi, Süleyman Han Türbe 1'de 4 adet sikke, 100 adet çivi, Süleyman Han Türbe 2'de, 108 adet sikke, 48 adet çivi, 1 adet seramik kumbara, 1 adet bronz alem, 1 adet cam amulet, Büyük Saray yanında, 147 adet boncuk, 4 adet sikke, 1 adet yüzük, 3 adet küpe bulunmuştur (Foto. 9).

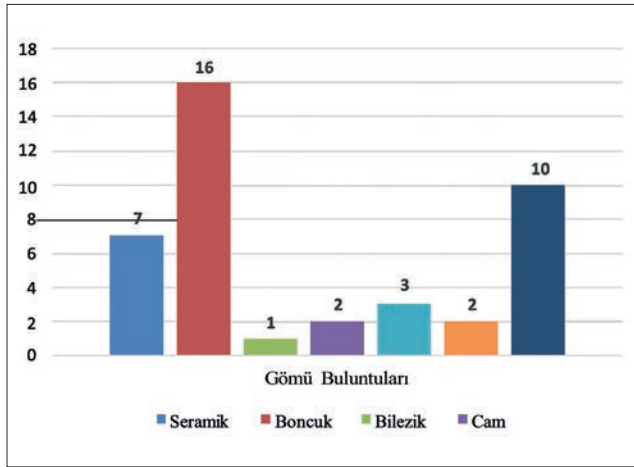
Hasankeyf bireyelerine ait gömülerde buluntu olarak en fazla boncuk tespit edilmiştir. 10 adet mezarda çıkan sikkeler mezarların tarihlendirmesi açısından önemli bilgiler sunmaktadır. Ortaçağ ile tarihlendirilen 16 adet mezarda boncukların çoğunlukta olması dikkat çekicidir. Toplam 6 adet mezarda bilezik, küpe, yüzük gibi süs ve takı amaçlı kullanılan eşyaların olması cinsiyet tahminleri yapılmış olan bireylerle paralel sonuç vermektedir.

Fotoğraf 9. Kızlar Cami, Süleyman Han Türbe 1-2, Büyük Saray yanı kazı alanlarından çıkarılan gömü buluntu örnekleri (Hasankeyf Kazı Arşivi) / *Samples of the Grave goods in the Kızlar Mosque, Süleyman Han Tomb 1-2 and Next to the Big Palace (Hasankeyf Excavation Archive).*

Tablo 4. Alanlara Göre Gömü Özellikleri (Yüzün Konumu, Eller ve Kolların Durumu) / *Burial Characteristics by Area (Face position, arm and hand position).*

Alan Adı	Gömü Özellikleri					
	Yüzün Konumu		Eller ve Kolların Durumu			
	Yüz Güneye Bakar	Yüz Yukarı Bakar	Kolar Yana Uzanmış	Eller Karında	Eller Göğüste	Bir Kol yanda Bir Kol Göğüste veya Karında
Kızlar Cami Güneydoğu	5	0	2	0	0	2
Kızlar Cami Kuzeydoğu	13	0	5	3	0	4
Kızlar Cami Güneybatı	1	2	1	1	1	0
Kızlar Cami Kuzeybatı	3	0	3	0	0	0
Süleyman Han 1 Nolu Türbe	3	0	3	0	0	2
Süleyman Han 2 Nolu Türbe	9	0	9	1	0	0
Süleyman Cami Eyvan	3	1	0	3	0	1
Büyük Saray Yanı	21	5	15	11	1	3
Toplam	58	8	38	19	2	12

Grafik 1. Gömü Buluntularının Dağılımı / *Distribution of Grave goods.*

Antropolojik Bulgular

Çalışmada, Ortaçağ'a tarihlendirilen Hasankeyf bireylerinin ölü gömme geleneklerini, 86 adet mezar için yukarıda (Tablo 5) ayrıntılı şekilde anlatılmıştır. Bu mezarlardan ortaya çıkan 141 adet insan iskeleti antropolojik açıdan değerlendirilmiştir.

Mardin Artuklu Üniversitesi Antropoloji Bölümü İnsan Osteolojisi laboratuvarına gelen kemiklerin temizlik ve restorasyon işlemleri tamamlandıktan sonra kazı alanlarındaki birey sayısı, cinsiyet ve yaş tahminleri yapılmıştır. Tablo 6'da Kızlar Cami (kuzeydoğu, güneydoğu, güneybatı ve kuzeybatı) birey sayısı 31 kişi olarak görülmektedir. Bu bireylerin cinsiyet dağılımları şu şekildedir; kadın birey sayısı 7, erkek birey sayısı 9, bebek ve çocuk bireylerin sayısı ise 11 adettir.

Tablo 5. Alanlara Göre Gömü Buluntuları / *Grave finds by Area.*

Alan Adı	Gömü Buluntusu						
	Seramik	Boncuk	Bilezik	Cam	Küpe	Yüzük	Sikke
Kızlar Cami Güneydoğu	0	0	0	0	0	1	0
Kızlar Cami Kuzeydoğu	1	1	1	0	0	0	1
Kızlar Cami Güneybatı	0	1	0	0	0	0	1
Kızlar Cami Kuzeybatı	1	0	0	0	0	0	0
Süleyman Han 1 Nolu Türbe	0	0	0	0	0	0	1
Süleyman Han 2 Nolu Türbe	1	0	0	1	0	0	3
Süleyman Cami Eyvan	0	1	0	0	0	0	0
Büyük Saray Yanı	4	13	0	1	3	1	4
Toplam	7	16	1	2	3	2	10

Bazı mezarlarda iskeletlerin korunma durumlarının zayıf olması sebebiyle cinsiyet tahmini 4 adet bireyde yapılamamıştır. Süleyman Han Cami Türbe (Türbe 1-2), Süleyman Han Cami Eyvan) bireylerin cinsiyet tahmini sonucunda kadın birey 2 kişi, erkek birey 18 kişi, bebek ve çocuk 22 kişi, cinsiyeti tahmin edilemeyen 15 kişi olmuştur.

Büyük Saray yanındaki bireylerin cinsiyet tahmini sonucunda 10 birey kadın, 16 birey erkektir. Bu alanda en fazla çocuk bireylerin mezarı ile karşılaşılmıştır (N:40).

Kazı alanlarındaki yaşları tahmin edilebilen bireylerin yaş dağılımları Tablo 7'de gösterilmiştir. Tabloya göre Kızlar Cami, Süleyman Han Cami Türbe 1-2, Eyvan ve Büyük Saray yanı kazı alanlarında 110 adet bireyin yaşları tahmin edilebilmiştir. Yeni doğan bireylerin sayısı Büyük Saray yanında en fazladır. Bütün kazı alanlarında çocuk bireyler, 1-5 yaş arasında yoğunlukta olduğu tespit edilmiştir. Yetişkin bireylerde

ölüm yaşının en fazla görüldüğü yaş aralığı, orta erişkin yaş grubunda (30-44,99 yaş) görülmüştür. Bazı mezarlardaki iskeletlerin korunma durumunun zayıf olması yaş tahminini çalışmalarını zorlaştırmıştır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Hasankeyf Ören Yeri sınırları içinde, 2018 ve 2021 yıllarında yapılan arkeolojik kazılarda, 86 adet mezar ortaya çıkarılmıştır. Mezarlardaki birey sayısı ise 141 kişi olarak tahmin edilmiştir. Bireylerin gömü türü özelliklerine göre değerlendirildiğinde 73 adet mezarda bireyler dorsal olarak gömülmüştür. Çoklu gömü özelliği 11 adet mezarda tespit edilmiştir.

Alanlardaki mezar tipi 4 kategori (basit toprak mezar, basit taş örme, taş sandık ve mezar özelliği taşımayan) üzerinden değerlendirilmiştir. En çok kullanılan mezar tipi, basit taş örme mezar tipi olarak tespit edilmiştir.

Tablo 6. Çalışmadaki alanlardan elde edilen bireylerin cinsiyet dağılımı / *Sex distribution by Areas.*

Alan Adı	Kadın	Erkek	Bebek ve Çocuk	Cinsiyeti Belirsiz	Toplam Birey Sayısı
Kızlar Cami	7	9	11	4	31
Süleyman Han Türbe (1-2)	2	7	7	10	26
Süleyman Han Cami Eyvan	0	2	4	1	7
Büyük Saray Yanı Kazı Alanı	10	16	45	6	77
Toplam	19	34	67	21	141

Tablo 7. Kızlar Cami, Süleyman Han Cami Türbe 1-2, Eyvan ve Büyük Saray yanı kazı alanlarındaki yaşları tahmin edilebilen bireylerin yaş dağılımları / *Age Distribution of the Kızlar Mosque, Süleyman Han Tomb 1-2, Eyvan and near to big palace.*

YAŞ	KCKD	KCGD	KCGB	KCGB Mezarlık Alanı	KCKB	SHC T1	SHC T2	SHC Eyvan	SHC Eyvan Belirsiz	Büyük Saray Yanı
Fetüs	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Yenidoğan (38-40 hafta)	0	0	0	0	0	0	0	0	1	5
Bebek (0 - 2,49 yaş)	0	0	0	0	0	2	3	0	0	20
Çocuk (2,5 - 17,99 yaş)	3	2	0	3	2	1	2	3	0	19
Genç Erişkin (18-29,99 yaş)	2	0	0	0	0	1	0	0	0	9
Orta Erişkin (30 - 44,99 Yaş)	6	1	1	0	1	1	4	0	0	7
İleri Erişkin (45 + Yaş)	0	0	0	0	0	1	1	0	0	8
Yaşı Bilinmeyen	5	2	2	1	0	5	5	2	1	8
Toplam	16	5	3	4	3	11	15	5	2	77

Kısaltmalar: KCKD: Kızlar Cami Kuzey Doğu, KCGD: Kızlar Cami Güney Doğu, KCGB: Kızlar Cami Güney Batı, KCKB: Kızlar Cami Kuzey Batı, SHC T1: Süleyman Han Cami Türbe 1, SHC T2: Süleyman Han Cami Türbe 2, SHC: Süleyman Han Cami

Mezar tipleri, gömülerin yapıldığı mekâna göre farklılık göstermektedir. Özellikle Süleyman Han Türbe'deki mezarların taş sandık mezar özelliği taşıması dikkat çekicidir. Kızlar Cami Güneydoğu bölümünde 5 adet mezarın hepsinin taş sandık mezar olması ve hepsinde tabut kullanımının görülmesi de dikkat çekici diğer bir bulgudur. Mezarların yapıldığı alanlar ve mezarın tipi sosyal statünün belirlenmesi bakımından ipucu niteliği taşıyabilir (Özbal ve Ingman, 2019, s. 63). Türbe olarak kullanılan Süleyman Han Cami Türbe 1 ve Türbe 2 alanında taş sandık mezarların olması, mezarlarının daha özenli yapılması ölen kişilerin dini veya sosyal statü anlamındaki öneminden dolayı bu şekilde yapıldığı düşünülmektedir. Süleyman Han Cami Türbe 2 olarak adlandırılan alanda 1 nolu mezarın, Hasankeyf Eyyubi Sultanı Süleyman Han'ın mezarı olabileceği mezar taşının okunması sonucu ortaya çıkarılmıştır. Hemen yanında 2 nolu mezarın Harun b. Muhammed'in mezarı olduğu yine mezar şahidesi okunarak tespit edilmiştir (Eliüşük, 2019, s. 244). Büyük Saray yanı mezarlık alanında mezar yapısı olarak, basit taş örme mezarın tercih edilmesi, bu alanın genel halk için kullanılan örnekler olabileceği tahmin edilmiştir.

Gömü özellikleri bakımından yüz, el ve kolların duruşları incelenmiştir. Mezarlarda baş batıda, ayaklar doğuda tespit edilmiştir. Bütün mezarlarda bireyler, doğu-batı doğrultusunda gömülmüştür. Alanlarda incelenen 58 adet mezarda bireylerin yüzü güneye dönük, 2 mezarda yüzün yönü farklı olarak kuzeye dönük bir şekilde tespit edilmiştir. Bireylerin ellerinin ve kollarının durumu cinsiyet farkı gözetmeksizin, gömü geleneklerine uygun şekilde, göğüste, karında, yana uzatılmış veya bir el yanda bir el göğüs ve karında olacak şekilde yerleştirilmiştir. Kolun yön birlikteliği 12 adet mezarda tespit edilememiştir. Uzatılan kolun yönünde, sağ ve sol taraf fark etmeksizin kullanıldığı gözlemlenmiştir. Toplamda 86 adet mezarın 73 adedinde bireyler dorsal pozisyonda yatırılmıştır. Kazı alanları arasında farklı yapılan bir durumla karşılaşmamıştır.

Müslüman gömü geleneğinde çok sık rastlanmayan ama insanoğlunun tarihinde görülen, mezarlarda yaş, cinsiyet ve statüyü temsil eden gömü buluntularının, Hasankeyf Orta Çağ toplumunda bulunması dikkat çekici bir özelliktir. Mezar buluntularını yaş ve cinsiyet açısından değerlendirdiğimizde çocuk ve kadın bireylerde süs objeleri ve takıların bulunması genel düşünceye ters düşmemektedir.

Mezar alanlarındaki bireylerin cinsiyetleri arasında bir karşılaştırması yapıldığında, Kızlar Cami'deki ve Büyük Saray yanı kazı alanlarında kadın erkek oranında belirgin bir fark gözlenmezken, Süleyman Han Türbede bu fark çok açık olarak göze çarpmaktadır. Erkek bireylerin bu alana gömülmesi yüksek oranlarda olmuştur. Kazı alanlarındaki bebek ve çocukların oranı %49,64 olarak

hesaplanmıştır. Hasankeyf Orta Çağ toplumunun bebek ve çocuk ölüm oranı çağdaşları olan İznik (Erdal, 1992, s. 54), Karagündüz (Gözlük Kırmızıoğlu, 2018, s. 2; Özer ve ark., 1999, s. 77) ve Van Dilkaya (Güleç, 1987, s. 370), topluluklarından daha düşük, Eski Cezaevi (Erdal, 2002, s. 17) ve Tepecik (Sevim, 1993) Orta Çağ topluluğuna göre daha yüksek oranda tespit edilmiştir. Beş yaşından sonra çocuk bireylerin ölümlerinde kısmen de olsa bir düşüş gözlenmiştir. Anadolu'daki eski insan topluluklarında görülen yüksek orandaki çocuk ölümlerinin Hasankeyf bireylerinde de görülmesi dönemin karakterize özelliklerindedir. Çocuk bireylerin kemikleri incelendiğinde, ölüm oranı en fazla 0-5 yaş arasındaki bireylerde görülmüştür.

Toplumdaki kemik ve dişler üzerindeki paleopatolojilere bakıldığında, bebek ve çocukların kafatası ve uzun kemiklerinin değerlendirilmesi sonucunda (Foto. 10), yetersiz ve düzensiz beslenmenin belirtileri gözlenmiştir. Bebek ve çocuk ölümlerinin 0-5 yaş arasında yoğun bir şekilde gözlenmesi, toplumdaki olumsuz değişikliklerin bu yaş grubu arasındaki bireylere daha çok yansımastandır. Savaşlar, yetersiz beslenme, salgın hastalıklar, kötü hijyen koşulları, olumsuz çevre şartları, enfeksiyonel hastalıkların oluşmasına zemin hazırlamıştır (Lawrence ve Bissel, 1986). Yetişkin bireylerin dişlerinin paleopatolojik olarak incelenmesi ile Hasankeyf (Ortaçağ) toplumu bireylerinin Anadolu'da yaşamış yakın ve çağdaş toplumlar arasında benzer özellikler taşıdığı söylenebilir. Beslenme açısından hayvansal gıdaların yanı sıra bitki kökenli gıdaları diyetlerinde bulundurdıkları ağız ve diş sağlığının analizi ile tahmin edilmiştir (Acar, 2020, s. 500). Genel olarak Hasankeyf (Ortaçağ) bireyleri, ağız ve diş sağlığı bakımından sağlıklı bir toplum özelliği sergilemektedirler.

Fotoğraf 10. Süleyman Han Türbe 2, 3 nolu mezardaki çocuk bireye ait humerus kemiğinde beslenme yetersizliği sonucu oluşan kemikteki deformasyon (Mardin Artuklu Üniversitesi, Antropoloji Bölümü, İnsan Osteolojisi Laboratuvar Arşivi) / *Süleyman Han Tomb 2, Malnutrition in the Humerus to the child in the Number 3 Grave (Mardin Artuklu University, Department of the Anthropology, Human Osteology Laboratory Archive).*

Sonuç olarak;

Mezarlık alanlarda yapılan arkeolojik ve antropolojik incelemeler, toplumların kendilerine özgü olan düşünce, inanç ve geleneklerinin yansımaları, toplumlararası benzerlik ve farklılıkların ortaya çıkarılmasına yardımcı olur. Ölüm uygulamaları üzerine yapılan çalışmalar, gömü türleri, mezar tipleri, mezar buluntuları ve antropolojik metotlarla belirlenen birey sayısı, cinsiyet ve yaş tahminlerinin birlikte değerlendirilmesiyle toplumun biyolojik ve sosyal yapısı hakkında fikir sahibi olunabilir. Tarihsel süreç içerisinde birçok medeniyete ev sahipliği yapan Hasankeyf Kenti, ölü gömme uygulamalarının kültürel alt yapısının geçiş aşamalarının anlaşılacağı bir yerdir. Çalışmada, en dikkat çekici özellik, mezar tiplerinin, gömülerin yapıldığı alanlara göre farklılık göstermesi ve dönemin gömü uygulamaları arasında sık karşılaşılmayan tabut kullanımının olmasıdır. Yine bir farklılık olarak, mezar içerisinde az da olsa gömü buluntularına rastlanmasıdır. Bu buluntular cinsiyet ve statünün değerlendirilmesine katkı sunmuştur. Hasankeyf Ortaçağ dönemine ait bireylerin biyolojik ve sosyal yapısının incelenmesi ile Güneydoğu Anadolu bölgesinin gömü pratiklerinin anlaşılması ve elde edilen bulguların karşılaştırmalı veri kaynağı olabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, A. (2019). Hasankeyf kazısı antropolojik analizi. C. Keskin (Ed.), 35. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı* (ss. 51-72). Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Acar, A. (2020). Hasankeyf insanlarının paleodemografik analizi. *Mukaddime*, 11(2), 485-508. <https://doi.org/10.19059/mukaddime.778721>
- Acar, A. ve Yeşilbaş, E. (2016). Mardin mezar taşlarında kültürel etkileşim. *Şehir ve Medeniyet*, 33(5), 26-39.
- Altuntek, N. S. ve Erdal, Y. S. (2014). Bediüzzaman mezarlığı'nda ölüm: Toplumsal / kültürel görünüm. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 31(1), 71-100.
- Angel, J. L. (1969). The bases of paleodemography. *American Journal of Physical Anthropology*, 30(3), 427-437. <https://doi.org/10.1002/ajpa.1330300314>
- Baluken, Y. (2016). *Hasankeyf Eyyubileri*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Bass, W. M. (2005). *Human Osteology: A Laboratory and Field Manual* (5. ed). Missouri Archaeological Society.
- Brothwell, D. R. (1994). *Digging Up Bones: The Excavation, Treatment, and Study of Human Skeletal Remains* (3. ed., 4. print). Cornell University Press.
- Buikstra, J. E. ve Ubelaker, D. H. (1994). *Standards for data collection from human skeletal remains*. Arkansas Archeological Survey.
- Çevik, N. (2000). *Urartu Kaya Mezarları ve Ölü Gömme Gelenekleri*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Demirjian, A., Goldstein, H. ve Tanner, J. M. (1973). A new system of dental age assessment. *Human Biology*, 45(2), 211-227.
- Ekmen, H. (2012). Yeni veriler ışığında başlangıcından M.Ö. II. binin sonuna kadar Anadolu'da yakarak (Kremasyon) geleneği. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 23-49.
- Eliüşük, M. (2019). 2018 Yılı Hasankeyf kazıları. A. Özne (Ed.), 41. *Kazı Sonuçları Toplantısı* (ss.237-256). Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Erdal, Y. S. (1992). İznik geç Bizans dönemi insanların kafatası yapıları. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 50, 51-69.
- Erdal, Y. S. (2002). Büyük Saray- Eski Cezaevi çevresi kazılarında gün ışığına çıkarılan insan kalıntılarının antropolojik analizi. K. Olşen, H. Dönmez, A. Özme ve Ç. Morçöl (Ed.), 18. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı* (ss. 15-30). Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Erol, A. S., Yaşar, Z. F., Demir, S. ve Yavuz, Y. (2010). Hasankeyf insanların antropolojik analizi. N. Toy, H. Dönmez ve Ö. Ötgün (Ed.), 26. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı* (ss. 201-217). Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Gilbert, B. M. ve McKern, T. W. (1973). A method for aging the female Os pubis. *American Journal of Physical Anthropology*, 38(1), 31-38. <https://doi.org/10.1002/ajpa.1330380109>
- Gözlük Kırmızıoğlu, P. (2018). Van-Karagündüz (Ortaçağ) erişkin bireylerinin dental patoloji analizi. *Cumhuriyet Dental Journal*, 21(1), 1-8. <https://doi.org/10.7126/cumudj.395212>
- Güleç, E. (1987). Van Dilkaya iskeletlerinin paleoantropolojik incelenmesi. 4. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* (ss. 369-380). Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Hillson, S. (2005). *Teeth* (2. bs). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511614477>
- İşcan, M. Y., Loth, S. R. ve Wright, R. K. (1984). Metamorphosis at the sternal rib end: A new method to estimate age at death in white males. *American Journal of Physical Anthropology*, 65(2), 147-156. <https://doi.org/10.1002/ajpa.1330650206>
- Kolusayın, Ö. ve Koç, S. (1999). Adli Tıp 1. Ölüm (C. 1, ss. 93-152) içinde. İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları.
- Krogman, W. M. ve İşcan, M. Y. (1986). *The human skeleton in forensic medicine* (2nd ed). C.C. Thomas.
- Lawrence, J. A. ve Bissel, S. C. (1986). Health and Stress in an Early Bronze Age Population. M. J. Mellink & J. V. Canby (Ed.), *Ancient Anatolia: Aspects of change and cultural development: Essays in honor of Machteld J. Mellink* (ss. 12-30) içinde. University of Wisconsin Press.

- Lovejoy, C. O. (1985). Dental wear in the Libben population: Its functional pattern and role in the determination of adult skeletal age at death. *American Journal of Physical Anthropology*, 68(1), 47-56. <https://doi.org/10.1002/ajpa.1330680105>
- Lovejoy, C. O., Meindl, R. S., Pryzbeck, T. R. ve Mensforth, R. P. (1985). Chronological metamorphosis of the auricular surface of the ilium: A new method for the determination of adult skeletal age at death. *American Journal of Physical Anthropology*, 68(1), 15-28. <https://doi.org/10.1002/ajpa.1330680103>
- Olivier, G. (1969). *Practical Anthropology*. C.C. Thomas.
- Özbal, R. ve Ingman, T. (2019). Ölüm arkeolojisinde kuramsal yaklaşımlar. A. M. Büyükkarakaya ve E. B. Aksoy (Ed.), *Memento Mori Ölüm ve Ölüm Uygulamaları* (ss. 63-90) içinde. Ege Yayınları.
- Özer, İ., Sevim, A., Pehlevan, C., Arman, O., Gözlük, P. ve Güleç, E. (1999). *Karagündüz kazısından çıkarılan iskeletlerin paleoantropolojik analizi*. 14. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, 75-96. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Özgüç, T. (1948). *Ön Tarihte Anadolu'nun Ölüm Gömme Adetleri*. Türk Tarih Kurumu.
- Perizonius, W. R. K. (1984). Closing and non-closing sutures in 256 crania of known age and sex from Amsterdam (a.d. 1883–1909). *Journal of Human Evolution*, 13(2), 201-216. [https://doi.org/10.1016/S0047-2484\(84\)80065-2](https://doi.org/10.1016/S0047-2484(84)80065-2)
- Scheuer, L. ve Black, S. M. (2000). *Developmental juvenile osteology*. Academic Press.
- Sevim, A. (1993). *Elâzığ/Tepecik ortaçağ iskeletlerinin paleodemografik açıdan değerlendirilmesi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antropoloji Anabilim Dalı.
- Solecki, R. S. (1975). Shanidar IV, an Neanderthal flower burial in northern Iraq. *Science*, 190(4217), 880-881. <https://doi.org/10.1126/science.190.4217.880>
- Ubelaker, D. H. (1999). *Human Skeletal Remains: Excavation, Analysis, Interpretation (3rd ed)*. Taraxacum.
- Uhri, A. (2021). *Anadolu'da Ölümün Tarih Öncesi, Bir Geleneğin Oluşum Süreçleri*. Sakin Kitap.
- Uluçam, A. (2016). Hasankeyf'teki kültürel mirasın bugünkü durumu. E. Taş (Ed.), *XX. Uluslararası Ortaçağ ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* (ss. 14- 36) içinde. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Uluçam, A. (2021). *Arkeolojik Kazılar Işığında: Hasankeyf: = In the light of archeological excavations: Hansankeyf* (A. Boran, Ed.). Ege Yayınları.
- WEA. (1980). Recommendations for Age and Sex Diagnosis of Skeletons. *Journal of Human Evolution*, 9, 517-549.
- Yıldız, Ö. ve Erdal, Y. S. (2007). Antandros antik kentinde ölü yakma geleneği. B. Koral, H. Dönmez ve A. Özme (Ed.), *23. Arkeometri Sonuçları Toplantısı* (ss. 41-56) içinde. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Yılmaz, D. (2006). Erken Tunç Çağı'nda Güneydoğu Anadolu'da oda mezar geleneği. *Anadolu (Anatolia)*. https://doi.org/10.1501/Andl_0000000339
- Yiğitpaşa, D. (2011). Urartu ölü gömme gelenekleri ve ölümle ilgili ritüeller. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 25, 177-202.

DATING OF OAK TIMBERS FROM ANADOLU HİSARI (ANATOLIAN FORTRESS), İSTANBUL-TÜRKİYE

ANADOLU HİSARI'NDAN ALINAN MEŞE ÖRNEKLERİNİN TARİHLENDİRİLMESİ, İSTANBUL-TÜRKİYE

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 8 Temmuz 2023	Received: July 8, 2023
Hakem Değerlendirmesi: 19 Temmuz 2023	Peer Review: July 19, 2023
Kabul: 3 Nisan 2024	Accepted: April 3, 2024

DOI : 10.22520/tubaked.1324004

Ünal AKKEMİK* - Yasemin ÖZARSLAN** - Tomasz WAŻNY***

ABSTRACT

Anadolu Hisarı, or the Anatolian Fortress, is a prominent historic building located on the Anatolian side of the Bosphorus, Istanbul, right across the well-known Rumeli Hisarı (the Rumeli Fortress). The fortress is known to have been built during the reign of the Ottoman Sultan, Yıldırım Bayezid, in 1395. In 2022 during the restoration of the fortress we collected a group of stem discs from 6 timbers stored in its garden for dendrochronological dating. The timbers were dated to 1395 after standard dendrochronological methods were applied. This result is consistent with the completion dates of the construction, 1395/1396, mentioned in historical records. The part of the walls from which the sampled timbers had been removed are from the original construction and were replaced during the recent restoration work. Our study shows that identifying the exact context of architectural wood removed during the restoration of such historical buildings in Istanbul can help identify their original parts and the time of restoration activities that may have taken place in the past.

Keywords: Tree Ring, Cultural Heritage, Restoration, Ottoman Fortress, Wood Use

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Orman Fakültesi, Orman Mühendisliği Bölümü, Orman Botanigi Anabilim Dalı, İstanbul.
e-posta: uakkemik@iuc.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2099-5589

** Bir kuruma bağlı değildir.
e-posta: yozarslan@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3767-4220

*** Nicolaus Copernicus University, Faculty of Fine Arts, Centre for Research and Conservation of Cultural Heritage Toru'n, Poland.
e-posta: twazny@umk.pl, ORCID: 0000-0001-6641-0131

ÖZET

Anadolu Hisarı, İstanbul Boğazı'nın Anadolu yakasında, ünlü Rumeli Hisarı'nın karşısında yer alan önemli bir tarihi yapıdır. Hisarın, Osmanlı Padişahı Yıldırım Bayezid döneminde, 1395 yılında inşa edildiği bilinmektedir. 2022 yılında yapılan restorasyonu sırasında, Hisarın bahçesine depolanan meşe hatıllarının 6 tanesinden dendrokronolojik tarihlendirme için disk şeklinde gövde kesitleri alınmıştır. Standart dendrokronoloji yöntemleri uygulandıktan sonra ahşaplar 1395 yılına tarihlendirilmiştir. Bu sonuç, tarihi kayıtlarda geçen inşaatın tamamlanma tarihi olan 1395/1396 ile tutarlıdır. Tarihlendirme sonucuna göre, Hisardan alınan örneklerin orijinal yerlerinin yapının ilk dönemine ait olduğu ve bu restorasyonla ilk defa değiştirildiği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmamız, İstanbul'daki bu tür tarihi binaların restorasyonu sırasında kaldırılan mimari ahşabın tam bağlamının belirlenmesinin, bunların orijinal parçalarının ve geçmişte gerçekleşmiş olabilecek restorasyon faaliyetlerinin zamanının belirlenmesine yardımcı olabileceğini göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Yıllık Halka, Kültürel Miras, Restorasyon, Osmanlı Hisarı, Ahşap Kullanımı.

INTRODUCTION

Istanbul with its 8500 years of known history (Kızıltan, 2010) is one of the most understudied historical megacities of the world, which served as a capital for more than a millennium during the Roman, Byzantine and Ottoman periods. Exposed to a rapid population increase and urban expansion since the mid- 20th century, the city has witnessed an increasing number of archaeological research projects and dendrochronological investigations for securing the protection of its historical and cultural heritage and its transfer to future generations.

Dendrochronology, defined as the science of determining age based on tree rings (Fritts, 1976; Schweingruber, 1988; Akkemik, 2004), is a very powerful science discipline to find the exact date or term of wooden objects. Among them dating studies focusing on Roman and Byzantine period harbors and structures of the city (Pearson et al., 2012; Kuniholm et al., 2014, 2015; Yalçın et al., 2019) and Ottoman-period buildings (Akkemik & Köse, 2004; Akkemik et al., 2019) have contributed in many ways to our understanding of its history and urban development.

Numerous historical buildings and artefacts made of wood exist in today's Istanbul that have been restored many times in the past and will continue to be restored in the future. By using dendrochronology methods, determining construction dates, material used and repair periods of such historical are of great importance for understanding not only the historical but also social and economic development of Istanbul. Greater accumulation of results can provide more far-reaching conclusions regarding, among others, periods of increased construction activity or dominating factors causing its decline (Ljungqvist et al. 2022).

Anadolu Hisarı is one such architectural monuments of great historical importance for understanding the Ottoman past of the city and its urban development. Historical records tell us that this fortress was built in 1395 at the mouth of the Göksu stream, a waterway flowing into the Bosphorus, during the reign of the Sultan Yıldırım Bayezid, an Ottoman ruler who played a major role in the Ottoman expansion into the Byzantine capital of the time (Savvides, 1997; Kuban, 2007). Savvides (1997) stated, based on R. Anhegger (1975), “Anadolu Hisarı, which was constructed in 1395/1396 on the Anatolian shore of the Bosphorus’ narrowest pass, opposite Constantinople, was initially called by the Ottomans ‘Güzeldje hisar’, that is ‘handsome castle’”.

Anadolu Hisarı preserved its architectural integrity until the first half of the 19th century. Until 1825, all the towers of the citadel had cones on top and the surrounding area was empty. Only in the courtyard were the houses where the guards lived. Starting from the 1830s, Anadolu Hisarı was abandoned, and the thin shore between the walls of the

fortress and the Göksu stream and the sea was further filled and wooden houses were built there. Later, a very wrong thing was done; the two gates of the fortress opening to the outside were demolished and widened, and the road passing through the courtyard between these two gaps was turned into the main coastal street of the Anatolian side. In 1928, some parts of the fortress were repaired (Anonymous, 1991).

The aim of this study is to identify and date a group of timbers removed during the recent restoration and stored in the garden of Anadolu Hisarı using standard dendrochronology methods. With this dating, it was expected to be found that these timbers are belonging to the construction year of the fortress or one of the repairs during the last 6 centuries.

MATERIAL AND METHODS

A total of 6 stem discs were cut from the beams using a chainsaw from Anadolu Hisarı (Fig. 1; Fig. 2). The samples were then given a three-letter code, ANH, representing ANadolu Hisarı. After they were brought to the Laboratory for Wood Anatomy and Tree Ring Research, Department of Forestry, Faculty of Forestry, Istanbul University-Cerrahpaşa, they were prepared for dendrochronology analysis using standard methods. Before measuring, the transverse surface of the samples was sanded with the use of a belt sander and a series of progressively finer abrasive grits papers to have tree rings and xylem cells clearly visible under microscopic magnification (Fig. 2).

Figure 1. The location of Anadolu Hisarı. The wood beams taken for dating were used through the walls of the construction. / Anadolu Hisarı'nın konumu. Tarihleme için örnek alınan ahşaplar Hisar duvarında kullanılmış olan hatıllardır.

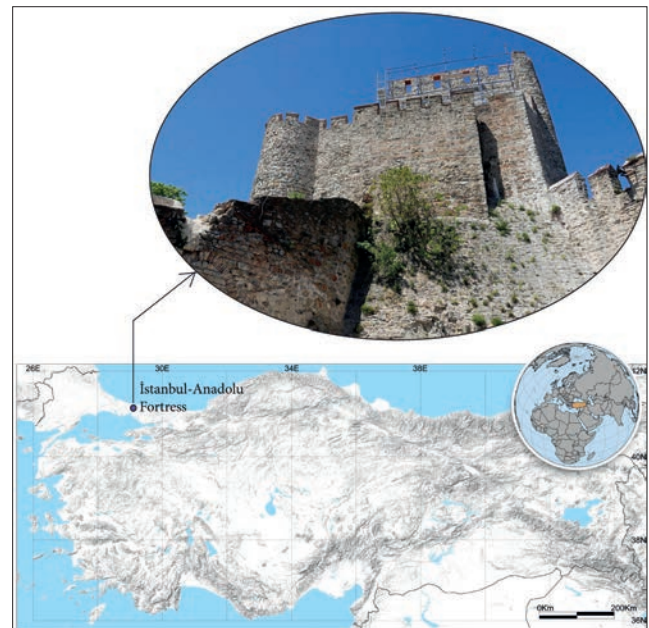

Figure 2. The examined 6 oak beams from Anadolu Hisarı. Only one sample, ANH4, has the outermost ring. The outer parts of the other samples were decomposed. / Anadolu Hisarı'ndan alınarak incelenen 6 hatıl örneği. Sadece ANH4 adlı hatıl örneğinin en dış halkası bulunmaktadır. Diğer örneklerin dış halkaları bozulmuştur.

All samples were identified as white oak group of the genus oak (*Quercus* L.) under magnification. Thanks to having strong and durably woods, oak timbers were widely used throughout the history (e.g. Kuniholm, 2000; Akkemik & Güzel, 2004; Akkemik & Kocabaş, 2014; Akkemik et al., 2019), and this kind of wood was used in Anadolu Hisarı, as well.

For measuring, tree rings were marked into 10-year sections and measurements were made on the Time Series Analysis and Presentation (TSAP; Rinn, 2011) and LINTAB (Rinntech®, Germany) measuring systems at a resolution of 0.01 mm. Measurements were made in at least two radii of each sample and an average individual chronology was obtained for each sample. The individual chronologies and the developed mean chronology for Anadolu Hisarı were then cross-dated and synchronized with the oak chronologies built by Peter I. Kuniholm and Tomasz Wazny. From them only the chronology, TYMT061s, produced statistically significant results. Therefore, this chronology was preferred as the reference chronology for dating the mean chronology for Anadolu Hisarı.

To see whether our dating is statistically significant, GLK (Gleichläufigkeit value; percentage of parallel

variation between chronologies dated with the reference chronology), TV (standard t-correlation value), TVBP (bandwidth = 5 and logarithm to base e with moving average after trend decrease t-value (Baillie & Pilcher, 1973), max=100), TVH (Wuchswert (Hollstein, 1980), max=100), t-value after trend exit, and CDI (Cross-Dating Index - Date index, which combines GLK and t-values (max=1.000) were automatically calculated by TSAP software.

RESULTS

Total 6 samples, which were used in the dating analysis (Fig. 2), were identified as oak wood, and an individual chronology was built for each (Fig. 3). Each chronology has different numbers of tree rings with varying lengths. Among them the longest individual chronology belongs to the sample ANH3 with 84 years while the shortest one is the sample ANH4 with 32 years. The shortest chronology (ANH4) was also included in the mean chronology alongside the other samples since it has a very high and significant correlations with the other samples and also has the outermost ring preserved. As result, a 102-year long mean chronology for 6 samples was built (Fig. 2 and 3).

During our dating analysis in the TSAP software, the highest and most statistically significant results were obtained between the 6 individual chronologies, the mean chronology (ANH) of the 6 samples and the reference chronology (TYMT061s) built by Peter I. Kuniholm & Tomasz Wazny (Table 1). According to dating results, the individual chronologies were dated to AD1359 to AD1395 with very high statistically significant results (Table 1; Fig. 4). As result, the mean chronology (ANH) covered the years of 1293-1395, and gave the construction date of Anadolu Hisarı as AD1395 (Table 1; Fig 4 and 5).

Figure 3. The individual chronologies from the 6 beam samples and their mean chronology (ANH). / Alınan 6 hatıl örneğinin bireysel kronolojileri ve bunlardan elde edilen ortalama kronoloji (ANH).

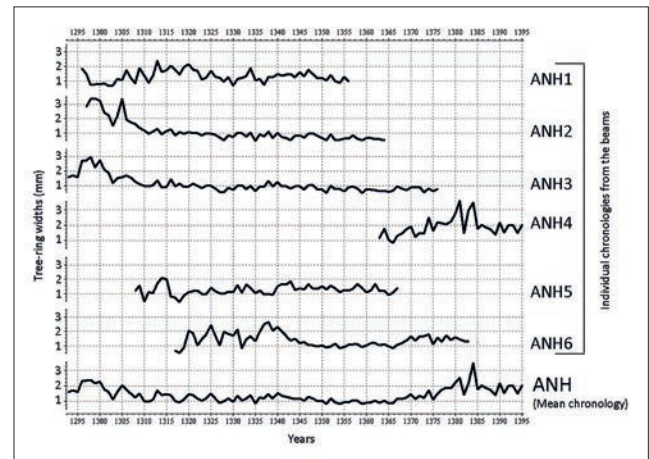
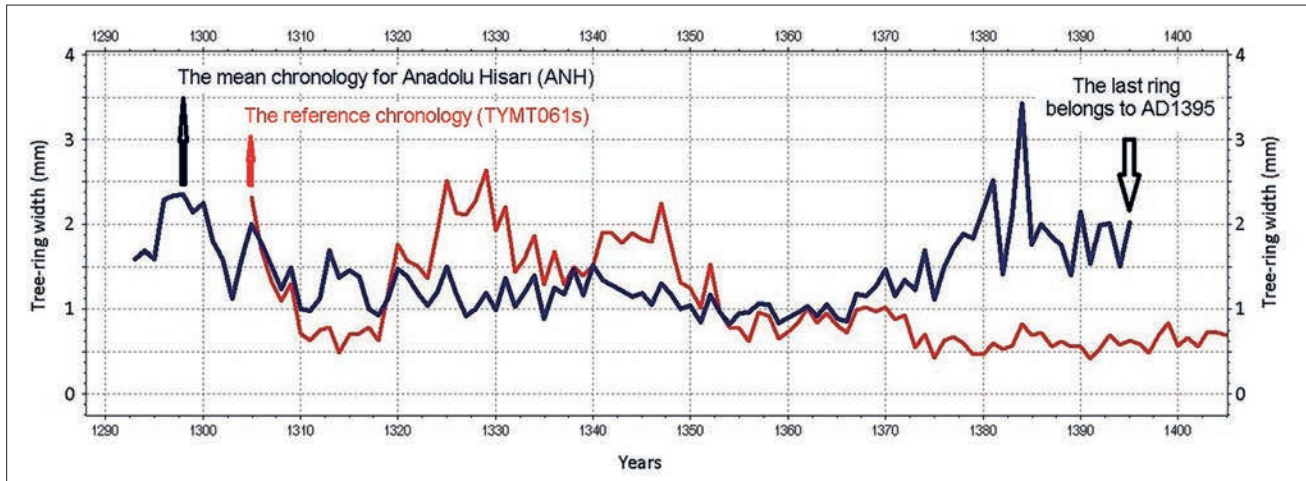

Table 1. Statistical results of cross-dating between the reference chronology (TYMT061s) built by Peter I. Kuniholm & Tomasz Ważny against the individual chronologies for oak samples from Anadolu Hisarı and their mean chronology (ANH). *) indicates a confidence level at 95%, and (***) indicates at 99.9%. / Peter I. Kuniholm & Tomasz Ważny tarafından oluşturulan referans kronolojisi (TYMT061s) ile Anadolu Hisarı'ndaki meşe örneklerinin bireysel kronolojilere ve bunların ortalama kronolojisi (ANH) arasındaki çapraz tarihlemenin istatistiksel sonuçları. *) %95'lik ve (***) %99,9'lük güven düzeyini gösterir.

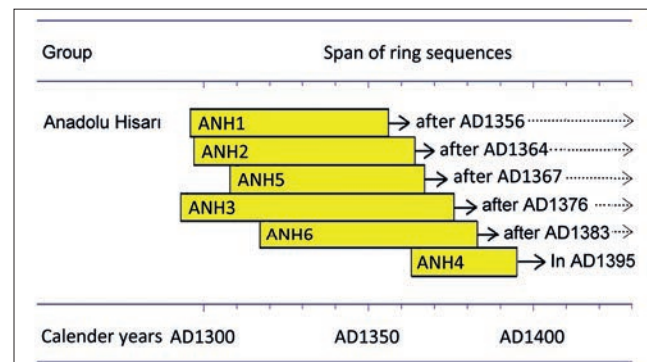
Reference chronology	Floating chronology	Overlap	GL (%)	TV	TVBP	TVH	CDI	First year	Last year	Last ring/ Sapwood
TYMT061s	ANH1	52	78***	0.3	5.5***	5.5***	41	1296	1356	No sapwood
TYMT061s	ANH2	60	73***	1.5	5.6***	4.7***	36	1297	1364	No sapwood
TYMT061s	ANH3	72	75***	1.9	5.3***	4.7***	36	1293	1376	No sapwood
TYMT061s	ANH4	33	84***	1.3	3.5*	4.1***	32	1363	1395	Last ring possible
TYMT061s	ANH5	59	68***	1.0	4.0***	4.5***	29	1308	1367	No sapwood
TYMT061s	ANH6	67	75***	3.8	5.8***	4.8***	40	1317	1383	Unclear sapwood
TYMT061s	ANH	102	86***	2.1	9.1***	9.3***	76	1293	1395	Last ring possible

Figure 4. Dating of the mean chronology (ANH, blue one) from Anadolu Hisarı (average of the individual chronologies) to AD1395 based on the reference chronology (TYMT061s, red one) built by Peter I. Kuniholm & Tomasz Ważny. / Anadolu Hisarı'ndan elde edilen (bireysel kronolojilerin ortalaması olan) ana kronolojinin (ANH, mavi olan), Peter I. Kuniholm & Tomasz Ważny tarafından oluşturulan referans kronoloji (TYMT061s, kırmızı olan) ile MS1395 yılına tarihlendirilmesi.

In the sample ANH4, due to having the outermost ring we can give its exact year as AD1395. In the others, samples have not outermost ring, and therefore, the dates given in the figure (Fig. 5) indicate that the timbers were cut after the given dates. For example, in ANH1, the timber was cut after AD1356. Due to lacking the outermost rings in the timbers except ANH6, and different amounts of decomposition and trimming, they were dated to different years between AD1356 to AD1383. However, we can conclude that all these timbers were cut just before the construction year of the fortress (Fig. 5).

Figure 5. Dating results of samples from Anadolu Hisarı. The yellow bars cover the time span of the samples. All 6 timbers may be cut just before the construction year of the fortress. / Anadolu Hisarı'ndan alınan örneklerin tarihlendirmesi. Sarı renkli yatay çubuklar örneklerin kapladığı zaman aralığını göstermektedir. Son yıllarındaki yıllık halkaları bozulmuş olan örnekler de Hisarın yapım yılında kesilmiş olabilir.

DISCUSSION AND CONCLUSION

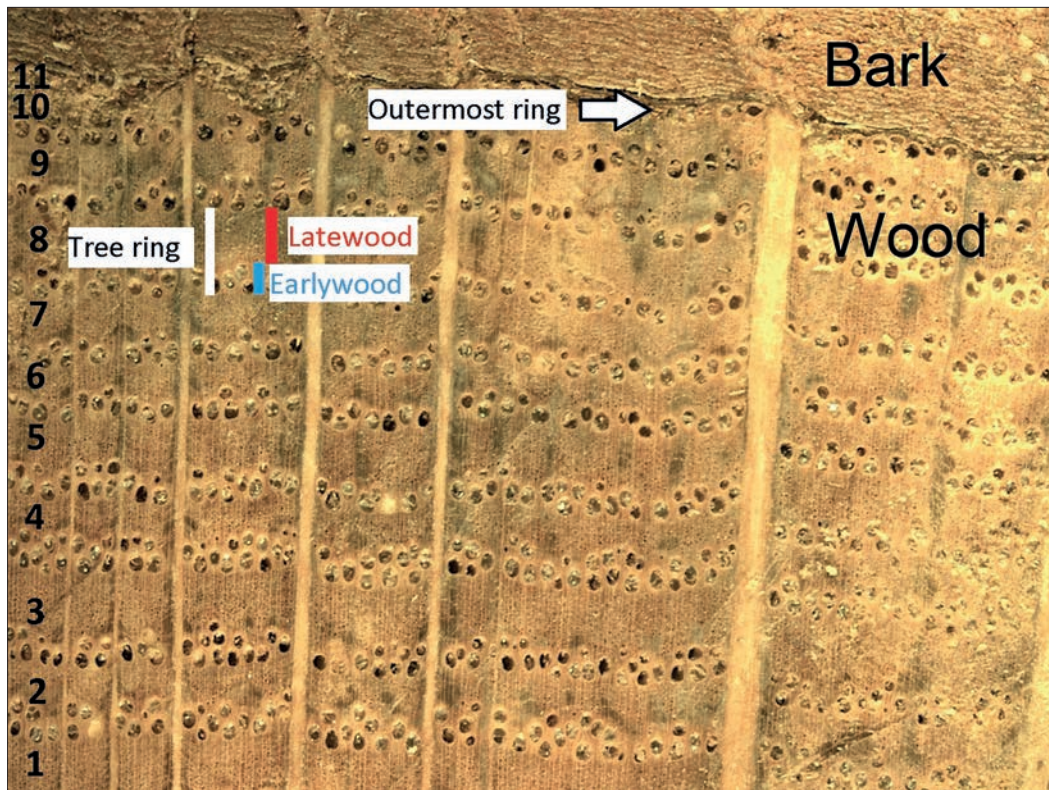
Our dendrochronological analysis confirms that the oak timbers analyzed in this study can be securely dated back to the original construction period of Anadolu Hisarı. Our analysis shows that the felling year of Sample ANH4, in which the outermost rings are preserved, was AD1395, which may represent the construction year of the fortress itself. This is also consistent with the completion dates of AD1395/1396 mentioned in historical records (Savvides, 1997; Kuban, 2007).

The reason why the outermost rings in 5 samples do not exist is probably because they were trimmed while the outermost parts of the timbers they belong to were being processed at the time of preparation for construction or decomposition. However, we can suggest that the last year of the timbers may have been the year of AD1395 or just earlier. In some of the samples sapwood rings must have disappeared most probably because they are softer and more susceptible to insect infestation and fungal decay than the more resistant heartwood. Deciduous oaks have usually easily distinguishable sapwood by its brighter color and free conducting water

earlywood vessels, and not plugged by tyloses growing into lumen of vessels of heartwood (Rybnicek et al., 2006). However, in the arid areas of Aegean sapwood can be indistinguishable, and it merges completely with heartwood (Fig. 6). Therefore, we do not observe a clear sapwood on the sample ANH4, which dates to the construction year of the fortress.

In this study wood samples were collected and examined from oak timbers removed from the original walls of Anadolu Hisarı and stored in its garden during the recent restoration work. Our study shows that despite insufficient recording of findspots and contextual information, scientific examination and analysis of wood remains found in archaeological excavations and historical buildings, identification of their species (Akkemik & Kocabaş, 2013, 2014) and dendrochronological dating (e.g. Pearson et al., 2012; Akkemik et al., 2019, Christopoulou et al., 2021) can provide valuable information about material preferences, wood technologies and processing techniques of the time period in which they were in use (Akkemik, 2015).

Figure 6. The outermost (youngest) ring and bark of an oak from Zonguldak region, northern Türkiye. None of the rings shows sapwood features. In ANH4, we observed this feature. Arrow indicates the outermost ring, which have only earlywood part. Total 11 rings may be seen in the photo. “Tree ring” shows whole ring, red column indicates the latewood part of the tree ring, and blue column indicates the earlywood part. / *Türkiye'nin kuzeyinde bulunan Zonguldak çevresindeki meşe ağacının en dıştaki (en genç) halkası ve kabuğu. Halkaların hiçbiri diri odun özelliği göstermemektedir. ANH4'te bu özellik gözlemlenmiştir. Ok, yalnızca ilkbahar odunu kısmına sahip olan en dıştaki halkayı göstermektedir. Fotoğrafta toplam 11 adet yıllık halka görülmektedir. “Yıllık halka” ağaç halkasının tamamını, dikey kırmızı çizgi ağaç halkasının yaz odunu kısmını, dikey mavi çizgi ise ilkbahar odunu kısmını göstermektedir.*

It is necessary to identify and record the architectural context and findspot of wood materials in monuments of architecture to reveal whether they belong to the original construction period or have undergone any restoration during their lifespans. The dating results we have achieved by this study suggest that all the analyzed oak timbers belong to the original construction period of Anadolu Hisarı and the parts of the walls where these timbers were originally used have not undergone any restoration until recently.

Acknowledgments

We would like to thank Yeşim Kalkan Güngör (Architect) and Istanbul Metropolitan Municipality Cultural Heritage Department for their support in providing the materials. Part of this study was funded by the National Science Center, Poland, project nr 2016/22/A/HS3/00285.

REFERENCE

- Akkemik, Ü. (2004). *Dendrochronology: İlkeleri-Biyolojik-Temelleri-Yöntemleri-Uygulama-Alanları*, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 4484/479.
- Akkemik, Ü., & Güzel, S. (2004). Kastamonu civarındaki bazı ahşap yapıların dendrokronolojik yöntemlerle tarihlendirilmesi. *Anadolu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 5(1), 65–71.
- Akkemik, Ü., & Kocabaş, U. (2013). Woods of the old galleys of Yenikapı, İstanbul. *Mediterranean Archaeology & Archaeometry*, 13(2), 31–41.
- Akkemik, Ü., & Kocabaş, U. (2014). Woods of Byzantine trade ships of Yenikapı (İstanbul) and changes in wood use from 6th to 11th century. *Mediterranean Archaeology & Archaeometry*, 14(2), 301–311.
- Akkemik, Ü., Köse, N., Ważny, T., Kızıltan, Z., & Öncü, Ö.E. (2019). Dating and dendroprovenancing of the timbers used in Yenikapı historical jetty (İstanbul, Türkiye). *Dendrochronologia* 57, 125628.
- Akkemik, Ü., & Dağdeviren, N. (2004). Using Dendrochronological Methods to Date the Wooden Materials Used in Balkapanı Han. *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 54(1), s. 45-53.
- Anonymous (1991). *İslam Ansiklopedisi*. Volume 3: 147-149.
- Baillie, M. G. L., & Pilcher, J. R. (1973). A simple cross-dating program for tree-ring research. *Tree-Ring Bulletin*, 33, 7–14.
- Christopoulou, A., Ważny, T., Moody, J., Tzigounaki, A., Giapitsoglou, K., Fraidhaki, A., & Fiolitaki, A. (2021). Dendrochronology of a scrapheap, or how the history of preveli monastery was reconstructed. *International Journal of Architectural Heritage*, 15 (10), 1424–1438. <https://doi.org/10.1080/15583058.2019.1685023>.
- Fritts, H.C. (1976). *Tree rings and Climate*. Academic Press, New York, San Francisco
- Hollstein, E. (1980). *Mitteleuropäische Eichenchronologie: Trierer dendrochronologische Forschungen zur Archäologie und Kunstgeschichte*. P. von Zabern, Mainz.
- Kızıltan, Z. (2010). Excavations at Yenikapı, Sirkeci and Üsküdar within Marmaray and Metro project. In U. Kocabaş (Ed.), *Proceedings of the 1st Symposium on Marmaray-Metro Salvage Excavations*, 5th– 6th May 2008 (pp. 1–17). İstanbul: Directorate of İstanbul Archaeological Museums.
- Kuban, D. (2007). *Osmanlı Mimarisi*. YEM Yayınları, No:134, İstanbul.
- Kunihom, P.I. (2000). Dendrochronologically dated ottoman monuments, A Historical Archaeology of the Ottoman Empire: Breaking New Ground. In U. Baram, & L. Carrol (Eds). Kluwer Academic Plenum Publishers.
- Kuniholm, P. I., Pearson, C. L., & Ważny, T. J. (2014). Yenikapı ve diğer Marmaray proje alanlarında dendrokronoloji araştırmaları. In Ş. Balta, & Ş. Altun (Eds.), *Hayalden Gerçeğe Bir İstanbul Öyküsü-Marmaray* (pp.154–159). Gama Holding.
- Kuniholm, P. I., Pearson, C. L., Ważny, T.J., & Griggs, C. B. (2015). Of harbors and trees: The Marmaray contribution to a 2367-year Oak-Tree-Ring Chronology from 97 Sites for the Aegean, East Mediterranean, and Black Seas. In P. Magdalino, & N. Ergin (Eds.), *İstanbul and Water* (47, pp. 47–90). Peeters Press.
- Ljungqvist, F.C., Seim, A., Tegel, W., Krusic, P.J., Baittinger, C., Belingard, C., Bernabei, M., Bonde, N., Borghaerts, P., Couturier, Y., Crone, A., van Daalen, S., Daly, A., Doeve, P., Domínguez-Delmas, M., Edouard, J.-L., Frank, T., Ginzler, C., Grabner, M., ...Büntgen, U. (2022). Regional patterns of late medieval and early Modern European building activity revealed by felling dates. *Frontier in Ecology and Evolution*, 9. <https://doi.org/10.3389/fevo.2021.825751>.
- Savvides, A.G.C. (1997). Constantinople in a vice: Some notes on Anadolu Hisar (1395/1396) and Rumeli Hisar (1452). *Acta Patristica et Byzantina*, 8, 144-149.
- Schweingruber, F.H. (1988). *Tree Rings, Basics and Applications of Dendrochronology*. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht/ Boston/ London.
- Pearson, C. L., Griggs, C. B., Kuniholm, P. I., Brewer, P. W., Ważny, T., & Canady, L. (2012). Dendroarchaeology of the Mid-First Millennium AD in Constantinople. *Journal of Archaeological Science*, 39, 3402–3414.
- Rybníček, M., Vavrčík, H., & Hubený R. (2006). Determination of the number of sapwood annual rings in oak in the region of southern Moravia. *Journal of Forest Science*, 52, 2006 (3), 141–146.
- Yalçın, N.M., Sezerer-Bulut, M., Pearson, C., Kuniholm, P.I., Algan, O., & Ważny, T. (2019). Establishing a high-resolution stratigraphy in the Holocene marine sequence of the ancient Theodosian harbor of İstanbul with the help of dendrochronology. *Geoarchaeology*, 34:360–374. <https://doi.org/10.1002/gea.21729>

ANTALYA MÜZESİ'NDEKİ TAŞ KAPLAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN EVALUTION ON STONE VESSELS IN ANTALYA MUSEUM

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 30 Ekim 2023	Received: October 30, 2023
Hakem Değerlendirmesi: 5 Aralık 2023	Peer Review: December 5, 2023
Kabul: 15 Mayıs 2024	Accepted: May 15, 2024

DOI : 10.22520/tubaked.1383085

Mustafa YILDIZLI*

ÖZET

Bu çalışmada Antalya Müzesine satın alma yoluyla kazandırılan 24 adet taş kap değerlendirilmiştir. Taş kap yayınlarının az ve çok önem verilen bir malzeme olmaması nedeniyle burada taş kaplarla ilgili alan çalışmalarına katkı sağlamak amaçlanmıştır. Ayrıca Antik Çağ insanının taş kapları neden tercih ettiğine, buradaki formların kullanım alanlarına değinilmiştir. Taş, insan yaşamında en çok kullanılan malzemelerden bir tanesidir. Dayanıklı olan taş birçok alanda ihtiyaca göre kullanılmıştır. Bu kullanım alanlarından biri de taş kaplardır. Taş kaplar erken dönemlerden itibaren insan yaşamına kolaylıklar sağlamıştır. Kullanım amacına göre formların çeşitlendiği görülmüştür. Antik Çağ insanı parfüm ve hoş kokulu yağları alabastronda saklamış ve kullanmıştır. Alabastronlar hem pişmiş topraktan hem de alabaster denilen bir mermerden yapılmıştır. Bu mermerin tercih edilmesinin temelinde mermerin doğal görüntüsü ve içindeki kokuyu uzun süre koruması yatmaktadır. Beslenme kültüründe tahıl ürünlerini ezmede ve dövmede, mutfakta baharatların karıştırılmasında, sos yapımında, meyve suyu hazırlamada, sarımsak ve yeşil bitkilerin ezilmesinde havan ve havaneli kullanılmıştır. Havanlar kullanım alanlarına göre sığ veya derin yapılmıştır. Bu da formun farklı boyutlarda ve şekillerde yapılmasına katkı sağlamıştır. Sığ ve derin havanlar, mutfakta, sağlık merkezlerinde (asklepion), boyahane (porphyrobapheion), atölye ve işliklerde kullanılmıştır. Evlerde ve hamamlarda servis kabı olarak tabaklar tercih edilmiştir. Tekneler ise hamamlarda suyu tutmada, atölyelerde ve işliklerde ise hem su için hem de zeytinin yağının çıkarılmasında ve üzümün şıra haline getirilmesi aşamasında kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Taş Kap, Alabastron, Havan, Havaneli, Antalya Müzesi

* Dr.
e-posta: yildizlimustafa46@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2734-9507

ABSTRACT

In this study, 24 stone vessels acquired by purchase to the Antalya Museum have been evaluated. Since stone vessels are not a widely discussed material in archaeological publications, this study aims to contribute to the field of research on stone vessels. Furthermore, it delves into the reasons why people in the Ancient Age preferred stone vessels and discusses the practical applications of the forms found here. Stone is one of the most commonly used materials in human life. Its durability has made it a versatile material for various needs. One of the areas of use for stone is stone vessels. Stone vessels have provided convenience in human life since early periods. It is observed that the forms of these vessels varied depending on their intended use. In the ancient era, people used alabaster vessels to store and use perfumes and fragrant oils. Alabastrons were made from both fired clay and a type of marble known as alabaster. The preference for this marble was primarily due to its natural appearance and its ability to preserve the scent contained within for an extended period. In dietary culture, stone mortars and pestles were used for grinding and pounding grain products, mixing spices in the kitchen, making sauces, preparing fruit juices, and crushing garlic and green plants. These mortars were made shallow or deep depending on their intended use, which resulted in various sizes and shapes. Shallow and deep mortars were employed in kitchens, health centers (asklepion), dye workshops (porphyrobapheion), and various workshops. Plates were preferred as serving dishes in homes and bathhouses. Stone basins were used for holding water in bathhouses, extracting olive oil, and turning grapes into grape juice in workshops and ateliers.

Keywords: Stone Vessels, Alabaster, Mortar, Pestle, Antalya Museum

GİRİŞ

Dayanıklı bir malzeme olan taş, insanlık için çok faydalı bir malzeme olmuştur. Özellikle toplumların gelişim göstermeye başlamasıyla birçok alanda kullanılmıştır. Taş Kapların üretimi ve kullanımı Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem öncesine kadar gitmektedir (Özkaya, 2004, s. 587; Yıldızlı, 2022, s. 5; 2023a, s. 956). Anadolu'da taş kap üretimi her ne kadar çok erken dönemlere kadar gitse de Arkaik Dönemden itibaren daha kullanışlı formların ortaya çıktığı ve çeşitlendiği görülmüştür. Taş kapların mutfakta, arınma ve yıkanmada, ölü gömmede, ritüel uygulamalarında, tıpta, endüstriyel alanda ve daha birçok alanda kullanıldığı bilinmektedir (Aydingün ve Yıldız, 2022, s. 80; Yıldızlı, 2023a, s. 956-961).

Antik Çağ'da taş kaplar, farklı cinsten (mermer, bazalt, andezit, granit, tuf, serpantin, klorit, jasper, kalsedon vb.) taşlardan yapılmıştır. Taştan yapılan kaplar, insanlar tarafından tercih edilmiş ve bunun altında yatan temel sebebi bilmek çok mümkün görülmemekle beraber insanların taşı tercih etme nedenleri üzerine fikirlerde bulunabiliriz. Birinci neden taşın dayanıklı ve doğada bolca bulunan kaynak olmasıdır. İkincisi taşta yüklenen sembolik anlamlar ve üçüncüsü de diğer malzemelere göre daha prestijli yapıların inşa edilmiş olması, taşı insanlar için değerli kılmış olabilir. Bundan dolayı da insanlar taştan her şekilde faydalanıp kullanmıştır. Taş kaplar çok şiddetli ve yüksekten düşmediği sürece kolay kırılabilen bir malzeme değildir ve ayrıca taşın cinsine göre bu durum değişkenlik göstermektedir. Taşın dayanıklı bir malzeme olması, farklı manalar yüklenmesine ve bundan dolayı da kullanım alanının çeşitlenmesine katkı sağlamıştır.

Bu çalışmada Antalya Müzesine satın alma yoluyla kazandırılan 24 adet taş kap değerlendirilmiştir. Öncelikle bu kapların teknik çizimleri yapılmış ve katalogları oluşturulmuştur. Müze deposunda ve bahçesinde yer alan bu kaplar, bilim dünyasına tanıtılarak ileride yapılacak çalışmalar için kaynak olacaktır. Bu tür çalışmaların artması, taş kapların tanınırlığını artırmasının yanı sıra yeni fikirlerin ortaya atılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

BULUNTULAR

24 adet taş kap içinde 7 alabastron, 10 havan, 3 havaneli, 2 tekne, 1 tabak ve tabağa ait 1 kapak bulunmaktadır. Bu eserler kronolojik olarak incelenmiştir ve tanımları yapılmıştır. Bunun yanı sıra benzer örnekler tespit edilmiş ve tarihleme önerisinde bulunulmuştur. Ayrıca bu kapların nereye ait olabilecekleri üzerine yorumlar yapılmaya çalışılmış ve bazı öngörüler belirtilmiştir. Alabastron, havan, havaneli, tabak ve tekne başlığı altında eserler değerlendirilmiştir.

Alabastron

Form olarak Mısır prototiplerinden türetilen kap, Grek dünyasında kadınlarla ilişkilendirilmiştir (Roosevelt, 2008, s. 285). Bu form genel olarak mezarlarda karşımıza çıkmaktadır. Alabastron¹ isminin kökeni üzerine araştırmalar yapılmış ve araştırmacılar tarafından bir fikir birliğine varılamamış ve farklı fikirlerde bulunmuşlardır (Daremborg ve Saglio, 1873, s. 175-176; Richter ve Milne, 1935, s. 17; Kanowski, 1984, s. 16; Başaran, 1998, s. 160; Delemen ve Çokay-Kepçe, 2009, s. 1). Araştırmacılar, ilk alabastron örneğinin Mısır'ın Orta Krallık Döneminin (MÖ 2050-1650) sonlarına doğru ortaya çıktığını belirtmiştir (Yılmaz, 1995, s. 1-2; Kelder, Bricault ve Schneider, 2018, s. 1). Mısır'dan sonra Minos ve Miken uygarlığı da alabastronu kullanmıştır (Yılmaz, 1995, s. 6-7) ve MÖ 7. yüzyılın ortalarında Grekler de bu formu kullanmaya başlamıştır. Payne (1931, s. 269-270) bu formun doğu kökenli olduğunu ve doğudan Korinth'e geçmiş olabileceğini öngörmüş fakat nasıl geldiğinin ise bir muamma olduğuna değinmiştir. Greklerin Doğu kökenli alabastronu geliştirip kendi formlarını oluşturduğu da ele geçen alabastron örneklerinden anlaşılmıştır. Alabastron Antik Çağ'da yağ ve parfüm gibi hoş kokuların saklandığı kaptır (Yılmaz, 1995, s. 14; Roosevelt, 2008, s. 290; Kasapoğlu, 2019, s. 880). Sıvı maddelerin yanı sıra merhem gibi katı maddelerin muhafazası için kullanılan form, bazen büyük boyutlu bazen de küçük boyutlu işlenmiş ve günlük hayatta insanların yanında taşıyabileceği bir şişe olmuştur. MÖ 3. binde ortaya çıkan form, küçük değişikliklerle Helenistik Dönem sonuna kadar varlığını sürdürmüştü ve bu dönemden sonra mermer örneklerine çok az rastlanmıştır. Helenistik Dönem'de pişmiş topraktan yapılan unguentariumların yaygınlaşması ve aynı işleve sahip olmasından dolayı form işlevini dönemin sonlarına doğru kaybetmeye başlamış ve üretimini durduğu bir sürece girmiştir. Parfüm ve kozmetik kabı olarak kullanılan alabastron alabasterden yapılmış ve kadınlar için lüks eşyalar arasında kendine yer bulmuştur. Ölü armağanı olarak da mezarlara bırakılan kap hem kadın hem de erkek mezarlarında karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla bu kap sadece kadınlar tarafından kullanılmamıştır. Anadolu'da MÖ 7.-1. yüzyıl arasında bu form insanlar tarafından tercih edilmiştir (Yıldızlı, 2022, s. 77-78).. Pişmiş topraktan yapılan alabastronlara göre alabasterden yapılanlar kokuyu daha çok korumuş ve bundan dolayı daha pahalı bir ürün olduğu düşünülmektedir (Dayagi-Mendels, 1989, s. 90; Yıldızlı, 2022, s. 79). Alabastron hakkında kısaca bilgi verilmiş ve burada 7 eser incelenmiştir.

¹ Alabastronun kökeni ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Pliny, Vol. I. XXXVI. XII; Thayer, 1889, s. 24-25; Payne, 1931; Amyx, 1958, s. 213; Yılmaz, 1995.

Kat. no. 1, 2, 3, 4, 5, 6 ve 7 müzeye satın alma yoluyla gelmiştir (Foto. 1). Eserlerin üretim yeri veya kökeni hakkında yorum yapmak zordur. Çünkü nereden geldikleri ve nereye ait oldukları bilinmemektedir. Ancak benzer örnekler ve alabasterin cinsine göre önerilerde bulunulabilir. Bu durumda bir çıkarımdan öteye gitmemektedir. En sağlıklı verilere eserler üzerinde yapılacak analizlerle ulaşılabilir. Lakin bu çalışmalar hem ekip işi hem de gerekli kurumlardan alınacak izne tabidir. Bu çalışma için yapılamasa da kazı çalışmalarında ele geçen taş kaplar üzerinde analizlerin yapılması daha sağlıklı sonuçlar verebilir. Kat. no. 1'in ağız kenarı kırık ve eksiktir. Disk ağızlı, fusiform (iğ) gövdeli, gövde dibe doğru genişlemekte, sonra dipte daralmaktadır (Foto. 1, 2) ve dip kısmı sivri bir şekilde sonlanmaktadır. Ağız çapı gövdeye göre kısadır. Bu tip örneklerin genel olarak pişmiş topraktan yapıldığı gözlemlenmiştir. Ancak bu örnek ise gri mermerden yapılmıştır. Mermerden yapılmış örneğine Taranto'da rastlanılmıştır (Lo Porto, 1960, s. 67, fig. 48g). Taranto örneği MÖ 620 yılına tarihlenmiştir. Pişmiş toprak örnekleri daha çoktur.² Muhtemelen bu form pişmiş topraktan etkilenerek yapılmıştır. Kat. no. 1, pişmiş topraktan yapılan örnekler ve mermer örnek baz alınarak MÖ 650-480 yılları arasına tarihlenmiştir. Kat. no. 2'nin ağız kısmı eksiktir. Ağız kenarı düzeltilip tekrardan kullanılmıştır. İçe dönük ağız yuvarlatılmış, silindirik gövde, gövdenin üst bölümünde iki kulp yer almakta ve dip yuvarlaktır (Foto. 2). Alabasterden yapılan eserde doğal renk katmanları görülmektedir. Bu alabasterin cinsinden kaynaklanmaktadır. Bu eserin yapısı Mısır kaynaklarını işaret etmektedir. Benzer şekilde ikincil kullanımı gösteren örnekler Nimrud (Searight, Reade ve Finkel, 2008, s. 41, fig. 20, no. 304) ve Tell Defenneh'de (Petrie, 1906, s. 18, pl. XXA. group 320) rastlanılmıştır. Benzer örnekler göre kat. no. 2, MÖ 6. yüzyıla tarihlenmiştir.

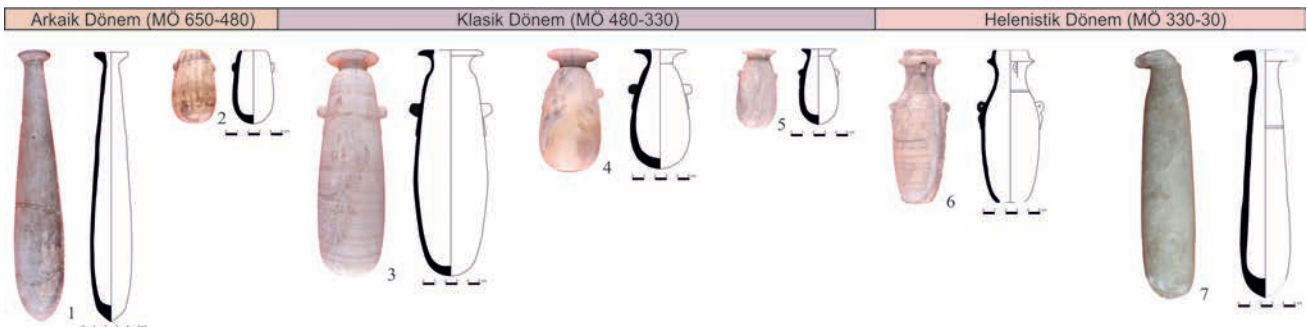
Kat. no. 3 disk ağızlı, kısa boyunlu, silindirik gövdeli ve yuvarlak diptir. Bu alabastronun ağız çapı gövde çapından küçüktür. Boyun omuz geçişi yumuşatılmıştır ve gövde de karşılıklı iki kulp yer almaktadır (Foto. 2). Sarımsı bej renkli alabasterden yapılan eserin benzerleri,

Kerameikos, Metapontum, Kıbrıs, Kyme ve Ephesos'da görülmüştür (Yılmaz, 1995, lev. XV.1; Carter, 1998, tomb 307.1; Cesnola, 1903, pl. CX.3; Hermery ve Mertens, 2014, cat. 541, 545; İçten ve Evren, 1998, s. 87-88, çiz. 6, res. 3; İren, 2008, s. 623, fig. 34). Benzer örnekler yardımıyla bu eser MÖ 5.-4. yüzyıla tarihlenmiştir.

Kat. no. 4 ve 5 disk ağza, kısa boyuna, boyun omuz geçişinde tek yive, oval gövdeye ve yuvarlak dibe sahiptir. Gövdede karşılıklı iki dikey kulp yer almakta ve bu kulpların aşağı doğru sarkan kuyrukları bulunmaktadır (Foto. 3). Disk ağzın uçları incelmektedir. Krem renkli alabasterden yapılan bu iki eserin yüzeyinde kalker tabakası görülmektedir. Bu iki eserin de su veya nemli ortamda uzun sürede kaldığı düşünülmektedir. 6.6 cm ve 10.5 cm yüksekliğe sahip olan bu alabastronların boyutları küçüktür ve bir insan günlük yaşamında rahat bir şekilde yanında taşıyabilir. Kat. no. 4 ve 5'in benzerlerine Kamiros ve Kıbrıs'ta rastlanılmıştır (Yılmaz, 1995, s. 117, lev. XVI.4; British Museum, 1864,1007.1159). Kelenderis'te pişmiş topraktan yapılmış alabastron da bu örnekler benzemektedir (Lafli, 2003, s. 50, taf. 47a). Benzerleriyle kıyaslama yapıldığında kat. no. 4 ve 5, MÖ 4. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlenmelidir.

Kat. no. 6 krem renkli alabasterden yapılmıştır. Alabastronun cinsinden dolayı yüzeyinde doğal yatay bant kuşakları görülmektedir. Düz ağız, ağız boyun arasında bilezik çıkıntı, çıkıntının altında iki ip delikli kulp, geniş dışbükey boyun ve boyun omuz geçişinde hafif dış taşkın yiv görülmektedir (Foto. 3). Silindirik şişkin gövdede dikey aşağı sarkan iki kulp ve kulplar ip deliklidir. Alabastronun boyun ve gövdesinde toplam dört kulp yer almaktadır. Gövdedeki kulplar aşağı doğru sarmaktadır ve kulplarda bir hayvan figürü işlenmiştir. Sardes'teki gümüş alabastronların kulplarında da hayvan figürleri benzer şekildedir. Sardes'teki gümüş alabastronlar Arkaik Döneme tarihlenmektedir (Özgen ve Öztürk, 1996, kat. no. 75, 76, 78, 228). Kaidenin bilinçli kesildiği ve ölü hediyesi olarak mezara bırakıldığı düşünülmüştür.

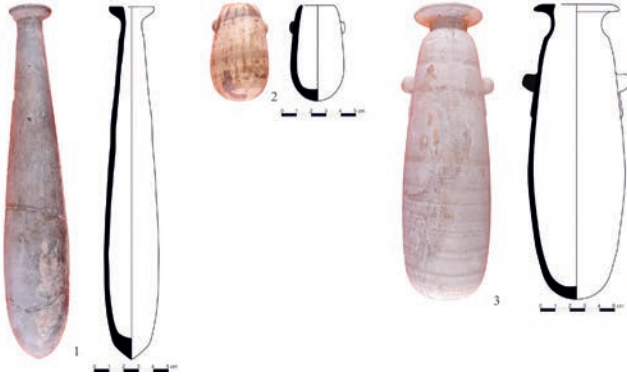
Fotoğraf 1. Dönemlere göre alabasterden yapılmış alabastron formları / *Alabastron forms made of alabastron according to periods.*

² Bu alabastronun pişmiş topraktan yapılan örnekleri için bkz. Jacopi, 1929, fig. 49, 65, 70; Lo Porto, 1960, s. 173, 205, fig. 49d, 180k; Walter-Karydi, 1973, s. 18, taf. 35. 268-269, Löwe, Grab 45, 37; Yağız, 2012, Resim 80.

Mısır, Kıbrıs ve Tarantina Nekropolü'nde benzerleri görülmüştür (Petrie, 1977, s. 15, pl. XXXVIII. 993, 994, 995; Karageorghis, 1987, s. 719, fig. 174; Colivicchi, 1997, tipo 1.6). Mısır'da bulunan örnekler Geç Helenistik-Erken Roma Dönemine tarihlenmektedir. Kıbrıs ve Tarantina örneği ise Helenistik Döneme tarihlenmiştir. Kat. no. 6'da benzer örnekler yardımıyla MÖ 4. yüzyılın sonu ile MÖ 3. yüzyıl başlarına tarihlenmek mümkündür. Bu alabastronun doğu kökenli bir üretim olduğu düşünülmektedir. Kulplara işlenen hayvan figürü Anadolu'daki yerel üretimin var olabileceğini göstermektedir. Mısır ve Kıbrıs ağırlıklı bölgelerde bu şekilde örneklerin görülmesi ve kulpların işleniş biçimi Lidya Tümülüslerinde bulunan gümüş alabastronlar gibidir. Bu alabastronun etkileşim sonucu Anadolu'da üretildiğini söylemek mümkündür.

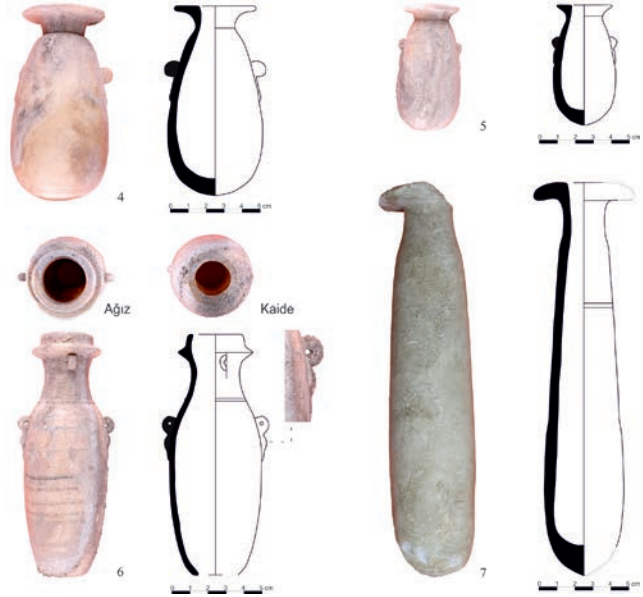
Fotoğraf 2. Alabastron: kat. no. 1-2 Arkaik Dönem; kat. no. 3 Klasik Dönem / *Alabastron: cat. no. 1-2 Archaic Period; cat. No. 3 Classical Period.*

Kat. no. 7'nin ağız kenarında ve kaidesinde kırık bölümler vardır. Disk ağızlı, ağız kenarı yuvarlatılmış, kısa dar silindirik boyunlu, silindirik gövdeli ve dip sivri veya yuvarlaktır. Dip kısmı kırık olduğu için sivri mi yuvarlak mı tam anlayamamaktadır. Ağız çapı gövde çapına göre büyüktür. Gövdede kulp yoktur. Bu form önceki örneklerle benzememektedir (Foto. 3). Doğu kökenli bir formdur. Pişmiş topraktan yapılmış örneğine Teos Batı Nekropolisinde rastlanılmıştır (Foça, 2019, s. 73, katalog no 182, tablo IV, K-182). Miletos, Teos, Erzurum İkiztepe Tümülüsünde, Amothente, Ayios Theodoros ve Kerameikos'da benzer alabastronlar görülmüştür (Forbeck, 1998, taf. 375.1-2; Güllüsaç, 2018, fig. 17, M 23/2, kazı no. 197; Koşay ve Vary, 1974, s. 79-84; Yılmaz, 1995, lev. XV.8; Yavuz, 2021, s. 255-256, fig. 6, type 1; Chavane, 1990, s. 80, pl. XVIII.654; Karageorghis, 1967, s. 298, fig. 262; Kovacsovics, 1990, s. 116, taf. 500.1, no. 114.1). Bu yerlerdeki alabastronlar Helenistik Döneme tarihlenmiştir. Formun nerede üretildiği bilinmediği gibi kazı buluntusu olmaması da

tarihleme açısından sorundur. Ancak benzer örneklerle göre tarihleme önerisinde bulunulmuştur. Bu duruma göre kat. no. 7 MÖ 4. yüzyılın sonlarına MÖ 3. yüzyılın başlarına tarihlenmiştir.

Fotoğraf 3. Alabastron, kat. no. 4-5 Klasik Dönem; kat. no. 7 6-7 Helenistik Dönem / *Alabastron, cat. no. 4-5 Classical Period; cat. no. 7 Hellenistic Period.*

Havan

Antik Çağ'da tahıl, sebze, zeytin vb. ürünleri ezmek için havan³ kullanılmıştır. Bu kaplar sığ ve derin olarak iki gruba ayrılmıştır. Sığ olan havanlar mutfakta çeşitli baharatların karıştırılmasında ve sos yapımında kullanılmıştır. İlaç, merhem, krem ve boya yapımında da sığ havanlardan faydalanılmıştır (Korkut, 2002, s. 240; Tombul, 2006, s. 255; Ergürer, 2015, s. 87; Yıldızlı, 2023a, s. 960). Derin olan havanlarda tahıllar kabuğundan ayrılmış ve una dönüşmüştür. Antik Çağ zeytin ve üzüm işliklerinde de derin ve geniş havanların kullanıldığı bilinmektedir (Yıldızlı, 2022, s. 109). Derin olan havanlar genel olarak taş ve ahşaptan yapılmıştır (Villing, 2009, s. 320). Ayrıca endüstriyel alanda harç ve boya pigmentlerinin hazırlanmasında derin havanlar tercih edilmiştir. Antik Çağ'da havanların kullanım alanı çok geniştir. Özellikle mermerden yapılan örnekler uzun süre dayandığı ve temiz kalabildiği için birçok alanda kendine yer edinmiştir. Babil'de insanların balıkları kuruttukları ve sonra da tüketmek için bu balıkları havanda bir havaneli yardımıyla dövdükten sonra tükettiklerinden bahsedilmektedir (Herodot, 108, I. 200). Buradan da anlaşılacağı üzere ezme ve dövme işleminde havan ve havaneli kullanılmıştır. Bu iki parça genellikle birbirleriyle bağlantılıdır.

³ Grekçe'de θραία/thyeia- ἴγδις/igdis ve ὄλμος/holmos olarak adlandırılmıştır. Türkçe'de ise sığ olanına havan, derin olanına dibek denilmiştir. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi almak için bkz. Sparkes, 1962, s. 125; Berlin, 1997, s. 124; Villing, 2009, s. 319; Tuna ve Sakarya, 2013, s. 730; Ergürer, 2015, s. 87; Yıldızlı ve Ergürer, 2019, s. 626-628; Eroğlu, 2019, s. 73; Aydınğün ve Yıldız, 2022, s. 79-81; Yıldızlı, 2022, s. 109-115; 2023b, s. 105.

Ancak havanların kullanım alanı daha geniş olduğu için her havanın görüldüğü yerde havanelinin de kullanılmış olabileceğini düşünmek doğru bir yaklaşım olmamaktadır. Burada 10 adet havan incelenmiştir. Boyutları ve derinliklerine göre iki gruba ayrılmıştır. 7 havan sığ, 3 havan ise derin gruba girmektedir.

Sığ Havan

Sığ havanlar derinlik ve ağız çaplarına göre iki alt gruba ayrılmıştır. Ağız ve gövde yapısı da gruplandırma yapılırken göz önünde bulundurulmuştur. 7 havandan beşi birinci grupta ve ikisi ikinci grupta değerlendirilmiştir. Boyutlarının farklı olması, ihtiyaç doğrultusunda hareket edildiğini göstermektedir. Küçük sığ mermer kapların günlük yaşamda insanların rahat bir şekilde bir yerden bir yere taşıyabilmesine ve kullandığı yere göre şekillendiğini düşünebiliriz.

Grup 1

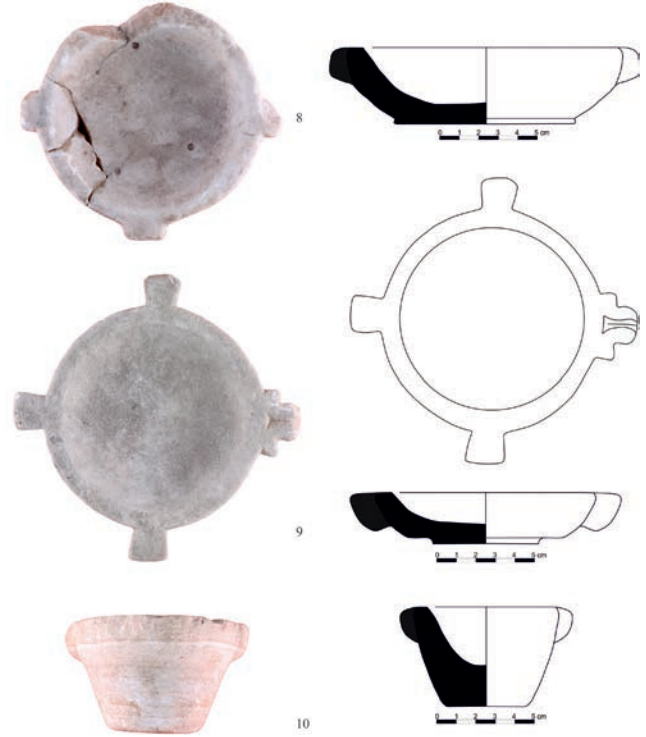
Bu gruptaki havanlar ilaç, merhem, boya pigmentlerinin karıştırılmasında ve parfüm yapımında kullanılmıştır (Stampolidis ve Sotirakopoulou, 2011, s. 66; Yıldızlı, 2023a, s. 961). Hastaların tedavi edilme sürecinde yaralara merhem sürerken bu kaplardan yararlanılmıştır. Bu kullanımlarının yanı sıra mezarlara ölü armağanı olarak da bırakılmıştır. 5 sığ havan burada irdelenmiştir. Ağız çapları ve yüksekliklerine göre kendi içinde iki gruba ayrılmıştır.

Grup 1a

Bu gruptaki havanların ağız çapları ve yükseklikleri oldukça küçüktür. Bir insanın yanında rahat bir şekilde taşıyabileceği boyuttadırlar. Bu kapları genel olarak hekimlerin kullanmış olabileceği öngörülmüştür. Üç havan bu grupta ele alınmıştır (Kat. no. 8, 9 ve 10) (Foto. 4). Ağız çapları 7 cm ile 12.8 cm arasında değişkenlik göstermekte olup, yükseklikleri 2.6 cm ile 5.1 cm arasında değişmektedir. Bu kaplar merhem, ilaç ve parfüm yapımında kullanılmış olabilir.

Kat. no. 8, 9 ve 10 mermerden yapılmıştır. Kat. no. 8 ve 9 düz basit ağız kenarlı, gövde ağızdan kaideye doğru daralmakta ve halka kaidelidir. Ağız kenarlarında 3 tutamak ve bir akıtaç yer almaktadır. Kat. no. 8'in ağız kenarında üç tutamak görülmektedir. Akıtacın olduğu yer ise kırıktır. Tutamaklar dikdörtgendir. Bu eserin tondosunda dört küçük oyuk yer almaktadır. Bunlar bilinçli açılmış ve bir amaç doğrultusunda hareket edilmiştir. Ancak bu ikincil bir kullanım ile ilgili durum olmalıdır ve bu yuvaların açılma sebebi anlaşılamamıştır. Kat. no. 9'da üç tutamak ve bir yalancı akıtaç vardır. Yalancı akıtaçlar işlevsel değil sadece süsleme amaçlı kullanılmıştır. Akıtaç palmet şeklinde işlenmiştir. Tutamaklar kareye yakındır ancak köşeleri hafif yuvarlatılmıştır. Kat. no. 10 alabasterden yapılmıştır. Düz ağızlı, ağız kenarında iki tutamak ve gövdede doğal yatay bantlar görülmektedir. Bu havan diğer iki örneğe göre daha derindir ve ağız kenarındaki iki tutamak ile yapısı farklıdır. Ancak kullanım amacı diğerleri ile aynıdır.

Fotoğraf 4. Havan, kat. no. 8, 9, 10 **Grup 1a**, Roma Dönemi / *Mortar, cat. no. 8, 9, 10 Class 1a, Roman Period.*

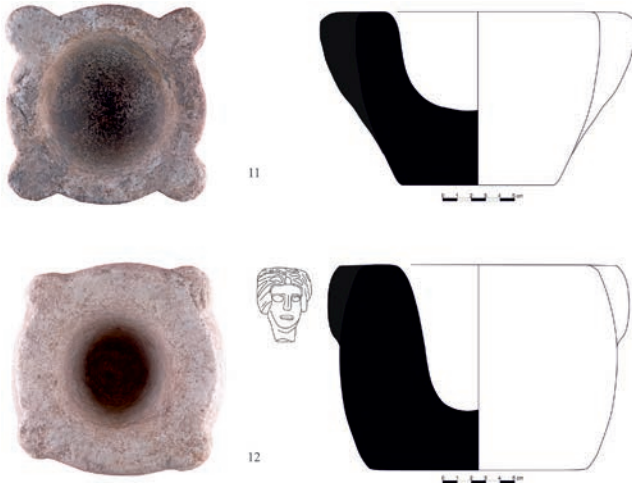
Kat. no. 8, 9 ve 10'nun benzerleri Korinth, Patara, Kelenderis ve Dardanos Tümülüsünde görülmüştür (Davidson, 1952, s. 122-123, fig. 19, no. 819; Korkut, 2002, s. 235, abb. 1, kat. 1; Zoroğlu, 2000, s. 261, res. 11; Tombul, 2006, s. 255, res. 2, 3, 5, kat. no. 1-2; Çalık-Ross, 2003, s. 11, fig. II/1, nos. 6). Benzer örnekler yardımıyla kat. no. 8, MÖ 1. yüzyıl ile MS 1. yüzyıl arasına; kat. no. 9 ve 10 ise MS 2.-3. yüzyıla tarihlenmiştir.

Grup 1b

Grup 1a'ya göre ağız çapları daha geniş ve derindirler. Düz ağızlı, ağız kenarlarında tutamak, yarı küresel, yayvan veya oval gövdeli ve düz kaidelidirler. Yükseklikleri 12 cm ile 14.2 cm arasında değişen eserlerin ağız çapları ise, 15.4 cm ile 16.8 cm aralığındadır. Kullanım alanları grup 1a'ya göre pek değişmemektedir. Boyutlarında ve tutamak sayısında farklılıklar göze çarpmaktadır. Merhem, ilaç ve boya pigmentlerinin yapımında bu kaplardan faydalanılmıştır.

Kat. no. 11 ve 12 mermerden yapılmıştır. İki eserinde ağız düz ve ağız kenarında dört tutamak vardır (Foto. 5). Grup 1a'daki havanların ağız kenarlarında 2 veya 3 tutamak ve bazı örneklerde yalancı akıtaç görülmekteydi. Ancak bu eserler dört tutamaklı işlenmiş ve sade işçiliklidir. Kat. no. 12'nin tutamaklarının yan yüzlerinde kadın figürleri işlenmiştir. Bu figürlerin yüzleri birbirinden farklıdır. Bu eserlerin benzerlerine Sardes, Hama ve Musee Civilisation Byzantine'de rastlanılmıştır (Crawford, 1990, fig. 266; Ploug ve Oldenburg, 1969; fig. 32, no. 14; Tzitzibassi, 2000, s. 21-23, fig. 3-4, no. 2, fig. 5-6, no. 3). Kat. no. 11 ve 12 MS 3.-4. yüzyıla tarihlenmek mümkündür.

Fotoğraf 5. Havan, kat. no. 11, 12 **Grup 1b**, Roma Dönemi / *Mortar, cat. no. 11, 12 Class 1b, Roman Period.*

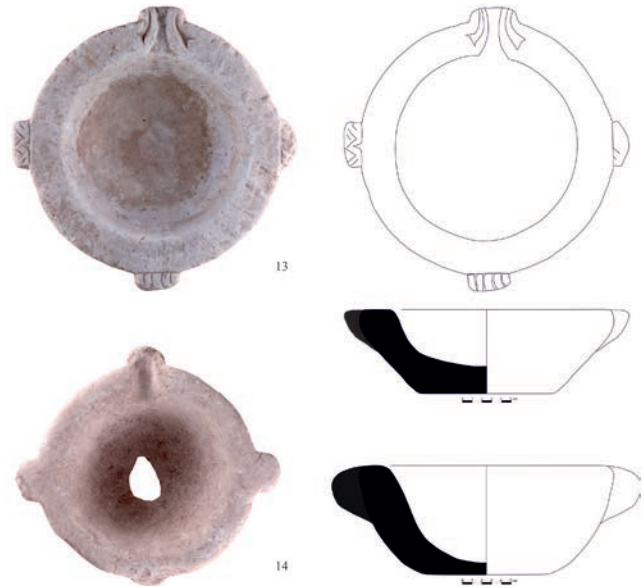
Bu küçük ve sığ olan havanların ölü hediyesi olarak mezarlara konulduğu, merhem ve ilaç yapımında kullanıldığı ve boya yapımında veya cenaze törenlerine katılan kişilerin yüzlerini boyama sırasında kullanılmış olabileceği ön plana çıkmaktadır (Tombul, 2006, s. 255). Ayrıca bu kapların sağlık merkezlerinde yaralananların tedavisinde veya tiyatrolarda gladyatör dövüşleri sırasında yaralananların tedavisinde yardımcı unsur olarak kullanıldığını söyleyebiliriz (Yıldızlı, 2022, s. 155-156).

Grup 2

Grup birdeki havanlara göre ağız çapları geniştir ve grup 1'e göre daha derindir. İki ya da üç tutamaklı olup, bir yalancı akıtaca veya akıtaca sahiptirler (Foto. 6). Düz ağızlı, oval ya da yayvan gövdeleri, kaideye doğru daralmaktadır. Kaideleri düzdür ve mermerden yapılmışlardır. Kat. no. 13 sağlam, 14'ün ise kaidesi kırık ve eksiktir. Kat. no. 13'ün ağız çapı 26 cm, kaide çapı, 13.4 cm ve yüksekliği 8.5 cm'dir. Ağız kenarında üç tutamak ve bir akıtac vardır. Tutamaklar dikdörtgene yakındır ancak kırık olan tutamağın şekli tam anlaşılmemektedir. Akıtac oluk şeklindedir ve işlevseldir. Kap içinde ezilen malzemelerden çıkan sıvılar bu oluktan başka yere aktarılmış olmalıdır. Tutamaklar üzerinde kazıma çizgiler vardır. Yalancı akıtacın karşısında yer alan tutamakta dört kazıma çizgi yer almakta ve sanki bir elin parmak uçları işlenmiş gibi bir izlenim verilmiştir. Ayrıca üç tutamak üzerindeki kazıma çizgilerle verilen yivler farklıdır. Akıtacda da yivler vardır ve diğer tutamaktaki yivlere göre daha özen gösterilmiş gibi durmaktadır. Kabın iç yüzeyi ve ağız kısmı zımparalanmış, dış yüzeyde tarak izleri görülmekte ve kaba bırakılmıştır. Kabın kullanım amacından dolayı dış yüzeye önem verilmediği düşünülmektedir. Kat. no. 14'ünde ağız kenarında üç tutamak ve oluk şeklinde bir akıtac vardır. Bu akıtacın oluşu çok derin değildir. Tutamaklar yarım

daire şeklinde işlenmiştir ve sade işçiliktir. 24 cm ağız çapına, 12.4 cm kaide çapına ve 11.1 cm yüksekliğe sahiptir. Kat. no. 13'e göre daha sade bir kaptır. Ancak işlevleri aynıdır. Bu iki eserin benzerleri Sparta, Hama, Musee Civilisation Byzantine, Zeugma, Pisidia Antiokheia, Amorium, Bathonea, Kuşadası Kadıkalesi ve Yalvaç Müzesi'nde görülmüştür (Poupaki, 2019, s. 226, 233, 234, etk. 7, etk. 20; Ploug, 1969, fig. 35, no. 1, fig. 36, no. 1; Tzitzibassi, 2000, s. 24, fig. 9-10; Parton, 2013, s. 322, figure 28; Özhanlı ve Güngör, 2014, s. 505, res. 1, çiz. 1a, b; Çalık-Ross, 2003, s. 11, fig. II/1, nos. 1; Kaya, 2019, s. 52, lev. CX, res. 2; Armağan, 2010, kat. no. 376; Yeşiltaş, 2012, s. 113, 116, Resim 98a, b, kat. no. 98). Kat. no. 13, MS 3.-4. yüzyıla ve Kat. no. 14, MS 4.-5. yüzyıla aittir. Bu gruptaki havanların mutfakta sos yapımında, baharatların karıştırılmasında, sarımsak vb. ürünlerin ezilmesinde ve servis kabı olarak kullanılmıştır (Aydingün ve Yıldız, 2022, s. 80; Yıldızlı, 2023a, s. 957). Kamu ve ticari yapılarda ise ihtiyaca göre kullanıldığı düşünülmektedir. Cam üretiminde bu kapların eritme potası olarak kullanıldığı düşünülmektedir (Aydingün ve Yıldız, 2022, s. 80).

Fotoğraf 6. Havan, kat. no. 13, 14 **Grup 2**, Roma Dönemi / *Mortar, cat. no. 13-14 Class 2, Roman Period.*

Derin Havan

Sığ havanlara göre ağız çapları geniştir ve boyutları oldukça büyüktür. Bu havanlar sabit durmakta ve işlevi bulunduğu alana göre değişmektedir. Tahılların dövülmesinde ve baharatların ezilmesinde, kuru gıdaların saklanması, zeytinin yağının çıkarılmasında, üzümün ezilmesi sırasında şıra halindeyken konulmasında, el ve yüz temizliğinde kullanılan suyun tedarikinde derin havanlar kullanılmıştır. Poupaki (2009, s. 109, fig. 3) bu havanlarda yapı malzemelerinin karıştırılmasında kullanıldığını belirtmiştir. Antik Çağ insanı, kiremit tozu elde etmek için derin havanlardan faydalanmıştır.

Grekçe’de “ὄλμος” (holmos) ve Latince’de “pila” olarak adlandırılmış (Villing, 2009, s. 319), günümüzde ise Anadolu’da bu kaplara dibek denilmiştir (Delemen ve Çokay-Kepçe, 2009, s. 19). Derin havanlar genel olarak taş ve ahşaptan yapılmıştır (Villing, 2009, s. 319-320; Tuna ve Sakarya, 2013, s. 730). Bu kapta kullanılan havaneleri de ahşaptandır. Seramikler üzerinde görülen sahnelerde (Deonna, 1938, s. 107, fig. 133.1; Neils, 2004, s. 54, 59, fig. 4.2, 3, 6; Tsoukala, 2009, s. 390, fig. 9, 10, 13) bu bilgiyi desteklemektedir. Bu kaplar tutamaklı ve tutamaksız olarak iki gruba ayrılmıştır.

Tutamaklı Derin Havan

Kat. no. 15 bu grupta değerlendirilen tek örnektir. Kireç taşından yapılan bu havan muhtemelen sıvıların koyulması ve saklanması için kullanılmıştır. 68 cm ağız çapına, 45.2 cm yüksekliğe sahiptir. Oldukça büyük bir kaptır. Düz ağızlı, ağız kenarında iki tutamak, oval gövde ve düz kaidelidir (Foto. 7). Kabin dış yüzeyi çok düzgün işlenmemiştir. İç kısmı ise zımparalanmıştır. Bu kaplar ihtiyaç doğrultusunda yapılmış ve işçiliğe çok özen gösterilmemiştir. Bu havanlar hamamlarda, tapınaklarda, agoralarda, dükkânlarda (demirci atölyesi), işliklerde ve evlerde karşımıza çıkmaktadır (Ahmet, 2001, s. 159, 164, fig.1.11; Doğan, 2007, s. 64). Demirci atölyelerinde, su kabı olarak kullanım görmüştür. Kat. no. 15’in benzerleri Kerameikos’da görülmektedir (Kessler, 2016, Kat. OST 18, 31, 45.). Kat. No. 15 MS 4.-6. yüzyıla aittir.

Fotoğraf 7. Kat. no. 15, tutamaklı derin havan, MS 4.-6. yy / *Cat. no. 15 deep mortar with handle.*

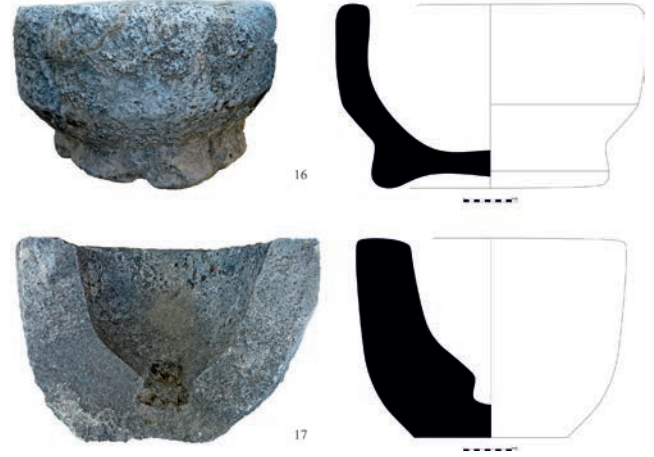

Tutamaksız Derin Havan

Tutamaksız havanların kullanımı tutamaklı örneklerle aynıdır. Sadece tutamak yoktur. Bu grupta iki havan incelenmiştir (Kat. no. 16-17) (Foto. 8). Bu havanların devşirme malzemeden yapıldığı ve ikincil kullanımında havana dönüştürüldüğü düşünülmektedir. Kat. no. 16 sütun tamburundan yapılmıştır. Ağız kenarı hafif yuvarlatılmış, oval gövdeli ve halka kaidelidir. Gövdeden kaideye geçiş dışbükeydir. Kat. no. 17 bu grupta en geniş kaptır. Ağız kısmı içe doğru hafif meyillidir. Gövde kaideye doğru gittikçe daralmakta ve düz dip ile son bulmaktadır. Bu kapların nereden geldiği ve nerede kullanıldığı bilinmemektedir. Bu durum da eserlerin tarihlenmesini ve üretim yerleri hakkında bilgi edinmemizi kısıtlamaktadır. İki eserinde ikincil kullanımı olduğu düşünülmektedir ve tahıl ürünlerini kabuğundan ayırma işleminde veya su gibi sıvı maddelerin konulduğu kaplardandır. Atölye ve işliklerde de bu tür kaplar Antik

Çağ yerleşimlerinde kullanılmıştır. Aigai’de de ikincil kullanımı gösteren birçok taş donanım bulunmuştur. Bu taş donanımlar içerisinde derin havan olarak kullanılan örnekler rastlanılmıştır (Eroğlu, 2019, figür 128, 152, 157, 158). Bunların bazılarının işçiliği de tamamlanmamıştır. Kullanım alanından dolayı tam işçilik yapılmamıştır. Aigai’de kat. no. 17’nin benzeri görülmüştür (Eroğlu, 2019, figür 153). Kat. no. 16 ve 17 MS 4.-6. yüzyıl aralığına tarihlenmiştir.

Fotoğraf 8. Kat. no. 16, 17 tutamaksız derin havan, MS 4.-6. yy / *Cat. no. 16, deep mortar without handle, 4th-6th century AD.*

Havaneli

Grekçe’de “ἀλετριβανός” (aletribanos) veya “δοῖδύξ” (doidyks), “ὑπερον” (hyperon), Latince’de “pistillum”, “pilum” ve Türkçe’de ise havaneli olarak adlandırılmıştır (Amyx, 1958, s. 238). Havan veya dibek içindeki kabuklu ve taneli bitkileri ezme için havaneli kullanılmıştır (Cumont, 1926, s. 255-256). Buna ek olarak mutfakta sos yapımında, tuz, sarımsak, nane, kişniş, rezene ve biber gibi ürünleri ezme için havanelinden yararlanılmıştır (Aydingün ve Yıldız, 2022, s. 80). İlaç ve boya yapımında da havanelinin kullanıldığı bilinmektedir. Havaneli Prehistorik Dönemlerde de kullanılmıştır (Parlama ve Stampolidis, 2000, s. 105). Dar uzun silindirik veya konik formu örnekler yaygındır. Bu konik forma yatay tutma kolu eklenmiş olup, Helenistik ve Roma Dönemi’nde yaygınlaşmıştır ve literatüre *bükülmüş parmak* form şeklinde geçmiştir (Davidson, 1952, s. s. 189-190; Türkmen, 2009, s. 16). Bu formun kullanımı daha kolay olduğu için insanlar tarafından tercih edilmiştir. Tutma koluna kazıma çizgi ile yivler yapılmış ve bazı örneklerde ise tam parmak uçları işlenmiştir.⁴

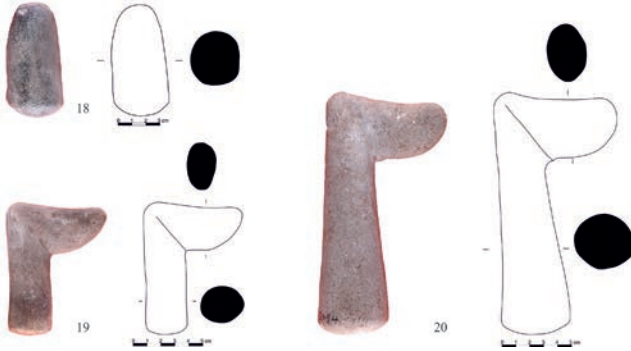
Antik Çağ’da silindirik, konik ve bükülmüş parmak formu havanelerinin kullanıldığı görülmüştür. Burada 3 adet havaneli incelenmiştir. Bir havaneli konik (Kat. no. 18), diğer ikisi ise bükülmüş parmak formudur (Kat. no. 19-20) (Foto. 9). Kat. no. 18’in tutma yerinden ezme yerine

⁴ Bükülmüş parmak formu örnekler için bkz. Davidson, 1952, s. 189-190, pl. 86, 1430-36; Quatember, 2003, s. 130, taf. 98, m 26, m 96-97; Allison, 2006, s. 42, pl. 1.5, 75.7.

doğru silindirik gövde genişlemekte ve ezme yeri dış konkavdır. Konik formu havanelinde kullanımdan dolayı ezme yüzeyinde aşınmalar oluşmuştur. Oldukça küçük olan havaneli avuçta rahatça kavranacak şekildedir. Kat. no. 18'in benzeri Aphrodisias, Korinth ve Samaria'da görülmüştür (Tulay, 1992, resim, 12; Davidson, 1952, pl. 86, no. 1439; Crowfoot, Crowfoot ve Kenyon, 1957, fig. 117.2). Benzer örnekler yardımıyla bu havaneli MÖ 1. yüzyıl ile MS 1. yüzyıl aralığına tarihlenmiştir.

Kat. no. 19 ve 20 bükülmüş parmak formundadır. Ezme ve tutma koluna sahip olan bu örneklerin boyutları kullanım amacına göre değişmektedir. Tutma kolunun bükülmüş parmak şeklinde olmasından dolayı bu adı almıştır. Ezme kolu silindiriktir. Ezme yeri ise dış konkav ve yüzeyi daireseldir. Her iki havanelinin ezme kolu tutma kolundan uzundur. Ezme koluyla tutma kolunun kesiştiği kısımda kazıma çizgi ile verilmiş tek yiv bulunmaktadır (Kat. no. 19-20). Bu havaneleri sığ havanlarda kullanılmış olmalıdır. Kat. no. 19 ve 20 birbirine yakın örneklerdir ve benzer özellikler göstermektedir. Ancak kat. no. 19 boyut olarak 20 nolu havanelinden küçüktür. Bu eserlerin benzerlerine Ephesos'da rastlanılmıştır (Quatember, 2010, taf. 279, B-MI 20). Kat. no. 19 ve 20 MS 2.-3. yüzyıla tarihlenmiştir.

Fotoğraf 9. Havaneli, kat. no. 18: **Tip 1**; kat. no. 19-20: **Tip 2** / *Pestle, cat. 18: Type 1; cat. no. 19-20: Type 2*

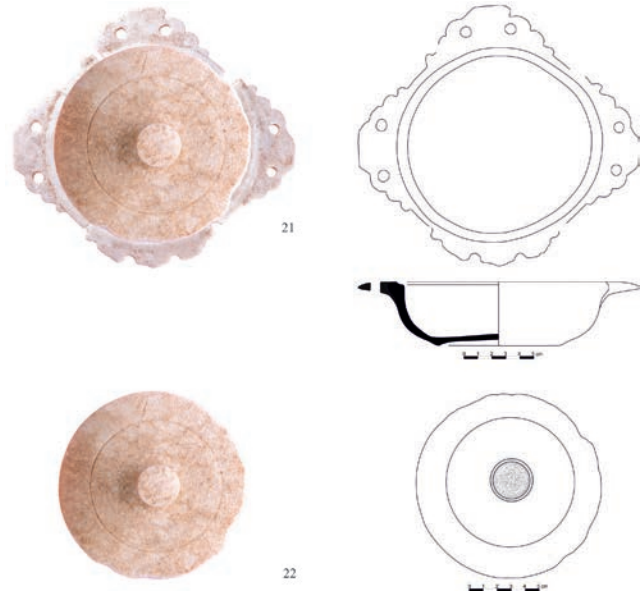

Tabak ve Kapak

İnce cidarlı olan tabaklar kaliteli kaplardır. Havanlara göre kullanım alanı değişmektedir. Mutfaklarda, hamamlarda ve gymnasiumlarda servis kabı olarak kullanılmışlardır (Yıldızlı, 2022, s. 97, 138). Tanrıya sunu yapılırken veya cenaze törenlerinde ölen kişinin ardından sunulan yiyecekler ve içeceklerin adanmasında tabaklar tercih edilmiştir (Yıldızlı, 2023a, s. 959). Pişmiş topraktan yapılan örnekler daha ağırdır. Ancak yine de günlük yaşamda insanlar tarafından kullanım görmüştür. Burada 1 tabak ve bu tabağa ait kapak değerlendirilmiştir (Kat. no. 21-22) (Foto. 10). Kat. no. 21 bir tabaktır ve zarif bir işçiliği vardır. Dışa çekik ağızlı, ağız kenarları yuvarlatılmış, oval gövdeli ve halka kaidelidir. Tabağın ağız kenarında dört tutamak yer almaktadır ve bu tutamakların üzerinde ikişer delik

açılmıştır. Bu deliklerin işlevsel olduğu ve muhtemelen bu tabağın tütsü kabı olarak kullanılmış olabileceği tahmin edilmektedir. Tutamak kenarları da şekillendirilmiştir. Ağızın iç yüzünde kapak yuvası vardır ve kapağın büyük bölümü sağlamdır (Kat. no. 22). Kapaklı taş tabak örneği pek ele geçmemiştir. Dairesel formda olan kapağın ortasında bir kulp yer almaktadır. Ayrıca kapağın üst yüzeyinde dairesel bir yiv yer almaktadır. Tabak gibi kapakta ince cidarlıdır. Kat. no. 21'in benzerleri Ephesos ve Amorium'da görülmüştür (Quatember, 2010, taf. 276, M-MI 1; Çalık-Ross, 2003, s. 11, no. 34, fig. II/5, pl. II/7). Benzer örnekler yardımıyla tabak MS 3.-4. yüzyıla tarihlenmiştir. Bu yüzyılda da taş kaplarda halen iyi işçilik görülmesi bakımından bu tabak ve kapak önemli bir buluntudur.

Fotoğraf 10. Kat. no. 21, 22 tabak ve kapak, MS 3.-4. yy. / *Cat. no. 21, 22 plate and lid.*

Tekne

Antik Çağ'da yaygın olarak kullanılan tekneler, mermer, pişmiş toprak ve metalden yapılmıştır. Helenistik ve Roma Dönemi'nde tekneler yoğun olarak kullanılmıştır (Cevizoğlu, 2008, s. 284, Eroğlu, 2019, s. 78). Tekneler domestik alanlarda, kamu binalarında ve kutsal alanlarda görülmektedir. Bu teknelerin içine su konulmaktadır. İşliklerde şarap veya zeytinyağının preste ezilmesi sırasında biriktirme kabı olarak da bu kap kullanılmıştır. Aynı zamanda işlikte üzümün veya zeytinin içinde ezilmesinde de teknelerin kullanıldığı bilinmektedir. Çörtlerin aşağı çökmesi ve yüzeyde biriken sıvıların başka depolama kaplarına aktarılması sırasında aracı bir kap olarak işlev görmüştür. Neapolis'de zeytinyağı işliğinde görülen tekne, in-situ halde ve kullanım durumunu gösterir şekildedir (Bulut, 2005, s. 193, res. 4). Kat. no. 23 ve 24 müze bahçesinde sergilenmektedir (Foto. 11). Kat. no. 23 gri damarlı mermerden yapılmış ve ince grenlidir. Düz ağızlı, oval gövdeli ve halka kaidelidir.

Ağız kenarında karşılıklı iki tutamak yer almaktadır. 47 cm yüksekliğe, 55 cm ağız çapına sahiptir. Kapın iç yüzeyi ve dış yüzeyi zımparalanmıştır. Bu kap muhtemelen hamamda kullanılmıştır. Kat. no. 24 beyaz mermerden yapılmış ve ince grenlidir. Yüksekliği 54 cm, ağız çapı 109 cm ve kaide çapı 81 cm'dir. Buradan da anlaşılacağı üzere oldukça geniş bir kaptır. Ağız kenarı düz fakat hafif yuvarlatılmıştır. Oval gövdeli ve halka kaideli teknede akıtma deliği görülmektedir. Bu akıtma deliği gövdenin alt bölümünde yer almaktadır. Tekne içinde ezilen üzümün suyu veya zeytinin yağı buradan başka kaba aktarılmıştır. Bu teknede daha çok üzümün ezildiği ve sıra haline getirildiği düşünülmektedir. Büyük boyutlu bu teknenin sabit bir alanda durduğu ve birden çok işlem için kullanılmış olabileceğini söylemek mümkündür. Kat. no. 23 tutamaklı iken Kat. no. 24 tutaksız bir teknedir. Her iki eserinde mermeri kalitelidir. Bu örneklerin benzerleri Kerameikos ve Myrina'da görülmüştür (Kessler, 2016, kat. OST 43; Çekilmez, Özver ve Aydoğmuş, 2018, s. 256-257, kat. no. 38). Myrina örneği geç tarihlidir. Kat. no. 23 MS 1.-3. yüzyıla ve kat. no. 24 MS 3.-5. yüzyıla tarihlenmiştir.

Fotoğraf 11. Kat. no. 23, 24 tekne / *Cat. no. 23, 24 basin.*

SONUÇ

Bu çalışmada 24 adet taş kap değerlendirilmiştir. Bunların yedisi alabastron, onu havan, üçü havaneli, ikisi tekne, biri tabak ve tabağa ait kapaktır.

Alabastron MÖ 3. binde ortaya çıkmış olup, küçük değişikliklerle Helenistik Dönem sonuna kadar varlığını sürdürmüştür. Bu dönemden sonra mermer örneklerine çok az rastlanılmıştır. Helenistik Dönemde pişmiş topraktan yapılan unguentariumların yaygınlaşması ve aynı işleve sahip olmasından kaynaklı form işlevini kaybetmiş olup, üretiminin neredeyse durduğu bir sürece girmiştir. Anadolu'da MÖ 7.-1. yüzyıl arasında bu form insanlar tarafından tercih edilmiştir. Pişmiş topraktan yapılan alabastronlara göre alabasterden yapılanlar kokuyu daha çok korumuş ve bundan dolayı da insanlar tarafından talep edilen bir ürün olmuştur. Burada değerlendirilen alabastronların yapısı Mısır,

Yunan ve Batı Anadolu üretimine dair izler taşmaktadır. Ayrıca bu formların Attika tipi alabastronları yansıttığı gözlemlenmiş olup, bu eserlerin ithal veya yerelde taklit ürünler olabileceği de göz önünde bulundurulmuştur.

Kat. no. 1 ve 2 Arkaik Döneme; kat. no. 3, 4 ve 5 ise Klasik Döneme tarihlenen alabastronlardır. Ancak bu formlar Arkaik Dönemin devamı niteliğindedir. Kat. no. 6 ve 7 Helenistik Döneme tarihlenmiştir. Anadolu'da alabastronların ithal edildiği gibi yerel üretimin de yapıldığı düşünülmektedir. Bu dönemlerde formların boyu bazen kısa bazen de uzun yapılmıştır. Genel olarak günlük yaşamda insanların yanlarında rahatlıkla taşıyabileceği boyutlarda üretiminin yapıldığı tespit edilmiştir. Bu form günlük yaşamda koku ve kremlerin konulduğu şişe olmasının yanı sıra cenaze işlemlerinde ölünün hoş kokularla öteki dünyaya uğurlanması sırasında ve gömülme esnasında mezara ölü armağanı olarak da bırakılmıştır.

Havanların boyutları ve derinlikleri kullanım alanlarını farklı kılmaktadır. Bu çalışmada değerlendirilen havanlar sığ ve derin olmak üzere iki ana gruba ayrılmıştır. Küçük boyutlu olanlar evlerin veya sarayların mutfaklarında, sağlık merkezlerinde (asklepionlarda ilaç ve krem yapımının yanı sıra yaralıların tedavi edilmesinde), boyahanelerde (*porphyrobapheion*'da elde edilecek boya toz haline getirmede); kozmetikte (parfüm ve krem gibi ürünlerin hazırlanmasında); cam yapımında (kırık camları eriterek yeni cam ürünlerin yapılmasında); nekropollerde (ölünün ardından yapılan cenaze törenlerinde ve mezarlara ölü armağanı olarak bırakılmakta) ve tapınaklarda (ritüel uygulamalarında ve tapınağa bırakılan adak eşyaları arasında yer almakta) havan kullanılmıştır. Derin olan örnekler, atölyeler ve dükkânlarda (zeytin ışıkları, demirci atölyeleri, kuru gıdaların satıldığı dükkânlarda), agoralarda, saraylarda, evlerde ve nekropollerde ihtiyaca göre yerini almıştır.

Havaneli genel olarak havanlarla birlikte kullanılan ezme ve dövme aletidir. Bu taştan (mermer ve diğer taş türlerinden), ahşaptan ve metalden yapılmaktadır. Bu çalışmada 3 havaneli değerlendirilmiştir. Konik ve bükülmüş parmak formu olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Konik form Neolitik Dönem'den itibaren kullanılmaktadır. Bu konik forma Arkaik Dönem'de yatay bir tutma kolu eklenmiştir ve literatüre bükülmüş parmak formu olarak geçmiştir. Helenistik ve Roma Dönemi'nde bu form yaygın olarak kullanılmıştır. Kabuklu ve taneli bitkileri ezmede ve dövmede; mutfakta tuz, sarımsak, nane, kişniş, rezene ve biber gibi ürünleri ezmede ve sos yapımında; tıp ve kozmetikte (ilaç, merhem, kem ve parfüm yapımında) ve boya yapımında havanelinden yararlanılmıştır.

ANTALYA MÜZESİ'NDEKİ TAŞ KAPLAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Tabak havanlara göre ince cidarlı ve kalitelidir. Tabaklar, mutfakta, hamamda ve gymnasiumda servis kabı olarak işlev görmüştür. Tanrıya sunuda veya cenaze törenlerinde ölen kişinin ardından hazırlanan yiyecekler ve içeceklerin adanmasında tabaklar tercih edilmiştir. Bu kullanımlarının yanı sıra tütsü kabı olarak da tabakların kullanıldığı düşünülmektedir.

Tekneler Antik Çağ'da mermer, ahşap ve metalden yapılmış ve kullanılmıştır. Burada iki tekne incelenmiş olup, ikisi de mermerden yapılmıştır. Bu tekneler büyük boyutludur ve ağır oldukları için kullanıldığı yerlerde sabit durdukları düşünülmektedir. Hamamlarda, işliklerde ve atölyelerde ihtiyaç doğrultusunda kullanım görmüştür.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

Hdt. (Herodotos, *Historiae*) Çevirilen Yayın: Herodotus. Trans. A. D. Godley. I-IV. London, New York 1975 (The Loeb Classical Library).

Herodot, (2006). Herodotos: Tarih. (Çev. M. Ökmen). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Pliny (Plinius, *Natural History*) Çevirilen Yayın: Pliny, (1967). *Natural History: Volume I* (Trans. H. Rackham), London.

Modern Literatür

Ahmet, K. (2001). A Middle Byzantine Olive Press Room at Aphrodisias. *Anatolian Studies*, 51, 159-167. <https://doi.org/10.2307/3643032>

Allison, P. M. (2006). *The Insula of The Menander at Pompeii*, Vol. 3.

Amyx, D. A. (1958). The Attic Stelai: Part III Vases and Other Containers. *Hesperia*, 27, No. 3, 163-254. <https://doi.org/10.2307/147190>

Armağan, M. E. (2010). *Kuşadası Kadıkalesi'ndeki Bizans Dönemi Taş Eserleri* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ege Üniversitesi.

Aydingün, Ş. ve Yıldız, B. (2022). Geç Antik Çağ Eczanesi Daphnusion'dan (?) Mortarium ve Mortarium Piliularlar. Ü. Kara ve H. Aydingün (Ed.). *International City and History Symposium on Avcılar 21-22 October 2021/Uluslararası Avcılar Kent ve Tarih Sempozyumu 21-22 Ekim 2021* (s. 77-104) içinde. Avcılar Belediyesi Yayınları.

Başaran, C. (1998). *Arkeolojiye Giriş*. Akademik Araştırmalar Yayınevi.

Berlin, A. (1997). Tell Anafa II, i; The Hellenistic and Roman Pottery: The Plain Wares. S. C. Herbert (Ed.). *Kelsey Museum of The University of Michigan* (s. 1-244) içinde.

Bulut, S. (2005). Likya – Pamphylia – Pisidya Sınır Bölgesinden Sıradışı İki Zeytinyağı İşliği. *Adalya*, VIII, 191-210.

Carter, J. C. (1998). *The Chora of Metaponto: The Necropoleis*. University of Teksas.

Cesnola, L. P. Di (1903). *A Descriptive Atlas of the Cesnola Collection Cypriote Antiquities in the Metropolitan Museum of Art, New York*, Vol. 3.

Cevizoğlu, H. (2008). İonia'da Arınma Gereçleri: Louterion, Perirrhanterion, Asamynthos/Pyelos. İ. Delemen, S. Çokay-Kepçe, A. Özdzibay ve Ö. Turak (Ed.), *Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı/Festschrift für Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu zum 65. Geburtstag*, I. Cilt (s. 283-308) içinde.

Chavane, M.J. (1990). *La Nécropole D' Amathonte Tombes 110 – 385: IV. Les Petits Objets*.

Colivicchi, F. (1997). Gli alabastra tardo-ellenistici e romani: La documentazione delle Necropoli Tarantina. *Mélanges de l'École française de Rome, Antiquité, Tome 109*(1), 199-261.

Crawford, J. S. (1990). *The Byzantine Shops at Sardis*. Harvard University Press.

Crowfoot, J. W., Crowfoot, G. M. ve Kenyon, K. M. (1957). *The Objects from Samaria*. Samaria-Sebaste III. Reports of the Work of the joint Expedition in 1931-1933 and of the British Expedition in 1935.

Cumont, F. (1926). *Fouilles de Doura – Europos (1922-1923)*.

Çalık-Ross, A. (2003). Marble Vessels Fragments. C. S. Lightfoot (Ed.). *Amorium Reports II: Research Papers and Technical Reports*, BAR International Series 1170, (11-23) içinde.

Çekilmez, M., Özver, A. ve Aydoğmuş, N. (2018). 2015 Yılı Myrina ve Gryneion Arkeolojik Yüze Araştırmalarında Tespit Edilen Kültür Varlıkları. M. Çekilmez, E. Dereboylu-Poulain ve E. Erdan (Ed.). *Myrina ve Gryneion Arkeolojik Yüze Araştırmaları: Son Araştırmalar ve Disiplinler Arası Çalışmalar* (s. 215-271) içinde. Aliğa Kent Kitaplığı.

Daremberg, MM. CH. ve Saglio, EDM. (1873). *Dictionnaire des Antiquités: Grecques et Romaines*.

Davidson, G. R. (1952). *Corinth: The Minor Object*. Vol. XII, Princeton-New Jersey.

Dayagi-Mendels, M. (1989). *Perfumes and Cosmetics in the Ancient World*.

Delemen, İ. ve Çokay-Kepçe, S. (2009). *Yunan ve Roma Kap Formları Sözlüğü*. Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.

- Deonna, W. (1938). *Le Mobilier Delien*. Delos XVIII.
- Ergürer, H. (2015). Parion Roma Dönemi Mermer Kapları. C. Başaran ve V. Keleş (Ed.). *Parion Kazıları 10. Yıl Armağanı* (s. 87-98) içinde. Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Eroğlu, M. (2019). *Aigai'deki (Aiolis) Endüstriyel Üretime Ait Taş Donanımlar* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Foça, S. (2019). *Teos Batı Nekropolisi: Mezar Tipolojisi ve Buluntular* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Forbeck, E. (1998). *Die Nekropolen von Milet: Die Grabungen 1901 bis 1909 und die Arbeiten der Jahre 1993 bis 1996* [Unpublished PhD. Thesis]. Fakultät Für Geschichtswissenschaft Ruhr-Universität Bochum.
- Güllüsaç, Ş. (2018). *Teos Batı Nekropolü (Hiddenbay Kurtarma Kazısı)* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Hermay, A. ve Mertens, J. R. (2014). *The Cesnola Collection of Cypriot Art: Stone Sculpture*. The Metropolitan Museum of Art.
- Jacopi, G. (1929). *Scavi Nella Necropoli Di Jalisso, 1924-1928*. Studi e Materiali Pubblicati a Cura Dell Istituto Storico Archeologico Di Rodi, Clara Rhodos, Vol. 3.
- İçten, C. ve Evren, A. (1998). Selçuk-Efes 3447 Parsel Kurtarma Kazısı. 8. Müze Kurtarma Kazıları Semineri. 85-110.
- İren, K. (2008). The Necropolis of Kyme Unveiled: Some Observations on the News Finds. İ. Delemen, S. Çokay-Kepçe, A. Özdizbay ve Ö. Turak (Ed.), *Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı/ Festschrift für Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu zum 65. Geburtstag* (s. 613-637) içinde. Akmed.
- Kanowski, M. G. (1984). *Containers Classical Greece: A Handbook of Shapes*.
- Karageorghis, V. (1987). Chroniques des fouilles et découvertes archéologiques à Chypre en 1987. *Bulletin de correspondance hellénique*, Vol. 112, Livraison 2, 793-855.
- Karageorghis, V. (1967). Chronique des fouilles et découvertes archéologiques à Chypre en 1966. *Bulletin de correspondance hellénique*, Vol. 91, Livraison 1, 275-370.
- Kasapoğlu, B. E. (2019). Parion'dan Bir Grup Korinth Alabastronu. *Turkish Studies Historical Analysis*, 14(4), 875-902. <http://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.39930>
- Kaya, D. (2019). *Küçükçekmece Göl Havzası (Bathonea) Kazıları Unguentariumları* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Trakya Üniversitesi.
- Kelder, J. M., Bricault, L. ve Schneider, R. M. (2018). Stone Alabastron in the J. Paul Getty Museum and Its Mediterranean Context. *Getty Research Journal*, No. 10, 2018, 1-16.
- Kessler, T. (2016). Die Osteotheken im Kerameikos. *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts: Athenische Abteilung*, Band 129/130, 2014/2015, 163-196.
- Korkut, T. (2002). Steinerne Mörserschalen aus Patara. *AA* 2001/1, 233-245.
- Koşay, H. Z. ve Vary, H. (1974). İkiztepeliler 1965 Kazısı Raporu. *TAD*, 21/1, 75-101.
- Kovacsovic, W. K. (1990). *Die Eckterrasse an der Gräberstrasse von Kerameikos*. Kerameikos Band XIV, Walter de Gruyter.
- Lafli, E. (2003). *Studien zu hellenistischen, kaiserzeitlichen und spätantik-frühbyzantinischen Tonunguentarien aus Kilikien und Pisidien (Südtürkei): der Forschungsstand und eine Auswahl von Fundobjekten aus den örtlichen Museen* [Unpublished PhD. Thesis]. Philosophischen Fakultät der Universität zu Köln.
- Lo Porto, F. G. (1960). Ceramica Arcaica Dalla Necropoli di Taranto. *Annuario della Scuola Archeologica Italiana Di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente*, Vol. 37-38, 7-230.
- Özgen, İ. ve Öztürk, J. (1996). *Heritage Recovered The Lydian Treasure*.
- Neils, J. (2004). Kitchen or Cult? Women with Mortars and Pestles. S. Keay ve B. Sparkes (Ed.). *Greek Art in View: Essays in honour of Brian Sparkes* (s. 54-62) içinde. Oxbow Books.
- Özhanlı, M. ve Güngör, T. (2014). Pisidia Antiokheia'sı Mortarları. B. Duman, E. Konakçı ve C. Şimşek (Ed.). *Mustafa Büyükkolancı'ya Armağan/Essay in Honour of Mustafa Büyükkolancı* (s. 505-513) içinde. Ege Yayınları.

- Özkaya, V. (2004). Körtik Tepe: an Early Aceramic Neolithic Site in the Upper Tigris Valley. T. Korkut (Ed.), *60. Yaşında Fahri Işık'a Armağan Anadolu'da Doğdu/Festschrift für Fahri Işık zum 60. Geburtstag* (s. 585-599) içinde. Ege Yayınları.
- Parton, H. (2013). Milling and Weaving equipment, including Hand-held Stone Tools, Mortars, Querns, and Stone Vessels, Loom Weights, and Spindle Whorls. W. Aylward (Ed.). *Excavation at Zeugma* (s. 295-344) içinde. Cambridge University Press.
- Payne, H. (1931). *Necrocorinthia: A Study of Corinthian Art in the Archaic Period*. McGrath Pub. Co.
- Petrie, W. M. F. (1906). *Hyksos and Israelite Cities*. British School of Archaeology in Egypt, and Egyptian Research Account Twelfth Year. School of Archaeology in Egypt
- Petrie, F. (1977). *The Funeral Furniture of Egypt with Stone and Metal Vases*. Aris & Phillips Ltd.
- Ploug, G. (1969). Les objets en pierre. G. Ploug, E. Oldenburg, E. Hammershamb, R. Thomsen ve G. Løkkegaard (Ed.). *Hama Fouilles Et Recherches 1931-1938 IV/3* (s. 89-106) içinde. Nationalmuseum.
- Ploug, G. ve Oldenburg, E. (1969). Les objets en métal sauf les monnaies. G. Ploug, E. Oldenburg, E. Hammershamb, R. Thomsen ve G. Løkkegaard (Ed.). *Hama Fouilles Et Recherches 1931-1938 IV/3* (s. 13-88) içinde.
- Poupaki, E. (2009). Marble urns in the Sparta Museum. W. G. Cavanagh, C. Gallou ve M. Georgiadis (Ed.). *Sparta and Laconia from Prehistory to Pre-Modern: Proceedings of the Conference held in Sparta, organised by the British School at Athens, the University of Nottingham, the 5th ephoreia of Prehistoric and Classical Antiquities and the 5th Ephoreia of Byzantine Antiquities 12-20 March 2005, British School at Athens Studies*, Vol. 16 (s. 243-251) içinde. British School at Athens.
- Poupaki, E. (2019). Μαρμάρινα και άλλα λίθινα αγγεία από τη Σπάρτη. *AURA* 2, 219-244.
- Quatember, U. (2003). Marmorinventar. C. Lang-Auinger (Hrsg.). *Hanghaus 1 in Ephesos Funde und Ausstattung, Forschungen in Ephesos, Band VIII/4* (s. 121-152) içinde. Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Quatember, U. (2010). Marmorinventar. F. Krinzing (Hrsg.). *Hanghaus 2 in Ephesos: die Wohninheit 1 und 2 Baubefund, Ausstattung, Funde, Forschungen in Ephesos, Band VIII/8, Textband wohnheit 2* (s. 649-655) içinde. Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Richter, G. M. A. ve Milne, M. J. (1935). *Shapes and Names of Athenian Vases*. The Metropolitan Museum of Art
- Roosevelt, C. H. (2008). Stone Alabastra in Western Anatolia. Y. Roman ve J. Ebeling (Ed.). *From New Approaches to Old Stones: Recent Studies of Ground Stone Artifacts* (s. 285-297) içinde. Equinox.
- Searight, A., Reade, J. ve Finkel, I. (2008). *Assyrian Stone Vessels and Related Material in the British Museum*. Oxbow Books.
- Sparkes, B. A. (1962). The Greek Kitchen. *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 82, 121-137.
- Stampolidis, N. Chr. ve Sotirakopoulou, P. (2011). Erken Kiklad Döneminde Obsidiyen. A. Anadol (Ed.). *Karşıdan Karşıya MÖ 3. Bin'de Kiklad Adaları ve Batı Anadolu* (s. 58-62) içinde. Sakıp Sabancı Müzesi Yayınları.
- Thayer, J. H. (1889). *A Greek-English Lexicon of the New Testament*. University of Chicago Press.
- Tombul, M. (2006). Troas Bölgesi Hellenistik ve Roma Dönemi Taş Kapları. T. Takaoğlu (Ed.). *Abdullah Yayıncılık'ta Sunulan Yazılar* (s. 254-262) içinde.
- Tsoukala, V. (2009). Cereal processing and the performance of gender in archaic and classical Greece: iconography and function of a group of terracotta statuettes and vases. Ç. Özkan-Aygün (Ed.). *SOMA 2007: Proceedings of the XI Symposium on Mediterranean Archaeology, Istanbul Technical University 24-29 April 2007*, BAR International Series 1900 (s. 387-395) içinde. British Archaeological Reports.
- Tulay, A. S. (1992). Aphrodisias Müze Bahçesi Kurtarma Kazısı 1990. *Müze Kurtarma Kazıları Semineri II*, 147-166.
- Tuna, N. ve Sakarya, İ. (2013). Reşadiye ve Burgaz Kazılarında Bulunan Mortarların Tipolojik Gelişimi. M. Tekocak (Ed.). *K. Levent Zoroğlu'na Armağan/Studies in Honour of K. Levent Zoroğlu (729-741)* içinde. Suna ve İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü.

ANTALYA MÜZESİ'NDEKİ TAŞ KAPLAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

- Türkmen, B. (2009). *Allionai'de Bulunan Ezme ve Öğütme Taş Aletleri ile Taş Kaplar* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Trakya Üniversitesi.
- Tzitzibassi, A. (2000). Μαρμάρινα αγγεία καθημερινής χρήσης. ΜΟΥΣΕΙΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ/*Museum of Byzantine Culture*, No 7, 18-31.
- Villing, A. (2009). The Daily Grind of Ancient Greece: Mortars and Mortaria between Symbol and Reality. A. Tsingarida (Ed.). *Shapes and Uses of Greek Vases (7th-4th B.C.)* (s. 319-334) içinde. CReA-Patrimoine.
- Walter-Karydi, E. (1973). *Samische Gefässe des 6. Jahrhunderts v. CHR.* Rudolf Habelt Verlag GMBH.
- Yağız, K. (2012). *Kuzeybatı Anadolu'da İ.Ö. 1. Bin'de Ölü Gömme Gelenekleri* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Yavuz, E. (2021). Erzurum İkiztepeler Tumuli: The Re-Evaluation of tumulus IV with Tomb Finds. *CEDRUS*, IX, 251-261.
- Yeşiltaş, T. (2012). *Yalvaç Müzesi'ndeki Bizans Dönemi Taş Eserleri* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- Yıldızlı, M. ve Ergürer, H. E. (2019). Parion Roma Dönemi Taş Kapları (2010-2018). V. Keleş, H. Kasapoğlu, H. E. Ergürer, E. Çelikbaş ve A. Yılmaz (Ed.). *Cevat Başaran'a 60. Yaş Armağanı/Essay for Cevat Başaran's 60th Birthday Occasion* (s. 625-656) içinde. Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Yıldızlı, M. (2022). *Arkaik Dönemden Roma Dönemi Sonuna Kadar Anadolu'da Taş Kaplar* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Yıldızlı, M. (2023a). Antik Çağ'da Taş Kapların İşlevi ve Kullanım Alanları. M. Bulut (Ed.). *Sosyal Bilimlerde Güncel Tartışmalar 14* (s. 956-977) içinde. BİDGE Yayınları.
- Yıldızlı, M. (2023b). Syedra Roma Dönemi Taş Kapları. *Höyük, II*, 103-131.
- Yılmaz, H. (1995). *Anadolu'da Alabastronlar* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Zoroğlu, L. (2000). Kelenderis Nekropolü. *OLBA, III*, 115-133.

KATALOG⁵

Kat. No.	1	A.Ç.	3.1 cm	Form	Alabastron
Fotoğraf	2	Yük.	23.7 cm		
M. Env. No.	2008-2	Genişlik		Malzemesi	Gri mermer
M. Gel. Şekli	Satın alma	C. Kal.		Tarih	MÖ 650-480
Kat. No.	2	A.Ç.	2 cm	Form	Alabastron
Fotoğraf	2	Yük.	6.4 cm		
M. Env. No.	5.51.73	Genişlik		Malzemesi	Alabaster
M. Gel. Şekli	Satın alma	C. Kal.		Tarih	
Kat. No.	3	A.Ç.	4.8 cm	Form	Alabastron
Fotoğraf	2	Yük.	19.8 cm		
M. Env. No.	8.38.99	Genişlik		Malzemesi	Alabaster
M. Gel. Şekli	Satın alma	C. Kal.	0.5 cm	Tarih	MÖ 5.-4. yy
Kat. No.	4	A.Ç.	4.5 cm	Form	Alabastron
Fotoğraf	3	Yük.	10.5 cm		
M. Env. no.	2006/397	Genişlik		Malzemesi	Alabaster
M. Gel. Şekli	Satın alma	C. Kal.		Tarih	MÖ 4. yüzyılın ikinci çeyreği
Kat. No.	5	A.Ç.	3 cm	Form	Alabastron
Fotoğraf	3	Yük.	6.6 cm		
M. Env. no.	2006/398	Genişlik		Malzemesi	Alabaster
M. Gel. Şekli	Satın alma	C. Kal.		Tarih	MÖ 4. yüzyılın ikinci çeyreği
Kat. No.	6	A.Ç.	2.9 cm	Form	Alabastron
Fotoğraf	3	Yük.	13.3 cm		
M. Env. no.	2006/396	Genişlik		Malzemesi	Alabaster
M. Gel. Şekli	Satın alma	C. Kal.		Tarih	MÖ 4. yüzyılın sonları- MÖ 3. yüzyıl başı
Kat. No.	7	A.Ç.	5.6 cm	Form	Alabastron
Fotoğraf	3	Yük.	21.5 cm		
M. Env. no.	21.63.94	Genişlik		Malzemesi	Alabaster
M. Gel. Şekli	Satın alma	C. Kal.	0.5 cm	Tarih	MÖ 4. yüzyılın sonları- MÖ 3. yüzyıl başı
Kat. No.	8	A.Ç.	12.8 cm	Form	Havan
Fotoğraf	4	Yük.	3.9 cm		
M. Env. no.	5.14.73	Genişlik		Malzemesi	Mermer
M. Gel. Şekli	Satın alma	K.Ç.	9 cm	Tarih	MÖ 1. yüzyıl ile MS 1. yüzyıl aralığı

⁵ **Kat. No.:** Katalog Numarası; **A. Ç.:** Ağız Çapı; **Yük.:** Yükseklik; **M. Env. No.:** Müze Envanter Numarası; **M. Gel. Şekli:** Müzeye Geliş Şekli; **K.Ç.:** Kaide Çapı; **C. Kal.:** Cidar Kalınlığı

ANTALYA MÜZESİ'NDEKİ TAŞ KAPLAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Kat. No.	9	A.Ç.	11 cm	Form	Havan
Fotoğraf	4	Yük.	2.6 cm		
M. Env. no.	A.1010	Genişlik		Malzemesi	Mermer
M. Gel. Şekli	Satın alma	K.Ç.	5.4 cm	Tarih	MS 2.-3. yy
Kat. No.	10	A.Ç.	7 cm	Form	Havan
Fotoğraf	4	Yük.	5.1 cm		
M. Env. no.	A.2496	Genişlik		Malzemesi	Alabaster
M. Gel. Şekli	Satın alma	K.Ç.	4.2 cm	Tarih	MS 2.-3. yy
Kat. No.	11	A.Ç.	16.8 cm	Form	Havan
Fotoğraf	5	Yük.	12 cm		
M. Env. no.	2.6.78	Genişlik		Malzemesi	Mermer
M. Gel. Şekli	Satın alma	K.Ç.	10.6 cm	Tarih	MS 3.-4. yy
Kat. No.	12	A.Ç.	15.4 cm	Form	Havan
Fotoğraf	5	Yük.	14.2 cm		
M. Env. no.	2014-80	Genişlik		Malzemesi	Mermer
M. Gel. Şekli	Satın alma	K.Ç.	14.8 cm	Tarih	MS 3.-4. yy
Kat. No.	13	A.Ç.	26 cm	Form	Havan
Fotoğraf	6	Yük.	8.5 cm		
M. Env. no.	A.2503	Genişlik		Malzemesi	Mermer
M. Gel. Şekli	Satın alma	K.Ç.	13.4 cm	Tarih	MS 3.-4. yy
Kat. No.	14	A.Ç.	24 cm	Form	Havan
Fotoğraf	6	Yük.	11.1 cm		
M. Env. no.	14.25.73	Genişlik		Malzemesi	Mermer
M. Gel. Şekli	Satın alma	K.Ç.	12.4 cm	Tarih	MS 4.-5. yy
Kat. No.	15	A.Ç.	68 cm	Form	Havan
Fotoğraf	7	Yük.	45.2 cm		
M. Env. no.	2010-705	Genişlik		Malzemesi	Kireç taşı
M. Gel. Şekli		C. Kal.	5.5 cm	Tarih	MS 4.-6. yy
Kat. No.	16	A.Ç.	45 cm	Form	Havan
Fotoğraf	8	Yük.	30 cm		
M. Env. no.	-	K.Ç.	30 cm	Malzemesi	Kireç taşı
M. Gel. Şekli		C. Kal.	5.4 cm	Tarih	MS 4.-6. yy
Kat. No.	17	A.Ç.	51.5 cm	Form	Havan
Fotoğraf	8	Yük.	37 cm		
M. Env. no.	-	K.Ç.	30.5 cm	Malzemesi	Kireç taşı
M. Gel. Şekli		C. Kal.	0.5 cm	Tarih	MS 4.-6. yy

Kat. No.	18	A.Ç.		Form	Havaneli
Fotoğraf	9	Yük.	8 cm		
M. Env. no.	4.26.99	Genişlik	3.8	Malzemesi	Mermer
M. Gel. Şekli	Satın alma	C. Kal.		Tarih	MÖ 1. yy- MS 1. yy
Kat. No.	19	A.Ç.		Form	Havaneli
Fotoğraf	9	Yük.	9.5 cm		
M. Env. no.	36.17.73	Genişlik	3 cm	Malzemesi	Mermer
M. Gel. Şekli	Satın alma	C. Kal.		Tarih	MS 2.-3. yy
Kat. No.	20	A.Ç.		Form	Havaneli
Fotoğraf	9	Yük.	17.3 cm		
M. Env. no.	3.31.94	Genişlik		Malzemesi	Mermer
M. Gel. Şekli	Satın alma	C. Kal.		Tarih	MS 2.-3. yy
Kat. No.	21	A.Ç.	13.7 cm	Form	Tabak
Fotoğraf	10	Yük.	4.5 cm		
M. Env. no.	2001-271a	K.Ç.	8.5 cm	Malzemesi	Mermer
M. Gel. Şekli	Satın alma	C. Kal.	0.5 cm	Tarih	MS 3.-4. yy
Kat. No.	22	Çapı	13 cm	Form	Kapak
Fotoğraf	10	Yük.			
M. Env. no.	2001-271	T. Gen.	2.9 cm	Malzemesi	Mermer
M. Gel. Şekli	Satın alma	C. Kal.		Tarih	MS 3.-4. yy
Kat. No.	23	A.Ç.	55.5 cm	Form	Tekne-Kurna?
Fotoğraf	11	Yük.	47 cm		
M. Env. no.	2009-21	Genişlik		Malzemesi	Mermer
M. Gel. Şekli	Satın alma	C. Kal.	6.1 cm	Tarih	MS 1.-3. yy
Kat. No.	24	A.Ç.	109 cm	Form	Ezme Teknesi
Fotoğraf	11	Yük.	54 cm		
M. Env. no.	-	K.Ç.	81 cm	Malzemesi	Mermer
M. Gel. Şekli	-	C. Kal.	2.5 cm	Tarih	MS 3.-5. yy

SULTAN ÇİFTLİĞİNDEN EĞİTİM YERLEŞKESİNE DÖNÜŞÜM: V. MURAD AV KÖŞKÜ

TRANSFORMATION FROM IMPERIAL FARM (ÇİFTLİK) TO CAMPUS: A HISTORICAL OVERVIEW OF SULTAN MURAD V HUNTING LODGE

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 13 Şubat 2024	Received: February 13, 2024
Hakem Değerlendirmesi: 15 Mart 2024	Peer Review: March 15, 2024
Kabul: 14 Mayıs 2024	Accepted: May 14, 2024

DOI : 10.22520/tubaked.1436312

Zeynep İNAN OCAK*

ÖZET

İstanbul Kadıköy’de Marmara Üniversitesi Göztepe Yerleşkesi ile Atatürk Fen Lisesi’nin kurulduğu alanda, yakın bir geçmişe kadar varlığını sürdürmüş, son dönem padişahlarından V. Murad’ın av köşkü ya da sultan sarayı olarak hafızalarda yer edinmiş bir sultan çiftliği bulunmaktaydı. Her ne kadar günümüz yoğun kentsel dokuda kaybolmuş olsa da geçmişte bu alan Kurbağalıdere Çiftlik-i Hümayun olarak geçen, Kurbağalıdere kenarından başlayıp Fikirtepe Höyüğünü kapsayan geniş bir kırsal arazinin parçasıdır. Bu arazinin Kurbağalıdere kenarında ilk çiftlik düzeni oluşturulmuş; ardından V. Murad’ın (1840-1904) şehzadelik döneminde bu çiftlik alanından yaklaşık üç kilometre uzaklıkta Fikirtepe’de yeni bir çiftlik alanı kurulmuştur. Çevre duvarlarıyla tanımlı bu çiftlik alanında, ahşap saray olarak tanımlanabilecek köşk ve kasırlar bulunmaktadır. Alanın tarihsel geçmişine bakıldığında, çiftliğin özgün sınırları 1950’lere kadar korunurken, içerisindeki birçok yapı yıkılmıştır. Hızla etkinliği gösteren imar hareketleri kapsamında, çiftlik çevresi yapılarla dolmuştur. 1960’larda çiftlik alanının eğitim yerleşkesi olarak kullanılmasıyla, yeni yapılaşmalar çiftliğin içinde de başlamıştır. Bu tarihlerde dönemin koruma örgütü tarafından korunması yönünde kararı olmasına rağmen, ana köşk yıktırılmıştır. 1980’lerde, çevre duvarlarının müdahale görmesiyle çiftliğin üst ölçekteki varlığı kentin yeni dokusunda kaybolmuştur. Günümüzdeki karşılığı kültürel peyzaj olan, içerisinde doğal ve kültürel değerlerin bir arada olduğu bu çiftlik alanından geriye yalnız hamam ve ismini verdiği sokaklar kalmıştır. V. Murad Av Köşkü’nün çok da uzak olmayan bir geçmişte kayboluşu, kartografik bir okuma olarak hava fotoğraflarından takip edilmektedir. Bu çalışmada bu okumaya dayanarak, bir sultan çiftliğinden eğitim yerleşkesine dönüşüm süreci ele alınmaktadır. Çalışmanın odağında ise bir sultan sarayının bile korunamamasının arkasındaki sebeplere dikkat çekilmektedir.

Anahtar Kelimeler: V. Murad, Fikirtepe, Sultan Sarayı, Av Köşkü, Koruma.

* Dr. Öğr Üyesi, Marmara Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Restorasyon Ana Bilim Dalı, İstanbul
e-posta: inan.ocak@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3706-1224

ABSTRACT

In the 19th century, several imperial farms (*çiftlik*) were established as private landed properties owned by the sultans. These farms included both natural landscapes and constructed properties, such as grand mansions and pavilions. Despite the establishment of many imperial farms, particularly on the Kadıköy side, traces of these farms have been lost in the modern urban environment. One notable example of imperial farms is Kurbağalıdere Çiftlik-i Humayun, which consisted of mansions built at different times. The first mansion was constructed near Kurbağalıdere, followed by new properties established by Sultan Murad V (1840–1904) on a topographically elevated site now known as Fikirtepe. This area is currently within the boundaries of Marmara University Göztepe Campus and Atatürk High School of Science. According to the inspection, the area had experienced prolonged neglect. By the 1960s, the assets were demolished one by one, and rapid urbanization transformed its surroundings. Although the original boundary of the farm remained intact until the 1970s, its pattern had disappeared from the urban view by the 1980s. Today, only the bath, which has undergone controversial restoration, and some wall fragments remain from this farm area, where natural and cultural values once coexisted. The changes and eventual disappearance of this imperial farm can be traced through aerial photographs. This study, based on cartographic information, examines the transformation process from an imperial farm to an educational campus. It explores the reasons behind the failure to preserve even a sultan's palace.

Keywords: Murad V, Fikirtepe, Sultan Palace, Hunting Lodge, Conservation.

GİRİŞ

“Ol Saltanatın Yeller Eser Şimdi Yerinde”¹

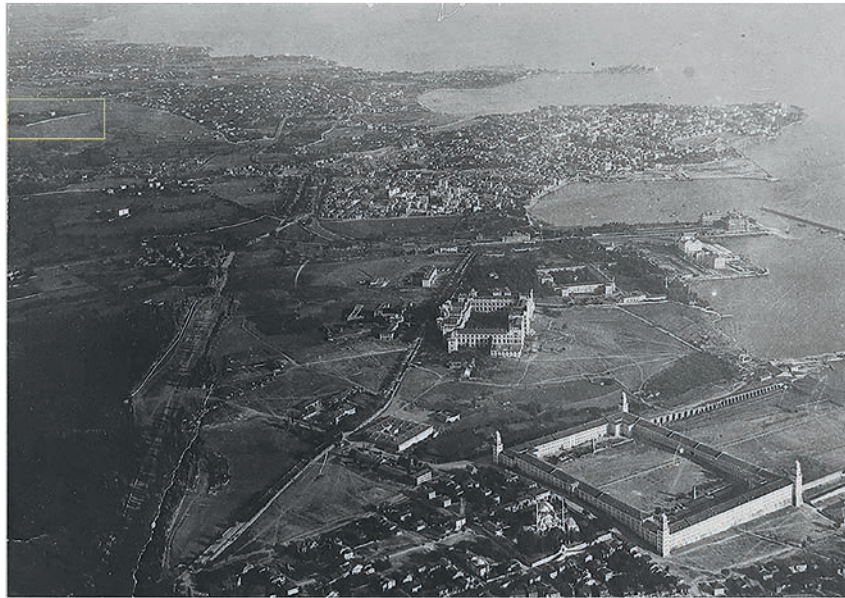
Sultan V. Murad, Osmanlı siyasi tarihinde saltanatı en kısa süren padişah olması bir yana, çizdiği entelektüel imajı, masonluğu seçmesi gibi döneminde bile bilinenden farklı ilginç yönleriyle karşımıza çıkmaktadır. Önce akli dengesinin bozulması iddiasıyla tahtan indirilir, sonrasında iyileştiği bilirse de saltanata geri dönemez. Kendisinden sonra tahta geçen kardeşi Sultan Abdülhamid tarafından hastalığı bahane edilerek gözlerden irak tutulur, görünürlükleri kaybettirilmeye çalışılır. Bu süreçte, V. Murad ailesiyle birlikte 1876’dan ölümü 1904’e kadar Çırağan Sarayı’nda fiili hapis hayatı yaşar. Hatta hayattayken gördüğü tutum, öldüğünde de devam ettirilir. V. Murad olması gerekenden farklı bir uygulama ile defnedilir.²

V. Murad’ın hayatı, yaşadığı dönemde unutulmuş, unutturulan bir sultan hikayesi olarak okunabilir. İlginç olan, geçmişin bir uzantısı olarak bu hikâye devam eder ve günümüze gelinceye kadar kendisiyle ilişkilendirilebilecek birçok unsur zaman içerisinde kaybolur. V. Murad av köşkü ya da sarayı³ olarak anılan çiftlik alanı dahi, son elli yıl içerisinde günümüz haritalarından silinir. Duvarlarla çevrili çiftlik

alanındaki ahşap iki köşk ve servis yapıları yıkılır, yıktırılır. Bu alanda eğitim yerleşkesi kurulur. Özgün sınırları, günümüzde Kadıköy Fikirtepe Bölgesi’nde, Marmara Üniversitesi Göztepe Merkez Yerleşkesinin ve Atatürk Fen Lisesi’nin altındadır. Bu alandan, yalnızca hamam (tartışmalı bir restorasyon geçirmiş)⁴ ve çiftliğin çevre duvarlarının bir bölümü (dışarıdan algılanması zor nitelikte ve azlıkta) dışında geriye tanık olabilecek herhangi bir şey kalmaz. Sonuçta, geçmişi her ne olursa olsun bir “sultan sarayı” kaybedilir.

20. yüzyıl ortasına gelinceye kadar çiftlik, Fikirtepe’nin geniş düzlükleri içerisinde, duvarlarla çevrili yeşil bir alan olarak kendini göstermektedir (Foto. 1,2). Ancak panoramik görüntülerde göze çarpan saltanata ait bu alana doğrudan odaklanan bir kare bulmak zordur. Bu noktada çiftlik alanını yakından görülmesi, sınırlı olsa da mimarisine ilişkin bilgiler elde edilmesi ve alanda yaşanan değişimlerin saptanması hava fotoğraflarıyla sağlanır. Ama diğer tarafta akıllarda şu soruyu bırakır; boşluk olarak tanımlanabilecek bir kırsal peyzajın içerisinde tek bir yapılaşma olarak göze çarpan bir “sultan sarayı” nasıl olur da yoğun kent dokusunda kaybolur.

Fotoğraf 1. Kadıköy’ün genel bir görünümünde, en solda geniş düzlüklerin arasında göze çarpan, duvarlarla çevrili V. Murad çiftlik alanı / *In the general view of Kadıköy, on the far left, the imperial farm of Sultan Murad V surrounded by walls, standing out among the wide plains (AAE).*

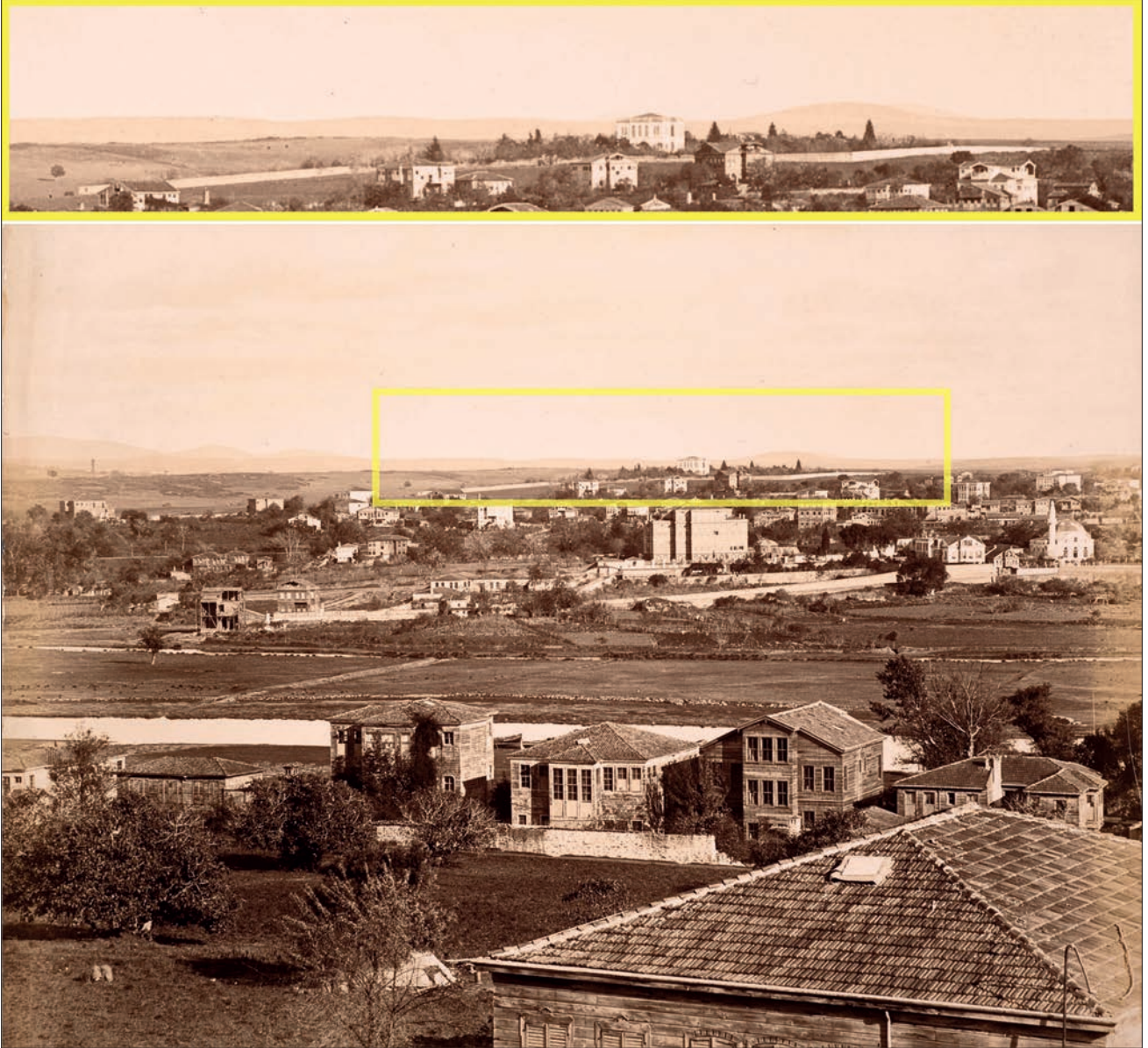
¹ Ziya Paşa (1829-1880)’nın “Terkib-i Bend V” adlı gazelinde yer alan bu mısra, Taha Toros Arşivi’nde yer alan V. Murad Av Köşkü’nün yıkım sonrası fotoğrafının arkasında yazılıdır.

² V. Murad’dan sonra saltanatın başına geçen kardeşi Abdülhamid tarafından, sultan iyileşse de büyük bir unutturma politikasına maruz bırakılır. Hatta bu politika, V. Murad’ın ailesiyle birlikte yaşamı boyunca Çırağan Sarayı’nda hapis hayatını yaşamasına, bir sultan olarak ölmesine izin verilmediği, vasiyetinin bile yerine getirilmediği bir sansüre neden olmuştur. Detaylı bilgiler için Eldem, 2005; Gümüş, 2019.

³ Çiftlik alanındaki ahşap yapı referans alınarak Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu’nda (GEEAYK), “V. Murad Köşkü” olarak, günümüzde ise koruma kurulu arşivinde “Av Köşkü” olarak tanımlanır. “V. Murad’ın Sarayı” olarak da tanımlandığı bilinmektedir (Ekdal, 2005, 354). Bu alan, Doğan Kuban’ın (2001) tanımlanmasına göre bir ahşap sarayıdır.

⁴ URL-1.

Fotoğraf 2. Kurbağalıdere tarafından çekilmiş bir fotoğrafta, duvarlarla çevrili çiftliğin görünümü / *View of the farm in a photo taken from the Kurbağalıdere (IAE, 1890-1895).*

Sultan sarayı olsa bile kaybedilmesinin önüne geçemeyeceği sorunlar, geleneksel ahşap mimariyi korunmanın zorluklarıyla ilişkilendirilebilir. Konuyla ilgili Doğan Kuban'ın (2001) eleştirisine yer vermek gerekirse, Osmanlı sarayı deyince akla hep kagir olanlar gelir ama aslında sayısı anımsanmayacak seviyede -Sultan Murad'ın av köşkü gibi-Osmanlı üst kademesinin yaşadığı birçok ahşap konut vardır. Kuban'a göre bu yapıların korunamaması konusunda ahşap olmalarının etkili olup olmadığı bilinmez. Ancak "tümüyle yok olduğu, genelde yerleri işgal edildiği ve dolayısıyla arkeolojik araştırma yapmak olasılığı olmadığı ve bu yapılara ilişkin değil cephe kesit, plan türünden geometrik ve sayısal bilgi görsel malzeme bulma şansı da hemen hemen olmadığı için İstanbul'un yok olan saray mimarisinin tarihi

rekonstrüksiyonu uzun çalışmalar" gerektirir (Kuban, 2001, 15). Öyle ki ahşap mimarının hızla kaybedilmesi karşısında Reha Günay (2021; 8) geriye dönük pişmanlığını "keşke sokak fotoğraflarını çekseydim" diyerek paylaşmaktadır.

Kaybedilen örnekler, günümüzde ahşap mimari ile ilgili çalışmaların baştan eksik olması kabulünü de beraberinde getirmektedir (Saner, 2008, 65). Nitekim Kurbağalıdere Çiftlikleriyle ilgili bilgi de sınırlıdır. Diğer tarafta ise güncel mevzuat kapsamında⁵, özgün konumu uygun olmasa da başka bir konumda ihya adıyla taklit binaların ortaya çıkmasına imkân verildiği koruma ortamında, bilginin bilimsel koruma ilkeleri ile çelişen amaçlarla kullanılması rahatsız edicidir.

⁵ 922 sayılı ilke kararı (2018) kapsamında, herhangi bir nedenle yok olan tescilli cami, mescit ve türbelerin, kültürel mirasın yaşatılmasının sağlanabilmesi amacıyla rekonstrüksiyonun, özgün konumu uygun değilse bile kaybolan yapının yakın çevresinde bir parselde yapılması uygun görülmektedir. Her ne kadar karar kapsamındaki yapılar sınırlı gözükse de bu kararlar özgünlük değeri dikkate alınmadan ve geçerli nedenlere dayandırılmadan rekonstrüksiyonun önünün açılması bilimsel koruma ilkeleriyle örtüşmemektedir (Resmî Gazete, 2018).

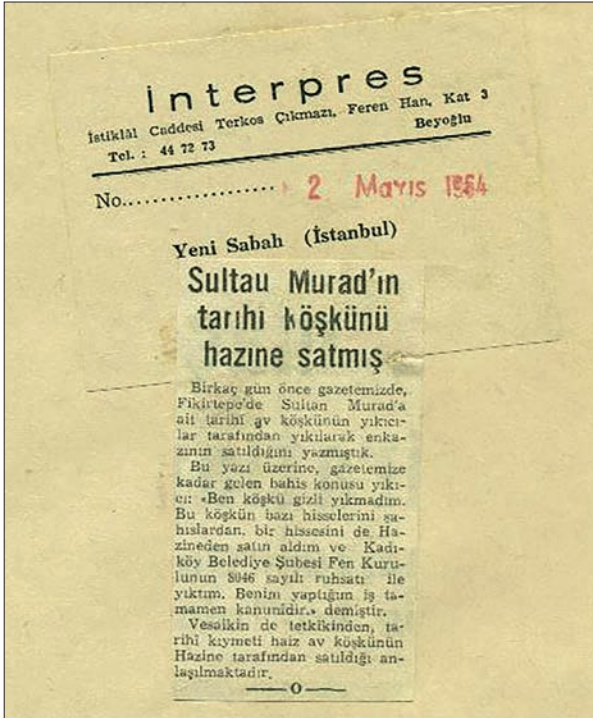
Ancak neyin korunması konusundaki bu bulanıklıkta, eskisini yeniden diriltmeye niyetlenmeden çiftlik alanın tarihsel sürecini irdelemek, V. Murad Sarayı'nın varlığına ilişkin yalnızca tarihe not düşmek bile bir koruma eylemi sayılabilir.

Geçmişteki yasal sürece bakıldığında ülkemiz koruma tarihinin arkeolojik eserlerden anıtlara uzanarak gelişen kapsamında, ahşap yapıların özel bir örnek olmadığı müddetçe korunması uzun yıllar gündemde olmamıştır. Geleneksel ahşap konutlar, koruma yasaları kapsamına en geç girenlerdendir. Kagir anıtsal yapıların da korunamadığı örnekler mevcuttur. Ancak ahşap mimari, tüm varlıkların içerisinde en erken kaybedilenlerdendir. Saner'in (2008;87) dediği gibi ahşap mimari, bir yönüyle "geçiciliğin bedelini" ödemektedir. 1960'lı yıllardan itibaren gazetelerde "bir tarih kül oldu" diyerek ahşap konakların, yalıların yangınlarda kaybedildiğine ilişkin sıkça karşılaşılan haberlerle karşılaşılır (Saner, 2008, 64). Ancak yangın sebebiyle kaybedilmemiş V. Murad Av Köşkü'nü konu edinen haber, bir noktada diğerlerinden farklılaşmaktadır (Şek. 1). Erken bir tarihte "sivil mimari tarihimizin önemli yapısı"

olarak korunması gerektiğine ilişkin köşkle ilgili koruma kararı alınsa da Yeni Sabah Gazetesi'nin 2 Mayıs 1964 tarihli haberine göre, Sultan Murad'a ait tarihi av köşkü "yıkıcılar" tarafından yıkılmıştır.⁶ Yıkıcı "Ben köşkü gizli yıkmadım. Bu köşkün bazı hisselerini şahıslardan bir hissesini de Hazine'den satın aldım ve Kadıköy Belediye Şubesi Fen Kurulunun 8046 sayılı ruhsatı ile yıktım. Benim yaptığım iş tamamen kanunidir." şeklinde savunmada bulunmuştur. Kara mizah olarak sayılabilecek bu haber, koruyamamanın temelinde anıtsal- sivil mimari ya da ahşabın geçiciliği meselesi değil, çok daha derin bir konuyu; korumanın içselleştirilememe sorunu olduğunu gösterir.

Taha Toros Arşivinde yer alan fotoğraflar (Foto. 3), bu kaybedilişin görsel tanıklığını oluştururken, arkasına yazılan Ziya Paşa'nın mısrası V. Murad'ın kısa ve unutulmuş hayatı gibi ona atfedilen mimari eserlerin sürecini özetlemektedir: "Ol saltanatın yeller eser şimdi yerinde". Aynı mısra kullanılarak, bu makalede V. Murad'a atfedilen birçok isimle karşımıza çıkan çiftliğin kaybediliş süreci ele alınmaktadır.

Şekil 1. Yasal yolla yıkıldığı iddia edilen Sultan Murad'ın tarihi köşküyle ilgili gazete haberi, 2 Mayıs 1964 Yeni Sabah Gazetesi / *Article from the Yeni Sabah Newspaper on May 2, 1964, regarding the alleged lawful demolition of Sultan Murad V's historical mansion (KVKKKA).*

Fotoğraf 3. "Ol saltanatın yeller eser şimdi yerinde" notuyla V. Murad Köşklarinin yıkımı sonrası alandan görünüm / *Views after the demolition of Murad V's Hunting Lodge with the note "The winds of his reign yet blow in this place" (Taha Toros Arşivi)*

⁶ 1954'de dönemin koruma örgütü GEEAYK tarafından bu karar alınmıştır. 1973'de çıkarılan 1710 sayılı Eski Eser Kanunu'na kadar, anıtsal yapılar odağında koruma çalışmaları yürütülmüş, yasa sonrasında anıtların çevresiyle korunması; alan ölçeğinde korumada sivil mimarlık örneklerinin de korunması konusu tanımlanmıştır. Yasa öncesindeki dönemde istisnai örneklerin korunması gündeme gelmiş ancak geleneksel ahşap mimarinin korunması için bütüncül bir tarif bulunmamaktadır.

ARAŞTIRMANIN TANIMLANMASI

Bir sultan sarayının çok da uzak olmayan bir geçmişte kayboluşunu anlatmayı amaçlayan bu çalışma kartografik bir okuma olarak, hava fotoğrafları üzerinden çalışmanın odak noktası olan çiftlik ve yakın çevresinin dönüşümünü izler.⁷ En erken 1937 yılına tarihlenen eski hava fotoğrafları üzerinden, önceki yılların takibi ise eski haritalar kullanılarak, alanın değişim süreci kent ölçeğinde yaşanan dinamiklerle anlatılır. Özellikle ilgili kurum arşivlerinin ve yazılı kaynakların yetersiz olduğu noktada hava fotoğraflarının karşılaştırılması yoluyla üst ölçekte bu alan ve yakın çevresinde yaşanan değişimlerin tespiti sağlanmaktadır. Çiftliğin bileşenlerinin kayıpları, parsel sınırlarında yapılan değişiklikler ve buna bağlı olarak alandaki yeni yapılaşmalar referans alınarak, hava fotoğraflarıyla bir değişim tablosu oluşturulmuştur (Foto. 6).⁸

Bu anlatıyla İstanbul'un önemli bir merkezindeki kentsel değişim de örneklenir. Geniş sınırlara sahip sultan çiftliğinin kaybedilmesi, Kadıköy ölçeğinde yaşanan değişimlerin bir kesitidir. Ayrıca bu dönüşüm sırasında korumanın yasal ve yönetsel süreçlerinin uygulamaya yansımalarının zorluklarının gösterilmesi hedeflenmiştir. Tarihsel bu okumada, bir sultan sarayının bile korunamamasına neden olan gelişmelere dikkat çekilir. Ancak çiftliğin kaybolmuş varlığına ilişkin tespit yapılırken, özgününe ilişkin detaylı tanımlamadan kaçınılır ve yalnızca özet niteliğinde çiftliğin bileşenleri tanıtılır.

V. Murad Av Köşkü'nün tarihsel sürecinin anlaşılır kılınması için öncelikle arşiv belgelerinde "Kurbağalıdere Çiftlik-i Hümayun" olarak geçen biri Kurbağalıdere kenarında diğeri ise Fikirtepe üzerinde olan iki çiftlik alanı⁹ ile ilgili açıklık getirilmelidir. Çiftliklerin kurulması süreci hem bu karmaşanın nedenini açıklar hem de doğru tanım yapılmasını sağlar. Bu alanlardan ilki Kurbağalıdere kenarındadır. Bu çiftlik, önce Sultan Abdülaziz tarafından kullanılmış ardından yeğeni V.

Murad'a bırakılmıştır. Ancak V. Murad'ın dere tarafını değil, tepelik bir konumda 1865'de yeni köşklere inşa ettirmesiyle ikinci alan oluşmuştur (BOA, Y.EE., 22/3; Şehsuvaroğlu, 1949, 51). Böylece bu çalışmanın odağında yer alan, Fikirtepe Höyüğü olarak geçen, ilk alandan yaklaşık kuzey yönde üç kilometre uzaklıktaki V. Murad Sarayı kurulmuş olur (Lev. 1). Her iki yerde V. Murad ismiyle anılabilmektedir. Kurbağalıdere denilince dere kenarındaki köşkler akla gelse de aslında kastedilen yer V. Murad Sarayı'nın bulunduğu yerdir. Bunun tam tersi durumu açıklamalarla da karşılaşılmaktadır. Örneğin, Kurbağalıdere ve Fikirtepe'de bulunan bu iki çiftlik alanı, 1897 Goltz Paşa Haritasında ve Erkan-ı Harbiye Umumiye'nin H. 1327 / M. 1911-12 tarihli İstanbul haritasında "Sultan Çiftliği" ve "Sultan Murad Köşkü" şeklinde tanımlanır. Kadıköy Ciheti Haritalarında, farklı bir adlandırmayla Kurbağalıdere kenarındaki alan için "Sultan Murat Çiftliği", Fikirtepe'deki çiftlik alanı ise "Sultan Murat Köşkü" olarak yazılıdır (Şek. 2).

Günümüzdeki mevcut kadastral veriler kullanılarak bahsedilen iki alan tanımlanacak olursa, V. Murad Av Köşkü, İstanbul ili Kadıköy ilçesinde Marmara Üniversitesi Göztepe Kampüsü ile Atatürk Fen Lisesi'nin alanları içerisinde kalmakta; çiftlikten günümüze ulaşan tek yapı olan hamam, üniversite tarafında kalan 143 pafta, 1129 ada, 4 parselde konumlanmaktadır. Kurbağalıdere kenarındaki köşklere bulunduğu alan ise, üzeri kapatılan dereden dolayı bir kısmı Tuğlacıbaşı Mahallesi içerisinde 2185 ada 15 parsel diğer kısmı 444 ada 1 parsel üzerinde konumlanmış İETT İşletmeleri Genel Müdürlüğü'nün kullanımındaki garaj ile 2182 ve 2183 ada üzerinde bölünmüş parsellerde yer alan yapıların konumuna denk gelmektedir.¹⁰ Bu alanda benzer şekilde bütünselliğini, peyzaj değerlerini, yapılarını kaybetmiştir. Geriye kalan yalnız kemerli kagir kapısıdır.

⁷ Harita Genel Müdürlüğü'nden (HGM) alınan çeşitli ölçeklerdeki hava fotoğraflarının tarihleri şunlardır: 1937 (3 adet), 1939, 1942, 1946, 1950, 1954, 1957, 1958, 1963, 1965, 1966, 1972, 1976, 1982. Fotoğraflar, çeşitli açılarda çekilmiştir. Gösterdikleri alanlar değişiklik göstermekte ve farklı çözünürlükte olabilmektedir. Ayrıca <https://sehirharitasi.ibb.gov.tr> sitesinde yer alan eski hava fotoğraflarından ve Google Earth'ten yararlanılmıştır.

⁸ Yalnız değişimin tespit edildiği yıllara ait hava fotoğraflar kullanılmış, benzer durumu gösteren fotoğraflar elenmiştir. Hava fotoğrafları, farklı çekilme açıları olsa da yaklaşık eş ölçeğe getirilmiş, bunun dışında fotoğraflara müdahale edilmemiştir. Çiftlikteki yapıların numaralandırması, ayakta olduğu dönemlerde sarı renkle, yıkıma uğradığında kırmızı renkle belirtilmiştir. Çiftliğin duvarlarındaki kayıplar da kırmızı ile işaret edilirken, kesin bilinen bölümler düz çizgi ile, kesin olmayan ama müdahale görmüş olması muhtemel yerler kesikli çizgi ile gösterilmiştir. 2023 hava fotoğrafında çiftliğin özgün sınırları sarı kesikli çizgi ile gösterilirken, günümüzdeki parsel sınırı koyu mavileyle işaretlenmiştir. İnşa edilen yeni yapılar çiftlik içindeyse yapıların dış sınırları, dışındaysa parsel/ada sınırları mavi ile renklendirilmiştir.

⁹ Kurbağalıdere Çiftlik-i Hümayun olarak geçen alan "tarla, bostan, taş ocağı ve birtakım arazi" olarak tanımlanır. Bu geniş alan üzerinde köşkler yapılmıştır. Bunlardan ilki Kadıköy'de Kurbağalıdere'de "bir tarafı Kurbağalı Dere ve iki tarafı çiftliğe ait çalılı tarla" olarak geçmektedir (BOA, ML. EEM., 1283-13). Başka bir belgede "Kurbağalıdere'de kain kasır" olarak, dere kenarındaki yapıdan bahsedilir. Aynı belgede ikinci alan ise "Kadı Karyesinde Kurbağalıdere üzerinde vaki bulunan kebir kasır" tanımlanır (BOA, Y.EE., 55-77).

¹⁰ Eski kadastral bilgileri ise V. Murad Sarayı, 610 ada, 4-5 parseldedir. Dere kenarındaki çiftlik ise Eski kadastral bilgileri 608 ada 16 parselde konumlanmaktadır (KBA; KVKKKA)

Literatürde, V. Murad Köşkü'nün mimarisi ile ilgili sınırlı ancak tarihsel süreciyle ilgili zengin bilgiler sunan çalışmalardan bahsedilmesi gerekir. Mimari belgeleme konusunda tek kaynak Sedad Hakkı Eldem'in (1954 ve 1974) farklı yayınlarında yer verdiği çiftliklerle ilgili çizimlerdir. Kendisi de bu iki alanı farklı şekilde anmaktadır. Dere kenarındaki köşkten "Sultan Murad Çiftliği, Küçük Köşk" olarak bahseder. Fikirtepe'de yer alan köşkü ise "Kayışdağı yolunda" olarak belirtir. Eldem'in farklı eserlerinde, bu alanlarda yer alan yalnız üç köşkün belgeleme çalışması yer bulur. Ancak Fikirtepe'deki çiftlik alanı ile ilgili yalnız ana köşkün planı bulunmaktadır. Bu köşkların

varisinin kendi dilinden yaşanmışlıkları dile getirmesi açısından, Edhem Eldem'in aktardığı V. Murad'ın oğlu Selahaddin Efendi'nin günlüğü önemli bir kaynaktır. Eldem'in deyiimiyle, Selahaddin Efendi, "hatırlamak ve hatırlanmak, unutmamak ve unutulmamak" üzere bu günlüğü tutmuştur (Eldem, 2019 ve 2021). Hut'un (2009) makalesinde, V. Murad'ın siyasetine tanıklık eden köşke ilişkin detaylı bir kronoloji sunulur. Kadıköy'e ilişkin tanıklıklarını aktaran başta Müfid Ekdal (1996 ve 2005) olmak üzere birçok yazıda, V. Murad Av Köşkü'nden bahsedilir. Kadıköy ile ilgili hafızayı sunan başka çalışmalarda da köşklere ilgili bilgilere karşılaşılmaktadır (Atılğan, 2012; Erkan, 2022).

Levha 1. Günümüz hava fotoğrafında ve Kadıköy Ciheti Haritalarında¹¹ işaretlenen çiftlikler / *Imperial farms marked on today's aerial photograph and Kadıköy Ciheti Maps* (Google Earth, 2024; AK, 1926).

¹¹ Bu görsel, Kadıköy Ciheti 161, 164, 165 numaralı paftaların birleştirilmesi yoluyla elde edilmiştir.

ÇİFTLİKLERİN KULLANIMINA İLİŞKİN NOTLAR

Osmanlı şehzadelerinin kafes uygulamasının kaldırılması sonrasında, saltanatın erkek üyelerinin ikametleri yalnız veliaht dairesinde sınırlı bırakılmamış, ayrıca kendilerine tahsis edilen köşk, kasır ve çiftliklerde de bulunmuşlardır. Sultan Abdülmecit'in önce kardeşi Abdülaziz'e, ardından Abdülaziz'in sultan olduğunda yeğeni V. Murad'a sunduğu yeni hayat, bölgede yeni düzenler alınmasının önünü açmıştır. Böylece Kurbağalıdere kenarında bulunan Sultan Abdülaziz'in veliahtlık döneminde kullandığı, ardından da Fikirtepe'de V. Murad'ın köşklarinin bulunduğu alan kurulur. Ekdal'ın (1996, 105) deyiimiyle bu alanlar saltanatın erkek üyelerinin "saf ve özgür havayı teneffüs ettikleri" yerlere dönüşür.

Kartografik olarak bu gelişmeler takip edilmeye çalışıldığında, henüz çiftliklerin kurulmadığı döneme tarihlenen haritalarda, çiftliklerin konumlarında henüz bir yapılaşma olmadığı, yalnız topoğrafyanın eğriselliğini aktaran izohips çizgileriyle taralı olduğu görülür (Şek. 2). Örneğin 1836 tarihli Moltke Haritası'nda, Acıbadem'de tarafında 1805 yılında III. Selim'in Nişantaşı ve çevresindeki bir takım yapılaşma görülürken ne Kurbağalıdere çevresinde ne de Fikirtepe'de bir yapılaşma olduğunun işareti bulunmaz. Yalnız, Kauffer Haritasında, Murad çiftliğine denk gelen yerde "mandra" yazılıdır. Aslında bu bölgelerdeki yapılaşmanın tarihi çok daha eskiye dayanır. Kurbağalıdere'nin bir halic şeklinde, günümüzdeki durumundan çok daha geniş olduğu, bunun da korunaklı bir liman oluşturarak Fikirtepe Neolitik Yerleşimi'nin önünü açtığı tarih öncesi bir geçmiş vardır (Özdoğan, 2023). Zamanla derenin kurumasıyla verimli tarım alanlarına dönüşmüştür. 19. yüzyılda kurulan çiftliklerde bu alanlardan faydalanırcasına birçok ürün yetiştirilerek tarım faaliyetleri sürdürülmüştür. İlerleyen yıllarda avlanma, sayfiye amacıyla yapılan birçok konumda inşa edilmiş kagir, ahşap köşk ve kasırlar artmıştır.

Kırsal yerleşme olarak çiftliklerdeki yaşantıya bakıldığında, Sultan Abdülaziz'in bölgedeki ilk sultan çiftliği olan Kurbağalı Dere'deki çiftliğine, güreşmek, yüzmek ve cirit atmak gibi sportif faaliyetlerde bulunmak için gittiği bilinmektedir (Asuero, 2004, 28-29). Bu

sezonluk kullanımın, diğer köşklarde geçen hayatlar için de geçerli olduğu düşünülebilir. 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başına kadar V. Murad Sarayı olarak tanımlanan çiftlik alanında ise sezonluk kullanımdan daha yoğun bir kullanım olduğu görülmektedir. V. Murad, sultan olacağı süreye kadar çoğunlukla Fikirtepe'dedir ve veliahtlık döneminde üst düzey bürokratlarla yaptığı gizli toplantıları burada gerçekleştirmiştir. Ayrıca köşklardeki büyük masraflar gerektiren Avrupai tarzda olduğu söylenen ziyafetleri ünlüdür (Hut, 2009). V. Murad'ın saltanatın başına geçtiğinde, ailesiyle beraber Dolmabahçe Sarayı'na taşınır ancak ziyaretçilerini kabul mekanları arasında Kurbağalıdere'yi kullanmaya devam eder (Eldem, 2019, 46).

Bu dönemdeki gelişmelerden alanın kullanımına ilişkin notlar okunabilir. V. Murad'ın kızı Hatice Sultan (1870-1938) 1870'de çiftlikteki köşkte doğmuştur (Ekdal, 1996, 114). Oğlu Selahaddin Efendi'nin (1861-1915) dört yaşına geldiğinde babasının Kurbağalı Dere'deki çiftliğinde toplanan bir heyet karşısında "bed-i besmele" adıyla bilinen ve eğitimin başlangıcı sayılan töreninin gerçekleştiği bilinmektedir (Eldem, 2021, 16). V. Murad'ın torunu Ali Vâsıb Efendi'nin (1903-1983) sünnet töreni de köşkte yapılmıştır (Ali Vâsıb Efendi, 2005, 65). Doksan üç günlük kısa saltanatı sonrasında, tecrit hayatı yaşadığı dönemde ise Çırağan Sarayı'nda geçirdiğinden, alanın eskisi gibi yoğun kullanımı beklenmemektedir. Ancak çiftliğin önemi, Selahaddin Efendi'nin unutulmamak gayesiyle gün gün yazdığı notlar arasında, özellikle geçmişe özleminden bahsettiği bölüme "Kurbağalı Dere" adını vermesinden anlaşılmaktadır (Eldem, 2021, 9).

Sultan II. Abdülhamid'in politikası sebebiyle, tahtan indirildikten hemen sonra V. Murad'ın sahip olduğu gayrimenkullere el konulmuş ve hazine-i hassaya geçirilmiştir. Ardından çiftlikler Selahaddin Efendi'ye verilir. Ancak bu karar sonrasında hak sahibi olmak isteyen kızları itiraz eder ve gerçekleşen veraset davaları sonunda "emlak-ı hâkânî" olarak vasıflandırılan kasır ve köşklar dışında kalan araziler V. Murad'ın kızlarına da paylaşılır (Hut, 2009, 105).

Şekil 2. Çiftlik alanın haritalardaki gösterimi, sırasıyla; 1819 Kauffer Haritası, 1839 Moltke Haritası, 1882 Wharton Haritası, 1897 Goltz Paşa Haritası, Erkan-ı Harbiye-i Umûmiye Haritası 1911-12, Harita Umum Müdürlüğü 1932 Haritası / *The farm area on the historical maps.*

Eğimli bir arazide kurulmuş çiftliğin en yüksek kotuna, büyük bir köşkün konumlandığı görülmektedir. Diğer yapılar ise bu köşkün doğu yönünde arkasında kalacak şekilde konumlandırılmıştır. Ekem'in (2018) çalışmasında yer alan başka çiftlik alanlarına ait özgün planlar referans alınarak ve arşiv belgelerinde karşılaşılan "kebir kasır, sair köşk, ahır, hamam, terazi, bostan kapıları" gibi bilgilere dayanarak tanımlama yapıldığında, ana köşk "kasır-ı hümayun" ya da av köşkü (1), büyük yapı bloğu ise "ıstabl-ı has" yani ahırlar (4) olmalıdır. Ana köşkün dışında, daha mütevazı boyutlarda ikinci bir köşk (2) ile hamam (5) ve hamama bitişik üst örtüsü kaybedildiği anlaşılan su haznesi ve terazisi ve birçok havuz (H1-6) olduğu görülmektedir.¹² Ayrıca işlevi tam olarak tespit edilemeyen (3,6,7) numaralı yapılar, bir masraf defterinde geçtiği üzere ağalar dairesi, bahçıvan odası ve mutfak, kiler gibi yapılar gibi diğer yine servis amaçlı olarak beklenmektedir (BOA, Y.EE, 55/77). Buna göre ana köşk çiftlik alanı içerisinde bağımsız şekilde konumlanırken, ahır yapıları kendine ait iç bir bahçe oluşturarak, ikinci bir çevre duvarı oluşturmaktadır.¹³ İkinci köşk de benzer şekilde işlevi bilinmeyen iki yapı ile beraber ahır alanın sınır duvarını ortak kullanarak, üçüncü bir iç bahçe oluşturmakta ve burada özellikle ağaçlar yoğunlaşmaktadır. Özelleşmiş bir bahçesi olmadan müstakil olarak konumlanan hamam ise bu kümelemelerin hizasında yer almaktadır.

Yapıların ayrıntılı tanımından kaçınılmakla beraber, 19. yüzyılda inşa edilmiş köşk ve kasırlar için yapılacak genel değerlendirmeler içerisinde

tanımlanabilmesi için doğruluğu kesin bulgulara dayanan bilgilere yer verilecektir. Eldem'in belgeleme çalışmalarında ana köşkün bir plan şeması yer alır (Eldem, 1954, 111). Bunun dışında Kurbağalıdere kenarındaki köşkle ilgili daha çok çizim olsa da Fikirtepe'deki köşkle ilgili bilgi bu çizimle sınırlıdır. Örneğin Eldem (1974; 441), Kurbağalıdere'de belgelemesini yaptığı küçük köşkün Abdülaziz devrinde yeniden canlanan ampir üslubunda olduğunu, dengeli ve sade bir düzende olduğundan bahsederken, Sultan V. Murad'ın Köşkü'ne ilişkin bu türden bir değerlendirme de bulunmaz. Mimarlığa ve sanata ilgisi olduğu bilinen Sultan Murad'ın, bu köşkle ilgili yorumlar bulunmaktadır. "Ben Hanedan-ı Osmanîye mensub olmasa idim mutlak mimar olurum..." dediği aktarılan (Ahmed Saib, 1326/1908, 10) V. Murad'ın, kendisine yaptırdığı sarayın yapıldığı dönemde hem kullanılan malzemesiyle hem farklılaşmış mekânsal donatıları ile dikkat çektiği bilinmektedir.¹³ Ekdal (2005; 353-354)'dan öğrendiğimiz kadarıyla, Prof. Süheyl Ünver'in 1927'de yapıyı incelerken aldığı notlarda, köşkle ilgili zevkli şekilde döşendiğine ilişkin vurgu yapar. Üslup özelliklerine değinmeden köşkün genel özelliklerine bakıldığında, kagir tuğla bir alt yapı üzerinden ahşap strüktürün iki kat yükseldiği görülmektedir. Bu kagir alt yapıdan ahşap zemin kotuna ulaşım, doğu ve batıya bakan cephelerine denk gelen eğrisel çift kollu merdivenlerle sağlanmaktadır.

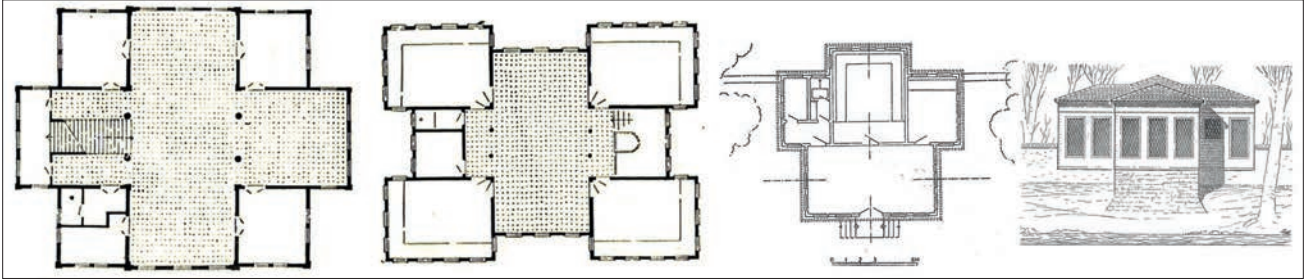
Fotoğraf 5. Yıkılmadan önce, V. Murad Av Köşkü / *Murad V Hunting Lodge before its demolition* (KVKKA).

¹² Çeşitli kaynaklarda çiftlikteki köşkle ilgili büyük veya küçük şekilde tanımlama yapılırken, "av köşkü" ismine açıklamalarda karşılaşılmaktadır. Bilgiler için Şehsuvaroğlu, 1949 ve Ekdal, 2005.

¹³ Şehsuvaroğlu'nun (1949;51) aktarımına göre, Sultan Abdülaziz'den Kurbağalıdere Çiftliğini kendisine verilen Veliâht Murad'ın dere kenarındaki yapıları tuttuğunu ama kendisine "güzel bir köşk maiyetine mahsus binalarla, büyük bir hamam ve ayrıca da av köşkü ismiyle diğer bir bina inşa ettirmiştir ... Kenarları altın yaldızlı ceviz kapıları, billur merdiven parmaklıkları ile devrinin güzel ve zarif binalarından biri olan kasrın üst katında veliahdın yatak odasının içinde bir duş tertibatı da yapılmıştı."

Şekil 3. Sedad Hakkı Eldem'in belgeleme çalışmalarında yer bulan sultan çiftlikleri; Fikirtepe'den yalnız V. Murad Av Köşkü planı (en sol) ve Kurbağalıdere'deki yapılardan ana köşk (Eldem, 1954, 111) ve daha detaylı sunulan küçük köşke ait plan ve görünüş (Eldem, 1974, 440-441) / *In Sedad Hakkı Eldem's documentation work on the imperial farms including only the plan of Murad V's Hunting Pavilion (far left) from Fikirtepe, and the main pavilion (Eldem, 1954, 111) and the small kiosk with detailed information (Eldem, 1974, 440-441) from Kurbağalıdere.*

Diğer ahşap köşkle karşılaştırıldığında plan şemasının iç sofalı plan tipinde değerlendirilebilecek bu köşkün mimarisi, Eldem'in (1954; 111) tanımlanmasında yer alan "sofanın ortasında karşılıklı ve ikişer sütun ile ayrılmış merdiven yan sofası ve bir eyvanı olduğu ... bu iki kısım planda aynı sahayı işgal ettiği... eyvan kısmını ön tarafı işlek, pencere tarafı oturmağa mahsus olduğu" bilgilerle detaylanır (Şek. 3).

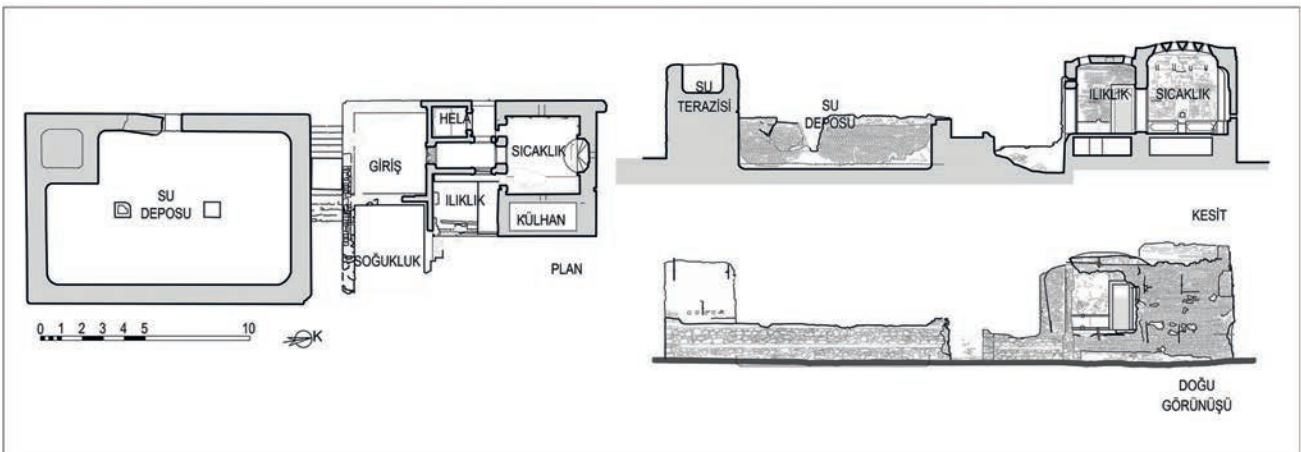
İkinci köşk ve diğer yapılarla ilgili herhangi bir belgeleme çalışması olmadığından, bunlara ilişkin bilgimiz hava fotoğraflarının sunduğu görüntülerle sınırlıdır. Yapılar kaybedildikten sonraya tarihlenen hava fotoğraflarında temel seviyesinde kalan kalıntılarından plan şemaları kabaca okunabilmektedir. Örneğin harem olması beklenen ikinci köşk ana köşkten küçük boyuttadır. Ahşap ve iki katlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu köşkün orta sofalı plan şemasına sahip olduğu, sofanın cepheden çıkma yaparak doğu batı yönünde uzadığı ve çıkmanın köşeleri pahlandıği tespit edilebilmektedir.

Çiftlik yapıları arasında günümüze ulaşan tek yapı olduğu için hamam hakkında en çok bilgiye sahip olunmaktadır (Şek. 4). Ancak yıllarca herhangi bir koruma önlemi alınmadan atıl durumda kalmış ardından 2017 yılında tamamlanan restorasyon sonrasında hamamın görüntüsü

büyük oranda değişmiş ve yanlış müdahaleler sebebiyle özgün durumundan farklı hale gelmiştir (İnan Ocak ve Kızılyaprak, 2024). Günümüzde de bu müdahaleler sonrası aldığı görünümüdür. Çiftliğin özgün yerleşiminde köşklere uzak bir noktada ve bağımsız bir şekilde konumlandığı görülmektedir. Hamama bitişik şekilde bir su haznesi olup, bu iki kütle arasında iki yönden basamaklandırılmış bir merdiven bulunmaktadır. Yerden yaklaşık 1,50 metre üst kotta bulunan bu merdivenin sahanlığından hamama giriş yapılır. Hamam, sıcaklık, ılıklik, soğukluk ve hela mekanlarından oluşur. Bu mekanların altında cehennemlik ve külhan yer almaktadır.

Su haznesi dikdörtgen bir plan şemasına sahip olup, güneybatı köşesinden kule tipinde bir su terazisi yükselmektedir (Foto. 7). Ayrıca su haznesinin içerisinde, iki adet taşıyıcı tuğla ayak bulunmaktadır. Ancak su haznesinin üst örtüsü günümüze ulaşamamış ve özgün tekniği ile bilgi sınırlıdır. Ne elde edilen en eski hava fotoğraflarında ve ne de Kadıköy Cihetinde haritalarındaki çizimlerde su haznesinin üst örtüsü yoktur. Üst örtünün 20. yüzyıl öncesinde yıkılmış olması gerekir. Alana ilişkin 1894 İstanbul Depremi'ne denk gelen birçok arşiv kaydının olması (BOA, HH.İ., 94-50), doğrudan bir bilgi olmasa da su haznesinin üst örtüsünün bu deprem sırasında yıkılmış olabileceği düşündürmektedir.

Şekil 4. Hamamın 2015 yılı rölövesi / *Survey of the hamam in 2015 (KVKKA)*

Ancak ne sebeple yapının tamamlanmadan uzun yıllar açık sarnıç gibi bırakıldığı bilinmemektedir. Yapıdan gelen izler ve yapının işlevi doğrultusunda haznenin özgün halinde eğrisel kagir bir örtü ile kapalı olması beklenmektedir. Günümüzde ise 2017 restorasyonu müdahale sonucu metal konstrüksiyonlu cam çatıyla kapatılmış durumdadır.

Çiftlik alanı dışında kalan ancak hamamdaki su terazisi ile ilişkili olması beklenen başka bir su terazisi daha bulunmaktadır. Günümüzde Fahrettin Gökay Caddesi üzerinde çiftliğe göre daha kuzey yönde kalmaktadır. Birbirine yakın konumlu bu su terazileri, bu bölgedeki su yollarıyla ilişkili olmalıdır. Ancak bu terazi de bakımsız ve âtil durumdadır.

SULTAN ÇİFTLİĞİNDEN EĞİTİM YERLEŞKESİNE DÖNÜŞÜM

Sultan Murad Sarayı'nın dönüşümü, 19. yüzyıl İstanbul Anadolu Yakası'nda bir çeper kuşak alanı olan Kadıköy'ün banliyö karakterinden uzaklaşıp, önemli konut, ticaret ve ulaşım merkezi olma sürecinin bir parçasıdır. Bu bağlamda, çiftlik özelinde alınan kararlar, kent ölçeğinde yaşanan gelişmelerle beraber değerlendirilmelidir. 19. yüzyılın başlarından itibaren kentin tüm alanlarının dönüşüm içerisinde olduğu, malzeme seçiminden sokak genişliğine kadar kentsel ölçekte birçok değişimin tarifi yapıldığı görülmektedir (Çelik, 2019). Kadıköy'deki değişim, özellikle üst gelir gruplarınca alanın sayfiye olarak kullanılması ve alana erişimi kolaylaştıran hem Anadolu Yakası vapur seferlerinin (1857) hem de Haydarpaşa-İzmit Demiryolu'nun (1873) açılması gibi gelişmelerle 20. yüzyıl başında hızla gelişmiş bir yerleşme alanı olması üzerinden tanımlanabilir (Akin, 2010). Hafizoğlu ve Kubat'ın (2023;701) hazırladıkları Kadıköy'ün tarihsel gelişim tablosuna bakıldığında, 1912-14 yıllarında Cemil Topuzlu Paşa'nın Şehreminiliği döneminde çevresel ve alt yapısal iyileştirmeler yapılmış, bu dönemde Kadıköy İstanbul'un Batılı yaşam tarzını yansıtan en gelişmiş yerleşimlerinden biri haline gelmiştir. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde ise şehir planlarının oluşturulması konusunda yeni düzenlemeler getirilir ve 1930'lerden itibaren belediyeler, yerel yönetimlerle ilgili çıkarılan kanunlar kapsamında imar planlarının hazırlanması kararlarını alır (Tekeli, 2009). Ancak bu kararların mevcut yapıları alanlarda oluşturduğu gerilime kıyasla, yeni düzenlemelerin uygulama zorluğunun kırsal görünümünü koruyan Kadıköy'de, özellikle çalışma konusunu merkezindeki kırsal özelliğini koruyan geniş alanda, kontrollü yaşandığı düşünülebilir. Mülkiyet konusu bu etkilenmeyi geciktiren unsurlardan biri olarak görülebilir. Bir dönem sultanların kullandığı çiftlik alanlarında, Osmanlı zenginlerinin ve idarecilerinin köşkerlerinde hak sahipliği ve kullanım konusundaki sorunlar bir boşluk

dönemi oluşturmuştur. Yapıların bakımsız bırakılmasına neden aktif kullanıcılarının olmadığı bu dönem, bir yönüyle bu alanlara dokunulmazlık sağlamıştır. Çiftlik güneyinde konumlanan Feneryolu Mahallesi özelinde değişimi anlatan Arıkan'ın (2016) detaylı çalışmasına göre, Kadıköy'ün çeşitli mahallelerinde parselasyon haritaları çıkarıldığı 1938'e kadar ahşap köşkerin varlığı korunurken, ardından "tekil aile konutları" döneminde görece daha kontrollü bir değişim süreci yaşanır. Ancak 1950'ler sonrası sadece Kadıköy'e özgü olmayan, tüm İstanbul'da göç ve gecekondulaşma sorunları ortaya çıkar. Kırsaldan yoğun bir kentsel doluluğa hızlı geçiş yapan Kadıköy de kentsel doluluk- boşluk oranı yüzyıl sonunda tersine dönen bir oranda değişir. Ana ulaşım ağlarının kurulmasının etkisinde, özellikle çiftliğin kuzey yamacında Fikirtepe gibi gecekondulaşma mahallerinin oluşumu görülmektedir (Hafizoğlu ve Kubat, 2023, 700). Kontrollü geçişin yaşandığı mahallelerde bile 1964'den sonra çok daha radikal değişimlerle kat mülkiyeti yasası ile ilk apartmanlaşma evresine geçiş yaşanmıştır (Arıkan ve Pulat Gökmen, 2016, 979). Hava fotoğraflarından da görüleceği üzere artık kırsallığı temsil eden mesireler, geniş açık alanlar yok denecek kadar azdır. Kadıköy, "İstanbul'un mekânsal ve görsel değişiminin bütün acımasızlığıyla ortaya çıktığı kent bölgelerinin başındadır" (Kuban, 2010, 319). 20. yüzyıl başına tarihlenen görsellerinden çok farklı olan Kadıköy'deki değişim sadece plan düzleminde değil, üçüncü boyutta da yoğunluğu artan bir yapılaşma olarak kendini göstermektedir. Günümüzde önemli bir aktarma merkezi olan Kadıköy, plansız şekilde ilerleyen sürecin sonunda çarpık yapılaşma sorunları devam ederken yoğun bir nüfusa ev sahipliği yapmaktadır (Arın, 2017; Hafizoğlu ve Kubat, 2023). Sultan çiftliğinden eğitim yerleşkesine dönüşüm sürecinde Kentin dinamikleriyle beraber sultan çiftliğinin hava fotoğrafları üzerinden tespit edilen değişim sürecinin (Foto.6), Tekeli'nin İstanbul için dönemlere ayırarak tanımladığı kronolojik temaya koşut olduğu görülür (Tekeli 1998, Akpınar, 2010). Ayrıca çiftliğe özgü kırılma noktaları da belirlemektedir. Buna göre çiftlik alanındaki değişime dört bölümde ele alınabilir.

- Tekeli'ye göre Osmanlı Devleti'nin son döneminden 1923'e kadarki "Payitahtın Modernleşmesi" sürecinde, kullanıma ilişkin notlar bölümünde belirtildiği üzere çiftlik alanı kullanımda değildir. Bu dönemin devamında 1923-1950 "Erken Cumhuriyet Dönemi ve Modern Kentin Mekânsallaşması" sürecinde ise çiftlik ve çevresinin görece kontrollü bir değişim içerisinde varlığını sürdürdüğü görülür. Ancak 1937 hava fotoğrafında çiftlik yapılarının ayakta olduğu görülürken, 1939 hava fotoğrafında ilk yıkım tespit edilir ve çiftlikte kayıplar ardı ardına devam eder. Çiftlik özelinde bu dönem "SONUN BAŞLANGICI; 20.YY ORTASINA KADAR" olarak tanımlanmıştır.

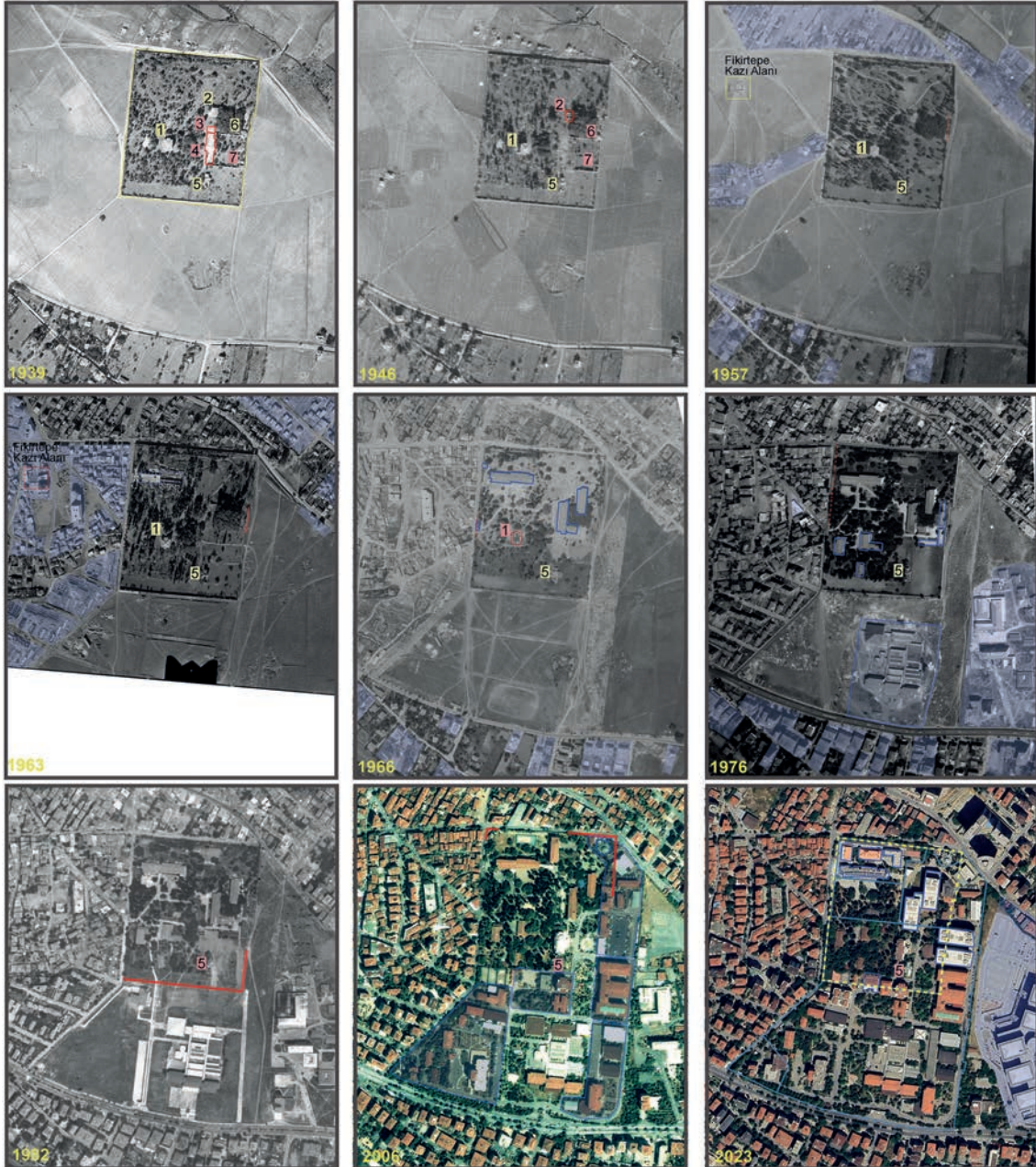
SULTAN ÇİFTLİĞİNDEN EĞİTİM YERLEŞKESİNE DÖNÜŞÜM, V. MURAD AV KÖŞKÜ

- Tekeli'nin temasında 1950-80 yılları arası süreç "Popülist Politikaların Görünürlüğü" olarak geçer. Ancak bu süreçte çiftlik alanında köşkün kaybedilmesi önemli bir kırılma noktasıdır. İlk olarak "KÖŞKÜN YIKILMASI İSTEMİ: 1952-1964 ARASI" olarak adlandırılan yıllarda, koruma örgütü GEEAYK'ın köşklerin korunmasına ilişkin aldığı kararlar olsa da eski varislerinin alanda hak elde ederek yasal yolla köşkün yıkılması için girişimlerde bulunması ve sonunda ana köşkün yıkılması izlenir. Köşk yıkıldıktan sonra da artık alanın korunmasına yönelik bir adım atıldığı görülmez. "BÜTÜNLÜĞÜN BOZULMASI: 1964-1982" olarak adlandırılan dönemde, 1960'larda Kadıköy'de yaşanan radikal değişimler, çiftlik

alanını da etkiler ve alanı üst ölçekte alanı tanımlı hale getiren çevre duvarlarının parça parça yıkıldığı, alanın bütünselliğinin bozulduğuna tanık olunur.

- Tekeli'nin "Küreselleşen İstanbul" olarak tanımladığı 1980 sonrası süreçte, sultan çiftliği kentsel dokuda kaybolmuştur. Eğitim yerleşkesine dönüşen alanda on senedir yürürlükte olan Eski Eser Kanunu ve bir sene sonrasında çıkacak Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununa rağmen, kasten bilinçli şekilde bu çiftlik alanından tek kalan hamamın yıkılması istemine tanık olunmaktadır. Yıkılmaktan kurtarılsa da alanın son tanığı hamam üzerinden bu dönem "ÇİFTLİKTEN SON KALAN HAMAM; 1982'DEN GÜNÜMÜZE" olarak tanımlanmıştır.

Fotoğraf 6. V. Murad Av Köşkü ve yakın çevresinin kartografik bir okuma olarak değişim süreci / *The change process of Murad V. Hunting Lodge and its close surroundings as a cartographic reading.*

SONUN BAŞLANGICI: 20.YY ORTASINA KADAR

Çiftlik alanıyla ilgili detaylı bilgiler sunan farklı açılardan çekilmiş 1937 tarihli üç hava fotoğrafına bakarak, yapıların durumlarına ilişkin yorum yapmak mümkündür. Bu fotoğraflara göre, yapılardan çoğu ayakta, yalnız ahırlara bitişik yapının (3) yıkık olduğu tespit edilmektedir. Ayrıca Kadıköy Ciheti Haritalarında çizildiği gibi, hamamın su haznesi bölümünün üst örtüsü yoktur. Ancak 1939 tarihli hava fotoğrafında, çiftlik alanında büyük bir yapısal stokun kaybedildiği görülür. Bu durum, çiftlik alanı için sonun başlangıcı olarak görülebilir. Köşkler ayakta olsa da servis mekanları (4) yıkılmış ve önemli bir yapı bloğu kaybedilmiştir. Bu yıkıma neyin sebep olduğu bilinmemektedir. 1940'lara denk gelen bir tarihte çiftlik içinde bir yangın yaşandığından bahsedilmektedir (Bora, 1970, 1). Çevre duvarına bitişik yapının (7) çatısı büyük oranda yıkık olup, 1942'de bu yapıdaki yıkım temel seviyesine kadar inecektir. Bu kayıpların önemli bir etkisi olarak, çevre duvarları üzerinde yükselen bu yapıların yıkılması çiftliğin çeperinde açılmalarına neden olacaktır.

1946 tarihli hava fotoğraflarında, ikinci köşkün (2), plan şemasını gösteren kağıt alt yapısı ortaya çıkana kadar yıkıldığı görülür. 1950 yılı hava fotoğrafında ise, kuzey yönden çiftliğin batı kapısına (K1) denk gelen patikanın, günümüzdeki ismiyle Kasr-ı Ali Caddesi'nin, 1950'lerden itibaren çizgisinin keskinleştiği fark edilir. Hatta çiftliğin hemen bitişiğinde tek de olsa bir yapı belirir. Çiftlik dışındaki bu oluşumlar, günden güne hız kazanacak imar etkinliğinin habercisidir.

1950'li yıllara ait hava fotoğrafları karşılaştırıldığında, bu yıllar içinde çiftlik alanı içerisinde ara bölücü duvarların ortadan kalktığı, ancak asıl büyük değişimin çiftliğin dışında yaşandığı görülmektedir. Özellikle çiftliğin kuzey ucunda, günümüzdeki Muratpaşa Caddesi'ne komşu büyük bir alanda gecekondulaşma başlar ve ulaşımının Fahrettin Gökay Caddesi'nden sağlandığı yapı adaları oluşur. Yine de, duvarla çevrili çiftlik kırsal görünümünü korumaktadır. Önemli bir gelişme olarak 1952 yılında, Fikirtepe Neolitik Yerleşmesinin araştırılması için ilk sistemli kazı çalışması başlamıştır (Özdoğan, 2023). 1957 yılı hava fotoğrafında kazı alanı görülmektedir. Ancak ilerleyen yıllarda kazı alanı dahi gecekonduların altında kalmakta ve fotoğraflardan kaybolmaktadır.

KÖŞKÜN YIKILMASI İSTEMİ: 1952-1964 ARASI

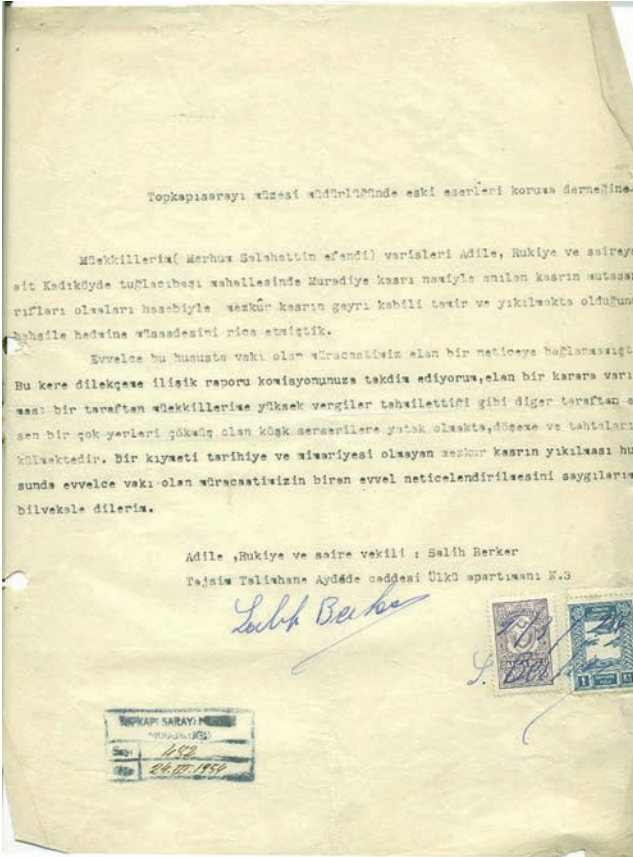
1950'ler her alanda önemli değişikliklerin yaşandığı bir dönemdir. 1951'de GEEAYK'nın kurulması ile koruma alanındaki gelişmeler, bu kurumun hafızasından takip edilebilmektedir. Bu tarihlerde Kadıköy'deki

kentsel ölçekte değişimi getiren gelişmeler, çiftlik alanlarını da tehdit etmeye başlamıştır. Başka bir gelişme ise bu tarihlere kadar yapıların boş kalmasına sebep olan mülkiyet durumuyla ilgilidir. 1952 yılında 431 sayılı kanunda yapılan bazı değişikliklerle, hanedanın padişahlar soyundan olan erkek üyeleri dışındakilerin Türkiye'ye gelmelerine izin verildiği dönemde farklı gelişmeler gündeme getirmiştir. Bu yasanın ilk uygulandığı 1924'de sürgüne giden sultanlar, yurt dışına çıkarıldıklarında Türkiye içinde ya da dışındaki emlaklar hakkında işlemlerin çoğu, vekalet çıkardıkları Dış Doktoru Sami Günzberg tarafından gerçekleştirilmiştir. Kurbağalıdere de Günzberg'in adına kayıtlı gayrimenkul ve arazileri arasında yer almaktadır (Bali, 2007, 231). Günzberg'in vefatıyla çiftlik varislerinin vekaleti Salih Berker de gözükmektedir (KKVKA).

Ancak çiftlik alanında birçok yapısı kaybedilmişken, yıkılmamış olan ana köşk için düşünülenler korumacı nitelikte değildir. Varisler, ana köşkün yıkılmasını istemektedir. 07.07.1953 tarihinde "Ölü Selahattin varisleri umumi vekilinden Sami Günzberg ve Anais Altıparmak", hem Fikirtepe'de duvarla çevrili dut arazideki "büyük köşk" hem de Kurbağalıdere'de bahçe içindeki diğer köşkle ilgili "tamamıyla maili inhidam ve müşrifî had bir halde bulunmaları ve bu hal üzere bu iki binanın bırakılması son derece tehlikeli olmasına binaen yıktırılmaları ve bu suretle melhuz tehlikenin önlenmesi zaruri bulunduğunu" içeren dilekçelerini Kadıköy Kaymakamlığı'na iletir. Bu istekleri, aynı yıl Milli Eğitim Vekaleti Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nden GEEAYK'a, "halihazırda durumu pek harap olan ahşap Sultan Murad Köşkü'nün muhafazasına maddi bakımdan imkân görülemediği... adı geçen köşkün eski eser olarak muhafazasının gerekli olup olmadığının tetkik edilerek kararlaştırılması" istenen yazıyla gönderilir. Ayrıca, köşkün yıkılmasını isteyen vekilin istemi üzerine bir rapor hazırlanmıştır. İstanbul Teknik Üniversite'den Emin Onat ve İstanbul Bayındırlık Müdürlüğü'nde görevli Yüksek Mühendis Mithat Övünç tarafından hazırlanmış yazı bilirkişi raporu niteliğinde kurula sunulmuştur. Başka bir yazıdan öğrenildiği üzere Onat ve Övünç, yapıları yerinde incelemiştir. Raporlarında yapıların uzun seneler terk halinde ve bakımsız kalması sebebiyle özellikle doğal koşullardan kaynaklanan çürüme ve bozulmalara maruz kaldığını, yıkıntı ve çökmelerin olduğunu ayrıca köşlerdeki değerli birçok ögenin sökülerek çalındığını, yapıların harabeye döndüğünü belirtmişler, "kıymet iade eder asar itibari ile ve ne de tamir edilerek eski haline getirebilmek imkânı ve binaenaleyh büyük fedakârlık yapmağa değer kalmamış olduğunu" dile getirmişlerdir.

Bu vicdansız insanlar bu turistik köşkü mahallini ortadan kaldıkları gibi asar-ı atika kıymetini hiçe sayarak pervasızca ve devletin mevzuatını adeta hiçe sayarak, sırf menfaati zatileri uğruna baltaları ile canım, tarihi ve kıymeti hiçbir şeyle ifade edilemeyen ve ölçülemeyen bu eski eseri ortadan yok etmişlerdir” yazılıdır. Herhangi bir yetkilinin aldırış etmemesini kınarken, “Türkiye’imize gelen ecnebi turistlere gezdirilecek ve asırlar boyunca saklanacak, eski devrin bir yadigarı sayılan bu kıymetli eser artık yerinde yoktur” sözlerinde de kültürel bir meseleden öte içselleştirilememiş bir koruma algısını okunabilir. Bu olay sonucunda, GEEAYK yıkıma sebep olanlar hakkında yasal kovuşturma yapılması kararı almış (12.09.1964, 2536), yıkım ruhsatları olduğu söylendiğinden, bu ruhsatın çıkarılmasına sebep olan Kadıköy Belediyesinden bir mühendis hakkında görevini savsakladığı gerekçesiyle ceza mahkemesi süreci başlatılmıştır. Ama bu çalışmanın başında söylendiği gibi sonuçta bir “sultan sarayı” kaybedilmiştir.

Şekil 6. Köşkün saltanat soyundan gelen varislerinin, köşkün yıkılması istemini dile getirdikleri dilekçe / *Petition demanding the demolition of the mansion by the heirs of the sultanate* (KVKKA).

BÜTÜNLÜĞÜN BOZULMASI: 1964-1982 ARASI

1965’de Kadıköy’de bağlı bir muhtarlık olan Fikirtepe, bu dönemdeki hava fotoğraflarında büyük bir etkide değişime neden olan yapılaşmalarla dolmuştur. Çiftlikte ise resmi yolla yapılaşma süreci başlamış, Millî Eğitim Bakanlığı’na bağlı ilerleyen yıllarda Atatürk Yüksek Öğretmen Okulu olarak bilinen İstanbul Eğitim Enstitüsü¹⁵ binaları inşa edilmiş ve 1966’da enstitü alana taşınmıştır (Öztürk, 2005, 315). Bu girişimin iyiye bakan yönü, ilerleyen yıllarda alanın bir eğitim yerleşkesine dönüşmesinin nüvesi olmasıdır. Ancak bu gelişmeyle, hamam dışındaki yalnız doğal varlıkların kaldığı çiftliğin peyzajı da bozulacaktır. Bu tarihlerde koruma yalnız anıt eserleri kapsadığından, henüz yeşil dokusunun korunması gündemde değildir. Yapılar kaybedildikten sonra, bir sultan çiftliği olarak peyzaj değeri, enstitünün yerleşim planında dikkate alınmamıştır. Bu yıllarda Kurbağalıdere kenarındaki çiftlik alanında da benzer şekilde kaybedilme süreci yaşanmaktadır.

Yazılı olarak belgelenmeyen gelişmelerden biri olarak çevre duvarlarının yıkıldığı hava fotoğraflarından tespit edilmektedir. Bu müdahale ile çiftliğin üst ölçekte kendini gösteren özgün dokusu ve sınırları kaybolacaktır. Duvarlardaki açılmalar, özellikle doğu duvarlar üzerinde yükselen yapıların yıkılmasıyla oluşan boşluklarla önceki yıllarda başlamıştır. 1960’larda enstitünün inşası ile beraber bu boşlukların genişleyerek, duvarlardaki kayıpların arttığı hava fotoğraflarından izlenmektedir. Enstitü binalarında eğitime başladığı tarihlerdeki hava fotoğraflarında, yıkılan bölümlerinin kapatılmaya çalışıldığı, sınırların korunarak tekrar kapalı bir alana dönüştürüldüğü tespit edilmektedir. Yıkılıp yapılsa da en azından özgün sınırın korunduğu söylenebilir. Ancak 1972-76 yılları arasında alanda enstitünü için döneminde “çok modern bir eğitim kompleksi” olarak görülen yeni binalarının inşaatı sürecinde (Öztürk, 2005, 315), çevre duvarlarında büyük ve geri döndürülemez müdahaleler gerçekleştirilmiştir.

12 Eylül 1980 Askeri Darbe sonrası alınan yeni uygulamalardan biri de Yükseköğretim Kurumlarına yönelik olmuş ve akademilerin kapanarak üniversitelere bağlanmasını öngören kanun hükmünden kararname çıkarılmıştır. Bu yasa gereğince kökeni İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi’nden gelen Marmara Üniversitesi kurulmuş ve Atatürk Yüksek Öğretmen Okulu fakülteye dönüştürülerek üniversiteye bağlanan birimlerden biri olmuştur (Resmî Gazete, 1982, KHK 41).

¹⁵ Öztürk’ün (2005; 315) aktarımına göre Millî Eğitim Bakanlığı’na bağlı İstanbul Eğitim Enstitüsü, Türkiye’nin eğitim, kültür, sanat bakımından en gelişmiş kentinde bulunmasına rağmen, eğitim verdiği süreçte kendilerine ait bir yapı olmadan varlığını sürdürmeye çalışmıştır. 1950’lere kadar Yıldız’da bir binada eğitim verirken, ardından Çapa’da Yüksek Eğitim Okulu’na nakledilir ve sonrasında geçici olarak kapanır. Ancak 1966 yılında Av Köşkü’nün bulunduğu alana taşınınca enstitünün bağımsız ve geniş bir fiziki ortama kavuştuğu aktarılır. Ancak bu binaları kullanmadan, kurum Atatürk Yüksek Öğretmen Okulu’na dönüşür.

Böylece İstanbul Anadolu Yakası'nda eğitim vermeyi misyon edinmiş Marmara Üniversitesi'nin merkez yerleşkesi elde edilmiş olur. İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi'nin başkanı ve ardından Marmara Üniversitesi'nin kurucu rektörü olan Prof. Dr. Orhan Oğuz anılarında bu süreci tüm detaylarında paylaşır. Göztepe'ye gelip devraldıkları binaları gezerken, alanın kırsallığını ve bakımsız kaldığını “önlerinde koyundan, tavuktan geçilmediğini” sözleriyle belirtir (Oğuz, 2004, 326-328).¹⁶

Bu gelişmelerin alana yansımalarına bakıldığında hem çiftlik alanı hem de çiftlik alanının Fahrettin Gökay Caddesi'ne uzantısı olan parsel üniversiteye tahsis edilmesiyle bu parselleri birleştirmek için çiftliğin güney yöndeki çevre duvarlarının kaldırıldığı görülür. 1982'de hava fotoğrafında izlenen bu müdahale ile çiftlik alanındaki özgün yapılarından sonra alanın bütünselliğini kaybolur. Dönemin Milli Eğitim Bakanının kararıyla alanın kuzeybatı köşesine denk gelen bölümü üniversiteye verilmemiş, fen lisesi kurulmak üzere ayrılmıştır (Oğuz, 2004, 328). Bu kararla 1982 yılında yerleşke içerisinde İstanbul Atatürk Fen Lisesi kurulmuş olur. Ancak iki farklı kurumun oluşması, yeni idari sınırlarını getirmiş, çiftliğin özgün sınırları kaybolduğu gibi, farklı ve parçalı parselasyon uygulanmıştır.

ÇİFTLİKTEN SON KALAN HAMAM; 1982'DEN GÜNÜMÜZE

Çiftlikten günümüze ulaşan tek yapı hamamdır (5). Ancak yapı ayakta olsa da ilginç koruma kararlarının alındığı bir süreç yaşanmıştır. 1982 yılında Atatürk

Yüksek Öğretmen Okulu'nun fakülteye dönüştürülüp Marmara Üniversitesi'ne bağlanmasına aylar kala, çiftlikten tek kalan hamam için vandal bir müdahaleye girişilmiştir. 1970'li yıllardaki hava fotoğraflarında hamamın doğu yönünde enstitünün bir spor sahası olduğu görülmektedir. Kurul kararlarından izlendiği üzere Yüksek Kurul raportörlerinin raporlarından, okulun alan için ön gördüğü planlamada hamamın bulunduğu alanın futbol sahası ve koşu alanı olarak ayrıldığı, ancak hamam göz önüne alınmadığı ve futbol sahasının yer alabileceği başka bir yer olmadığından hamamın yıkılmasının istendiği öğrenilmektedir. Hamamın korunması halinde “beden eğitimi öğretmeni yetiştirmeyi amaçlayan on dört bölümlü öğretmen okulu cross alanı ile çevrelenen bir futbol sahasından yoksun kalacağı, bu nedenle hamamın taşınması ve restore edilerek yeni bir işleve tahsis edilmesi eski eseri koruma ve eğitimin aksamaması açısından en olumlu çözüm” olarak bulunmuştur.¹⁷ Ancak bu karara uyulmadan hamamı yıkmak için girişimde bulunulmuştur (Foto.7).¹⁸

Öncesinde hamamın bakımsız ve kötü durumda olması kaçınılmaz beklenirken, bu girişimle çok daha ağır kayıp yaşayarak soğukluk bölümünün hemen hemen tamamı ve su haznesi duvarlarının bir bölümü yıkılmıştır (KVKKA). Yıkma girişiminin görgü tanığı ve hamamı yıkımdan kurtaran kişi, o dönemde enstitüde çalışan Prof. Zeki Kuşoğlu'dur.¹⁹

Fotoğraf 7. Hamamın süreci, yıkma girişimi öncesinden trajik restorasyonuna kadar / *The changes of the hamam, from its condition prior to the demolition attempt to its tragic restoration.* (KVKKA, URL-1).

¹⁶ 1977'de yanan İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi'nin tarihi binası ile ilgili yaşanan sürecin anlatısından, Orhan Oğuz'un kültür varlıklarının korunmasına yönelik hassasiyeti okunur. Ancak anılarında, Av Köşkü'nün bulunduğu alanın tarihi değeri ile ilgili herhangi bir bahis geçmemektedir.

¹⁷ 30 Kasım 1981'de Yüksek Kurul'a sunmak üzere Y. Mimar Nazlan Çorapçıoğlu ve Arkeolog Oğuz Girit'in hazırladığı rapor (KTVKK).

¹⁸ Bu tarihlerde alanın farklı fotoğrafları için “Atatürk Eğitim Fakültesi Genel Görünümü”, Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Sanal Müze.

¹⁹ Zeki Kuşoğlu, birebir görüşme, 5 Temmuz 2021

Bu girişim sonrasında, yıkımdan kurtulmuş gibi görünse de 10.04.1982 gün ve 13747 sayılı GEEAYK'nın hamamı taşıma kararı kalkmış, yerine "hamamın 1/50 ölçekli tekniğine uygun tam rölövesi geldikten sonra kaldırılabilceğine" karar verilmiştir.²⁰ Ancak iklim koşullarının elverişli olmaması sebebiyle rölövesi alınmadığı resmi yazışmalarda yer alırken, uzun yıllar kararın uygulanmadığı anlaşılmaktadır. Buna karşın hamam yıllarca yıkık halde yerleşke içerisinde kalmıştır. Hava koşullarına açık olması bozulma sürecini hızlandırmıştır. Kasten yıma girişiminden yaklaşık otuz senesona hamam için koruma çalışmaları başlatılabilmektedir. İstanbul Valiliği tarafından rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri hazırlanmıştır. Öncelikle 2012 yılında yapının koruma grubu 1 olarak belirlenmiş ve bulunduğu parsel koruma alanı olarak tanımlanmıştır. 2013 yılında ilgili koruma kurulu tarafından hamam kalıntısına ilişkin sunulan restorasyon projesini uygun görülmüş ve yapının yeniden işlevlendirilerek korunması amaçlanmıştır. Ancak hem projenin eksiklikleri hem de uygulama sürecindeki hatalar, geçirdiği restorasyonu bir trajediye dönüştürmüş ve 2017 yılında kamuoyunda yankı bulmuştur (İnan Ocak ve Kızılyaprak, 2024). Yapı restorasyon geçirmesine rağmen, kullanılamaz haldedir. Çiftlik alanından son kalan yapının bu sürecinden sonra, alanda eğitim veren kurumların ihtiyaçları doğrultusunda yeni yapılar yapılmaya devam edildiği görülmektedir. Bu kapsamda 1960'larda yapılan eğitim enstitüsü binaları bile yıkılmış, yerlerine hem planda hem de yükseklikte çok daha büyük boyutlu kütleler gelmiştir. Yakın bir tarihte, 5737 sayılı Vakıflar Kanunu'nda yer alan vakıf yoluyla meydana gelen, hatta günümüzde var olmayan vakıflar da dahil, Hazine, belediye, özel idarelerin veya köy tüzel kişiliğinin mülkiyetine geçmiş vakıf kültür varlıkları mazbut vakfına (Vakıflar Genel Müdürlüğüne yönetilen vakıflar) devrolunması maddesi, hamam için de uygulanmıştır. 2019 yılından itibaren V. Murad Av Köşkü hamamı, Mihrihan Sultan Vakfı mülkiyetine ait olduğu kabul edilmiştir (KVKKA).

Hamam dışındaki gelişmelere bakıldığında, 1982'den sonraki yıllara ait hava fotoğraflarında yeni kurulan Marmara Üniversitesi'nin fakülte binalarının aşama aşama inşa edildiği görülmektedir. Buna bağlı olarak parsel sınırlarının da değiştirildiği tespit edilmiştir. Günümüzdeki son duruma bakıldığında, alanda ne idari sınırlarda ne de hamam dışında kalan bir yapı kalmamasıyla V. Murad Av Köşkü'nün okunabilirliği ve fark edilebilirliği yok olmuştur. Günümüzdeki karşılığı kültürel peyzaj olan, içerisinde doğal ve kültürel değerlerin bir arada olduğu bu çiftlik alanından geriye yalnız hamam ve ismini verdiği sokaklar kalmıştır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

V. Murad Sultan Sarayı'nın kaybedilmesi sürecinde alanın neden korunmadığına ilişkin değerlendirmede, izinli ya da izinsiz olarak çiftlik yapılarının yıktırılmak istenmesi temel bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Koruma bilincinden yoksun olarak alınmış bu isteklerin sonucunda yapılar kaybedilmiştir. 1964'de ahşap köşkün yıkılmasının, 1982'de hamamı yıma girişiminin arkasında aynı neden yer almaktadır. Çiftlik alanındaki yapıların korunması konusu yasal gelişmelerde bir şekilde yer bulmuştur. Ancak yapıların yıkılmasına, zarar görmesine neden olan girişimlerin önüne geçilememiştir. Koruma niyeti taşınmadığı sürece her türden yapının kaybedileceği bu temel sorun karşısında, yapıların ahşap ya da kagir; anıtsal veya sivil mimari örneği olduğu tartışmanın yalnız bir boyutunu göstermektedir. Sonuçta, en başta vurgulandığı üzere bir sultan sarayı kaybedilmiştir.

Bu durumun bir yansıması olarak, değişim sürecinin kartografik okumasında geçmiş ile mevcut verilerin örtüştürülmesi kolay olmamıştır. Geçmiş ile günümüzün ortak noktalarını bulmamızı sağlayan unsurlar kültür varlıklarıdır. Ancak Kadıköy'ün İstanbul'la tarihi ilişkisi, belgelerde kalacak ölçüde kaybolmuştur. Kuban'ın (2010) deyişiyle elli yıl öncesiyle bütün ilişkisi kesmiş varlıklardan, müze gibi korunan birkaç köşk ve çamları duran birkaç bahçe dışında sadece semt adlarında isimler kalmıştır. Yüzyıl başında sayfiye kültürü ile oluşmuş kültür mirasının, özellikle ahşap köşkerin sınırlı ölçüde günümüze ulaşmıştır. Nitekim V. Murad'ın Çiftliği'nden de yalnız hamam ve tespit edilmeyi bekleyen doğal varlıklar geriye kalmıştır.

Alan ölçeğinde bakıldığında, İstanbul'un önemli bir merkezi olarak Kadıköy'de Kurbağalidere'den Fikirtepe'ye uzanan çiftlik alanının değişimi hızlı ve radikal bir şekilde gerçekleşmiştir. Bir zamanlar kentin dış çeperinde olan bir yer ve çevresi; kırsal bir görünümünden, kentsel bir yerleşmeye ve özellikle kuzey yamacında ayrı bir kentsel dilde beton kütlelerin yükseldiği bir dokuya dönüşmüştür. Çiftlikte 1960'lara inşa edilen eğitim yerleşkesinin ilk binaları da bu dönüşümden payını almış, yıkılıp yerlerine yenileri yapılmıştır. Öyle ki, Neolitik Çağ Kültürü'nün özel örneği olan Fikirtepe Höyüğü'nün izleri dahi kalmamıştır. Köksüzlüğü getiren bu hızlı değişimlerde, yıkmak ya da kaybetmek zor değildir.

²⁰ 12 Kasım 1981'de okul müdürüne hamamın yıkılmamasına ilişkin tebligat yapılırken, Aralık tarihli bir yazıda Öğretmen Okulu yönetimi farklı bir anlatıyla olayı GEEAYK'a bildirir. Yazıda hamamın zaten kötü durumda olduğu, yer yer çatlaklar oluştuğu ve döküldüğü, bakır kazanının çalındığı, sağlam kalmış iki kurna taşı koruma amacıyla okul müzesine konulduğu, haberlerde çıktığı gibi hamamın yıkılması gibi bir olay yaşanmadığı yazılıdır.

Köşkün yıkıldığı tarihlerde henüz sit ölçeğinde koruma anlayışı olmadığından, köşkler yıkıldıktan sonra çiftliğin peyzaj olarak korunması gündemde olmamıştır. Duvarla çevrili olan çiftlik tanımlı bir alan olmasına rağmen, çiftliğin izi kentsel ölçekte korunamamıştır. Halbuki bu alan bütüncül olarak günümüze ulaşmış olsaydı, İstanbul'un yoğun kentsel doku içerisinde göze çarpan, korunabilmiş av köşkleri, bağ, çayır, mesire ve çiftlik alanları gibi bir kültürel peyzaj alanı olabilirdi. Yine de gerçekleşmemiş olguların varsayımları üzerine bir değerlendirme yapılmayacaktır. Yalnızca bir serzeniş olacak bu değerlendirmelerde, sultan çiftliklerinin kaybedildiği gerçeği kabul ederek, en başta belirtildiği gibi geçmişi ihya etmek amacından özellikle kaçınılmalıdır. Bu çalışmadan çıkarılacak dersler, günümüze ulaşmış diğer alanların odağında okunmalıdır. Çünkü V. Murad Sultan Çiftliği'nin kaybedilmesi sürecinde yaşanan dinamikler halen etkinliğini sürdürmekte, gelişen koruma mevzuatına rağmen günümüzde de benzer durumlara tanık olunmaktadır.²¹ Bilinçsiz kentleşme sebebiyle İstanbul'un kaybedilen yeşil alanlarına yenisi eklenmemelidir. V. Murad Av Köşkü gibi İstanbul ve yakın çevresindeki diğer ahşap sarayların, çiftlik alanlarının tespitine ve korunması konusuna odaklanılmalıdır.

Sultan çiftliğinin kaybedilme sürecinde dikkat çeken noktalardan biri de mülkiyet konusudur. Özel mülkiyetteki kültür varlıklarının korunmasında yaşanan çeşitli zorluklar bilinirken, kamu mülkiyetinde olan kültür varlıklarının bir yönüyle şanslı olduğu düşünülebilir. Diğer sultan yapılarına bakıldığında, Maslak Kasırları, Beykoz Kasrı, İhlamur Kasrı Milli Saraylara²² bağlıdır ya da hazineden gelerek çeşitli değişikliklerle İl Kültür Müdürlüklerinin sorumluluğundadır. Ancak son haliyle kamu mülkiyetinde olan V. Murad Av Köşkü Hamamı'nın geçirdiği trajik restorasyon, mülkiyet durumunun doğru korumanın sağlanmasında yeterli bir ölçüt olmadığını örneklemektedir. Ayrıca günümüzde içerisinde hamamın da yer aldığı birçok kültür varlığı için sıkça mülkiyet değişimleri kararları alınmaktadır. Ancak mülkiyet değişimi, kültür varlıklarımızla ilgili hafızanın tutulmasında süreksizliğe neden olmaktadır. Ayrıca koruma prosedürüne yeni veya farklı paydaşların eklenmesiyle, koruma çalışmalarının yürütülmesinde verimsiz ve zaman alıcı bürokratik bir süreç ortaya çıkmaktadır. Vakıflar kurumuna devredilen hamam için de benzer bir süreç yaşanacaktır. Kültür mirasının korunmasına ilişkin kamu politikaları, bilimsellik, tarafsızlık ve sürdürülebilirlik ilkeleriyle uygulanmalıdır.

Elli sene içerisinde haritalardan silinen bir sultan çiftliğinin üniversite yerleşkesine dönüşüm hikayesinin son sözü, korumanın çok paydaşlı bir eylem olması üzerine olacaktır. Süreç içerisinde koruma bilinci yer yer varlığını gösterse de doğru bir koruma için yeterli olamamıştır. Eğer bir varlık korunamıyorsa, hatalar bir kuruma ya da bir kişiye ait değildir; ya da tersi durumda da doğru koruma için bireysel girişimler yeterli kalmayacaktır. Koruma bilinci, bireyden yöneticisine her adımda rol oynayan kişinin sahip olması gereken bir olgudur. Bu bağlamda dönüşümün iyiye bakan yönü olarak günümüzde alanın eğitim yerleşkesi olarak kullanımı önemlidir. Geriye kalan hamamın ve isminin geçtiği sokaklarda yaşayacak olan çiftliğin geleceği, alandaki eğitim kurumlarının yürüteceği koruma ilkelerine uygun çalışmalarla ve yetiştireceği bilinçli nesillerle sağlanacaktır.

TEŞEKKÜR

Bu çalışma, "Sultan Çiftliğinden Üniversite Yerleşkesine V. Murad Av Köşkü Hamamının Tarihsel Araştırması ve Koruma Önerileri" başlıklı araştırma projesinin bir çıktısı olup, Marmara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir (Proje kodu: FHD-2022- 10438). Çalışmanın arşiv araştırması ayağı, Kütüphane ve Dökümantasyon Daire Başkanı Doç. Dr. Gülsün Güneş'in kurduğu koordinasyon desteği ile yürütülmüş; Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü öğrencisi Ahmet Faruk Balcı tarafından Osmanlı Türkçesi ile yazılmış metinlerin transkripsiyon çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

²¹ Validebağ Korusu ile ilgili süreçte imara açılması için girişimlerde bulunmaktadır (URL 2).

²² 1925 senesinde Dolmabahçe ve Beylerbeyi sarayları, Yıldız Şale Köşkü, Aynalıkavak ve Küçükso Kasrı Milli Saraylar adı altında korunmak üzere, kurulacak Milli Saraylar Müdürlüğü yönetimine bırakılmıştır. 1966'da İhlamur Kasrı ve 1981'de Maslak Kasırları da bu müdürlüğe bağlanmıştır. Günümüzde tüm bu saray, köşk ve kasırlar birer müze saray olarak ziyarete açıktır (URL 3).

KAYNAKÇA

- Ahmed Saib. (1326 /1908). *Tarih-i Sultan Murad-ı Hamis*, Mısır: Matbaatu Hindiyeye.
- Akın, G. (2010). 20. Yüzyıl Başında İstanbul: Toplumsal ve Mekânsal Farklılaşma. İ. Akpınar (Ed.), *Osmanlı Başkentinden Küreselleşen İstanbul'a: Mimarlık ve Kent 1910-2010* (20-30) içinde. Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.
- Akpınar, İ. (2010). Sunuş. İ. Akpınar (Ed.), *Osmanlı Başkentinden Küreselleşen İstanbul'a: Mimarlık ve Kent 1910-2010* (7-19) içinde. Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.
- Ali Vasıb Efendi. (2004). *Bir Şehzadenin Hâtıratı: Vatan ve Menfâda Gördüklerim ve İşittiklerim*. Osman Selahaddin Osmanoğlu (Ed.), Yapı Kredi Yayınları.
- Alman Arkeoloji Enstitüsü' AAE. "Luftaufnahme Haydarpasa und Kadıköy", D-DAI-IST-R32802, Alman Arkeoloji Enstitüsü, İstanbul. Erişim 1 Şubat 2023. <https://arachne.dainst.org/entity/2013063?offset=50&fl=20&q=kadiköy&resultIndex=56>
- Arıkan, B. & Pulat Gökmen, G. (2016). Kentsel Mekânın Fiziksel Katmanları, Konut Dokusunun Oluşumu ve Feneryolu Mahallesi'nin "Risk"li Dönüşümü. *İdealkent*, 7(20), 966-998.
- Arın, Ö. (2017). XIX. Yüzyıl İstanbul'u Mesirelerinin Dönüşümü: Kuşdili Çayırı. *Mimarist*, 2, 83-92.
- Arseven, C. E. (2011). *Kadı Köyü Hakkında Belediye Araştırmaları*. Kadıköy Belediyesi.
- Asuero, P. M. (2004). *Mavi Sütunlu Saray, 1867 Evrensel Sergisi'nden Boğaziçi'ne*. Dost Kitabevi.
- Atılğan, A. (2012). 5. Murad Köşkü. 17.08.2012. Erişim 1 Şubat 2023. <https://mimdap.org/2012/08/5-murad-kothku/>
- Bali, R. N. (2007). *Sarayın ve Cumhuriyetin Dişçibaşısı Sami Günzberg*. Kitabevi.
- Bardakçı, M. (2014). *Son Osmanlılar; Osmanlı Hanedanı'nın Sürgün ve Miras Öyküsü*. İnkılap Yayınevi.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). HH.d. / 23489, Kurbağalıdere'de olan Aziz Efendi daireleri, Ağalar daireleri, matbah, kiler, ahır, zahire anbarı vs.nin inşaat masraf defteri. a.g.y.tt, 1271 M.1855
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). HH.d. / 18363 Devletlü Murad Efendi'nin Kurbağalıdere'de bulunan kasrının masarifatını gösterir defter. 5.2.1292 M. 1875
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). HH.İ, 38/29. Şehzadelerin Kurbağalıdere, Tarabya ve Ayazağa Kasırlarında kaldıkları süre içinde yapılan Matbah-ı Amire masarifatının Hazine-i Hassa tarafından tesviye olunması. H-20-04-1280
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). HH.İ, 94/50 H. 15.4.1312- M. 1894 Depremde zarar gören Kurbağalıdere Çiftlik-i Hümayunu bina ve duvarlarının tamir edilmesi.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). ML. EEM., 1283/13. R. 24.10.1334- M. 1918. Merhum Şehzade Selahaddin Efendi'nin vereselerine ait Kurbağalıdere ve Merdivenköy'de bulunan çiftlik ve tarlaların durumu.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). MB.İ., 135/42 H. 11.07.1327- M. 1909. Kurbağalıdere Kasrı ve Çiftliğine bağlı olmak üzere müfredatı gösterilen altı adet arazinin Şehzade Selahaddin Efendi'ye tahsis olunduğu.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Y.EE., 22/3. H. 15.05.1282- M. 1865. Murad Efendi'ye Kurbağalıdere'de inşa olunan kasrın maliyetinin hulasa cetveli.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Y.EE., 55/77. H. 10.10.1286- M. 1870. Güceoğlu Agop Efendi'nin matlubatı ile Kurbağalıdere'deki Sultan Murad'a ait köşkün inşasına sarfedilen paranın hesabının müfredatını gösterir cetvel.
- Bora, N. (1970). *Fikirtepe Gecekonduları* [Yayımlanmamış Bitirme Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Çeçen, K. (1984). *İstanbul'da Osmanlı Devrindeki Su Tesisleri*. İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Çelik, Z. (2019). *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hut, D. (2009). Veliahd Murad-Yeni Osmanlılar İlişkinde Fikirtepe V. Murad Köşkü. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 20, 101-142.

- Eldem, E. (2005). *İstanbul'da Ölüm: Osmanlı-İslam Kültüründe Ölüm ve Ritüelleri*. Osmanlı Bankası Arşive ve Araştırma Merkezi Yayınları.
- Eldem, E. (2019). *5. Murad'ın Oğlu Selahaddin Efendi'nin Evrak ve Yazıları: V. Murad ile Cleanthi Scalieri*, Cilt I. İş Bankası Kültür Yayınları.
- Eldem, E. (2021). *V. Murad'ın Oğlu Selahaddin Efendi'nin Evrak ve Yazıları: Hatırat ve Belgeler (Mukayyet)*, Cilt II. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Eldem, S. H. (1954). *Türk Evi Plan Tipleri*. İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi.
- Eldem, S. H. (1974). *Köşkler ve Kasırlar II*. Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Mimarlık Bölümü Rölöve Kürsüsü.
- Ekdal, M. (1996). *Bizans Metropolünde İlk Türk Köyü Kadıköy*. Kadıköy Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları 1.
- Ekdal, M. (2005). *Kapalı Hayat Kutusu Kadıköy Konakları*. Yapı Kredi Yayınları.
- Ekem, Z. (2018). *İstanbul'da Sultan Abdülaziz dönemi kasırları arasında Ayazağa kasırlarının yeri* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Erkan, P. (2022). Kadıköy'de Sultan V. Murat'ın Sarayı, 03 Şubat 2022. *Gazete Kadıköy*. Erişim 1 Şubat 2023. <https://www.gazetekadikoy.com.tr/yazarlar/pinar-erkan/kadikyde-sultan-v-muratin-sarayi>
- Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye. (1911-1912). İstanbul Boğazı ve civarı haritası (1:50000). Salt Araştırma Arşivi, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/100256>
- Goltz Paşa. (1897). Karte der umgegend von Constantinople-Istanbul ve çevresini gösteren harita, C. Frh. v.d. Goltz (Pascha), Schall & Grund, Berlin. Salt Araştırma Arşivi, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/102289?locale=tr>
- Google Earth. Google Earth Hava Fotoğrafları. Erişim 1 Şubat 2024.
- Gökçen, R. (1998). *Kadıköy*. İstanbul ve İlçeleri Dizisi:17, Özyürek Yayınları.
- Gümüş, M. D. (2019). II. Meşrutiyet Dönemi'nde V. Murad'a İade-i İtibar: Mimar Vedad (Tek) Bey'in Türbe Düzenlemesi. *Art-Sanat*, 11, 207-224.
- Günay, R. (2021). *İstanbul'un Kaybolan Ahşap Konutları*. YEM Yayın (Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları).
- Hafizoğlu, E., & Kubat, A. S. (2023). Tarihsel-Coğrafi Yaklaşım Temelinde Kadıköy'ün Çeper Kuşak Gelişim Sürecinin İncelenmesi. *Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı IV. Kentsel Morfoloji Sempozyumu (Konya, 31 Mayıs- 2 Haziran 2023) Bildirileri içinde* (696-713). <https://www.isufturkey.org/index.php/tnum/article/view/217/257>
- Harita Genel Müdürlüğü Arşivi (HGM). T.C. Millî Savunma Bakanlığı, Harita Genel Müdürlüğü Hava Fotoğrafları, Tuğlacıbaşı_Kadıköy (1937 yılı 17_464 / 20_24 / 20_104, 1939 yılı 26_1215, 1942 yılı 60_828, 1946 yılı 156_110, 1950 yılı 251_433/ 251_434/ 252_454, 1954 yılı 516_94, 1957 yılı 912_12, 1958 yılı 912_50, 1963 yılı 1406_150, 1966 yılı 1722_644, 1972 yılı 2382_3945, 1976 yılı 3303_106, 1982 yılı 3578_3664).
- Harita Umum Müdürlüğü. (1932). İstanbul [1/25.000]. Salt Araştırma Arşivi. <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/113068>
- İBB Atatürk Kitaplığı (AK). (1911). Kadıköy- Hasanpaşa mahallesinin Kurbağalidere caddesinde 29 numaralı Kemikçi çayırı ile bağdat caddesindeki bostanın mutasarrıfları bulunan şehzade Salahaddin Efendi hazretleri ve damat Mahmud ve Refik Beyler ile Hatice Sultanın şayan tasarruf ettikleri mahallin dönüm üzerine ifrazına dair tanzim kılınan haritasıdır, 1329, Hrt_004417.
- İBB Atatürk Kitaplığı (AK). (1926). İstanbul Anadolu Ciheti Haritaları, Kadıköy Ciheti, Pafta 161, 164, 165.
- İBB Şehir Haritası. İstanbul Hava Fotoğrafları, Arşiv. Erişim 1 Şubat 2024. <https://sehirharitasi.ibb.gov.tr>
- İnan Ocak, Z. (2023). V. Murad Av Köşkü Hamamı'na İlişkin Mimari Bir Sorgulama. *Tarihi Su Kültürü ve Yapıları Sempozyumu (İstanbul, 18-19 Kasım 2021) Bildirileri* (s. 91-100) içinde. Fatih Belediyesi Kültür Yayınları.
- İnan Ocak, Z., Kızılyaprak, N. & Şahin, N. (2023) Restorasyon Trajedisinden Sürdürülebilir Kullanıma Dönüş: V. Murad Av Köşkü Hamamı Koruma Projesi, *6.Ulusal Yapı Kongresi ve Sergisi "Değişen Dünyada Yapılı Çevre"*, 7-9 Aralık 2023, Eskişehir.

- İnan Ocak, Z., Kızılyaprak, N. (2024). Restorasyon Trajedisinden Sürdürülebilir Kullanıma Dönüş: V. Murad Av Köşkü Hamamı Koruma Projesi, *YAPI Dergisi*, 491 Mayıs- Haziran, 65-71.
- İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kitaplığı (İAE). “Kurbağalıdere”, 1890-1895, FKA_004275. 1 Şubat Eylül 2024. https://katalog.iae.org.tr/yordam/?dil=0&p=1&q=kurbağalıdere&alan=tum_txt_004275_004275_004275_004275
- İstanbul Kadıköy Belediyesi İmar ve Şehircilik Müdürlüğü Arşivi (KBA).
- İstanbul Kültür Varlıkları Koruma Bölge Müdürlüğü Arşivi (KVKKA). V. Murad Av Köşkü Hamamı Dosyası.
- Kauffer, F. (1819). Plan Topographique du Bosphore, de thrace ou Canal de Constantinople et de ses environs Jusqu’a la source des rivie’res qui se jettent dans le port de Constantinople avec les Iles des princes et la partie de la Cote D’Asie qui en est voisine, Constantinople : J.D. Barbie du Bocage, 1819. Hrt_001149. İBB Atatürk Kitaplığı. http://sayisalarsiv.ibb.gov.tr/yordambt/yordam.php?aDemirbas=Hrt_Gec_001461
- Kuban, D. (2001). *Ahşap Saraylar: Kaybolan Kent Hayalleri*. YEM Yayın (Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları).
- Kuban, D. (2010). *Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları*. YEM Yayın (Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları).
- Marmara Üniversitesi Kütüphaneleri, Taha Toros Arşivi. Kurbağalıdere kalıntıları, Erişim 1 Eylül 2023. <https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/ozelarsiv/tta/fotograflar/279/001562197008.pdf> <https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/ozelarsiv/tta/fotograflar/2374/001562198008.pdf>
- Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Sanal Müze. Erişim 1 Şubat 2024. <http://muze.aef.marmara.edu.tr/muze-aef-hakkinda>
- Marmara Üniversitesi Rektörlüğü, Yapı İşleri Daire Başkanlığı Arşivi.
- Moltke. (1839). Daru’l-hilafetü’l-aliye ve civarı haritasıdır., Dersaadet, 1268, Hrt_000041, İBB Atatürk Kitaplığı, http://sayisalarsiv.ibb.gov.tr/yordambt/yordam.php?aDemirbas=Hrt_000041
- Oğuz, O. (2004). *80 yıl Cumhuriyet’e yaşıt bir hayat*. Doğan Kitapçılık.
- Özdoğan, M. (2023). *Fikirtepe: 1952-54 Excavations at the Neolithic Site of Fikirtepe in İstanbul: Archaeologie in Eurasien XX. Studien im Thrakien-Marmara-Raum X*. Deutsches Archäologisches Institut, Archäologie in Eurasien 42.
- Öztürk, C. (2005) *Türkiye’de Düinden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Saner, T. (2008). İstanbul’daki Konut Mimarisinde Üslup ve Karakter. M. Bachmann, B.Tanman (Ed.), *Ahşap İstanbul: konut mimarisinden örnekler* (s. 64-93) içinde. İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.
- Şakir, Z. (1943). *Çırağan Sarayında 28 sene: Beşinci Murad’ın hayatı*. (Haz. F. Gücüyener). Anadolu Türk Kitap Deposu.
- Şehsuvaroğlu, H. Y. (1949). *Sultan Aziz: Husûsî, Siyâsî Hayatı, Devri ve Ölümü*. İstanbul: Hilmi Kitabevi.
- T.C. Resmî Gazete. “Yükseköğretim Kurumları Teşkilâtı Hakkında Kanun Hükmünde Kararname”, KHK 41, Tarih: 22 Haziran 1982. Erişim 1 Şubat 2024. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17760.pdf>
- T.C. Resmî Gazete. “Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu İlke Kararı, 21.02.2018 /922 gün ve karar numaralı”, Resmî Gazete No. 30347, Tarih: 1 Mart 2018. Erişim 1 Şubat 2024. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/03/20180301-12.htm>
- Tekeli, İ. (1998). Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlama. 75. *Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*, Tarih Vakfı Yayınları.
- Tekeli, İ. (2009). *Modernizm, Modernite ve Türkiye’de Modernleşme Yazıları*. Tarih Vakfı Yayınları.
- Wharton, W. J. L. (1882). Sea of Marmara. Approach to the Bosphorus from Stefano point to Prinkipo channel including Princes Islands surveyed by Captain W.J.I. Wharton, R.N. <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/97350>
- URL 1. Tarihi hamam restorasyon sonrası tanınmaz halde. Erişim 1 Şubat 2024. <https://www.gazetekadikoy.com.tr/gundem/tarihi-hamam-restorasyon-sonrasi-taninmaz-halde>
- URL 2. Validebağ Korusu Planları için Bir İptal Kararı Daha. Erişim 1 Şubat 2024. http://www.yapi.com.tr/haberler/validebag-korusu-planlari-icin-bir-iptal-karari-daha_194268.html
- URL 3. <https://www.millisaraylar.gov.tr>

KONYA / HÜYÜK BUDAK KÖYÜNDEKİ KÖY ODALARININ MEKÂNSAL VE KÜLTÜREL AÇIDAN İNCELENMESİ

SPATIAL AND CULTURAL EXAMINATION OF VILLAGE CHAMBERS IN KONYA / HÜYÜK BUDAK VILLAGE

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 1 Şubat 2023
Hakem Değerlendirmesi: 23 Şubat 2023
Kabul: 30 Mayıs 2024

Received: February 1, 2023
Peer Review: February 23, 2023
Accepted: May 30, 2024

DOI : 10.22520/tubaked.1246163

Zehra USLU BÜLBÜL*

ÖZET

Anadolu'nun pek çok yerinde bulunan ancak terk edilmeye başlamış olan köy odaları, Türk toplumunun belirgin özelliklerinden olan konukseverliğini, yardımsever, paylaşımcı özelliğini, dayanışma, saygı, sevgi ve hoşgörünün önemini ve bu değerlerin sanatla birleşerek mimariye tezahürünü insanlığa sunan kültürel yapılardır. Anadolu'nun bazı yerlerinde köy odaları, sanat değeri taşıyan mimarileri ve köy odası kültürüyle korunabilmiş kültür varlıklarıdır. Bazı bölgelerde ise somut olmayan kültürel miras özelliği taşıyan köy odası geleneği ve kültürü yeni yapılmış, tarihi değeri olmayan binalar içerisinde yaşatılmaktadır. Çoğu yerde ise köy odası kültürü tamamen kaybolmuştur. Konya'nın Hüyük ilçesine bağlı Budak köyünde köy odası geleneği ve kültürü yeni binalarda yaşatılmakta ve sürdürülmektedir. Budak köyündeki köy odaları, Ramazan Bayramlarında buluşulan ve bayramlaşma merasiminin yapıldığı yerler olması ve odalardan birinin halen konukevi özelliğine sahip olması nedeniyle önem arz etmektedir. Çalışma kapsamında, Budak köyündeki köy odası geleneği ve kültürü, hem sosyo-kültürel ve tarihi bakımdan hem de mekânsal açıdan incelenmiştir. Budak köyü tarihi ve kırsal mimarisi araştırılmış, köy odaları plan şeması, yapım tekniği, malzeme bakımından irdelenerek, birbiri ve yakın köylerdeki köy odaları ile karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Köy odalarından birinde yerinde daha önce bulunan köy odasının etkilerinin gözlemlendiği, civar köylerdeki odaların plan şemaları ile benzerlik gösterdiği, diğerlerinin ise değişen yaşam koşullarına göre biçimlendiği ancak köy odasının temel plan şemasının bozulmadığı tespit edilmiştir. Literatür araştırması, planların çizimi, yerinde inceleme, fotoğraflama, geleneğin deneyimlenmesi ve şahıslarla sözlü görüşmeler yapılması, çalışmada kullanılan başlıca yöntemlerdir. Bu çalışma ile Türk toplum yapısını ve kültürünü yansıtan Budak köyündeki köy odası geleneği ve kültürünün mekânsal özellikleri ile birlikte gelecek nesillere aktarılmasına katkı sağlamak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Köy odası, Kültürel Miras, Budak, Hüyük, Konya, Ramazan Bayramları.

* Dr. Mimar, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara, Türkiye
e-posta: zehrauslubulbul@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2811-1269

ABSTRACT

Although the village chambers are found in many parts of Anatolia, they have begun to be abandoned. Village chambers are cultural structures that present the distinctive features of Turkish society, such as hospitality, helpfulness, sharing, the importance of solidarity, respect, love and tolerance, and the manifestation of these values in architecture by combining with art. In some parts of Anatolia, village chambers are cultural properties that have been preserved with their artistic architecture and village chamber culture. In some regions, the tradition and culture of village chambers, which have the characteristics of intangible cultural heritage, are kept alive in newly constructed buildings with no historical value. In many places, the village chamber culture has completely disappeared. In Budak village of Hüyük district of Konya, the village chamber tradition and culture is kept alive and maintained in new buildings. The village chambers in Budak village are important because they are places where people gather and festive ceremonies are held during Ramadan Feasts, and one of the chambers still has the feature of a guesthouse. Within the scope of the study, the tradition and culture of the village chamber in Budak village were examined both in terms of socio-cultural and historical and spatial aspects. The history and rural architecture of the Budak village were investigated, and the village chambers were analyzed in terms of plan scheme, construction technique, materials and comparatively with each other and with the village chambers in nearby villages. It was determined that the effects of the previous village chamber were seen in one of the village chambers and that the chambers in the surrounding villages were similar to the plan schemes. The plan scheme of the others was shaped according to the changing living conditions, but the basic plan scheme of the village room was not deteriorated. Literature research, drawing plans, on-site examination, photographing, experiencing the tradition and making verbal interviews with individuals are the main methods used in the study. With this study, it is aimed to contribute to the transfer of the village chamber tradition and culture in Budak village, which reflects the structure and culture of the Turkish society, together with its spatial characteristics, to future generations.

Keywords: Village chamber, cultural heritage, Budak, Hüyük, Konya, Ramadan Feasts.

GİRİŞ

Köy odaları, Türk kültürünü yansıtan kırsal mimarinin önemli örnekleridir. Köy odaları, köye herhangi bir iş için gelen ya da köye yolu düşen, kalacak yeri olmayan yolcuların, köy odası sahipleri ve tüm köylü tarafından misafir edildiği, misafirin her türlü ihtiyacının karşılandığı yapılardır. Ayrıca bu yapılar, köylünün belli zamanlarda toplanıp eğlendikleri, toplumsal konuların konuşulduğu, sosyal etkinliklerin yapıldığı mekanlardır. Bu yönleriyle hem bir misafirhane hem de bir sosyal tesis işlevine sahiptir.

Köy odaları ve Konya köy odaları ile ilgili önemli çalışmalar mevcuttur. Çınar (1987); (Çınar, 1991), 'Köy Odası (Misafirhane)', 'Konya Ovası Köy Yerleşmelerinde Misafirhaneler' isimli çalışmalarında köy odalarını mekânsal ve sosyal fonksiyonları bakımından incelemiş ve tanıtmıştır. Karpuz (2000, s. 319, 361), 'Konya Köy Odalarının Kültür ve Sanat Değeri' adlı makalesinde, araştırma kapsamında belirlenen Konya köy odalarını incelemiş ve bilgi vermiştir. Ayrıca Anadolu'da farklı yörelerde halen işlevini yitirmemiş olan köy odalarını tanıtan çok sayıda makale bulunmaktadır.

Bu çalışmada ise, Konya ili, Hüyük ilçesine bağlı, Konya'ya yaklaşık olarak 100 km mesafede bulunan, Beyşehir gölü kıyısında konumlanmış olan Budak köyünde (Mahallesi) halen yaşatılan köy odası geleneği ve kültürü, hem sosyo-kültürel hem de mekansal bakımdan incelenmiştir. Çalışmada öncelikle literatür taraması ile köy odası kavramının doğuşu, gelişimi ve mimarisine dair bilgiler toplanarak köy odası tanımlanmış ve örneklerle açıklanmıştır. Budak köyü tarihine yönelik literatür araştırmasından sonra çalışma alanı yerinde gözlemlene ve fotoğraflama yöntemiyle incelenerek, köyün sosyo-ekonomik durumu ve kırsal mimarisine dair bilgiler verilmiştir. Araştırma kapsamında ele alınan Budak köyündeki köy odaları yerinde incelenerek planları çizilmiş, yapım tekniği, plan şeması, malzeme bakımından analiz edilmiş ve fotoğraflarla tespitlerde bulunulmuştur. Oda sahipleri ile yapılan sözlü görüşmeler ve deneyimleme yöntemiyle köy odası kültürünün Budak köyünde devam eden biçimi irdelenmiştir. Sonuç kısmında Budak köyü civarında bulunan köylerdeki köy odası geleneği hakkında genel bilgiler verilerek karşılaştırma yapılmış ve Budak köyündeki köy odaları mekânsal olarak değerlendirilmiştir. Köy odası geleneğinin bu yörede kaybolmaya başlaması nedeniyle, Türk toplum yapısı ve kültürü hakkında bilgiler sunan, halk mimarisinin önemli yapıları olan köy odalarının Budak köyünde kültürel olarak yaşatılması ve nesilden nesle aktarılması anlamında önem arz etmesi, bu konunun çalışılmasının esas amacını oluşturmaktadır.

Budak köyündeki mevcut köy odaları mimari anlamda tarihi değer taşımamaktadır. Ancak köy odası olarak inşa edilen bu yeni yapıların, geçmişteki ilk yapım aşamalarının 19. yüzyıla ve 20. yüzyılın başlarına dayandıkları ve geçmişte de şimdiki buldukları konumda köy odalarının mevcut olduğu, günümüzdeki sahiplerinden öğrenilmiştir. Çalışma kapsamında, bulunduğu konumda geçmişteki köy odası işlevini devam ettiren Budak köyü köy odaları tanıtılmış, köy odası geleneği ve kültürü anlatılmıştır.

KÖY ODASI KÜLTÜRÜ VE MİMARİSİ

Köy odaları, Türk halk mimarisinde önemli bir yere sahiptir. Türk kültür ve toplum yapısının bir tezahürü olarak ortaya çıkmış bu yapılar, toplumda sohbet ortamının oluşturulması ile sosyalleşmeyi sağlamış, Türk toplumu için önem arz eden, dayanışma, yardımlaşma, paylaşma ve misafirperverlik gibi değerlerin ve Türk kültürünün günümüze kadar ulaşmasına imkan sağlamıştır.

Köy odaları temel iki işleve sahiptir (Karpuz, 2000, s. 320). Bunlardan birinde köy odası, köye misafir olarak gelen esnafın, çiftçinin, çobanların, satıcıların ya da zanaat erbabının konuk edildiği, yatılı olarak kalabildiği, bir karşılık beklemeden yeme içme ihtiyaçlarının karşılandığı, gelen misafirlerin hayvanlarının da ihtiyaçlarının giderildiği bir mekan özelliğindedir (Bozkurt, 2016, s. 209; Çınar, 1991, s. 68). Diğer işlevinde ise, insanları bir araya getirerek toplumsal birlik ve beraberliği sağlamaktadır (Karpuz, 2000, s. 320).

Oda geleneğinin Orta Asya'dan Anadolu'ya taşındığı ve fethedilen coğrafyalarda bey otağlarının zamanla biçimlenerek aldığı şekil olarak nitelendirilmektedir (Karaosmanoğlu & Soysal Demirci, 2016, s. 363). Anadolu'daki köy odalarının plan şeması, menşei 'topak ev' ya da 'yurt tipi çadır'a dayanan, Türk evinin çekirdek birimi olan oda ile benzer mekânsal özelliklere sahiptir (Çınar, 1991, s.63, 64). Geleneksel Türk evindeki sofanın oluşumundan önce, odalar çadırların kullanım özelliklerini yansıtmaktaydı (Eldem, 1954, s.16, 17). Çadırda orta kısımda ocak bulunur. Sağ tarafta bir çitle sınırlanmış bölüme kırmızı tulumları ve depolanan yiyecekler konurken, bu kısmın yanında ev büyüğünün kerevetli yatağı bulunur. Ocağın arkasına yüklükler yerleştirilir. Girişin sol tarafında ise koşum takımları ile eğer evin gelini var ise, oğul ve gelinin yatağı da bu kısma serilir. Çadırın zeminine halı, kilim gibi örtüler serilir (Karpuz, 1984, s. 11, 13). Oda, çadırlar gibi oturma, yemek yeme, çalışma, yatma, yıkanma ve yemek pişirme gibi faaliyetlerin gerçekleştiği bir mekandır. Bu özellikler, farklı ölçülere sahip olmakla birlikte topak ev/ çadır ile aynıdır (Günay, 1981, s. 64; Karpuz, 1984, s. 12; Küçükerman, 1985, s. 63).

Kutlama, toplanma, konaklama gibi amaçlarla kullanılabilen, birkaç mekanın birleşimiyle oluşan köy odaları, kişilerin oturma, yatma, ısınma, yemek yeme gibi temel ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri özelliklere sahiptir.

İslamiyet’le birlikte misafire daha fazla önem verilmiştir. Bu konuyla ilgili ayet ve hadisler, misafir ağırlamanın Türk toplumundaki ehemmiyetini daha çok artırmış, dini bir hizmet olarak görülmüştür (Karpuz, 2000, s. 319). Çağatay (1989, s. 141)’a göre Türkler, Orta Asya’dan Anadolu’ya yaptıkları uzun yolculukta misafirhane denilen bu yapılara gereksinimi tespit etmiştir. Bu nedenle köy odası geleneği hızlı bir şekilde köylerde kabul görmüş ve yaygınlaşmıştır. Çağatay (1989, s. 141, 142), köy odaların kuruluşunun ahilik teşkilatıyla bağlantılı olduğunu belirtmektedir. Çağatay (1989, s. 141)’ın, İbn-i Battuta’dan naklettiğine göre, XIV. yüzyılda Anadolu’yu gezen İbn-i Battuta, Ahilik teşkilatından olan genç sanatkarların zaviyelerinde her akşam toplanıp yemek yediklerine tanık olmuştur. Şehir ve kasabalardaki ahi zaviyeleri, köylerde yaren odası, konuk odası ya da köy odası adları ile anılmaktadır. Köylerde ekin ve kış hazırlıkları tamamlandıktan sonra yapılacak işin kalmadığı özellikle kış aylarında, taşıma araçlarının ilkel olduğu dönemlerde, yaran odalarında toplanılırdı. Eğlenceli ve dinlendirici uğraşlarla meşgul olunur, ahlaki ve sosyal konular konuşulup, köy sorunları tartışılarak ortak çözümler bulunurdu (Çağatay, 1989, s. 141, 142). Konya köy odalarında genellikle oda ismi, oda sahibinin adı, soyadı ya da sülale lakabıyla anılmaktadır (Yakıcı, 2010, s. 99). Bu yapılar, Anadolu kırsalında sohbet, eğlence, toplantı, konuk evi gibi benzer işlevlerle kullanılmakta ancak bölgelere göre kırsal mimaride farklı isimlerle tanımlanmaktadır. Konya’da ‘Barana odaları’ (Yakıcı, 2010, s. 94), Erzurum’da ‘Eril veya Ergiş odaları’ (Aksakal, 2019, s. 295), Uşak’ta ‘Yaren odaları’ (Gürsoy, 2018) olarak adlandırılmıştır. Bazı köy odalarında gerçekleşen ‘Geleneksel Sohbet Toplantıları’ 2010 yılında UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi’ne alınmıştır (URL 1, 2022).

1900’lü yıllarda Anadolu’ya gelen seyyah ve araştırmacılar da köy odalarında misafir edilmiştir. Bu bilgiler araştırmacıların Anadolu gezisi sonrası yazdıkları kitaplardan öğrenilmiştir. Macar araştırmacı Horvath (1996) yılının temmuz ayında Konya’dan Yağlıbayat’a giderken bir köy odasında misafir edilmiştir. Friedrich Sarre, Küçük Asya Seyahati kitabında, Küçük Muhsine, Başarakavak, Derbent, Balkı, Ilgın güzergahındaki köy odalarından detaylı olarak bahsetmektedir (Karpuz, 2000, s. 323, 324). Horvath (1996), köy odasının tek göz odadan oluşan, misafir ağırlanan, çatısı çamurdan yapılmış küçük bir bina olduğunu, köyden yaşlı bir kişinin kendisine köy odasında yemek ikramında bulunduğunu ve köy odasının ayrıca köylüler için toplanma ve eğlence mekanı olduğunu belirtmektedir (Horvath, 1996, s. 30). Konya’nın Başarakavak köyündeki Koca Oda ise, Deliosmangiller

tarafından inşa edilmiş olup, yıkılmış bir eve bitişik olarak ancak bağımsız, sokağa açılan bir yapıdır. 1846 yılında inşa edilen köy odası, iki katlı, düzgün taş duvarlı, üst örtüsü toprak damdır. Zemin katta ahır, birinci katta ise mabeyn (aralık) ve oda bulunmaktadır (Karpuz, 2000, s. 323). Sarre (1998), Balkı köyünde görmüş olduğu köy odasının, iki katlı küçük bir taş yapı olduğunu, atlarını giriş kata yerleştirildiğini, ahşap bir merdivenle verandaya oradan da odaya ulaşıldığını belirtmektedir. Odanın ahşap işlemeciliğindeki süslemelerin muhteşem olduğundan, odadaki şöminenin iki yanındaki iki ahşap dolabın da sivri ve zarif kavislerle süslendiğinden bahsetmektedir (Sarre, 1998, s. 139,140).

Budak köyüne yakın mesafedeki köylerden/mahallelerden Kireli, Çavuş, Göçeri ve Çukurkent’te geçmişte köy odası mevcut iken günümüzde köy odası bulunmamaktadır. Budak köyünün kuzeybatısında Beyşehir Gölü kenarında konumlanmış olan Tolca Mahallesi’nde, çevre köylerden Köşk Mahallesi’nde köy odaları bulunmakta, ancak günümüzde kullanılmamaktadır. Yenice Mahallesi’nde de Ramazan Bayramı geleneği köy odasında değil, muhtarlık binasında gerçekleştirilmektedir. Budak köyü civarında Budak köyündeki Ramazan Bayramı kutlama merasiminin benzer bir örneği Görünmez köyünde görülmektedir. Ancak iki katlı ve tek katlı bu odalar günümüzde misafirhane olarak kullanılmamaktadır. Bu köy odalarında tuvalet mevcut değildir.

Konya köy odaları 1960’lı yıllara kadar aktif olarak kullanılmaktaydı. Sade plan şemasına sahip, misafir ağırlama işlevi, sosyal ve kültürel bir görev üstlenen bu yapılar, kahvehanelerin açılması ile birlikte fonksiyonlarını yitirmiş ve terk edilmiştir (Çınar, 1991, s. 69; Karpuz, 2000, s. 321).

BUDAK KÖYÜ TARİHİ VE GENEL ÖZELLİKLERİ

Konya-Isparta karayolu üzerinde, Beyşehir Gölü’nün kıyısında konumlanmış olan Budak köyü, idari birim olarak köy iken, 2012 yılında yapılan yasal değişiklik ile mahalle olarak bağlı olduğu Hüyük ilçesine katılmıştır (URL 2, 2022). Budak köyünün nüfusu 2019 yılı verilerine göre 452’dir (URL 3, 2022). Şehirde yaşayan, köyüyle bağlantısını kesmeyen köylüler yaz döneminde köye geldiği için köyün nüfusunda belirgin bir artış yaşanmaktadır. Ancak İç Anadolu’daki pek çok köy gibi Budak köyü de şehre göçün etkisindedir. Bu göç, Konya, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlere olduğu gibi yakın mesafedeki Beyşehir’e de olmaktadır. Toprak sahibi köylülerin gerektiğinde hızlı bir şekilde köye ulaşabilmesi, ilçenin pek çok olanağı barındırması, ayrıca yaz mevsiminde tarımla ilgili işler yapıldıktan sonra kışın şehirde rahat yaşam koşullarının mevcudiyeti, ilçenin köye çok uygun bir mesafeye sahip olması gibi nedenler Beyşehir’in tercih edilme nedenlerindedir.

Budak Köyü Genel Özellikleri ve Yerleşimi

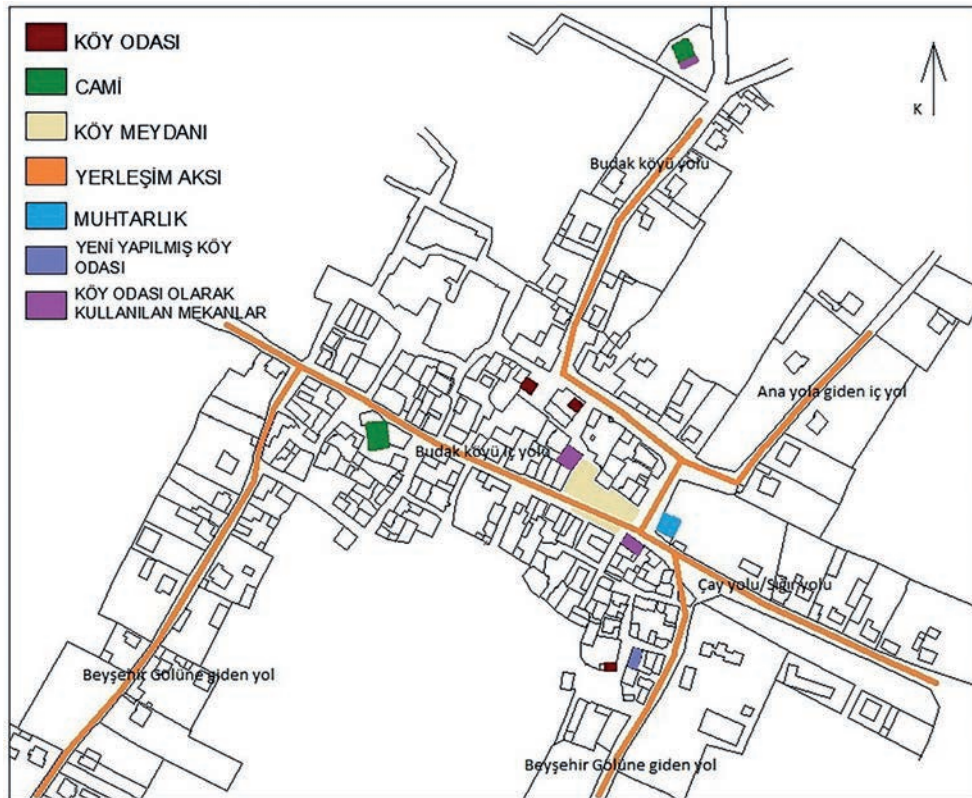
Budak köyü, Konya'ya yaklaşık 105 km, Beyşehir'e yaklaşık 29 km mesafede, Hüyük merkeze ise yaklaşık olarak 15 km mesafededir. Budak Mahallesi'nin bağlı olduğu Hüyük ilçesi, Konya ilinin batısında yer alır. Hüyük'ün güneyinde Beyşehir, batısında ise Beyşehir Gölü bulunmaktadır. Hüyük, kuzey ve doğusunda dağlarla çevrili olup, kuzeyinde Sultan Dağları bulunmaktadır. İlçenin güneyinde engebeli ve geniş sırtlarla çevrili kuru ziraatın yapıldığı tarım arazileri mevcuttur. İlçenin büyük bir kısmı aynı toprak yapısına sahiptir. Hüyük, konum olarak Akdeniz Bölgesi'nin kuzeyinde ve Göller Yöresinde bulunmaktadır. Bu nedenle, iklim olarak Akdeniz ile İç Anadolu Bölgesi karasal iklimi arasında geçiş özelliği göstermektedir. Göller bölgesinin tipik özelliği olarak, yazlar sıcak, kışlar soğuk ve yağışlı geçer (URL 4, 2022; URL 5, 2022). Budak köyü de, göl kıyısında olması nedeniyle göller bölgesi tipik özelliğini belirgin olarak göstermektedir.

Hayvancılık, tarım ve balıkçılık köyün geçim kaynaklarıdır. Budak köyü yamaç ve tepelerden daha çok düzlük araziye sahiptir. Budak köyünde üretilen başlıca ürünler buğday ve arpa olmak üzere, şeker pancarı, haşhaş, soğan, patates, kabak, ayçiçeği, fasulye, nohut, mercimek, mısır, havuç, elma, armut, ceviz, domates, çilek, kavun, karpuz, kayısı yetiştirilen diğer ürünlerdir. Budak köyünün doğusunda eskiden üzüm bağlarının

bulunduğu ve ağaçların çok olduğu büyük bahçeler vardır. Gölle yakın mesafede Hıdırellez şenliklerinin yapıldığı, büyük ağaçların bulunduğu mesire alanı bulunmaktadır. Beyşehir Gölü kenarı ağaçlıktır. Göl kıyısındaki tarlalara ulaşımı kolaylaştıran, daha rahat bir şekilde gezmeyi ve gün batımının daha rahat izlenmesini sağlayacak şekilde yeni yol düzenlemesi yapılmıştır. Göl kıyısından bakıldığında, Kül Adası ve Anamas Dağı görülür.

Budak köyü, Isparta-Konya anayolundan 2 km içerideki meydanın çevresinde konumlanmakla birlikte, beş ana aks ve bu ana akslardan uzanan ara yollar üzerinde konumlanmaktadır. Bu beş ana aksın ilki ana yoldan köye ve köy meydanına ulaştıran yol olup, yolun çevresinde yerleşilmiştir. İkinci yerleşim aksı, köyü ana yola ulaştıran, ikinci bir yol olan 'Yenice yolu' diye adlandırılan yoldur. Benzer bir planlama ile meydana Beyşehir Gölüne ulaştıran birbirine paralel iki anayol ve ikisinin arasındaki alan ise üçüncü ve dördüncü yerleşim akslarını oluşturmaktadır. Son olarak meydana güneydoğuya ayrılan eski bahçelere ulaştıran 'Çay yolu/Sığır yolu' diye adlandırılan ve meydana kuzeybatıya ayrılan Budak Köyü Camii'nin önünden geçen kuzeybatı-güneydoğu aksında uzanan ana yol ve bu yola uzanan ara yollar çevresinde yapılar konumlanmıştır (Şek. 1).

Şekil 1. Budak köyü yerleşim planı ve çalışma kapsamına giren köy odaları (Kadastral harita üzerinden yazar tarafından çizilmiştir) (Hüyük Belediyesi) / *Budak village settlement plan and village chambers included in the study (Drawn by the author from the cadastral map) (Hüyük Municipality).*

Fotoğraf 1. Budak köyü yolu (Budak Caddesi) üzerindeki evler (solda), Köy meydanından kuzeybatıya uzanan yol üzerindeki evler (sağda) / Houses on the road to Budak village (Budak Street) (left), Houses on the road extending northwest from the village square (right) (Ali Uslu, 2022).

Köy, toplu bir biçimde geniş bir alana yayılmaktadır. Binalar çoğunlukla, mülkiyet sınırları doğrultusunda yola cepheli ya da bahçe duvarlarıyla çevrilidir. Bu nedenle yol ve sokaklar, taşınmazların bahçe duvarları ya da binaların cepheleriyle sınırlandırılmıştır (Foto. 1).

Köy meydanının etrafında, muhtarlık ve köyde düğünlerin yapıldığı, yemeklerin verildiği, içinde çocuk parkı, çeşme ve ağaçların bulunduğu muhtarlık bahçesi/park, günümüzde biri çalışır durumda olan üç adet kahvehane binası ve çoğunluğu iki katlı olan konutlar yer almaktadır (Foto. 2).

Fotoğraf 2. Köy meydanı (solda) (Ali Uslu, 2022), Muhtarlık binası ve çevresi (orta), Meydana bakan, üst katı konut alt katı kahvehane olan bina (sağda) (Köy Muhtarı İsmail Ünal, 2023) / Village square (left) (Ali Uslu, 2022), Mukhtar Office and its surroundings (middle), The building facing the square, the upper floor of which is a residence and the ground floor is a coffeehouse (right) (Village Headman İsmail Ünal, 2023)

Budak Köyü Tarihçesi

Budak köyünün tarihine yönelik bilgi verebilecek ve köyde yer alan en önemli taşınmaz, Budak Köyü Merkez Camisidir. Bunun dışında Budak köyü yakın çevresiyle ilgili yapılan kazı çalışmaları, çalışma alanının tarihçesi hakkında bilgi veren çalışmalardır.

Erbaba Höyüğü'ndeki kazı çalışmalarındaki buluntu sonuçları, Beyşehir ve çevresinin tarihinin Neolitik Çağ'a (M.Ö. 6400-6600 yılları) kadar uzandığını göstermektedir (Özdöl, 2008, s. 392). Beyşehir Gölü Havzası, Hititler Dönemi'nde büyük bir öneme sahiptir. Hititler Devri'ne ait anıtlardan en önemlisi Sadıkhacı Köyü'ndeki Eflatun Pınarı

denilen yerde bulunan su anıtıdır (Arık, 1956, s. 12). Bölge, Hititlerden sonra Friglerin hakimiyetine geçmiştir. Bununla ilgili olarak, Konya Arkeoloji Müzesi'ne 1987 yılında, Beyşehir'in 35 km batısında bulunan Çavuş kasabasından getirilen madeni buluntular, Çavuş'un 250 m kadar güneyindeki Küçük Hüyük'te toplu olarak ele geçmiştir. Bu buluntulardan elde edilen verilere göre, Küçük Hüyük M.Ö. II. binden VI. yüzyıla kadar iskan edilmiştir (Özkan, 1990, s. 583). Özkan ve Erdalkıran (2014)'ın Mellaart'dan (1954) ve Todd'dan (1980) aktardığına ve Hasan Bahar'a göre, Budak köyüne yaklaşık 8 km mesafede bulunan Çukurkent'deki yamaç yerleşmesi Neolitik ve Kalkolitik çağlara tarihlenmiştir (Özkan & Erdalkıran, 2014, s. 26).

1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra Beyşehir ve çevresi Türk hakimiyetine girmeye başlamış ve 1116 yılından itibaren Beyşehir, Seydişehir, Şarkikaraağaç, Yalvaç, Senirkent, Uluborlu, Eğirdir, Sütçüler fethedilmiştir. Artık bölge, Selçuklu Devleti'nin uç beyleri tarafından yönetilmiş ve 13. yüzyılda bölgede Türk hakimiyeti kesinleşmiştir (Alperen, 2001, s. 19, 20).

Bizans hâkimiyetinden sonra Beyşehir'de XIII. yüzyıldan itibaren sırasıyla Anadolu Selçukluları, Karamanoğulları, Eşrefoğulları, Hamidoğulları ve Osmanlılar egemenlik kurmuştur (Erdoğan, 1992, s. 84).

Beyşehir ve çevresi ilk olarak I. Murad zamanında Osmanlıların himayesine geçmiş ancak Osmanlılarla Karamanlılar arasındaki mücadeleler neticesinde pek çok kez yönetim değişmiştir. Kireli Nahiyesi'nin de içinde bulunduğu bu bölgenin Osmanlı topraklarına kesin olarak katılması ise Fatih devrinde 1466 yılında gerçekleşmiştir. Erdoğan (1989, s. 52, 58)'nin, Başbakanlık Arşivi 241 Nolu Maliyeden Münevver Tasnifinin 33. sayfasından naklettiğine göre, Fatih dönemi belgelerinde Beyşehir için 'vilayet' terimi kullanılmış, 'liva' veya 'sancak' ifadeleri kullanılmamıştır. Bu dönemde Beyşehir vilayeti, yedi nahiyeden oluşmaktadır. Bunlar, Göçü, Kireli, Yenişehir, Kaşaklı, Yağan, Cezire ve Yaylasun'dur (Erdoğan, 1989, s. 52, 58).

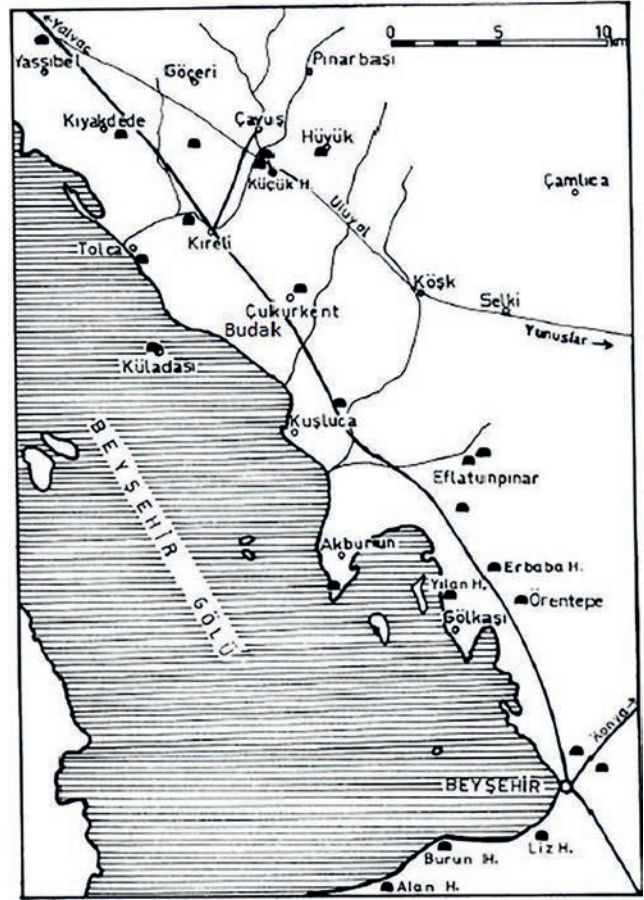
Beyşehir, 1507-1641 yılları arasında ise 19 mahallelik bir kazadır. Beyşehir sancağının nüfus olarak en kalabalık birinci nahiyesi Göçü iken, ikinci nahiyesi Kireli'dir. 1584 yılında Yarankömü, Göçeri, Budak, Öyük (Hüyük), Çavuş, İlmen, Sergisaray (Selki), Balganda, Çukurkent, Deştiğin, Zuvarık, Sadıkhacı, Köşk, Yenice, Görünmez, Kiçi ve Fele, Kireli nahiyesinin nüfusu fazla olan köyleridir (Erdoğan, 1989, s. 217, 219) (Şek. 2).

Bugün Budak köyünün bağlı olduğu Hüyük, 13. yüzyılda Horasan'dan Anadolu'ya göç eden erenlerden Şeyh İdris ve kardeşi Şeyh Bahşi/Bahri'nin yöreye yerleşmesiyle kurulmuştur. Şeyh İdris adına Karahüyük'te, Şeyh Bahşi'nin adına da Üyük'te (Hüyük) birer zaviye ve vakıf tespit edilmiştir (Alperen, 2001, s. 187).

Budak köyünün tarihine dair bir başka belge, Hurufat defterleridir. Budak köyü, Hurufat defterlerinde adları geçen Kır-İli (Kireli) kazasına bağlı köyler arasında bulunmaktadır (Akıncı, 2007, s. 35). Budak köyünde biri daha eski tarihte yapılmış, diğeri ise yakın zamanda yapılmış iki adet cami bulunmaktadır. Merkezde bulunan eski caminin, duvarındaki levhadan 1959 yılında yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak köylülerden elde edilen bilgiye göre bugünkü caminin yerinde eski kerpiç bir cami bulunmaktaydı. Bu kerpiç caminin yerine daha büyük ve taş malzemeden yeni bir cami yapılmıştır. Caminin mihrap, minber ve vaaz kürsüsünün nitelikli ahşap işçiliği dikkat çekmektedir. Caminin bu öğelerinin eski camiye ait olduğu söylenmektedir. Akıncı (2007, s. 35)'nin (V.A.D. No: 1141, Vr.79a.) numaralı hurufat defterinden aktardığına göre, Budak köyündeki merkez camisiyle ilgili tespit edilebilen ilk kayıt, Şevval 1111 / Nisan 1700 tarihli imam ve hatip atamasıdır. Ayrıca Budak köyü merkez camine (V.A.D. No: 1141, Vr.79b.)'den elde edilen veriye göre Safer 1118 / Haziran 1706 tarihinde müezzin ataması da yapılmıştır (Akıncı, 2007, s. 35).

Budak köyü, 1840-1845 yılları arasında idari bakımdan Beyşehir Sancağında, coğrafi olarak Beyşehir Gölü Havzasında bulunan kaza ve köylerin listesindedir.

Şekil 2. Hüyük ve çevresi / Hüyuk and its surroundings (Özkan, 1990, s. 591).

Budak köyü, 1840 ve 1844 yıllarına ait hane sayısı, arazi sahibi ve arazi kıymeti olarak orta değerlerde yer almaktadır (Muşmal, 2005, s. 374).

Şimşek (2017) BOA, Maliye Vâridât Muhasebesi 9818 Numaralı Beyşehir Temettuât Defteri'nden aktardığına göre, H.1256/M.1840 senesinde Kireli'ye bağlı köy sayısı 22 idi. Şimşek (2017) Doktor Nazmi'nin 'Türkiye'nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası Konya Vilayeti' adlı kitabından aktardığına göre, 1922 yılında Kireli nahiyesine bağlı köyler İlmen, Ebulvefa, Burunsuz, Budak, Balganda (İmrenler), Çukurkent, Çavuş, Hordu (Kuşluca), Selki, Tuzluca, Fele, Kaba (Pınarbaşı), Kuyakdede, Kınık, Kiçi (Mutlu), Köşk, Göçeri, Görünmez, Hüyük, Yenice ve Kısıfın'dır. Kireli nahiyesine bağlı köy sayısı 1926 yılında 26'dır. Kireli'ye bağlı köyler arasında olan Kınık, Kırbadem, Yarankömü ve Ebulvefa köyleri günümüzde mevcut değildir. Bunlardan Kınık, Kireli ile Budak arasında bir konumda bulunmaktaydı (Şimşek, 2017, s. 25, 26). Köylerin çoğunluğu aynı isimlerle varlıklarını devam ettirmektedir. Sözü geçen köylerden bir kısmı ve Kireli zamanla kasaba statüsüne alınmış, Hüyük'ün ilçe olmasıyla birlikte buraya bağlanmışlardır (Şimşek, 2017). Hüyük, 1943 yılında bucak, 1955 yılında belediye ve 1987 yılında ise ilçe olmuştur (Alperen, 2001, s. 187).

Fotoğraf 3. Budak Köyü Merkez Camisi doğu cephesi ve minaresi / *East facade and minaret of Budak Village Central Mosque.*

Kırsal Mimari

Köyde yer alan iki adet cami, sağlık ocağı binası, halı kooperatif binası, mandıra binası, okul binaları, lojman binası, kerpiç ve taş yöresel evler, karkas evler, ağıl ve ahırlar kırsal mimariyi oluşturmaktadır. Meydana yaklaşık olarak 130 m mesafede olan Budak Köyü Cami, dörtgen plan şemasına sahip olup, sıralı moloz taş örgü sistemi ile inşa edilmiştir. Camiye kuzey cephesinden girilmektedir. Kuzey cepheden kadınlar mahfiline bir giriş verilmiştir. Harim üç sahna ayrılmış, tavanı dört adet ahşap kaplamalı direk ile taşınmaktadır. Kadınlar mahfilini ise iki direk taşımaktadır. Kadınlar mahfili altında plastik doğrama ve ahşap ile cami girişi, imam odası ve bayanlar bölümü gibi mekanlar oluşturulmuştur. Caminin kuzeydoğusunda 1987 yılında dernek ve köy iş birliği ile yapılmış minaresi bulunmaktadır. Kuzeybatısına bitişik olarak eskiden mektep olarak adlandırılan Kuran kursu binası yer almaktadır. Caminin doğusundaki bahçesinde şadırvan mevcuttur (Foto. 3).

Kible duvarı ortasına ters U şeklinde yerleştirilmiş, yarım daire planlı nişi olan mihrabın kavsarası yarım kubbe olarak tasarlanmıştır. Ajur tekniği ile yapılmış üç bordür, kademeli olarak mihrabı çevrelemiş, bordürlerin arası, profilli silmeler ile geçilmiştir. Bordürlerde köşelere kadar kesintisiz devam eden S kıvrımları arasında bitkisel motifler, karşılıklı iki S kıvrımının arasına yerleştirilen stilize palmet motifleri ve yapraklardan oluşturulan kompozisyonlar ve gülbezekler kullanılmıştır. Mihrap, sarmaşık kıvrım dallar, doğadan alınmış lale, papatya gibi çiçekler, buğday başakları, gülbezekler, dendanlar, dış motifleri, hilâl motiflerini içeren yöreye özgü ahşap mihraplarla benzerlik göstermektedir. Bunlar, aynı veya benzer ustalara ait ortak stil özelliklerine sahip olup, belirli bir dönemin örnekleridir. Konya ve yöresinde

çokça görülen bu stildeki ahşap mihraplar, 18. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar yapılmaya devam etmiştir (Uslu Bülbül & Çevrimli, 2021, s. 871, 872). Minber de mihrap gibi ajur tekniği ile benzer motifler uygulanarak yapılmıştır (Foto. 4). Dörtgen plan şemasına sahip vaaz kürsüsü kavisli bir kaideyle oluşturulmuştur. Kürsünün korkuluğu ve çıtalı ahşap tavanın göbeğindeki sekiz kollu yıldız düz satırlı derin oyma tekniği ile yapılmış bitkisel motifle bezenmiştir (Foto. 5).

Budak köyünün yakın zamanda yapılmış olan camisi Hz. Ömer Camii, Budak köyü yolu üzerinde bulunmaktadır. İki katlı olarak planlanmıştır. Camii hayırsevereler tarafından yaptırılmıştır. Caminin karşısında yine yakın zamanda bir hayırsever tarafından yaptırılmış bir çeşme bulunmaktadır.

Çay yolu/Sığır yolu üzerinde daha önce sağlık hizmeti vermiş ancak günümüzde kullanılmayan sağlık ocağı binası, 1980'li yıllara kadar Isparta halılarının dokunduğu ancak günümüzde kullanılmayan halı kooperatif binası ve yine aynı yol üzerinde süt ve süt ürünlerinin üretimi için yapılmış ancak günümüzde kullanılmayan mandıra binası, köye ait yapılarıdır. Köy meydanından çay yoluna geçildiğinde kısa bir mesafe sonra sağ tarafa Beyşehir Gölü'ne ulaştıran mezarlık yolu ayrılır. Bu yolun sol tarafında iki adet okul binasının ve lojman binasının olduğu alan mevcuttur. Eskiden aktif olarak kullanılan okullar, yeterli öğrenci sayısının olmaması nedeniyle günümüzde kullanılmamaktadır.

Köyde halen büyükbaş ve küçükbaş hayvancılıkla uğraşanlar mevcuttur. Bu nedenle ağıl ve ahırlar, konutların bahçelerinde konumlanmıştır.

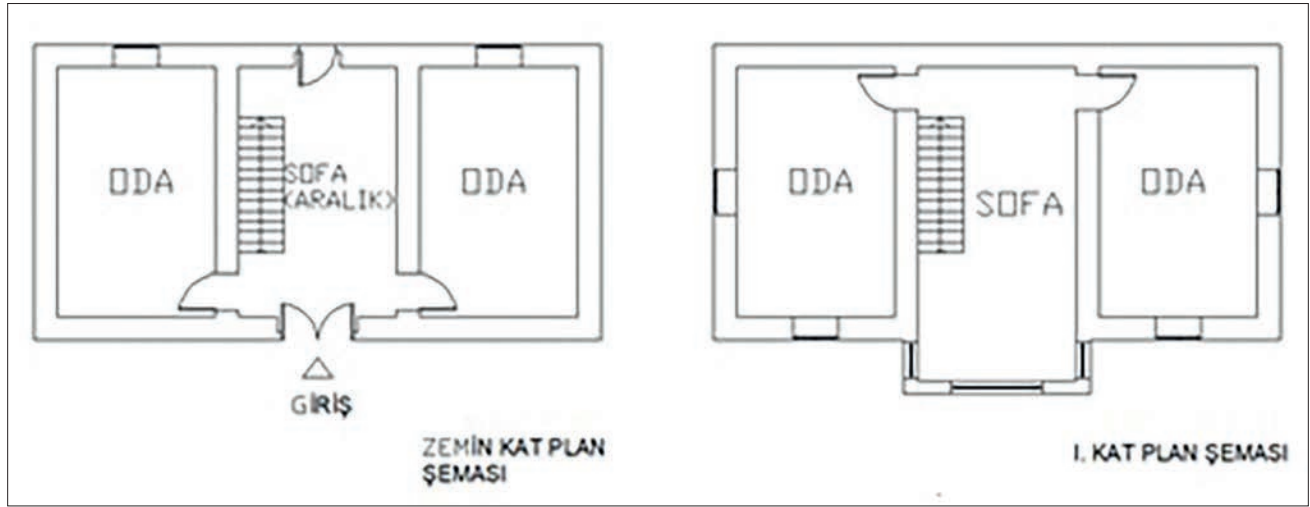
Fotoğraf 4. Budak Köyü Merkez Camisi harimden görünüş ve mihrap/ *View of Budak Village Central Mosque from sanctuary and mihrab.*

Mevcut köy evleri, günümüz şartlarına uygun özellikte yeni yapılmış karkas yapılar, yakın zamanda yapılmış yığma yapılar ve daha erken dönemde yapılmış yığma kerpiç yöresel evler olarak üçe ayrılabilir. Kırsal mimari örneği olan yöresel yığma köy evleri az katlıdır. Günümüzde bu evler, hem olduğu şekliyle hem de gelişen ihtiyaçlar doğrultusunda onarılarak kullanılmaktadır. Yeni yapılan ve yapılacak binalarda yığma kerpiç ve yığma taş yapı sistemleri tercih edilmemektedir. Geleneksel evlerin çoğu hayatlı (avlulu), cumbalı, kırma çatılı, yığma kerpiç yapı sistemiyle inşa edilmiştir. Çok azı ise taş yığma sistemindedir. Evler karasal iklim özelliklerine göre iç sofalı plan tipine sahiptir. Giriş katında sofa ve sofanın iki yanında odalar şeklinde planlanmıştır. Giriş aksı doğrultusunda sofanın diğer tarafından arka bahçeye yani hayata ulaşılır. Giriş kattaki sofaya bu yörede 'aralık' denilmektedir. Bu katta genellikle mutfak, oda

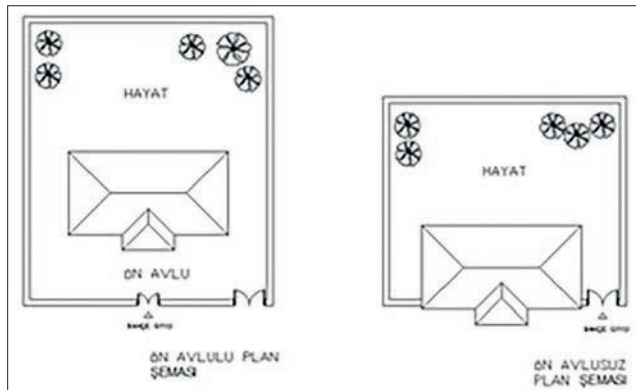
ve kiler bulunur. Üst katta, odalar sofanın iki yanına yerleştirilmiş olup, sofa dışarıya doğru çıkıntı yaparak cumba oluşturmaktadır (Şek.3, Foto. 6).

Yöresel yığma kerpiç evler iki biçimde planlanmıştır. Birinci biçimde, evler parselin köşesine veya yol cephesini ortalayarak konumlanmış biçimde, ön cephe sokağa bakarken, diğer cephe ise evin avlusunun/hayatın sınırları içerisinde kalmaktadır. Genellikle yola bakan cephede, evin giriş kapısı ve traktör girişini sağlayacak büyüklükte bahçe kapısı bulunur. Bu biçim, köyde en çok bulunan yöresel ev tipidir. Diğer biçimde ise, insanı önce hayat/ön avlu karşılar ve ardından eve ulaşılır. Evin arkasında hayat devam eder. Bu durum kişilerin sahip oldukları arazi biçimine göre değişmektedir. Bu yöredeki evlerde 'hayat' kelimesi sofa olarak değil, avlu anlamında kullanılmaktadır.

Fotoğraf 5. Budak Köyü Merkez Camisi minberi, vaaz kürsüsü ve tavan göbeği / *The minbar, the ambo and ceiling rose of Budak Village Central Mosque.*

Şekil 3. Geleneksel ev plan şeması (Planlar yazar tarafından çizilmiştir). / *Traditional house plan (Plans drawn by the author).***Fotoğraf 6.** Budak Köyü'ndeki geleneksel evlerden örnekler / *Examples of traditional houses in Budak Village*

Genellikle hayat, bahçe işlerinin yoğun olarak yapıldığı bir alandır. Hayatta aşevi, ambar/kiler, kümes, ağıl, ahır, bir tulumba ve oluğu, bir dut ağacı veya başka bir ağaç, hela ve ev sahibinin tarım aletlerini, traktörünü bıraktığı yalnız üstü kapalı, halk dilinde örtme denilen yarı açık mekanlar bulunmaktadır (Şek. 4).

Şekil 4. Köy evi vaziyet planı (Planlar yazar tarafından çizilmiştir). / *Location plan of country house (Plans drawn by the author).*

Kuban (1995, s. 20, 58), geleneksel Türk evini, Türk hayatlı evi olarak ifade etmektedir. Hayatlı ev, avlunun veya bahçenin bir köşesine bahçeyle birleşik olarak yerleştirilmiş, zemin katı sur duvarı gibi kapalı, üst katı ise sokağı görme isteği doğrultusunda dışarı taşkın cumbalıdır. Bahçe kapısından avluya girilir. Evin çalışma alanları avluya açılmaktadır. Hayat, zemin kattan birinci kattaki odalara ulaşımı sağlayan, odaların kapılarının açıldığı üstü örtülü, yarı açık ortak alandır. Dışarı bakan hayat, zamanla gelişerek çevresi kapalı sofa haline dönüşmüştür. Odaların hayatın bir kenarında sıralanması ile oluşturulan plan şemasını Sedat Hakkı Eldem dış sofalı plan tipi olarak adlandırmaktadır (Kuban, 1995, s. 20, 58). Odaların sofanın iki tarafında dizilerek oluşturduğu plan ise iç sofalı plan tipidir (Eldem, 1954). Köydeki kırsal/yöresel konutlar, geleneksel Türk evinin özelliklerini barındırmaktadır.

Köyde yakın zamanda yapılmış günümüz evlerini iki sınıfa ayırabiliriz. Birincisi kerpiç evlerin yoğun olduğu dönemden, ilk kez yeni bina yapımına geçildiği ilk evre,

ikincisi ise günümüzde yapılan yeni evlerin dönemidir. İlk aşamada evler, tek katlı ve iki katlı olarak karşımıza çıkar. Tek katlı olanlar, altı toprak dolgu olan, 7-8 basamakla zemin kata ulaşılan ve odaların ortak mekana/sofaya açıldığı, tuvalet, banyo ve mutfakın da bulunduğu plan tipine sahip, yığma tuğla evlerdir. İki katlı olanları da mevcuttur. Bunlar ise alt katı taş, üst katı ise tuğla ile yapılan yığma yapıım sistemine sahip, odaların ortak mekana/sofaya açıldığı, sofanın toplanma yeri, tüm ev halkının birlikte oturduğu mekan olma özelliğini koruduğu plan tipidir. Bu ilk aşama evlerinde, yöresel evlerin etkisi planlamada halen görülmektedir. İkinci evrede evler, hem tek katlı hem de iki veya üç katlı, antreye girildikten sonra odalara bir hol vasıtasıyla ulaşılan plan şemasına sahip karkas yapılarıdır.

BUDAK KÖYÜNDEKİ KÖY ODALARI VE GELENEĞİ

Budak köyünde günümüzde, Ramazan Bayramı geleneğinin yaşatıldığı, köy odası fonksiyonu gören dokuz adet bina/meکان mevcuttur. Ancak bunlardan dördü köy odası şeklinde yapılmış, geri kalanı ise cami yanında/yakınında veya içinde ayrılmış mekanlar ve kahvehanelerdeki mekan düzenlemeleri şeklindedir. Köydeki dördüncü ve yeni yapılmış olan köy odası, bulunduğu yerde daha önce köy odası bulunmaması, köy odası ve çok amaçlı bir bina olarak yapılmış olması nedeniyle diğer üçünden ayrılmaktadır. Araştırma kapsamındaki üç köy odasından Hacı Alilerin köy odası ve Yahyaların köy odası meydana göre kuzey tarafta yer almaktadır. Bu köy odaları birbirine yakın mesafede olup, ana yoldan meydana gelen Budak köyü yolunun uzantısı üzerinde kuyunun iki yanında bulunmaktadır. Odalar, camiye ortalama 200 m, meydana ise ortalama 80 m mesafededir. Aşnaların köy odası meydana göre köyün güney tarafında konumlanmıştır. Oda, meydana 220 m, camiye ise yaklaşık 300 m mesafededir. Yeni yapılmış dördüncü köy odası ise Aşnaların köy odasına yakın mesafede olup, meydana yaklaşık 70 m, camiye ise 250 m mesafededir.

Ramazan Bayramı'nda köy odası işlevi gören binalardan üçü kahvehanedir. Üçü de köy meydanına bakmaktadır. Biri meydanın doğusunda diğer ikisi ise batısında bulunmaktadır. Diğer oda, Budak Köyü Merkez Camisinin güney doğusunda ve camiye çok yakın mesafedeki din görevlisi lojmanının alt katıdır. Diğer ise, Hz. Ömer Camisinin alt katındaki Kuran kursu olarak da kullanılan mekandır. Oda, Budak köyü yolu üzerinde olup, meydana en uzak mesafedeki odadır.

Hz. Ömer Camisi'ndeki mekan hariç geriye kalan diğer odaların meydana yakın olduğu görülmektedir. Bu durum, tüm köy halkının bayramlarda

görüşebilmesine, bayramların daha coşkulu bir şekilde kutlanmasına imkan sağlamakla birlikte, köye gelen, konaklayan misafirler ve köylüler açısından önemlidir. Ayrıca köy odalarının konumları, köydeki ilk yerleşim yeri konusunda bilgi vermektedir. Köye girişi sağlayan Budak köyü yolunun üzerinde oturan köy halkının meydana uzak mesafede olması nedeniyle, Hz. Ömer Camisindeki mekanın/odanın Ramazan Bayramlarında aktif olarak kullanıldığı görülmektedir. Belirtilen tüm odalarda Ramazan Bayramlarındaki bayramlaşma merasimi devam ettirilmektedir. Nadiren köydeki hava koşulları, köye dışardan gelebilen köylülerin durumuna göre açılmayan birkaç oda olabilmektedir. Ancak Ramazan Bayramı geleneği, pandemi dönemi hariç bugüne kadar köy odalarında gerçekleştirilmiştir.

Çalışma kapsamında, bayramlaşma geleneğini ve misafirhane özelliğini eski tarihlerde yaşamış eski köy odalarının yıkılmış ya da harap olmaları nedeniyle buldukları yerde tekrar inşa edilmiş olmalarından dolayı köy odası yaşanmışlığı olan üç köy odası seçilmiştir.

Araştırma kapsamında ele alınan köy odaları yığma yapıım tekniği ile inşa edilmiş, bir giriş mahallinden geçilen bir ya da iki odalı binalardır. Birinin altı ahır olmak üzere iki katlı olarak inşa edilmiştir. Bu durum, yapının daha eski tarihli olduğunu, daha önce yerinde bulunan köy odasındaki ihtiyaç şemasına göre yapıldığını göstermektedir. Diğer ikisinde ise mutfak tezgahı ve tuvaletin bulunması, günümüz koşullarına uygun bir planlama yapıldığını göstermektedir. Üç köy odasının tavanı da ahşap kirişlemeler üstü hasır kaplanarak oluşturulmuştur. Odalar, hasır yastıkların/semer yastıklarının oda duvarları boyunca yerleştirilmesi şeklinde düzenlenmiştir. 'Semer yastığı' kavramı bu yörede, insanların duvara yaslanarak rahat oturmasını sağlayan, duvarlar boyunca sıra sıra yerleştirilen, içi kamış dışı kumaşla kaplanarak oluşturulan yaslanma yastığı olarak kullanılmaktadır. Bu isim, yastıkta kullanılan su kamışı diğer adıyla semer otundan kaynaklıdır.

Köydeki yeni yapılan dördüncü köy odası da planlama ve yapıım tekniği olarak benzer özelliklere sahip olmakla beraber, rahat bir kullanıma sahiptir. Geniş bir giriş mahallinden girilen bayanlar ve erkekler için ayrılmış iki oda ve wc-lavabo mekanlarından oluşmaktadır.

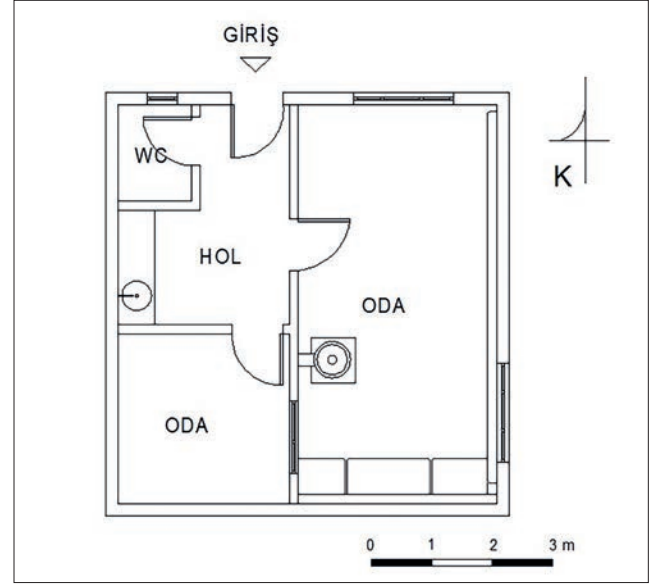
Köydeki odaların ortak özelliği, konuk evi olarak kullanılabilir nitelikte, bayram kutlamalarının yapıldığı, toplanma yerleri olmalarıdır. Ayrıca köy odalarının meydana ve merkez camiye yakın mesafede yapılmış olmaları dikkat çekicidir.

Hacı Alilerin Odası

Odanın günümüz varisinden öğrenilen bilgiye göre, oda yaklaşık olarak 30 yıl önce yapılmıştır. Oda, yığma tuğla duvar örgü sistemi ile tek katlı olarak inşa edilmiştir. Köy odasına kuzeyden bir metal kapı ile girilmektedir. Giriş kapısı hole açılır. Köy odası, giriş holü, bir tuvalet, biri büyük diğeri küçük olmak üzere iki odadan oluşmaktadır. Holden tuvalete ve odalara geçilmektedir. Tuvalet ile küçük oda arasına bir mutfak tezgahı yerleştirilmiştir. Bu plan şemasında, geleneksel Türk evinin temel birimi olan odanın kurgusunun benzeri görülmektedir. Farklılık olarak günümüz yaşam koşulları doğrultusunda tuvalet, bina içerisinde çözümlenmiştir. Köy odası bir bütün olarak değerlendirildiğinde, günümüzde bir veya birkaç kişinin kalıp, konaklayabileceği bir plan şemasına sahiptir. Kalan kişi, yemek yeme, yatma, ısınma ve temel ihtiyaçlarını karşılayabilmektedir. Bayramlaşma sırasında ise, misafirlere salonda ve odalarda ağırlanırken, ikramların hazırlığı giriş holündeki mutfak tezgahında yapılmaktadır. Bu ayırım, hol ile sağlanmaktadır.

Hol duvarları beyaz boyalı, zemin döşemesi karo mozaik kaplamalıdır. Büyük odanın girişinde, zeminde küçük bir kısım, fayanslarla mozaik deseni verilerek oluşturulmuşken, kalan diğer zemin döşemesi ise ahşap kaplamadır. Duvarlar beyaz boyalı, pencereler ahşap doğramalı olup, tavan ise kare kesitli kavak kirişleme üzeri kamış hasır ile örtülüdür. Kışın kalmaya ve kullanıma imkan verecek şekilde soba kuruludur. Odanın uzun ve kısa kenarı yerde oturma düzenine göre kamış yastıklar ile çevrilmiştir. Küçük odanın penceresi büyük odaya açılmaktadır. Küçük odanın zemini ahşap kaplama olup, büyük oda ile benzer özelliklere sahiptir. Gerekliğinde kullanılması için ahşap sofralar, yatak, yorgan, yastık, battaniye, minder gibi eşyalar küçük odaya yerleştirilmiştir (Şek. 5) (Foto. 7). Dış cephesi beyaz boyalı olan köy odasının çatısı, beton kiremitle kırma çatı olarak yapılmıştır (Foto. 8).

Şekil 5. Hacı Alilerin odası, zemin kat planı (Plan yazar tarafından çizilmiştir). / *Ground floor plan of Hacı Ali's chamber (The plan was drawn by the author).*

Oda ile günümüzdeki varisleri ve yakınları ilgilenmektedir. Günümüzde oda ile ilgilenen ve yardımlaşma, dayanışma gibi konularda oda ile ilgili olarak yükümlülüğü alan Faruk Tekkanat ile yapılan sözlü görüşmede kendisi şunları ifade etmiştir (Tekkanat, 2022):

“Bugünkü odanın yerinde kerpiçten bir köy odası bulunmaktaydı. Bu odanın etrafı ise evdi. Bu evi ve odayı Hacı Ali dedem, annemin annesi Ayşe ebemiz ve Şerif teyzemiz için yaptırmış. Ev ve oda harap vaziyete gelince babam, başka bir yere ev yaptırmıştır. Ancak annem benden dedemizin yadigarı olduğu için burayı canlandırmamı istedi ve ben de eskiden kerpiç odanın bulunduğu yere 30 yıl önce bu odayı yaptırdım. Odamız, Ramazan Bayramı geleneğimiz ve kültürümüzün yaşatılmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Ayrıca odamız eskiden olduğu gibi günümüzde de köyümüze gelen satıcı, usta gibi köye hizmet için gelip kalacak yeri olmayan kişiler için konuk evi olarak kullanılmaktadır.”

Fotoğraf 7. Hacı Alilerin oda kuzey ve doğu cepheleri / *The northern and eastern facades of Hacı Ali's chamber*

Fotoğraf 8. Hacı Alilerin odasında Ramazan Bayramı kutlaması ve büyük oda (Hüseyin Alperen Tekkanat, 2022) / *Ramadan Feast celebration in Hacı Ali's chamber and the big room (Hüseyin Alperen Tekkanat, 2022).*

Hacı Alilerin odasında Ramazan Bayramı geleneği şu şekilde yaşanmaktadır: Ramazan Bayramı'nın ilk günü bayram namazından sonra evlerine dönen erkekler tarafından evde hazırlanan siniler alınarak, odaya gidilir. Bir gün önceden temizlenmiş ve hazırlanmış olan odadaki ahşap sofralara tüm yemekler dağıtılır. Kadınlar için ise küçük oda hazırlanmıştır. Yaprak sarması, ev yapımı baklava, dilimli yeşil fasulye kızartması, et kavurma veya sulu et yemekleri, tavuk kızartması veya yemeği, mevsim meyveleri ve köy ekmeği en çok hazırlanan yemek çeşitleridir. Erkekler yemeklerini yedikten sonra mevsim durumuna göre yemek duasının ardından dışarıya çıkarlar. Bayanlar da birbirleriyle bayramlaşıp, yemeklerini yerler. Ardından sofralar kaldırılır ve hanımlar evlerine döner. Erkekler odada kalıp, diğer köy odaları ile olan bayramlaşma merasimine ikindi vaktine kadar devam eder.

Başka şehirlerde yaşayıp köyüyle bağlantısını koparmayan insanlar özellikle Ramazan Bayramı'nda köyde bulunmayı tercih etmektedir. Gençlerin de ilgi göstermesiyle, gelenek kuşaktan kuşağa aktararak sürdürülebilmektedir. Sürdürülebilmesi, köy odalarıyla ilgilenenler, ilgililerin akrabalarına ve çocuklarına aktarımı, bayramlaşma sırasındaki en küçük yaştan en büyük yaşa kadar odada bulunan her bir bireyin

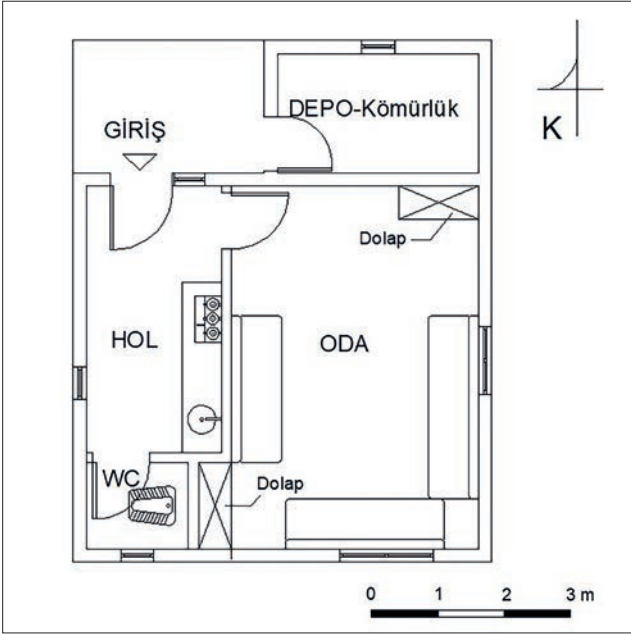
tutumu ve davranışları, köy halkının kültüre sahip çıkması ile doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle Budak köyü, bu kültür ve geleneğin yaşatılmasında önemli bir rol üstlenmektedir. Odalardaki Ramazan Bayramı geleneğinin tam olarak ne zaman başladığı hakkında bir bilgi tespit edilememiştir.

Yahyaların Odası

Yahyaların Odası, oda sahibinin yakınından öğrenilen bilgiye göre 1991 yılında yapılmıştır. Oda yığma tuğla duvar örgü sistemi ile tek katlı olarak inşa edilmiştir. Dış cepheler çimento sıvalı, beyaz boyalıdır. Köy odası, bir oda, bir tuvalet ve mutfak tezgahının yer aldığı giriş holü ve kapısı dışarıya açılan bir depodan oluşmaktadır. Depo, giriş cephesinin solunda bulunmaktadır. Odaya kuzey cepheden girilmektedir. Metal giriş kapısı giriş holüne açılır. Aynı zamanda bir geçit görevi gören holde mutfak tezgahı mevcuttur. Ramazan ayı geleneği için ve konaklama için gerekli sofraya, çay makinesi, tabure gibi ev aletleri hole yerleştirilmiştir. Zemin döşemesi seramik kaplı, duvarlar beyaz boyalıdır. Holden odaya ahşap bir kapıyla geçilmektedir. Dikdörtgen plan şemasına sahip olan oda, kısa ve uzun kenarlarından plastik doğramalı pencereler ile aydınlatılmaktadır. Zemin döşemesi ahşap kaplama, duvar beyaz boyalı olup, tavan ise kavak ağacından yapılmış kirişlemeler üstü kamış hasır ile örtülmüştür.

Oturma mahalli, zeminde duvar kenarlarında minderlerle oluşturulmuştur. Odada, konaklama ve Ramazan Bayramı'nda kullanılacak yatak, battaniye gibi ev eşyalarının konulduğu gömme bir dolap yer alır. Bu plan şeması, Hacı Alilerin odasıyla benzer kurguya sahiptir. Giriş holü mekanlara ulaşımı sağlamasının yanında ikram hazırlığının yapılmasına ve yemek hazırlanmasına imkan vermektedir. Tuvalet bina içerisinde düzenlenmiştir. Bu plan şemasının günümüz yaşam koşullarına göre belirlendiği görülmektedir (Şek. 6).

Şekil 6. Yahyaların odası zemin kat planı (Plan yazar tarafından çizilmiştir) / *Ground floor plan of Yahya's chamber (The plan was drawn by the author).*

Köy odasının çatısı beton kiremitten kırma çatı olarak yapılmıştır. Kırma çatı tüm mekanların üstünü örtmekte ve ayrıca giriş saçağı oluşturmaktadır (Foto. 9,10).

Oda ile günümüzdeki sahibi ve yakınları ilgilenmektedir. Odanın sahibinin damadı Mustafa Ilgaz ile yapılan sözlü görüşmede kendisi şunları ifade etmiştir (Ilgaz, 2022):

Fotoğraf 9. Yahyaların oda kuzey ve doğu cepheleri / *North and east facades of Yahya's chamber.*

“Bu oda ilk olarak 1925-1930 yılları arasında, Hacı Kamil, Hacı Ramazan ve Yahya'nın Ali tarafından kerpiç bir bina olarak yaptırılmıştır. Belli bir dönem, oda Hacı Ramazan tarafından muhtar odası olarak kullanıldığından Hacı Ramazanların oda denilmiştir. Daha sonra odanın benim kayınpederin evinin yanında olması nedeniyle Yahyaların odası olarak günümüze kadar gelmiştir. Ancak bu odada üç kişinin de eşit oranda hakkı bulunmaktadır. Eski kerpiçten yapılan oda, altında küçük bir deposu olan tek katlı bir binaydı. Arkasında ahır bulunurdu. Konuk evi amacıyla yapılmıştı. Bugünkü oda 1991 yılında kayınpederim Yahya Atal ve kardeşleri tarafından yağma tuğla olarak yapıldı. Ustalığı ben yaptım. Oda hem misafirhane olarak hem de Ramazan Bayramı kutlamalarında kullanılmaktadır. Dışardan köye gelen, kalacak yeri olmayan kişiler odamızı kullanıyor. Odada konaklamak için her türlü eşya ve kömürlük mevcut.

Odanın onarım, bakım gibi ihtiyaçlarını biz karşılıyoruz. Oda Ramazan Bayramı'nda kullanılmadan önce mahallenin bayanları tarafından temizlenerek bayrama hazırlanır. Ramazan Bayramı'nın ilk günü, bayram namazından sonra odanın bulunduğu mahalle sakinleri ve oda sahipleri hazırlanan yemekleri sinilerle odaya getirirler. Önce erkekler hep birlikte sabah yemeğini yer. Çayını alan erkekler dışarıya çıkarlar ve sonra hanımlar yemek için odaya girerler. Hanımlar yemeklerini yedikten sonra odadan ayrılırlar. Odada erkekler kalır ve gönüllü üç kişi bayramlaşma için gelen misafirleri karşılar ve hizmet ederler. Bayramlaşma şekli şöyledir: Odanın en yaşlıları ve odada hizmet edecek iki üç kişi odada kalır. Bayramlaşma buradan sonraki ilk odayla başlar ve arka arkaya sırayla devam eder. Tüm odalar yaklaşık olarak aynı anda dolaşmaya başlarlar ve aynı zamanda bayramlaşma biter. Odadaki kalan yaşlılar ve hizmet edenler sonradan tekrar bayramlaşmaya çıkarlar ve böylece bayramlaşmayan kimse kalmaz.

Fotoğraf 10. Yahyaların oda oturma mekanından ve holden görünüm / *View from the living room and the hall of Yahya's chamber.*

Odalarda bazen (tiyatral) mahkeme kurulur. Mahkeme, bayramlaşma sırasında misafire yanlış bir hareket yapılması durumunda kurulur. Bu yanlış hareket, basit bir durum da olabilir, ağır bir durum da olabilir. Örneğin; gelen misafire "Sen neden geldin?" demek ağır bir kabahattir. Misafir çay istemiştir, ancak meşrubat götürülmüştür misafire. Bu da hafif bir kusurdur. Ancak bu iki durum da mahkemelik olaylardır. Kusurlu ve şikayetçi iki odanın dışında, tarafsız bir odadan bir yargıç seçilir. Odaların avukatları tarafsız olan odada hazır bulunurlar. Mahkeme bir hafta içerisinde olabilir. Ancak bayram günü itirazın yapılmış olması gerekir. Çünkü konunun mahkemelik olup olmayacağına incelenmesi gerekir. Mahkeme olduktan sonra karara bağlanır. Önümüzdeki cumaya kadar pilav ikramı, bir koç kurban edilerek ikram edilmesi, tatlı alınarak köylüye ikram edilmesi gibi cezalar verilir. Bu gelenek ve kültür insanların birbirine yaklaşmasını, sosyalleşmeyi sağlıyor. Gençler özellikle pandemiden sonra oda geleneğine yoğun ilgi göstermeye başladı. Gençler, bu geleneğimize çok sıkı bağlılar."

Aşnaların Odası / Aşnanın Oğlunun Odası (Ayşe'nin Oğlunun Odası)

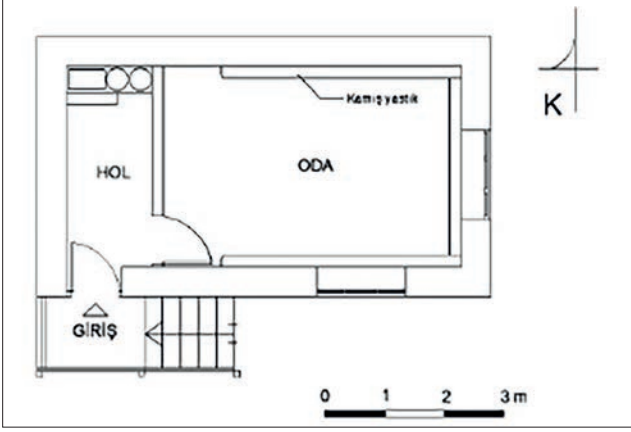
Aşnaların Odası, odanın günümüzdeki sahibinden öğrenildiğine göre 1980'li yıllarda yapılmıştır. Oda, yığma taş örgü sistemi ile iki katlı olarak inşa edilmiştir. Dış cepheler çimento esaslı sıva ile sıvanmıştır. Alt kat, odada kalan misafirlerin binek hayvanlarını

muhafaza edebildikleri ahır, üst kat ise misafirlerin yatılı olarak kalabilecekleri bir giriş holü ve bir odadan oluşmaktadır. Alt kat zemin kat seviyesinde olup, üst kata altı basamak ile çıkılmaktadır. Merdivenin devamında oluşturulan balkondan üst kattaki hole, ahşap bir çakma kapı ile girilmektedir. Yaklaşık olarak 140 cm enindeki holde gece konaklayacaklar için gerekli olan yatak, yorgan, yastık, semer yastığı, ibrik, masa, süpürge, soba gibi malzemeler istif edilmiştir. Holün zemin döşemesi ahşap kaplama, tavanı ise ardıç ağacından yapılmış ahşap kirişlemelidir. Kirişlerin üstü kamış ile kaplanmıştır. Holden odaya ahşap çakma bir kapı ile girilmektedir. Odaya kısa ve uzun kenarından iki pencere açılır. Pencereler metal doğramadır. Yaklaşık 50 cm yükseklikten başlatılan pencerelerin alt hizasından itibaren odanın üç kenarında semer yastıkları yerleştirilerek oturma düzeni oluşturulmuştur. Odanın zemin döşemesi ahşap kaplamadır.

Odanın alt katında ahırın olması, gelen misafirin köy odasına binek hayvanla geldiği, ulaşım için hayvanların çokça kullanıldığı dönemlerde yapıldığını göstermektedir. Binanın oturma alanı içerisinde tuvalet bulunmamaktadır. Aşnaların odası, bu özelliklerinden dolayı plan kurgusu olarak diğer odalardan farklılık göstermektedir. Ancak giriş holünden odaya geçilerek oluşturulan plan şemasıyla diğer odalarla benzerlik göstermektedir (Şek. 7).

Odanın üst örtüsü beşik çatı şeklinde olup, çinko malzeme ile kaplanmıştır. Odanın batısında bitişik olarak tek katlı bir mekan vardır (Foto. 11, 12, 13).

Şekil 7. Aşnaların odası üst kat planı (Plan yazar tarafından çizilmiştir). / Upper floor plan of Asna's chamber (The plan was drawn by the author).

Odanın günümüzdeki sahibi Halit Kazan ile yapılan sözlü görüşmede Kazan (2022) kendisi şunları ifade etmiştir:

“Bu odanın ilk yapılış tarihi 1870'lere dayanıyor. 1870'lerde rahmetli dedem Hasan Hüseyin yaptırmış burayı. Daha sonra çocuklarına varis olarak intikal etmiştir. Köy odasındaki asıl pay, babam Mehmet Kazan'a kalıyor. Dedemden kalan bina kerpiç ve tekkatlıydı. Babam kerpiç bina yerine yaklaşık aynı alana sahip, iki katı da taş olarak yeniden inşa ettirdi. Bu tarih yaklaşık olarak 1980'li yıllar. Altında dışarıdan gelecek olan misafirlerin at, eşek gibi binek hayvanlarını bağlayabilecekleri ahır olarak yaptırmış, üstünü misafirlerin kalabileceği oda olarak yaptırmış. Bu konukevi işlevini yaklaşık on yıl öncesine kadar yürütüyordu ancak günümüzde misafirhane olarak kullanılmıyor. Eskiden seyyar satıcı bir geceliğine, kalaycı bir ay, on beş gün kalıp köyde iş yapacak olduğunda burada kalıyordu. Ancak günümüzde gelen kişilerin taşıtları olduğundan kalan olmuyor. Oda, günümüzde Ramazan Bayramlarında kullanılmaktadır.

Fotoğraf 11. Aşnaların oda güney ve doğu cepheleri / South and east facades of Asna's chamber.

Fotoğraf 12. Aşnaların oda oturma mekanından ve holden görünüm / View from the living room and the hall of Asna's chamber.

Fotoğraf 13. Aşnaların oda oturma mekanından ve alt kattaki ahırdan görünüm / *View from the living room and the barn of Asna's chamber.*

Köyümüzün adetidir. Ramazan Bayramı'nda mahallenin oturanları ve akrabalar hep birlikte sabah kahvaltı yapmak için köy odasında toplanırlar. Tüm köy halkı sıra ile odaları dolaşarak bayramlaşırlar. İşte o zaman, yılda bir kez Ramazan Bayramı'nda açılıyor. Emekli insanlarız. Oda açılmadan önce odayla eşimle ben ilgileniyoruz. Sabah bayram namazından sonra sinisini alan köy odasına geliyor. Erkekler köy odasında, bayanlar en yakın komşuda toplanıp hep birlikte kahvaltı yapıp bayramlaşıyorlar.

Babamın vasiyeti var. Babam Mehmet Kazan'ın yıllar önce 70-80 kovana vardı. Köyün balcısıydı babam. Yarası beresi olan bize gelirdi. Dışardan gelen ve babamı tanıyan insanlar 'Hacı abi bize bir bal yedir' derlerdi. Hatta şöyle bir şey vardı. Ben size bir şey ikram ettiğim zaman siz bana teşekkür ettiğinizde, benim cevabım 'Aşnaların balı olsun' şeklindedir. Cevaben böyle derlermiş. Babam bal parası ile hacca gitti geldi. Bulunduğu mahalde tabak tabak bal ikram ederdi. Bizim odamızda bayramlaşmaya gelenlere çay değil, bal şerbeti ikram edilirdi. Babamın vasiyeti var. O nedenle günümüze kadar odaya bayramlaşmaya gelenlere bal şerbeti ikram ettik. Ve hala en hakiki baldan şerbet ikram etmeye devam ediyoruz."

SONUÇ

Budak köyündeki köy odaları, günümüzde çoğunlukla tercih edilen malzemelerle, geçmişteki ve günümüzdeki örnekleriyle benzer biçimlerde yakın zamanda yapılmış yeni binalardır. Ancak oda sahipleri ve varisleri tarafından, araştırma kapsamında ele alınan bu yapıların bulunduğu konumlarında, geçmişte de köy odalarının bulunduğu ve bunların genel mekan özelliklerinden de bahsedilmiştir. Geçmiş Orta Asya'ya ve ahilik teşkilatının kuruluşuna kadar dayandırılan köy odası geleneğiyle birlikte, Budak köyündeki köy odasında bayramlaşma geleneğinin ise en az 19. yüzyıldan

bugüne kadar geldiği düşünülmektedir. Orta Asya'dan Anadolu'ya göçerken ihtiyaç duyulan konukevinin, yurt tipi çadırlardaki ve topak evdeki iç mekan düzenlemesi ve geleneksel Türk evinin çekirdek birimi olan odadaki iç mekan düzenlemesi ile etkileşiminden ortaya çıkması sonucu halen benzer iç mekan düzenlemesine sahip olduğunu göstermektedir.

Budak köyündeki köy odaları geçmişten günümüze kadar köy ile ilgili toplantıların yapıldığı, köye gelen satıcı, kalaycı, esnaf veya zanaat sahiplerinin misafir edildiği, Ramazan Bayramlarının kutlandığı sosyal mekanlar olarak işlev görmüşlerdir. Günümüzde ise köy odaları yine benzer işlevlerle devam etmekte, özel aracı olmayan köye çalışmak için gelen işçi, usta vb. çalışanlara kalacak yer olarak tahsis edilmekte ve uzun yıllardır süregelen Ramazan Bayramı kutlamalarına ev sahipliği yapmaktadır. Bu yörede köy odası geleneği ve kültürünün yaşatıldığı ve korunduğu köy sayısı çok azdır.

Çevre köylerde bulunan çoğu köy odasındaki alt katın ahır olduğu üst katın ise bir giriş holü/aralık ve bir odadan oluştuğu plan şemasının Budak köyündeki Aşnaların odasındaki plan şemasıyla benzer olduğu anlaşılmaktadır. Aşnaların odasının sonradan yapılan bir köy odası olmasına rağmen, bu yöredeki köy odalarıyla plan şeması, yapım tekniği ve malzeme bakımından benzerlik göstermesi, o dönemin yaşam koşullarına göre yapılmış olması, daha erken dönemlerdeki köy odası tanımlamasına açıklık getirmektedir. Budak köyündeki diğer yeni yapılmış köy odaları ise tuğla malzeme kullanılarak yine yığma yapım tekniği ile günümüz yaşam koşullarına uygun şekilde yapılmıştır. Budak köyündeki tek katlı köy odaları ise tuvalet, mutfak tezgahı gibi mekanlara sahip olmalarından dolayı civardaki köy odalarından farklılık göstermektedir. Ancak bu farklılık, köy odasında geçmişten beri kullanılan aralık denilen giriş holü ve odanın birleşiminden oluşan minimal çözümü aşmamakta, temel köy odası plan şemasını korumaktadır.

Budak köyündeki köy odalarından birinin konukevi olarak halen kullanılması ve köydeki tüm köy odalarında ise Ramazan Bayramlarında kutlama geleneğinin yaşatılıyor olması nedeniyle Budak köyü odaları, çevre köylerdeki köy odalarından ayrılmaktadır.

Günümüzde teknolojinin farklı amaçlarla kullanımı, insanlar arasında artan iletişim olanakları ve toplumların benzeşmesi, pek çok toplumun somut olmayan kültürel değerlerini tehdit etmektedir. Bundan dolayı, Budak köyü, Ramazan Bayramı'nda gerçekleştirilen geleneksel bayramlaşma merasiminin, Türk kültürünün ve bir misafirhane olarak görev yapan köy odası mimari geleneğinin yaşatılmasından ve korunmasından dolayı önem arz etmektedir. Budak köyü köy odaları, Türk kültürünün önemli öğelerinden olan konukseverlik, dayanışma, yardımlaşma, paylaşma, saygı, hoşgörü gibi değerlerin yaşatılması ve nesilden nesle aktarılmasını sağlamaktadır. Bu çalışma ile Budak köyü halkı tarafından yaşatılan ve korunan köy odasında bayram geleneği ve köy odaları tanıtılarak, bu kültür ve geleneğin yaşatılması ve gelecek kuşaklara aktarılmasına katkı sağlanması hedeflenmiştir.

KAYNAKÇA

- Akıncı, H. (2007). Hurufat Defterlerine Göre Kır-İli Kazası [Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Aksakal, E. (2019). Türk kültüründe eril mekân örneği; köy odaları. *Folklor/Edebiyat*, 25(98), 291-308.
- Alperen, B. B. (2001). *Beyşehir ve tarihi*.
- B.B. Alperen. <https://books.google.com.tr/books?id=RX0sAQAAIAAJ>
- Arık, R. O. (1956), *Ankara-Konya-Eskişehir, Yazılıkaya gezileri*. Türk Tarih Kurumu.
- Bozkurt, T. (2016). Konya-Gökyurt (Kilistra) köy odaları. *Milli Folklor*, 28(109), 201-216.
- Çağatay, N. (1989). *Bir Türk kurumu olan ahilik*. Ank. Üniv. İlahiyat Fak. Yayını.
- Çınar, K. (1987). Köy odası (misafirhane). *Selçuk Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 2(2), 79-87.
- Çınar, K. (1991). Konya Ovası Köylerinde Misafirhaneler. Türk Halk Mimarisi Sempozyumu Bildirileri 5-7 Mart 1990,
- Eldem, S. H. (1954). *Türk evi plan tipleri (1. Baskı)*. İTÜ Mimarlık Fakültesi.
- Erdoğan, M. A. (1989). XV. ve XVI. Yüzyıllarda Beyşehir Sancağı (1466-1584) [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Erdoğan, M. A. (1992). *Beyşehir*. TDVİA VI.
- Günay, R. (1981). *Geleneksel Safranbolu evleri ve oluşumu*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gürsoy, E. (2018). *Uşak Köy Odaları (Yaren Odaları)*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Horvath, B. (1996). *Anadolu 1913*, (T. Demirkan, Çev.) Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Ilgaz, M. (2022). Sözlü Görüşme. Emekli Memur. y: 63, Budak köyü, 26.07.2022. In.
- Karaoğlu, H., & Soysal Demirci, H. (2016). Sorgun Cihanşarlı Köyünde Yok Olmaya Başlamış Ahşap Oymadan Yapılan Köy Odaları. K. Özköse (Ed.), *I. Uluslararası 143 Bozok Sempozyumu 05-07 Mayıs 2016 Bildiri Kitabı 4* (s. 361-368) içinde. Bozok Üniversitesi Yayınları.
- Karpuz, H. (1984). *Türk İslam Mesken Mimarisinde Erzurum Evleri*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları Başbakanlık Basımevi.
- Karpuz, H. (2000). *Konya Köy Odalarının Kültür ve Sanat Değeri. Emin Bilgiç Hatırası*.
- Kazan, H. (2022). Sözlü Görüşme. Emekli Öğretmen. y: 79, Budak köyü, 27.07.2022. In.
- Kuban, D. (1995). *Türk Hayatlı Evi*. Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti.
- Küçükerman, Ö. (1985). *Kendi Mekanının Arayışı İçinde Türk Evi*. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu.
- Muşmal, H. (2005). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Beyşehir ve Çevresinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1790- 1864)* [Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi].
- Özdöl, S. (2008). Çatalhöyük, Süberde ve Er Baba Neolitik Dönemi Çanak Çömleğinin Yeniden Değerlendirilmesi: Erken, Orta ve Geç Gelenekler. F. Bayram, A. Özme ve B. Koral (Ed.), 25. Araştırma Sonuçları Toplantısı 3. Cilt (s. 375- 392) içinde. Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİMM Basımevi.
- Özkan, S. (1990). Beyşehir civarında bulunmuş olan eserler. *Bulleten, C.LIV*, 210, 583-589.
- Özkan, S., & Erdalkıran, M. (2014). Yeni Buluntuların Işığında Çukurkent Neolitik Yerleşimi. *ADALYA XVII*, 2014, 25-36.
- Sarre, F. (1998). *Küçükasya seyahati 1895 yazı: Selçuklu sanatı ve ülkenin coğrafyası üzerine araştırmalar* (D. Çolakoğlu, Çev.). Pera Turizm Yayınları.
- Şimşek, M. (2017). Tanzimat dönemi Osmanlı taşra teşkilatında nahiye yönetimi: Kireli örneği. *ÇATALHÖYÜK Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2, 53-75.
- Tekkanat, F. (2022). Sözlü Görüşme, Emekli Müfettiş, İş Güvenliği Uzmanı, y: 62, Budak köyü, 26.07.2022. In.

URL Kaynakça

URL 1, (t.y.). Erişim Tarihi: Haziran 20, 2022, <https://www.kulturportali.gov.tr/portal/gelenekselsohbettoplantilari>

URL 2, (t.y.). Erişim Tarihi: Ekim 21, 2022, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6360.pdf>

URL 3, c Ekim 21, 2022, <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>

URL 4, (t.y.). Erişim Tarihi: Haziran 16, 2022. https://konyakultur.gov.tr/index.php?route=modules/towns&town_id=29

URL 5, (t.y.). Erişim Tarihi: Haziran 20, 2022. <https://huyuk.bel.tr/>

Uslu Bülbul, Z., & Çevrimli, N. (2021). Konya Camilerindeki Ahşap Mihraplardan Örnekler. *Sanat Tarihi Dergisi*, 30, 845-883.

Yakıcı, A. (2010). Somut Olmayan Kültürel Mirasın Somut Mekânı: Konya Barana Odaları. *Milli Folklor*, 87, 94-100.

ORTA ÇAĞ BİZANS'INDA BİR SİMYA SANATI: ÖRNEKLER İŞİĞİNDA SÜBLİMASYONDA KULLANILDIĞI DÜŞÜNÜLEN TAŞINABİLİR BRONZ BİR ISITMA KABI ÜZERİNE ARAŞTIRMA

THE ART OF ALCHEMY IN MEDIEVAL BYZANTIUM: RESEARCH ON A PORTABLE BRONZE HEATING DEVICE THOUGHT TO BE USED IN SUBLIMATION IN THE LIGHT OF EXAMPLES

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 21 Mart 2024	Received: March 21, 2024
Hakem Değerlendirmesi: 6 Mayıs 2024	Peer Review: May 6, 2024
Kabul: 31 Mayıs 2024	Accepted: May 31, 2024

DOI: 10.22520/tubaked.1456505

Berna YILDIRIM ATEŞ*

ÖZET

Bu çalışmanın konusunu, simyanın alanına giren ve süblimasyon işleminde kullanıldığı düşünülen, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde yer alan taşınabilir bronz bir ısıtma kabı oluşturmaktadır. Benzer örnekleri ve Endülüs simyası dikkate alınarak M.S. 9-10. yüzyıl aralığına tarihlendirilen ısıtma kabının tanıtımından önce, simyanın etimolojisi ve Orta Çağ simya biliminin genel hatları üzerine durulmuştur. Paralel örneklerinin boya üreten bir atölyeyle ilişkilendirilerek "boya tuzu elde etmeye yarayan" bir kap olarak tanılandırılması bu işlemde kullanılan süblimasyonun tanımını, kullanımını ve işlem sürecinin anlatımını da gerekli kılmıştır. Çalışmanın ana kaynağını oluşturan ısıtma kabının kendi döneminde hangi aparatlar ile birlikte çalıştırılarak kullanıldığı bilgisi, öneri çizimi (restitüsyonu) üzerinden hem yazılı hem de görsel kaynaklar eşliğinde açıklanmaya çalışılmıştır. M.S. 9. ve 10. yüzyıl aralığına (801-1000) tarihlendirilen ısıtma kabı, bu dönemde Anadolu'ya hâkim olan Bizans İmparatorluğu'nun simya külliyyatının ve oluşan ticari etkileşim ağının ortaya çıkarılmasında oldukça önem taşır. Anadolu'da Bizans'ın İslam simyası ile olan durumunu ve konumunu belirginleştiren bu etkileşim ağı, süregelen entelektüel temasların olasılığını göz ardı eden kronolojik bir probleme de işaret etmektedir. Tanımlaması ve örnekleme oldukça kısıtlı bir eser grubuna dahil olsa da daha fazla araştırma ile hem Bizans simyasının Anadolu'daki aktif kullanımını hem de süblimasyon işleminin uygulanış biçimini geniş bir perspektifle sorgulamamıza olanak sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Orta çağ, Bizans simyası, süblimasyon, taşınabilir bronz ısıtma kabı, İstanbul Arkeoloji Müzeleri.

* Dr., Sanat Tarihçi (Bağımsız Araştırmacı).
e-posta: byildirimates@gmail.com ORCID: 0000-0002-9416-2638

ABSTRACT

The subject of this study is a portable bronze heating device located in the Istanbul Archaeological Museums, which falls within the field of alchemy and is thought to be used in the sublimation process. Before the introduction of the heating vessel, which was dated to the 9th-10th century AD, considering similar examples and Andalusian alchemy, the etymology of alchemy and the general outlines of medieval alchemical science are emphasized. The identification of parallel samples as a device “used to obtain dye salt” by associating it with a workshop producing dye made it necessary to define, use and explain the sublimation used in this process. The information about which equipment the heating device, which constitutes the main source of the study, was operated and used in its period, was tried to be explained through a proposal drawing (restitution) with the help of both written and visual sources. The heating device, dated to the 9th and 10th centuries AD (801-1000), is of great importance in revealing the alchemical corpus and the commercial interaction network of the Byzantine Empire, which dominated Anatolia in this period. This interaction network, which clarifies the situation and position of Byzantium with Islamic alchemy in Anatolia, also points to a chronological problem that ignores the possibility of ongoing intellectual contacts. Although it is included in a very limited group of works with a very limited description and sample, further research will allow us to question both the active use of Byzantine alchemy in Anatolia and the application of the sublimation process from a broad perspective.

Keywords: Medieval, Byzantine alchemy, Sublimation, Portable bronze heating device, Istanbul Archaeological Museums.

GİRİŞ

Günümüz kimyasının öncüsü olan simya, maddelerin dönüştürülmesi bilimi ve geleneksel tıbbı destek olan bir alan olarak kabul görmüştür. Simya ortaya çıkışından itibaren tüm tarihi boyunca insan ruhu ve bedeni üzerine odaklanan gizli bir bilim olarak da algılanmıştır. Çünkü gizemli halesi, simyacıların şeytanla anlaşmalı, hayalperest ve kasvetli yeraltı laboratuvarlarının karanlığında büyüler yapan sapkın varlıklar olarak görülmesine neden olmuştur. Kelimenin etimolojisi de bu noktada tılsım ve harflerin gizemi içinde değerlendirilmiştir (Koç-Aydın, 2016, s. 106-107). Diğer yandan simyacıların yorumlanması zor olan inisiyasyon ritüelleri ve oluşturdukları kodlamalar, dönemi dikkate alındığında bu imajın yaratılmasına olanak sağlamıştır. Özellikle birçok simya eserinde şifreli dilin, sembollerin ve resimlerin aşırı kullanımı bilimsel anlamda kınanmasına yol açmıştır. Diğer yandan simyaya ve onun yaratmış olduğu olanaklara ciddi biçimde inanan bir kesim de hep var olmuştur.

Simya kelimesinin ilk defa ne zaman ve nerede kullanıldığına dair net bir bilgi yer almamaktadır. Etimolojik olarak “kimya” sözcüğü iki farklı açıdan ele alınmıştır. İlk görüşe göre Eski Mısır dilinde “*kême/chême* = kara toprak, kara toprak” anlamına gelen sözcükten türetilmiştir (Tez, 2017, s. 8). Diğer görüşe göre ise Yunanca “bir sıvıyı akıtmak, bir metali dökmek veya erimiş metali karıştırılması” anlamına gelen “*cheo-chymeia*” sözcüğünden ortaya çıktığı düşünülmektedir. Arapça’da “el-” ön eki bu sözcüğün önüne eklenerek “*el-Kîmiyâ*” kelimesiyle birlikte kullanılmıştır (Sezgin, 1971, s. 3; Anawati, 1996; 854.).

Simya ile ilgili günümüze çok az sayıda eser ulaşmıştır. Bu eserler arasında, alışımları ve metallerin renklendirilmesini konu alan Eski Mısır’a ait bazı çivi yazılı kil tabletler yer almaktadır. Burckhardt, simyanın bu bölgede kutsal bir sanat olarak kabul edildiğini ve sözlü olarak aktarıldığını belirtir (Burckhardt, 1997, s. 16). Bunun yanı sıra simya üzerine çok sayıda değerli eserin yer aldığı İskenderiye Kütüphanesi’ndeki büyük yangın da bu bilimin kültür hazinesini yok eden nedenlerden birisi olarak görülmüştür. Şimdiye kadar bilinen en eski kaynaklar MS 3. yüzyıldan kalma “Leiden (Leidensis)” ve “Stockholm (Holmiensis)” adlı iki papirüstür. Eski eserlerin derlemesi olduğu düşünülen bu iki papirüs değerli taşlar, altın alaşımlar dışında altın ve gümüşün taklit edilmesine yönelik bir dizi tarif içermektedir. Leiden papirüsü daha çok altın ve gümüş alaşımları ile ilgili olup, bunların aslından daha iyi olduğu vurgulanır. Stockholm papirüsü ise boyalar, değerli taşlar ve onların taklitleriyle ilgilidir (Kahya, 2007, s. 22.). MS 3. ve MS 4. yüzyıl aralığından yaşamış Zosimos’a ait Kheirokmeta (Cheirokmeta) isimli eser,

simyanın kökenine yönelik kendinden sonra gelen Bizans ve Arap yazarlar için önemli bir referans kaynağı olmuştur (Martin, 2006, s. 46). Diğer bir kaynak ise Hermes Trismegistos’a atfedilen “Zümrüt Levha (Tabula smaragdina)”dır. Orijinallikinden şüphe duyulmasının tek nedeni, korunan en eski versiyonunun (MS 6-8. yy.) Arapça bir tercüme olmasından kaynaklanmaktadır. Yoğun içerikli anlatımından dolayı oldukça zor anlaşılabilir metinler arasında yer alır (Linden, 2003, s. 27-28). Ünlü isimler altında yayınlanmış çok sayıda başka eserlerde mevcuttur ancak bu eserlerin çoğu yetersiz, yanlış ve aldatıcı nitelikte olduğu için orijinal kaynaklar olarak kabul edilmemiştir.

Orta Çağda Simya Bilimi

Orta Çağ boyunca var olan simyanın sadece tek bir bölgede sınırlı kalmayarak erken dönemden itibaren birçok kültürden farklı şekillerde etkilenecek şekilde geliştiği bilinmektedir. Bu gelişim simyanın hem kökenine hemde uygulamasına yönelik dönüşüm sürecindeki işlem ve aşamalarını detaylı bir şekilde belirlemiştir.

Tarihçiler Batı simya tarihini, üç ana kronolojik dönem içerisinde ele almıştır. Bunlar; Greko-Mısır, Arap ve Latin Avrupa Dönemi’dir. MS 3. yüzyıldan MS 9. yüzyıla kadar uzanan Greko-Mısır, -sonrasında Bizans¹- dönemi ile birlikte simyanın temelleri atılarak sonraki dönemler için gerekli olan ön hazırlık oluşturulmuştur. Arap veya İslam döneminde ise (MS 8. ve 15. yüzyıl) çeviriler aracılığıyla Helenistik kültürün simyaya ilişkin bilgi birikimi ve teknik aktarımı İslam uygarlığına geçmiştir. Araplar, Kuzey Afrika üzerinden Asya ve İspanya’da dahil olmak üzere birçok bölgeyi fethetmişlerdir. Fethettileri bu bölgelerde kültürel farklılıklara saygı duyarak hoşgörülü bir politika izlemişlerdir. İskenderiye Okulunda gelişen simya Helenistik kültürün bilgi birikimi ile kısa bir süre sonra Doğu Akdeniz’de özellikle Suriye’de yayılmış, Yunanca eserler Arapça olarak tercüme edilmeye başlamıştır. Tercümanlar tarafından simya ile ilgili birçok Yunanca terimin önüne, Al-chemy, Al-embic (ambix/imbik), Al-embroth (sal divinum-tuz) gibi “el-, al-” eki konularak dil değiştirilmeye çalışılmıştır. Genel olarak Araplar simyaya daha teknik olarak bakmışlardır. Başlangıçta değersiz metallerin altına dönüştürülmesi için oldukça çalışmış olsalar da zamanla bunun tıptaki kullanımını keşfetmişlerdir (Lippman, 1919, s. 355; Principe, 2013, s. 27). Bitkisel ilaçlara dayanan tıp, artık simyacıların deneyleriyle mineral ilaçlara yerini bırakmıştır. Birçok alanda (tıp, astroloji vb.) araştırmaları bulunan Emevî hanedanlığına mensup Prens *Hâlid ibn Yazid’in* (635-704) ise Arap simyasının kurucusu olduğu ileri sürülür. Simya ile ilgili birçok Yunanca eserin Arapçaya tercüme edilmesinde etkin bir rol oynamıştır.

¹ Metin bütünlüğünün bozulmaması adına Bizans simyası ve etkileşim ağı “değerlendirme” bölümünde ayrıca ele alınacaktır.

Bu husustaki bilgilerini Meriyânus (Morienos/Marianos) er-Râhib er-Rûmî adlı bir Hıristiyan keşişten öğrendiği bilinmektedir (Karakuş-Hacıismailoğlu, 2023, s. 1166). Bir diğer Arap simyasının ünlü bilim adamı ise batı dünyasında Geber adıyla tanınan *Câbir ibn Hayyan*'dır (720-819). Deneyi ve pratik çalışmayı bilginin temel kaynağı olarak kabul eder. Tüm metallerin cıva ve kükürt bileşiminden elde edilebileceğini savunmuştur. Yeni kimyasal işlemlerle hem terminolojiye hem de simya ve kimyanın geçiş sürecine önemli teknik katkılar sağlamıştır (Aydın, 2016, s. 108).

Câbir ibn Hayyan'dan sonra Orta Çağ İslam dünyasında bu konularla ilgilenen ve çalışmaları Câbir ile büyük benzerlik gösteren en önemli kişilerden biri *Ebû Bekr er-Râzî*'dir. Ebû Bekr er-Râzî (865-925) çalışmaları sırasında yeni bir sınıflandırma sistemi geliştirerek özellikle maddeyi dikkatle tasnif etmiştir. Formüle edildiği dönem açısından oldukça ileri bir görüş kabul edilen parçacık teorisi üzerine çalışmalar yapmıştır. Julius Ruska tarafından Almanca 'ya tercüme edilmiş "Sırlar Kitabı" (Kitabu's-sırru'l-esrar) adlı eseri en meşhur simya eserlerinden biri olarak bilinmektedir (Karaman, 2004, s. 107). Arap dünyası bağlamında kimya ile ilgilenen ve çok çeşitli konularda birçok eser veren bilim adamlarından bir diğeri ise *İbn Sina*'dır (980-1037). Değişim teorisi ile ilgili olarak metallerin gerçek anlamda birinin diğerine dönüştürülemeyeceğini iddia ederek hiçbir cismin ortadan kaldırılamayacağını söyler (Kahya, 2007, s. 29). Bu dönemde simya, zanaatlar, loncalar ve tedavi edici uygulamalara bağlı bir madde bilimi olarak da gelişmiştir. Dolayısıyla Arap simyasının çok yönlülüğü, kimya biliminin ortaya çıkmasına ve sonraki dönemler için farklı bir bakış açısı kazanmasına olanak sağlamıştır (Aycan, 2020, s. 102).

Simyanın Orta Çağ Avrupası'na geçişi sosyo-kültürel değişime paralel olarak daha geç olmuştur. Arap fetihlerinin yanı sıra Haçlı seferleri sırasında bu kültürle tanışan Batı dünyası tam olarak Orta Çağın sonlarına doğru simya ile ilgilenebilmiştir. Simyanın Batı Avrupa'ya dönüşü, özellikle İspanya aracılığıyla MS 10-12. yüzyıl aralığındaki dönemi kapsamaktadır. Bu duruma simya terminolojisinde yer alan iksir, alembic veya athanor gibi çok sayıda Arapça kelime ve/veya Latin Orta Çağı'nda deforme olmuş İslam bilginlerin isimleri örnek olarak gösterilebilir (Tramer vd., 2007, s. 6). Câbir ibn Hayyan (Geber) 720-819, Ebû Bekr er-Râzî (Rhazes) 865-925, İbn Sina (Avicenna) 980-1030 ve al-Tohgrai (Artephius) ?-1120 gibi.

Orta Çağ'da bilim çeşitli nedenlerden dolayı Batı Dünyası'nda eski değerini yitirmiş olsa da tamamen unutulmamıştır. MS 11. ve 12. yüzyıllarda Hıristiyan bilginler, Yunan ve Arap bilimine egemen olan içerik ve kavramlara daha fazla ilgi duymaya başlayarak

simyanın yansımaları üzerine çalışmalar başlatmışlardır. Özellikle Paris, Salerno ve Toledo gibi şehirler bilim ve sanat merkezleri haline getirilmiştir. Tercümesi yapılan birçok eserin incelemesi devam ederken aralarında Bath'lı *Adelard*'ın (1070-1146) da bulunduğu bazı bilim adamları, eserlerin kendi araştırmaları için bir temel oluşturmadan körü körüne taklit edilmesine karşı çıkmışlardır. Çağdaşı *Hortulanus* (1300) simya üzerine bir sözlük hazırlayarak "Tabula Smaragdina"nın bir yorumunu yayınlamıştır. Orta Çağın en büyük bilim adamlarından birisi olarak kabul edilen *Albertus Magnus* ise (1193-1280) yaşamını ve çalışmalarının çoğunu simyaya adanmıştır. "*De alchymia*", "*De rebus metallicis et mineralibus*", ve "*Octo capita de philosophorum lapide*" en önemli eserleri arasında sayılır (Lippman, 1919, s. 462-495). *Günümüzdeki gelişmiş kimya algısının oluşmasına önemli katkıları olan bir diğer bilim adamı ise Roger Bacon*'dur (1214-1292). Onun "Compedium philosophiae"nin dört bölümünün; Opus Tertium ve Opus Minus'un konuyla ilgili kısımları simya adına oldukça detaylı bilgiler içerir (Şekerci, 2014, s. 130). Simyanın bir bilim olduğunu, pratik yönünün mistisizm ve okült uygulamalarla hiçbir ilgisinin olmadığını savunmuştur. Orta Çağın sonlarına (12-14. yüzyıllar) doğru ise simya *Thomas of Cantimpré* (1201-1262), *Arnaldus de Villa Nova* (1235-1313) gibi alanında seçkin araştırmacılar tarafından incelenmeye devam etmiştir. Bazı din adamları bu gelişime karşı çıksa da simya 13. ve 14. yüzyıllarda oldukça popüler bir çalışma konusu olmuş ve ilk kez bu dönem de ansiklopedilere dahil edilmeye başlanmıştır. Önceki tüm çağlarda olduğu gibi Orta Çağ'da da "pseudepigrapha" olarak adlandırılan birçok yazı tespit edilmiştir. Hayatlarının pek çok yerinde simya ile meşgul olan ancak kendi simya çalışmalarının çoğunu yayınlamayan bazı bilim adamlarının tarifleri anonim olarak çeşitli kitaplarda yer almıştır. Ancak bu durum sahibi belli olmayan birçok yazılı metnin karışmasına neden olmuştur (Lippman, 1919, s. 492-495).

Bu bilgiler dışında Uzak Doğuya ait benzer konular çalışma kapsamı dışında bırakılmıştır. Hindistan ve Çin'deki simyayı ele alan önceki araştırmalar, Doğu ve Batı simyasını tek bir anlatımda birleştirmek yerine belirli bir karışıklığa neden olmuştur. Doğu'nun ve Batı'nın simya ile ilgili araştırmaları, teknikleri, geliştirmiş oldukları pratik yöntemler bazı yönden benzerlik taşısa da kültürel ve felsefi bağlamlar açısından oldukça farklıdır. Bu iki bağlamı tarihsel kanıtlarla açıklamak yerine Doğu ve Batı'nın simyasını ayrı ayrı değerlendirmenin yerinde olduğu düşünülmüştür.

Süblimasyonun Tanımı ve İşlem Süreci

Süblimasyon (süblimleşme), katı bir maddenin çevresinden ısı olarak sıvı hale geçmeden doğrudan gaz fazına geçmesi olayına denilmektedir. Endotermik bir faz değişimidir (Sezgin, 2008, s. 143). Her maddenin normal

bir basınç altında kendine özgü “erime”,” kaynama” ve “yoğunlaşma sıcaklığı” bulunmaktadır. Bu durum süblimasyonda maddelerin kendi fiziksel özelliklerine bağlı olarak değişir. Bazı maddeler yüksek sıcaklık ve basınç altında süblimasyona uğrarken bazıları da açık çevre koşullarında ve hatta bunun da altındaki koşullarda süblimleşebilmektedir.

Süblimasyon işleminin ne zaman kullanılmaya başlandığı tam olarak belli değildir ancak MÖ 1800 yılından beri varlığı literatürde destilasyon (damıtma) kavramı ile birlikte bir arada yer almıştır. Bu ayırma yöntemleri Akdeniz de dahil olmak üzere Çin, Moğolistan, Hindistan ve Güney Amerika gibi bir çok bölge de farklı şekillerde kullanılmıştır (153-156; Sáez Lara, 1997, s. 2-12; Belgiorno, 2017, s. 45-71). Yakın zamana kadar bu içeriklerin belirsizliği, arkeolojik bağlam da güçlü bir kanıtın ortaya çıkmamasından kaynaklanmıştır. Ancak Mezopotamya, Slovakya, Sardunya ve Kıbrıs'ta ele geçen üretim amaçlı bir çok kabin varlığı araştırmanın boyutunu farklı bir noktaya taşımıştır. Çivi yazılı kil tabletler üzerine çok sayıda farklı kap tipinin adı kaydedilmiş olsa da Sümerce ve Akkadca kelimelerde anlamları tam olarak bilinmediği için tanımlamaları yapılamamıştır. Tarih öncesi çağlarda depolama veya ısıtma işlemlerinde kullanılan kaplar, Yunan ve Arap kültüründe olduğu gibi genellikle yuvarlak tabanlı bir forma sahiptir. Tarihi açıdan en önemli buluntu günümüz Irak'ında -Musul'dan yaklaşık on beş mil uzakta- kuzeydoğu Mezopotamya'daki Tepe Gawra'daki kazılarda ele geçmiştir. Bu alanda ısıtma işlemlerinde kullanıldığına dair kanıtlar taşıyan ekstraksiyon, süblimleştirme ve damıtma gibi özel amaçlar için üretildiği düşünülen çeşitli kaplar gün yüzüne çıkarılmıştır. Araştırmacı M. Levey, 1950'de Tepe Gawra'da ele geçen ve Geç Kalkolitik döneme tarihlenen bir kap parçasının damıtma aparatının alt kısmı olduğunu tespit etmiştir. Bu kabin işlevselliğini, bazı Akkad çivi yazısı metinleri ve MS 9. yüzyılda parfüm yapımını anlatan geç döneme tarihli Arapça el yazmaları ile ilişkilendirerek ortaya çıkarmıştır. Levey'in, Tepe Gawra kabının üst kısmının nasıl olduğuna dair varsayım ve önerileri üzerine pek çok tartışma yürütülürken, Anadolu, Kıbrıs, Sardunya ve Slovakya'daki Tunç Çağı yerleşimlerine ait benzer kapların ele geçmesi tartışmaları tekrardan gündeme getirmiştir (Levey, 1955a, s. 22-33; Levey, 1955b, s. 180-183; Belgiorno, 2020, s. 2). Bu aktarım beraberinde kullanıldıkları ısıtma kapları (taşınabilir olan ya da olmayan) üzerine de bir çalışma yapılmasını gerekli kılmıştır. Çünkü bu objelerin bütünsel ilişkisi esasında yayılım gösteren boyutsal bir meseledir.

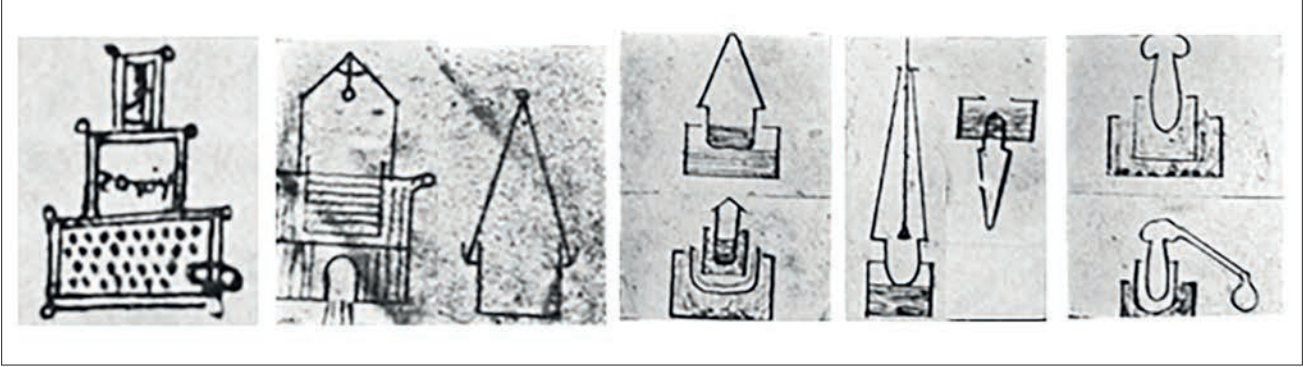
Arkeolojik bağlamı dışında süblimasyonun geçiş işlemi ile ilgili Bağdatlı Ebū el-Ḥakīm Muḥammed b. 'Abdallāh

el-Ḥārizmī el-Kāstī'nin 'Ayn eş-Şan'a ve- 'Avn eş-Şana'a isimli risalesi (426/1034 yılında yazılmıştır) ve Cābir ibn Hayyan'ın (720-819) Paris yazmasında bulunan (Bibl. Nat., ms. lat. 6514)² “Summa collectionis complementi occulte secretorum natüre” isimli kitabında çeşitli açıklamalar ve çizimler içermektedir (Sezgin, 2008, s. 143). Ebū Bekr er-Rāzī'nin MS 920 yılına tarihli “Sırlar Kitabı” (Kitabu's-sırru'l-esrar) adlı eserinde ise damıtma ve süblimasyon hakkında birçok fotoğraf ve çizim yer alır. Bunların arasında detaylı olarak açıklanan ancak günümüze ulaştığı tespit edilemeyen bir çok parçanın tanımı da mevcuttur. Süblimleşme konusunda da bilgi veren er-Rāzī işleme tabi tutulan maddenin suyunu ve nemini kaybederek ateş üzerinde o maddenin sürekli ısıya maruz bırakıldığını belirtir. İbn Sina'da bu görüşü paralelinde desteklemektedir. Maddeyi ve onun özelliklerini iyi tanımak için yaptığı çeşitli kimyasal deneyler içinde süblimleşme de yer alır. O, beyaz boya elde etmek için süblimleşme yöntemine başvurmuştur. Öncelikle cıvayı bakırla birlikte pişirir. Nemi yok olana kadar ısıtılan bu karışım daha sonrasında beyaz bir toz haline getirilir. Bu noktada İbn Sina maddenin nemini tamamen ortadan kaldırmak için işlemi tekrarlar ve var olan madde artık yanmayacak duruma gelir. Böylelikle beyaz zerrelere kalır. Bahsi geçen bu süreç bir “süblimleşme” işlemidir. İbn Sina metninde bu işlemi bir imbikle yedi ya da on iki defa tekrarladığını daha sonra kurşun ya da tuz taşı gibi bir maddenin imbiğin boyun kısmında toplandığını belirtir. Böylelikle cıvanın tüm suyunu kaybederek sabit bir boyama gücüne ulaşması sağlanmıştır. İbn Sina ürettiği boya sürecini kendinden öncekilerin bulamadığını iddia eder. Ancak er-Rāzī'nin çalışmaları dikkate alındığında o da beyaz boya elde etmek için cıvayı kullanarak aynı işlemlere tabi tuttuğu görülmüştür. İbn Sina'dan farklı olarak cıvayı kalay ile (eşit miktarda) birlikte pişirmiştir. İbn Sina'nın kullandığı bakırı, er-Rāzī sonradan kullanarak, onu işlem sırasında kullanılan maddelerden biri olarak önermez. Çünkü boyanın daha etkin olmasını bu karışıma bağlamıştır. Ayrıca yapılan karışımların ısıtılma süresi ve süblimasyon sürecinin detaylı aktarımı er-Rāzī'de daha açıklayıcıdır (Nasr, 1968, s. 271-274; Kahya, 2007, s. 26-36).

Bu bilgilerin yanı sıra British Müzesi'nde yer alan ve Abbasiler dönemine tarihli (750-1258) Süryanice yazılmış bir el yazmasında ise süblimasyonda kullanılan aparatların şekillerini içeren çeşitli görseller yer almaktadır (Foto. 1). Bu el yazması, “Demokritos Öğretisi” adı verilen on bölümden oluşmaktadır. Konu ile ilgili altıncı bölümde: Altın ve gümüş diplozu, iksirleri yumurtadan elde edilen yağ ve kireç, magnezya, arsenikli asit, yanmış kurşun, kalay ve bakır gibi maddelerin bilgileri dışında cıvanın süblimleştirilmesi üzerine de detaylı bilgiler içermektedir (Brown, 1913, s. 58-60).

² Çizime dayanılarak oluşturulmuş model için bk. (Sezgin, 2008, s. 143).

Fotoğraf 1. Süryanice bir el yazmasında süblimasyonda kullanılan aparatların şekillerini içeren çeşitli görseller (Brown, 1913, s. 53-61) / Various images containing the shapes of the apparatus used in sublimation in a Syriac manuscript.

Brown, Arapça yazılı el yazmalarının içeriklerinde damıtma ve süblimasyon gibi işlemlerin süreçlerini detaylı anlatan açıklamaların fazlaca yer aldığı ancak kayda değer bir resim/çizim serisinin olmadığını belirtir (Brown, 1913, s. 82). Bu noktada araştırmacılar ya var olan çizimlere ya da anlatılara dayanılarak bir model oluşturmaya çalışmışlardır.

Süblimasyon kelimesi aynı zamanda sembolizm içeren ikili bir doğaya da sahiptir. Bahsi geçen bilgiler dikkate alındığında ısıtma kabı, mistik amaçlı yapılan eğitimlerin bir karışımı olarak görülür. Bir başka deyişle insanda maddeler yüceltilir. Bu yüceltmenin en önemli özelliği, düşük bir maddenin yükselen bir hareketle daha yüksek bir forma ulaşma sürecindeki gerçekliğidir. Dünya havaya dönüşür; sabit bir cisim buharlaşır; aşağı olan üstün bir şeye evrilir. Psikolojik açıdan ise dürtülerin rafine edilmesi gerektiği algısı ortaya çıkar. Bu insan ırkının evriminde gerçekleştirilir ve bireyin eğitiminde özetlenir. Bir başka aktarım da ise ısıtma kabının alt tarafından üste doğru uçan bir kuş algısı yaratılır. Kabın alt kısmı dünya üst kısmı ise cennet anlamına gelir ve makrokozmos bir eşitleme sağlanır. Dolayısıyla yüceltilmiş olan dünyadan kaçır ve cennete taşınır. Yüceltilmenin sonucunda, ruhla birlikte cennete uçan parlak beyaz bir ruh filizlenir. Bu “beyaz ruh” genellikle ısıtılan malzemeden salınan beyaz bir kuşla temsil edilir (Burke, 2014, s. 52). İsa'nın göğe yükselişi gibi.

Bu çalışma, süblimasyon işlemi için kullanıldığı düşünülen İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde yer alan 7353 (M) Envanter No'lu taşınabilir bronz ısıtma kabının tanıtımı, tarihlendirme önerisi ve süblimleşmenin bu kap üzerinde nasıl gerçekleştirildiği olgusu üzerinden devam edecektir.

Isıtma Kabının Tanımı ve İşlevi

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde yer alan 7353 (M) Envanter No'lu eser 1967 yılında hediye yolu ile müzeye kazandırılmıştır (Foto. 2). Envanter kayıtlarında buluntu yeri kesin olarak bilinmemektedir. Bronz bir malzemeye sahip olan bu eser, yakından incelendiğinde yakıcı/ısıtıcı ya da kimya laboratuvarlarının deyimiyle varolan

malzemeye ısı ve basınç presinin uygulandığı bir kabı andırmaktadır. Belirli bir işlev için yapılmış silindirik formlu bu kap yoğun bir ateş/alev üretmektedir. Üretilen bu ateş, formun duvarlarına yerleştirilmiş ve ağız kenarının altında yer alan boru şeklindeki açık girişten hava verilerek düzenlenmektedir (Çizim 2). Bu aynı zamanda başlamış olan bir işlemi durdurmaya gerek kalmadan alevi besleyen yakıtın yeniden doldurulmasına da yardımcı olmaktadır. Alt kısımda yer alan kabın üç ayağı ise ısınmayla hasar görebilecek yüzeylerin doğrudan temasını kesmek ve bunun yol açacağı ısı kaybını önlemek için yerleştirilmiştir (Foto. 3). Üzerinde, küresel formlu bir kabın oturtulması için uç kısımları sivriltilmiş hafif kavisli üç ayak bulunmaktadır. Bu ayaklar, alt kısmında destek oluşturan altı bölümlü bir açıklık ile kabın gövdesine bağlanmıştır. Kulp ise gövde ve ağız kenarına yerleştirilerek, yuvarlak bir formla sonlandırılmıştır.

Döküm tekniği kullanılarak yapılan eserin ölçüleri ise şu şekildedir: yük.:13.4 cm., (ayak kısmı ile birlikte 16 cm.) ağız çapı: 11.8 cm., ayak yük.: 2.6 cm., dip çapı: 9.7 cm., gövde gen.: 13,8 cm., iç yük.: 3.1 cm.'dir. Eserin bilinen portatif mutfak eşyalarından farklı olduğunu söyleyebiliriz (Foto. 4). Bu konu ile ilgili bazı araştırmacılar, kabın formu dışında boyutunun da küçük olmasını dikkate alarak İslam dönemi ve sonrasını kapsayan birçok taşınabilir mutfak eşyaları ile benzerliklerinin olmadığını belirtmişlerdir. Çünkü kabın şekli, alevi tek bir noktada yönlendirmek yerine üzerine yerleştirilen kabın ısıtmasını tüm yüzeye dağıtma amacı içermektedir. Bu formun bir örneği, Velázquez'in 1618 tarihli “Yumurta Pişiren Yaşlı Kadın” tablosunda temsil edilmektedir (Stabel-Hansen, 1996, s. 153-156; Sáez Lara, 1997, s. 2-11).

Genel olarak bu parçanın işlevselliği dikkate alındığında, daha çok endüstriyel kullanımlar için uygun olduğu görülür. Konunun ilerleyen bölümlerinde anlaşılacağı üzere var olan maddelerin ısıtılmasına yönelik tasarlandığı ve oldukça proses kontrol yöntemi ile uygulandığı tespit edilmiştir.

ORTA ÇAĞ BİZANS'INDA BİR SİMYA SANATI: ÖRNEKLER IŞIĞINDA SÜBLİMASYONDA KULLANILDIĞI DÜŞÜNÜLEN

Fotoğraf 2. İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde yer alan 7353 (M) Envanter No'lu ısıtma kabı (Berna Yıldırım-Ateş) / *Heating device with Inventory Number 7353 (M) in the Istanbul Archaeological Museums.*

Fotoğraf 3. Ön ve arka yüzü (Berna Yıldırım-Ateş) / *Front and back side.*

Fotoğraf 4. Üst taraftan görünümü (Berna Yıldırım-Ateş) / *Top view.*

Tarihlendirme Önerisi

Isıtma kabı göreceli bir tarihlendirmeyi içermektedir. Çünkü eserin arkeolojik bağlamda ele geçiş yeri belli olmadığı için biçimsel ve üslupsal değişiklikler dikkate alınarak benzer örnekleri üzerinden değerlendirilmeye çalışılmıştır. Kap temelde işlevsel amaçlı üretilmiş olup sadece kulp, ayak kısımları ve dikey destekler belli bir estetik kriterle işlenmiştir.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde yer alan ısıtma kabının formu, boyutu, ve malzemesi dikkate alındığında benzer örneği Madrid Ulusal Arkeoloji Müzesi'nde yer almaktadır (Foto. 5). Araştırmacılar tarafından bu kap MS 9. ve 10. yüzyıl aralığına (801-1000) tarihlendirilmiştir. Kültürel bağlamı/stili ise Kurtuba (Córdoba) Emirliği'dir.³

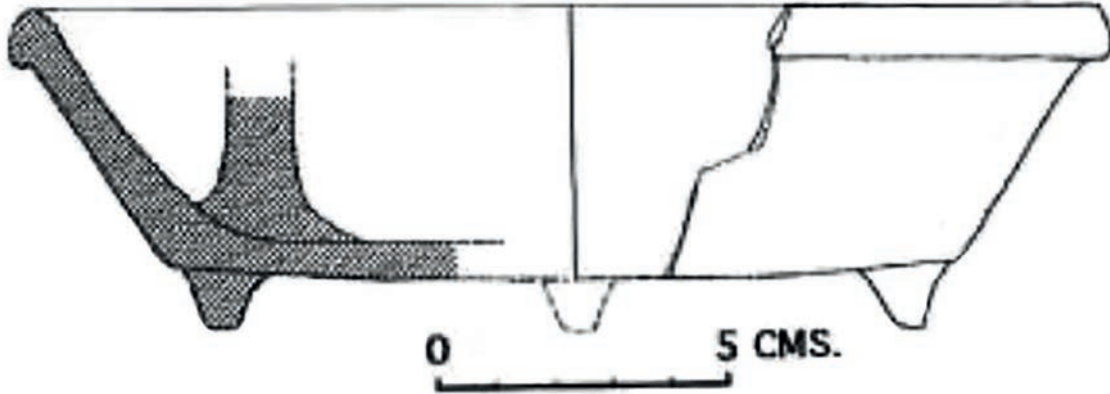
Madrid Ulusal Arkeoloji Müzesi'nde yer alan ısıtma kabının -arkeolojik bağlamda- Pechina'da (Almería) bulunan seramik örneği dışında paraleli tespit edilememiştir. MS 9. yüzyıla tarihlendirilen bu Pechina seramiğinin korunabilmiş kısmında alev üretimini sağlayan bir giriş kısmı bulunmaktadır. Alt kısmı, eşit olarak dağıtılmış ve soğutulmasına olanak tanıyan üç küçük ayak üzerinde oturmaktadır (Foto. 6).⁴

Fotoğraf 5. Madrid Ulusal Arkeoloji Müzesi Arşivi (Foto: Patricia Elena Suárez) / *Archives of the National Archaeological Museum of Madrid.*

³ Madrid Ulusal Arkeoloji Müzesi'nde yer alan eserin ölçüleri ise şu şekildedir: yükseklik: 13,8 cm., çapı: 10,2 cm., ayak yüksekliği: 2,1 cm., silindirik gövdenin yüksekliği: 5 cm., havalandırma gövdesinin yüksekliği: 2 cm., gövde kalınlığı: 0,5 cm.dir (Detaylı bilgi için bk. Stabel-Hansen, 1996, s.154; Sáez Lara, 1997, s. 2-5).

⁴ Pechina (Almería) seramiğinin ölçüleri şu şekildedir; yükseklik: 6,6 cm., iç yüksekliği: 5,7 cm., alt çap kısmı: 14,3 cm., üst çap kısmı: 18,8 cm., kalınlığı: 0,8 cm (Stabel-Hansen, 1996, s. 155).

Resim 6. Pechina (Almería) kazılarında ele geçen seramik parça (Stabel-Hansen, 1996, s. 155) / *Ceramic fragment found in the excavations of Pechina (Almería).*

Araştırmacılar Pechina seramiğini ele geçtiği alandan dolayı “bazı endüstriyel amaçlara sahip” bir parça olarak düşünmüş olsalar da, ilk etapta evsel mutfak unsurlarıyla bağdaştırılmaya çalışılmıştır (Acién vd. 1990, s. 147-168). Ancak tespit edilen külün varlığı tipolojik unsurların oluşturulmasında belirleyici bir rol oynamıştır. Kül ve ateşin ilişkisi, alev üretimini sağlayan mekanizması, boyutu ve ayak kısmı küçük bir merkezi ocağın kullanım alanını oluşturmuştur. Paralel örneklemede ise farklı malzemelerin kullanımı (seramik ve bronz) çekinceli bir yorumlamaya neden olsa da bu durum biçimsel farklılıkların açıklanmasına olanak tanımıştır. Öte yandan bronz ısıtma kabının daha özel olarak ayarlandığını kabul etmek mümkündür.

Kronolojik olarak sunulan Pechina seramiği ve Madrid Ulusal Arkeoloji Müzesi’nde yer alan ısıtma kabının daha erken bir döneme tarihlenen örnekleri tespit edilememiştir. Pechina (Almería) bölgesinde ele geçen seramik parçanın,

-iç mekan kullanımı için- boya üreten bir atölyeyle ilişkilendirilmesi var olan ısıtma kabının Endülüs simyası dikkate alınarak “boya tuzu elde etmeye yarayan” bir alet olabileceğini düşündürmüştür (Stabel-Hansen, 1996, s. 154-156; Sáez Lara, 1997, s. 3).

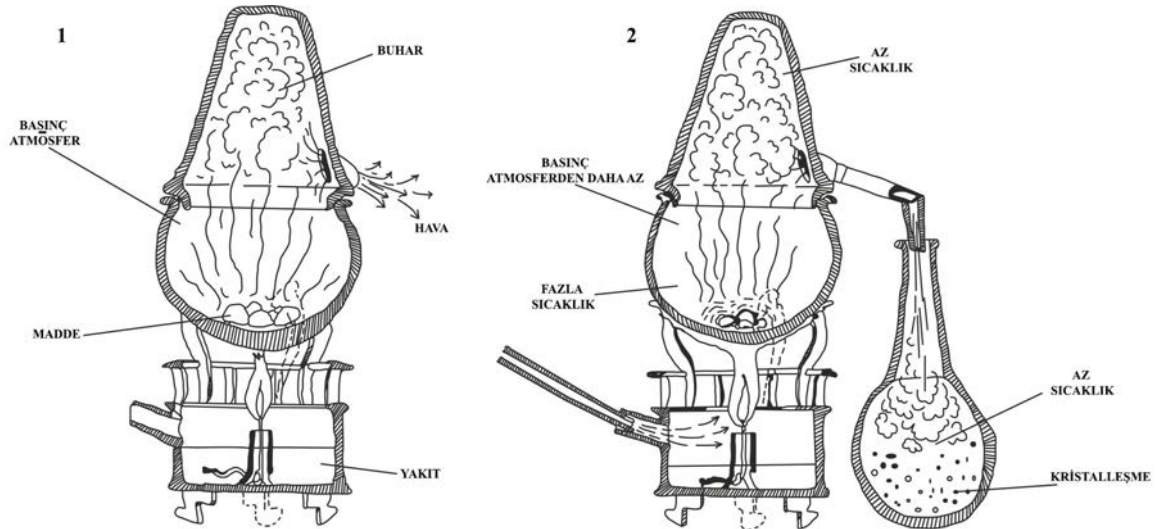
Tüm bu bilgiler ışığında İstanbul Arkeoloji Müzeleri’nde yer alan 7353 (M) Envanter No’lu ısıtma kabının, Anadolu’da bir paraleli tespit edilemese de Anadolu dışındaki (İspanya ve çevresi) benzer örneği dikkate alınarak MS 9.-10. yüzyıl aralığına tarihlendirilmesi ve aynı işlevde kullanılmak üzere tasarlandığını söylemek mümkündür.

Isıtma Kabı

Süblimasyon İşlemi Yapılırken Nasıl Kullanılır?

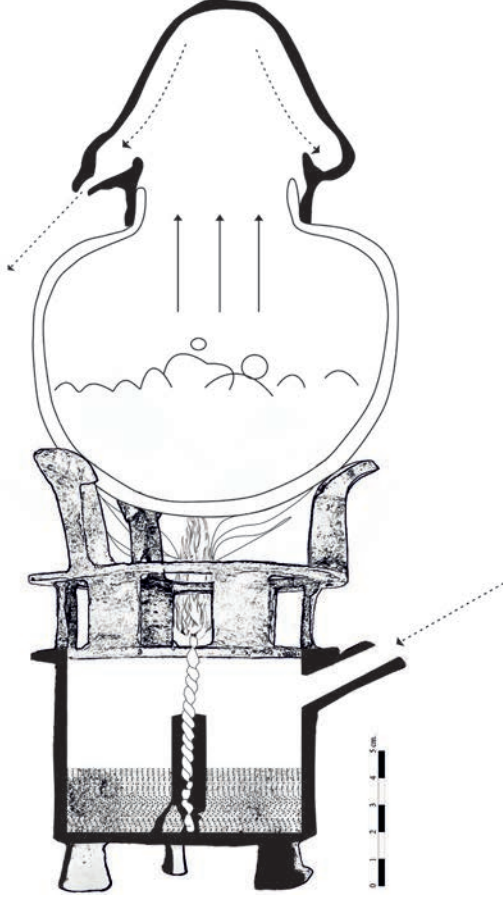
İstanbul Arkeoloji Müzelerinde yer alan ısıtma kabının kendi döneminde hangi aparatlar ile birlikte çalıştırılarak kullanıldığı bilgisi, öneri çizimi (restitüsyonu) üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır (Çizim 1).

Çizim 1. Süblimasyonda kullanıldığı düşünülen ısıtma kabının öneri çizimi (restitüsyonu)⁵ (Berna Yıldırım-Ateş) / *Suggestion drawing of the heating device thought to be used in sublimation (restitution).*

⁵ Sáez Lara’nın öneri çizimi dikkate alınarak hazırlanmıştır (Detaylı bilgi için bk. Sáez Lara, 1997, s. 6).

Çizim 2. İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde yer alan 7353 (M) Envanter No'lu ısıtma kabının alembik kap ile birlikte kullanımı gösteren öneri çizimi (Berna Yıldırım-Ateş) / *Suggestion drawing showing the use of the heating device with Inventory Number 7353 (M) in the Istanbul Archaeological Museums together with the alembic vessel.*

İlk olarak ısıtma kabının üzerine yerleştirilen alembik kabın⁶ (lat. alembic, arab. el-enbīk) içi havasız bırakılarak, var olan maddenin sıvı hale geçmeden doğrudan gaz ile doldurulması sağlanır. Bu sıcak olan gaz parçacıkları hava yolu açıklığı (çıkış) sağlandıktan sonra dışarı çıkar. Hava ile birlikte ısıtıldığında ise madde, gaz halinden, sıvı hale geçmeden -ısı vererek- doğrudan katı hale dönüşerek kristalize olmaktadır. Isı, kontrollü ve tek yönlü olarak yanar (Çizim 2).

Ebū Bekr er-Rāzī'nin yazarlığını ifade eden ve Ruska tarafından kaleme alınmış Latince bir yazmanın içerisinde, 42 adet kimyasal araç ve gereçlerin hem resimleri hem de bilgileri yer almaktadır. Damıtma kapları dışında süblimasyon işleminde kullanılan kapların çizimleri de bulunmaktadır. Günümüze ulaşmayan ancak detaylı olarak açıklanan bir parçanın söz konusu çalışmanın içerisine uygun bir işleve sahip olduğu tespit edilmiştir (Foto. 7). Bu parça, "ayrı kenarları olan fırın veya ocak" gibi bir tanımlamaya karşılık gelmektedir. Yarıya yakın kısmı kömürle dolu, üç ayaklı, içinde kalsine edilecek ya da birleştirilecek maddeleri içeren bir haznesi bulunur. Üst kısım ise bir kapakla kapatılmıştır. *Nafis* kelimesi Arapça "*nāfih nafsahu*" kelimesinin geri kalanını ifade etmektedir. Gerginleştirilmeden çevrildiğinde "kendi kendine yanan" tanımı körüğün kullanıldığını ve yan kısımlardan hava girişini sağlayan bir açıklığın varlığını kanıtlamaktadır (Ruska, 1935, s. 82-84 (Tekrar basım: s. 234-236); Stabel-Hansen, 1996, s. 156).

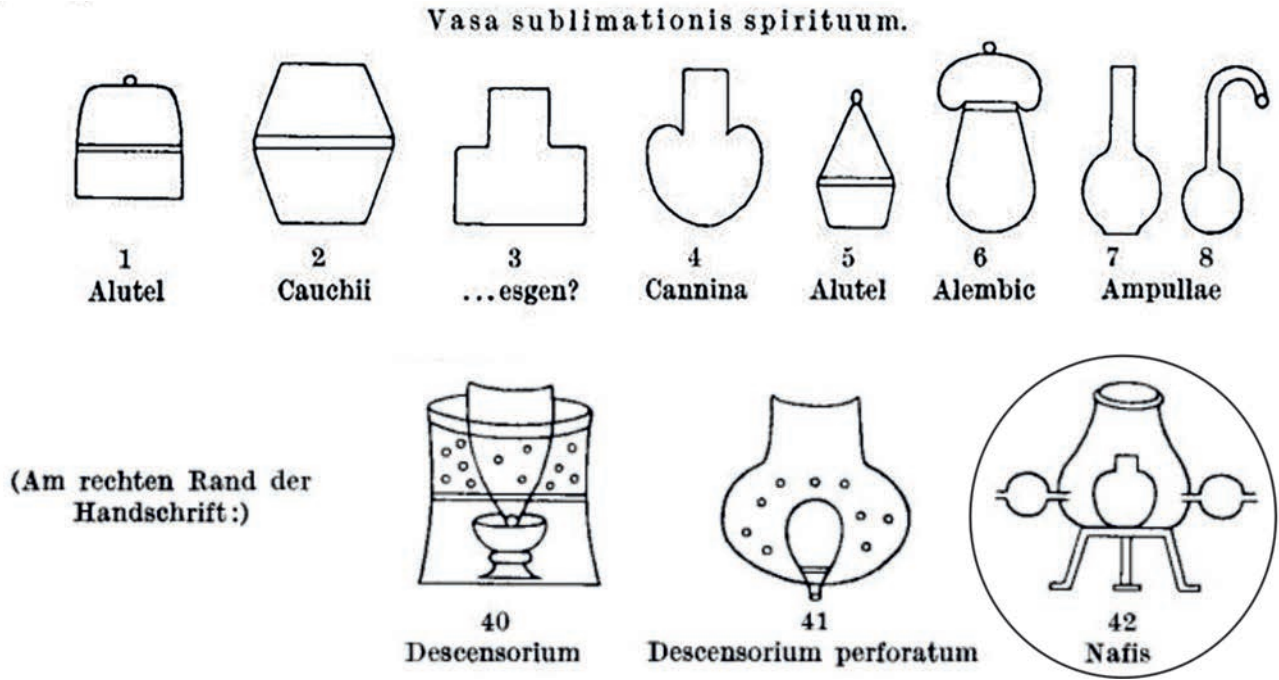
Bazı araştırmacılar ısıtma kabının ürettiği alev ya da ateşin süblimleştiği sıcaklığa yani bin derecenin üzerine çıkacağını düşünmemektedir. Altın ve gümüş saflaştırılırken kullanılan 300°C sıcaklığa ulaşmış olması daha muhtemel görülmektedir (Sáez Lara, 1997, s. 6-7).

Diğer yandan her simyacı bu ideal koşullara doğrudan ulaştığı söylenemez. Bu durumda damıtma yöntemini kullanmaları olasıdır. Damıtma (distilasyon) süblimasyondan farklı olarak, içinde iki ya da daha çok uçucu bileşenleri bulunan bir sıvının, kaynatılarak buharından (farklı yapıda oluşan) ayrılması, ayrıştırılan buharın yoğunlaştırılması ve bu işlemin tekrarlanması sonucunda buhar ve sıvının bileşenlerce zenginleştirilmesi işlemine verilen addır. Bu işlemde sistemi oluşturan fazlar sıvı ve buhardır (Tablo 1). Fazlar arası kütle transferini etkileyen en önemli faktör ise bu iki fazın arasındaki dengedir (Arın, 2006, s. 1-6).

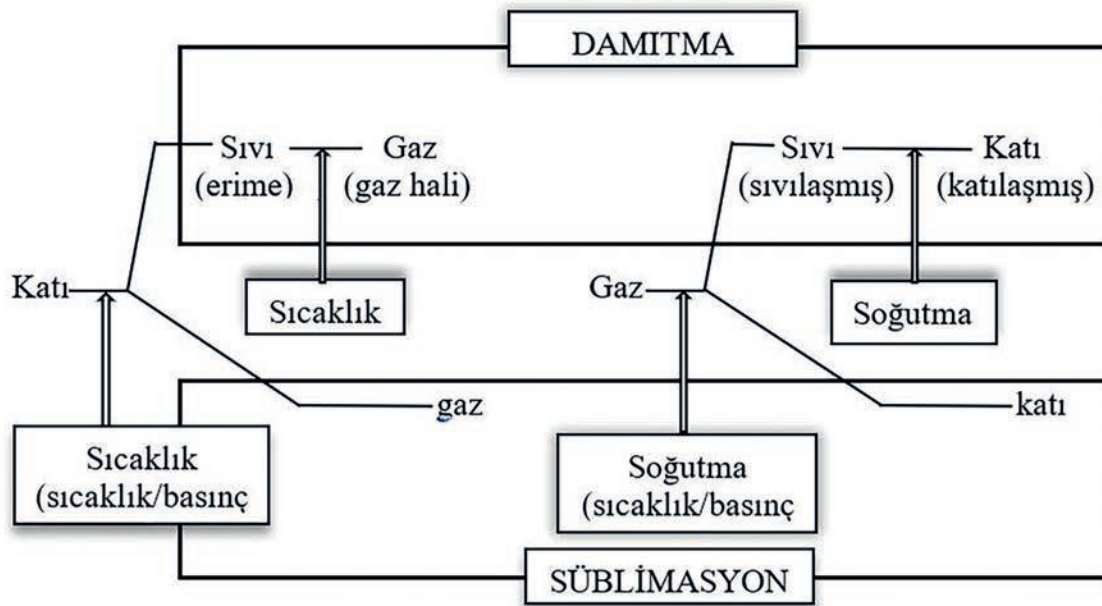
⁶ Bu kapların bütünsel ilişkisi "değerlendirme" bölümünde ele alınacaktır.

ORTA ÇAĞ BİZANS'INDA BİR SİMYA SANATI: ÖRNEKLER IŞIĞINDA SÜBLİMASYONDA KULLANILDIĞI DÜŞÜNÜLEN

Fotoğraf 7. Süblimasyon işleminde kullanılan kapların görselleri (Ruska, 1935, s. 82-84 (Tekrar basım: s. 234-236) / *Images of vessels used in the sublimation process.*

Tablo 1. Damıtma ve Süblimasyon işlemleri arasındaki farklar⁷ (Berna Yıldırım-Ateş) / *Differences between Distillation and Sublimation processes.*

⁷ Sáez Lara'nın tablosu dikkate alınarak hazırlanmıştır (Detaylı bilgi için bk. Sáez Lara, 1997, s.5).

Değerlendirme

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde yer alan 7353 (M) Envanter No'lu ısıtma kabı müzeye hediye yolu ile kazandırıldığı için işlevi, tarihlendirme önerisi ve süblimasyondaki işlem süreci benzer örneği üzerinden aktarılmaya çalışılmıştır. Paralel örnekleri boya üreten bir atölyeyle ilişkilendirilerek “boya tuzu elde etmeye yarayan” bir kap olarak tanımlanmıştır. Bu noktada arkeolojik bağlamı belli olmayan 7353 (M) Envanter No'lu kabın daha anlaşılır olabilmesi için öncelikle süblimasyon işleminin “Anadolu ve Anadolu dışındaki bölgesel uygulamaları” üzerine durulmuştur. Ayrıca eserin MS 9. ve 10. yüzyıl aralığına (801-1000) tarihlendirilmesi, bu dönemde Anadolu'ya hâkim olan Bizans İmparatorluğu'nun simya külliyatının incelenmesini gerekli kılarak oluşan “etkileşim ağının” ortaya çıkarılmasını sağlamıştır. Bu etkileşim ağı Bizans'ın İslam simyası ile olan durumunu ve konumunu belirginleştirmiştir.

Bizans simyası üç ana grupta temsil edilir. Bunlar; a) İskenderiye simyasının ve yorumcularının mirasını korumak; b) bu geleneksel kültürü çağdaş unsurlarla birleştirme kaygısı; c) simya bölümlerinin entegrasyonu (Tihon, 2013, s. 190-206). Bizans simya çalışmalarını daha önceki Yunan-Mısır simya geleneğinden ayıran en belirgin özelliklerden biri Hıristiyan dualarının yaygın varlığı ve bunlara doğrudan yapılan göndermelerdir. Bu noktada “simyanın nasıl Hıristiyanlaştırıldığı” önemlidir. MS 7. yüzyıldan itibaren Bizans simyacıları, kendilerini Hıristiyanlığın doğa anlayışını inceleyen bireyler olarak tanıtmış ve simya çalışmalarını bu ekole uygun bir yol olarak sunmuşlardır. Simya kavramları Hıristiyan fikirleriyle uyumlu hale getirilirken bu uyumun kavramlarını ne ölçüde yansıttığı da ayrı bir tartışma konusudur. Çünkü, Hıristiyanlığa yapılan atıfların girişi öncelikle erken Bizans dünyasının sosyo-dinsel bağlamı tarafından belirlenmiştir. Bu bağlam, başlangıçta Hıristiyan olmayan diğer birçok sosyo-kültürel disiplini giderek Hıristiyanlaştırmış, fikir ve kavramlara uyarlanarak simya çalışmalarına dahil edilmiştir. Bu uzun, karmaşık asimilasyon ve disiplin süreci “İskenderiyeli Stephanus'un Dersleri” adlı eseri ile ilk kez simyanın doğal dünyaya ilişkin Hıristiyan bilgi biçimi olarak sunulmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Yeni bir çerçevede dini bir bağlam ortaya çıkarılmıştır. İçeriği Hıristiyan inancına ve uygulamalarına tam olarak uyumlu hale getirilemeye de Greko-Romen dini manzarasında güçlü bir şekilde temellenen teknik ve felsefi bir gelenek içinde yerleşik kalmaya devam etmiştir (Carlotta, 2022, s. 323-345).

Bizans'ta simya külliyatının tam olarak bir araya getirilmesi MS 7. yüzyıl ile MS 11. yüzyıl aralığını kapsamaktadır. Simya tarihçileri bu konuda hemfikir olsa da bu yüzyıllar arasındaki yaşanan gelişmeler tam olarak

bilinmek istenince çeşitli hipotezler öne sürülmüştür. İlk olarak simya çalışmaları MS 7. yüzyılda Herakleios'un (610-640) saltanatına damgasını vuran bir tür modaya sahip geniş bir hareket olarak algılanmıştır. İkincisi ise kaynakların “muhafaza” edilme sürecidir. Çünkü metinler son derece değişkenlik göstermektedir. Bu durum aslında hem manipülasyonların hem de kaynakların çokluğunu ortaya koymaktadır. Son olarak, az çok yeniden işlenmiş simya çalışmalarına, çağdaş metinlerin- özellikle de teknik tariflerin- dahil edilmesi bu entegrasyonunun canlılığına tanıklık etmiştir. MS 9-10. yüzyıllarda ise bahsi geçen simya külliyatı, koleksiyonlar ve derlemeler aynı türden sayısız başka külliyatın oluşumuyla sonuçlanan geniş bir ansiklopedik bilgi ağını oluşturmuştur. Bu kaynakların nasıl seçilip düzenlendiğini anlamamıza yardımcı olacak bir diğer bilgi ise derleyenlerin kimliklerini ve amaçlarını bilmek olacaktır. Çünkü bazı eserlerin sipariş üzerine hazırlanıldığı düşünülmektedir. Örneğin; Zosimos'un Eusebia'ya bölümleri gibi. Diğer yandan özellikle teknik içeren aletlerin tanımları aktarılırken, metnin bir atölye el kitabına çok benzemesi bazı derleyicilerin simyacı olduğunu göstermiştir. Ancak fazla teorik olan ve ilgi çekmeyen parçalar bir kenara bırakılarak, hızlı gerçekleştirilecek teknik tarifleri tercih eden simyacılar olmuştur. Bununla birlikte yazım hataları ile dolu metinler, pratik yapan bir simyacının eseri olarak da algılanmıştır (Mertens, 2006, s. 220-228). Sonuç olarak Bizans dünyasının kullandığı derleme yöntemlerinden kaynaklanan simya metinlerinin karmaşık geleneği genel olarak bu şekilde özetlenebilir.

Bizans'ta simyanın külliyatı dışında uygulanış biçimlerine dair bulgularda oldukça önem taşımaktadır. Çünkü Bizans döneminin el sanatları dikkate alındığında oldukça zengin bir kültürün yansıması olarak görülür. Bu noktada simya, antik çağda geliştirilen ve Bizans'a aktarılan maden işleme teknikleriyle de yakından ilgilidir. Lükse duyulan arzu toplumun alt katmanlarında da önemsenmeye başladıktan sonra bunun bir sonucu olarak fiyatları makul de olsa lüks malların üretimine olan ihtiyaç artmıştır. Altın ve gümüş işiyle uğraşanlar değerli metal alaşımların yapımı dışında taklit edilmesine olanak sağlayacak teknikler de aramıştır. MS 4. yüzyılın başlarında “Leiden ve Stockholm papirüsleri” altın ve gümüşün işlenmesine yönelik çeşitli tekniklere atıfta bulunan tarifler içermektedir. Metal alaşımın saflık derecesinin renginde bir değişiklik olmadan “iki katına çıkarma” sıcak metalleri sertleştirmek için soğuk bir sıvıya batırmak anlamında kullanılan “boyama” bu tarifler arasında yer almaktadır. Diğerleri ise siyah gümüş yapımı, metal nesnelerin yaldızlanması ve saflığını test etme yöntemleri, altın ve gümüşle kitap tezyinatı, değerli ve yarı değerli taşların işlenmesi, taklidi ve kumaşın nasıl boyandığına dair bilgileri içermektedir (Papathanassiou, 2020, s. 487-489).

MS 10. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar uzanan Bizans simya/kimya kodekslerinde metal işçiliğinin aynı dallarına özellikle de altın ve gümüş işçiliğine atıfta bulunulmuştur. Bu atıflar şu şekilde gruplandırılabilir; a) bakır ve demirin boyanması, kalıp imalatı, ince altın yapraklar vb.; b) incilerin temizlenmesi ve taklit inci yapma yöntemleri; c) kuyumculuk işi, özellikle altın ve gümüşün rafine edilmesi (arındırılması) ve birleştirilmesi, kitapların altın ve gümüşle tezhiplenmesi ve tel yapımı. Genel olarak işin yönteminden ve kullanılan malzemelerden bahsedilse de çeşitli iş türlerindeki malzemelerin oranları belirtilmemiştir. Bu noktada zanaatkar bilgilerini tam açıklamayarak sanatını belirli noktalarda gizlemeye çalışmıştır. Suda Sözlüğü'nde (M.S. 11. yy.) Yunanca'da "metali eritmek" anlamında kullanılan "χημεία" kelimesi altın ve gümüş yapımıyla ilgili bilgiler sunar. Bu süreci kaydeden eski kitaplar Diocletianus'un (284-305) emriyle yakılmıştır. Diğer yandan altın ve gümüş sikkeler üzerinde yer alan imparator ve imparatoriçenin tasvirleri ise emperyal bir ayrıcalık olarak darphane sistemini ön plana çıkarmıştır. Bu sistemin ayrıntıları Venedik'in en eski simya kodeksinde yer alan Biblioteca Marciana'da -Marc. gr. 299 (10-11. yüzyıl) görülmektedir. Kalıp yapımının genel yöntemi, kabartmaları ve bronz kalıpları detaylı bir şekilde açıklanmıştır. İmparatorluk darphanelerindeki zanaatkarların kalpazanlığı ise o kadar ileri bir boyuta taşındığı için bu kişiler sahte paranın ana kaynağı olarak görülmüş ve sahteciliğe karşı yasalarla ciddi bir tavır alınmıştır. Bizans elyazmalarında mevcut olan metinlerde yer alan bazı tekniklerin ise görünüşe göre Büyük İskender'in muazzam imparatorluğunun yaratılmasından sonra Arap etkisi dışında İran ve Hindistan'daki tekniklerden etkilendiğini göstermektedir (Papathanassiou, 2020, s. 486-489).

Sonuç olarak; MS 500 yılından önce simya oldukça marjinal bir faaliyet olarak görünse de MS 6. yüzyılda, simyaya yapılan atıflar giderek çoğalmıştır. Bu gelişmenin bir sonucu olarak sahtecilikte yaygınlaşmaya başlamıştır. Heraklius ile birlikte simya döneme uyumlu bir şekilde entegre edilerek gelişimini ilerleyen yüzyıllarda sürdürmeyi başarmıştır. Genel olarak Bizans dünyası simyaya olan ilgisini farklı şekillerde ortaya çıkarmıştır. Bunları şu şekilde özetleyebiliriz; a) Eski metinler, okundu, toplandı, bazıları kısaltıldı ya da özetlendi. Derleyicilerin faaliyetleri bu yazıların kurtarılmasına katkı sağlasa da yanlış çalışma yöntemleri orijinallerinin kaybolmasına yol açmıştır. Örneğin; Zosimos'un çalışmaları gibi; b) Olympiodoros'ta olduğu gibi sadece "yazı için bilgi toplamak" amacıyla yorum yazanlarda söz konusu olmuştur; c) Farklı koleksiyonlar oluşturulmuş, mevcut külliyatla bütünleştirilen teorik bilgiler pratik kullanıma uygun hale getirilmiştir; d) Bizans simyasının faaliyetleri sadece kendi coğrafyasında sınırlı kalmayarak birçok bölgede varlığını göstermiştir. Zira bunların izleri Suda'nın yanı sıra Photios ve George

Synkellos'un Kronografisi'nde ortaya çıkmaktadır. Tüm bu bilgiler ışığında simyanın Bizans kültüründeki yeri yadsınamayacak derecede önem arz eder (Mertens, 2006, s. 228-230).

Bizanslı bilim adamlarının İslam dünyasının simya metinleriyle ne ölçüde ilgilendikleri tam olarak bilinmemektedir. Durum ne olursa olsun, aslında geleneksel olarak "simya" konulu İslami metinlerle ilgili olduklarını biliyoruz. Bunun yanı sıra, Bizans ile İslam dünyası arasında süregelen entelektüel temasların olasılığını göz ardı eden bilim tarihine yönelik geleneksel bir yaklaşımda söz konusudur. Özellikle Bizans'ın teknik ve bilimsel alanlardaki Arapça metinlerle ilişkisine dair kanıtlar/çalışmalar eklendiğinde; simya ile ilgili antik Yunan ve Roma'dan erken Orta Çağ'a ve Araplara, Orta Çağ'da ise Araplardan Latin Batı'ya ve daha sonra Rönesans'ın etkisiyle İtalya'ya doğrusal bir aktarım gerçekleştirilirken, Bizans dönemi bu aktarımın yetersizliğine işaret eder. Çünkü Bizans'ın kütüphanelerinde yer alan simya külliyatı azımsanamayacak derecede fazladır. Kronolojik problem, MS 8. yüzyıl ve MS 10. yüzyıl aralığının yok sayılmasıyla ortaya çıkmaktadır ve bu yüzyıllar erken dönem kaynakları dikkate alınarak (MS 5-6. yüzyıl) refere edilmiştir. Ancak birçok metin/kaynak-Süryanice metinlerde dahil olmak üzere- MS 8. yüzyılın ortalarından itibaren Arapçaya çevrilirken, Bizanslı bilim adamlarının siyasi, dil ve dinsel sınırların ötesinde bu duruma kayıtsız kalması düşünülemez. Örneğin; 1204'te Latinlerin Bizans'ın başkenti Konstantinopolis'i yağmalayarak ele geçirmesine rağmen, Bizanslı bilginler kutsal gördükleri sanatlarını geliştirmeye devam etmiştir. Bütün bunlar; Bizans'ın Batı Afro-Avasya'da simya bilgisinin dolaşımında yer almaması, genel kuralın bir istisnası mıydı yoksa Bizans bilginleri ve yönetici kadrosu başından beri bu dolaşımın aktif katılımcıları mıydı? Tercih ettiğimiz varsayım, mevcut bilgilerimizdeki boşlukları nasıl doldurmayı seçtiğimize bağlıdır; bu durumu temsili olarak da algılayabiliriz ya da az sayıda bilim insanının çalıştığını ileri sürebiliriz. Geçtiğimiz yarım yüzyılın ortaya çıkarmaya başardığı şey tüm kanıtların bu kadardan ibaret olduğunu da düşündürebilir. Roberts, bilinen kanıtların sadece buzdağının görünen kısmından ibaret olduğunu söyler (Roberts, 2022, s. 559-580). Bu noktada 7353 (M) Envanter No'lu ısıtma kabı, aslında Bizans'ın Arap simyasıyla olan sürekli bir etkileşim hipotezinin uygulanabilirliğini ve hatta iki yönlü alışverişin devam etme olasılığını göstermesi açısından oldukça önem taşır. Bizans'ın yokluğu hipotezi, bu objelerin varlığı ile anlamını yitirmektedir.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde yer alan 7353 (M) Envanter No'lu ısıtma kabının benzer örneği dikkate alınarak boya üreten bir atölyeyle ilişkilendirilerek "boya tuzu elde etmeye yarayan" bir kap olabileceği önerisi,

Anadolu’da simyanın gelişim çizgisini ve süblimasyonun uygulanış biçimini göstermesi açısından oldukça önem taşır. Süblimasyon özellikle Orta Doğu’da boya elde etmek için kullanılmış ve en azından bu bölgede sürekli bir ticari aktarım söz konusu olmuştur (Stabel-Hansen, 1996, s. 156). Boyama ve kullanılan boyaların geçmişi çok erken dönemlere (MÖ 4. bin yılın sonları) dayanmaktadır. Bu anlamda Sümerler’in özellikle yünün ağartılması, boyanması ve dokuması üzerine oldukça gelişmiş oldukları bilinmektedir (Levey, 1955c, s. 625-629). Hammaddenin doğası değiştirilerek oluşturulan renkler ya da durum değişikliğini içeren zanaatsal faaliyetler erken dönemlerde büyü/sihir ile ilişkilendirilmiştir. Malzemelerin doğasını değiştirirken ucuz inorganik malzemelerden altın, gümüş gibi yeni malzemelerin yaratılması da simyanın temelini oluşturmuştur. Bununla birlikte Bizans’ın tekstili, el yazmaları, seramik, fildişi ve cam sanatları dikkate alındığında özellikle Anadolu’da MS 6-8. yüzyıl aralığında yoğun bir şekilde kullanıldığı söylenebilir. Süblimasyon işleminin MS 8. yüzyıldan itibaren Suriye ve Mezopotamya bölgesindeki (özellikle Şam ve sonra Bağdat) gelişimi dikkat çeker. Boya tuzu ile beyazımsı bir yüzey oluşturularak elde edilen eserlerin ilk üretim sürecinin Hint Okyanusu üzerinden ve uzun kervan yollarından getirilen Çin porselenini taklit etme girişimlerinin olması kuvvetle mümkündür. Ayrıca kurşun oksidin camlaştırılabilir bir malzeme olarak silikanın yerine kullanılması durumu da yine bu çevre bölgelerden öğrenilmiş olabilir. Diğer renklendirici maddeler ise MS 9. yüzyıl ile birlikte Endülüs’ün uzak bölgeleri de dahil olmak üzere tüm Arap dünyasında bilinmektedir. (Sáez Lara, 1997, s. 8-10).

7353 (M) Envanter No’lu ısıtma kabının İspanya Madrid Ulusal Arkeoloji Müzesi’nde sergilenen benzer örneği, kabın bu bölgede birlikte kullanılabilme ihtimali bulunan sırlı seramikten yapılmış alembik kapların ve ara aparatların incelenmesini de gerekli kılmıştır. Çünkü daha erken bir döneme ya da sonrasına tarihlenen benzer bir örneğinin tespit edilememesi karşılaştırma açısından eksik kalmıştır. Arkeolojik bağlamda, bu türden kaplara Endülüs topraklarında fazla sayıda rastlanılmıştır. Madrid Ulusal Arkeoloji Müzesi’nde sergilenen örneğe ek olarak (Foto. 8), Córdoba’daki dört ayrı bölgede yapılan arkeolojik kazıda hepsi aynı morfolojiye sahip beş örnek daha ele geçmiştir (Mendivil-Uceda, 2019, s. 615-621).

Konu ile ilgili bu sırlı seramik kapakların⁸ benzer örnekleri -cam da olmak üzere- İspanya dışında Kuzeybatı ve Orta Avrupa gibi birçok bölgede ele geçmiş ve çoğunlukla MS 9-11. yüzyıl aralığına tarihlendirilmiştir (Moorhouse, 1972, s. 79-121; Szymański, 2015; s. 208-223). Bu tür seramik buluntuların, süblimleştirme ya da damıtma işleminde gözenekli bir yüzey oluşturabileceği dikkate alınarak, dayanıklı olması açısından daha çok cam kapların tercih edilmesi kuvvetle muhtemeldir. Maden kapların ise kullanılmış olabilme ihtimali yüksek olsa da işlem sırasında asitin kusarak pas oluşturması yaygın kullanılmama nedeni olarak görülebilir. Küçük biçimsel değişiklikler dışında, süblimasyon işleminde kullanılan kap ve kapakların elde edilmek istenen basınca bağlı olarak damıtma için kullanılanlardan farklı olmadığı sadece boyutlarının değişkenlik gösterebileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Fotoğraf 8. Madrid Ulusal Arkeoloji Müzesi’nde yer alan alembik kap, M.S. 10. yy/kapak kısmı (Mendivil-Uceda, 2019, Fig. 357, s. 619) / *Alembic vessel in the National Archaeological Museum of Madrid, A.D. 10th century/ lid part.*

⁸ Aynı bir çalışma konusunu oluşturduğu için kapsamı sınırlı tutulmuştur.

Anadolu'da yapılan kazılarda ise daha çok Bizans mutfak kültüründe farklı türden gıdalar için kullanıldığı düşünülen ısıtma kapları ve küçük boyutlu koku şişesi gibi kozmetik ve tıp alanında kullanılan kaplar üzerine çalışmalar bulunmaktadır. Ancak yayınlanmayı bekleyen, formu tek başına ele alındığında tanımlanmasına yeterli veri sağlamayan ya da yanlış tanımlandırılan (bazı cam kapakların kandil olarak geçmesi vb.) birçok eserin mevcut varlığına da dikkat çekmek gerekir.

Madrid Ulusal Arkeoloji Müzesi'nde yer alan ısıtma kabının paraleli tespit edilmediği için araştırmacılar elde ki verileri dikkate alarak, 13. yüzyılın sonlarına kadar Hristiyan dünyasına geçmediğini ve bu aktarımda Valensiya ve Sicilya'nın Mudéjar çömlerinin büyük bir önem taşıdığını belirtmişlerdir (Sáez Lara, 1997, s. 10). Ancak İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde yer alan 7353 (M) Envanter No'lu ısıtma kabının tespiti Bizans simyası açısından oldukça önem taşımaktadır. MS 9. ve MS 10. yüzyıl aralığına tarihlendirilen bu kap Arap dünyası dışında Anadolu'da da aktif olarak kullanıldığını ve bilindiğini gösterir.

Tüm bu bulgular ışığında 7353 (M) Envanter No'lu ısıtma kabının konu ile ilgili benzer örneklerinin, Kuzeybatı ve Orta Avrupa'ya, İspanya'ya, Anadolu'ya ve diğer yerleşim bölgelerine nasıl ulaştığı sorusu ise ticaret ile cevaplanmaktadır. Bu kentlerin çoğunlukla, kıyı alanlara bitişik bir şekilde konumlandıkları görülür. Hem kıyı hem de merkez kentler ile olan ticari ilişkiler, karşılıklı olarak yeni dinamikleri (üslup, malzeme, işçilik vb.) ortaya çıkararak gelişimini sürdürmüştür. Ticari ilişkiler dikkate alındığında 7353 (M) Envanter No'lu ısıtma kabının -benzer örneği de dahil- kullanımı oldukça rahattır. Bu kaplar sayesinde zanaatkarlar küçük miktarlarda boyalar (tekstil, seramik, cam, süs eşyaları vb. için) elde edilebilecektir. Böylelikle var olan objeye istenilen şekil verilerek renklendirici maddelerin kullanımına kolaylık sağlanacaktır. Dolayısıyla damıtma ya da süblimasyon gibi kimyasal işlem gerektiren süreçler atölyeye gerek kalmadan portatif ve ulaşılabilir bir şekilde yapılacaktır. Bu bilgiler zanaatkârın kökeni ve muhtemel varış yeri ile ilgili soruların cevabını vermemiş olsa da kıyı alanlara olan bitişik konumları, başka yerlerden gelen zanaatkârların çalışabilmesi için uygun bir alan sağladığını gösterir. Bu durum daha geniş bir gezgin zanaatkâr ağını da oluşturmuş olabilir.

Martínez-García, Eski Mısır'dan gelen simya bilgisinin başlangıçta rahiplere ve iniysiye çıraqlara özgü olduğunu belirterek simyacıları iki gruba ayırmıştır. Bunlar; İskenderiyeli Yunan simyacıları gibi "yüksek statülü simyacılar" ve ihtiyaç duyulan her yerde sanatlarını uygulayan "gezgin simyacılar"dır. Gezgin simyacılar deneysel araştırmalarını maddenin birliğini temel alarak yürütmüş ve bazen sabun, sahte değerli taşlar-altın takılar

ve boyalar üreterek zengin olmuşlardır (Martínez-García, 2016, s. 474). Zanaatkarlar (boyacı) ise simyacıların önerdiği gibi bir atölye açmak ya da icatlarını korumak için astrolojiye ve büyüye inanmışlardır. Ancak Zosimos boyama sürecinde astrolojik etkiye inanan simyacıları ve iyi sonuçlara ulaşmak için ilerlenmesi gereken prosedürleri açıklayan eski yazarların kitaplarının incelenmesini eleştirmiştir. Bu durum şu soruları beraberinde getirmiştir: Benzer özelliklere sahip oldukları düşünülen ve uzmanlaşmış atölyelerde çalışan zanaatkarlar ve simyacılar arasındaki bağlantı neydi? Bu iki grubu birbiriyle etkileşime zorlayan koşullar ya da çıkarlar mı vardı? ya da zanaatkarlar ve simyacılar hammadde ve fikir alışverişinde bulundular mı? Zanaatkarlar ile simyacılar arasındaki olası bağlantılar gözden geçirildiğinde Martínez-García, bu ilişkinin muhtemelen büyüyen zengin bir "orta sınıf"ın değerli gördüğü kabuklu deniz hayvanından elde edilen mor boyanın ya da bu boyayı taklit eden renklerle boyanmış giysi ve kumaşlara olan taleple bağlantılı olduğunu düşünmüştür. Bu noktada simyacıların nerede çalışmış oldukları da ayrıca önem taşır. Boyama atölyeleriyle ilgili "Βαφεῖον" (boyacı) ve "πορφυρεῖον" (mor) gibi yunanca terimlerin hiçbiri, Bizans külliyyatı içerisinde değerlendirilen kaynaklarda tespit edilememiştir. Bu terimlerin bulunamaması, özellikle boyama atölyelerinde yürütülen faaliyetler ile simyacıların çeşitli sanatlar arasındaki bazı benzerlikleri dikkate alındığında oldukça önemlidir. Mesela Pseudo-Democritus (MS 1-2. yüzyıl) olarak bilinen simyacı, yünü sahte mora boyamak için farklı yöntemlerle ilgili çeşitli boyama tekniklerini anlatan dört kitap yazmıştır (Martínez-García, 2016, s. 471-479).

Antik dönemde bir simya laboratuvarının 16-17. yüzyıllardaki bir kimya laboratuvarına benzemesi pek olası değildir. Birincisi, Eski Mısır'daki atölyeler erken dönem simya metinlerinde yer alan anlatımlardan farklı olarak boyama gibi tek bir faaliyete odaklanmıştır. Simyacıların papirüslerde ya da Pseudo-Democritus'un dört kitabında anlatılan süreçlerin tamamının tek bir atölyede uygulanabilmesi mümkün değildir. Çünkü bu teknikler, uygulamada benzer olmasına rağmen kullanım sürecinde farklı araçlar gerektirmiştir. Martínez-García, simyacıların çeşitli sanatlar veya tekhnai/τέχναι (matematiksel sanat) ile ilgilenirken geleneksel zanaatkarların ise boyama gibi tek bir sanatta uzmanlaşmasını dikkate değer bir fark olarak belirtir (Martínez-García, 2016, s. 476).

Bununla birlikte 7353 (M) Envanter No'lu ısıtma kabının döküm tekniği ile biçimlendirilmesi, çok sayıda üretimine olanak vermesi ve standart formların hızlı bir şekilde yaygınlaşmasına aracı olması açısından da oldukça önem taşımaktadır. Tanımlamaları ve örneklemeleri oldukça kısıtlı objeler olsa da daha fazla araştırma ile konu geniş bir perspektif ile bakmamıza olanak tanıyacaktır.

SONUÇ

İstanbul Arkeoloji Müzelerinde yer alan 7353 (M) Envanter No'lu ısıtma kabı, Bizans dönemi dikkate alınarak genel bir çerçevede incelenmiştir. Bu çalışmanın sonucu Bizans Dönemi'ne sadece malzeme açısından değil aynı zamanda simya külliyatına tarihsel ve bölgesel etkileriyle de katkı sağladığı düşünülmektedir.

Isıtma kabının, Madrid Ulusal Arkeoloji Müzesi'nde yer alan paralel örneği dışında, daha erken bir döneme ya da sonrasına tarihlenen benzer bir örneğinin tespit edilememesi karşılaştırma açısından eksik kalmıştır. Ancak, eldeki veriler dikkate alındığında süblimasyon işleminin uygulamaları sadece bir bölge ya da kent ile sınırlı kalmamıştır. Olası dağılım biçimleri, Akdeniz bölgesi ile kurulan özel temasların ön planda olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak bu çalışmanın kapsamlı bir şekilde incelenmesi, Anadolu'daki yerinin belirlenmesi, yakın coğrafya ile karşılaştırma ve değerlendirmelerin yapılması, bu konudaki boşluğu doldurması açısından çalışmanın gerekliliğini ve özgünlüğünü de vurgular.

TEŞEKKÜR

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki çalışmalarım sırasında yardımlarını esirgemeyen müze müdürü Rahmi ASAL'a, arkeolog Gülbahar BARAN ÇELİK'e, arkeolog Emir SON'a göstermiş oldukları ilgi ve desteklerinden dolayı çok teşekkür eder, şükranlarımı sunarım.

KAYNAKÇA

- Acién, A. M., Castillo-Galdeano, F., Martínez-Madrid, R. (1990). Excavación de un barrio artesanal de Bayyana (Pechina, Almería). *Archéologie Islamique*, 1, 147-168.
- Anawati, G. C. (1996). Arabic alchemy. R. Rashed (Ed.), *Encyclopedia of the History of Arabic Science* (s. 853-886) içinde. Routledge.
- Arın, G. (2006). *Kimya mühendisliğinde ayırma teknikleri*. Önder Matbaacılık.
- Aycan, H. Ş. (2020). Çağdaş kimyanın kökleri. *JOTCSC*, 5(1), 95-110.
- Aydın, A. K. (2016). Osmalıda simyadan kimyaya geçiş süreci. *Dört Öge*, (9), 105-114.
- Belgiorno, M. R. (2017). *Behind distillation: A research born after the discovery in Cyprus of 2000 BC alembics*. US: De Strober Publisher.
- Belgiorno, M. R. (2020). Ancient distillation and experimental archaeology about the Prehistoric apparatuses of Tepe Gawra, *EXARC Journal Issue*, 2, Erişim Adresi: <https://exarc.net/issue-2020-2/ea/ancient-distillation-and-experimental-archaeology> .
- Brown, J. C. (1913). *A history of chemistry: From the earliest times till the present day*. J.& A. Churchill.
- Burckhardt, T. (1997). *Alchemy: Science of the cosmos, science of the soul*. KY: Fons Vitae.
- Burke, M. (2014). *Advent and psychic birth*. Fisher King Press.
- Carlotta, V. (2022). Introducing Greek alchemy to christianity. Inclusion and exclusion of religious elements in Stephanus's lessons. *Arys: Antigüedad: religiones y sociedades*, 20, 323-348.
- Kahya, E. (2007). İbn Sina'da kimya. *Bellekten*, LXXI/260, 19-52.
- Karakuş, N. & Hacismailoğlu, M. İ. (2023). Kimya ilminin öncüsü olarak kabul edilen bir Emevî veliahtı: Hâlid b. Yezîd. *Diyanet İlmî Dergi*, 59, 1157-1178.
- Karaman, H. (2004). Bir biyografi denemesi: Ebû Bekir er-Râzî. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(6), 101-128.
- Levey, M. (1955a). Evidences of ancient distillation, sublimation and extraction in Mesopotamia. *Centaurus*, 4(1), 22-33.
- Levey, M. (1955b). Some chemical apparatus in ancient Mesopotamia. *Journal of Chemical Education*, 32 (4), 180-183.
- Levey, M. (1955c). *Dyes and dyeing in ancient Mesopotamia*. *Journal of Chemical Education*, 52, 625-629.
- Linden, S. J. (2003). *The alchemy reader: From Hermes Trismegistus to Isaac Newton*. Cambridge University Press.
- Lippmann, E. O von (1919). *Entstehung und ausbreitung der alchemie; mit einem anhang: zur älteren Geschichte der Metalle; ein Beitrag zur kulturgeschichte*. Berlin J. Springer.
- Martin, S. (2006). *Alchemy and alchemists*. Harpenden, Hertfordshire: Pocket Essentials.
- Martínez-García, M. J. (2016). Alchemists or dyers? The art of dyeing in the Greco-Roman Egypt. M.S. Busana vd. (Ed.), *Proceedings of the VIth International Symposium on Textiles and Dyes in the Ancient Mediterranean World (Padova - Este - Altino, Italy 17 – 20 October 2016)* (ss. 471- 479) içinde . Zaragoza: Portico libros.
- Mendivil-Uceda, M. A. (2019). *Alfajar Assaraqusti: Cerámica Andalusí en el teatro Romano de Zaragoza* [Unpublished Tesis Doctoral]. Universidad de Zaragoza.
- Mertens, M. (2006). Graeco-Egyptian alchemy in Byzantium. P. Magdalino & M. Mavroudi (Ed.), *The Occult Sciences in Byzantium* (s. 205-230) içinde. Geneva: La Pomme d'or S.A.
- Moorhouse, S. (1972). Medieval distilling-apparatus of glass and pottery. *Medieval Archaeology* 16, 79-121.
- Nasr, S. H. (1968). *Science and civilization in Islam*. Harvard University Press.
- Papathanassiou, M. K. (2020). The occult sciences in Byzantium. S. Lazaris (Ed.), *A Companion to Byzantine Science* (s. 464-496) içinde. Brill.
- Principe, L. M. (2013). *The secrets of alchemy*. University of Chicago Press.

- Roberts, A. M. (2022). Byzantine engagement with Islamicate alchemy. *Isis*, 113(3), 559-580.
- Ruska, J. F. (1935). Übersetzung und Bearbeitung von al-Razi's Buch Geheimnis der Geheimnisse, *Quellen und Studien zur Geschichte der Naturwissenschaften und der Medizin IV* (3) (s. 1-87 = Tekrar basım s. 153-238) içinde. Springer.
- Sáez Lara, F. (1997). *El sublimador andalusí, La alquimia en al-Andalus: técnicas para obtener sustancias colorantes*. Pieza del mes, Madrid: Museo Arqueológico Nacional, 2-11.
- Sezgin, F. (1971). *Geschichte des arabischen schrifttums*. Band IV, Brill.
- Sezgin, F. (2008). *İslam'da bilim ve teknik*. Cilt IV, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.
- Şekerci, A. E. (2014). Roger Bacon as an encyclopedist. *Milel ve Nihal*, 11(2), 103-138.
- Stabel-Hansen, J. Z. (1996). Una nota contributiva a la historia de la tecnología en al- Andalus: ¿ los más antiguos sublimadores conocidos?. *Boletín del Museo Arqueológico Natural*, Vol. 14, 153-156.
- Szymański, M. (2015). Przyczynek do identyfikacji średniowiecznej aparatury destylacyjnej w Polsce. *Acta Universitatis Lodziensis Folia Archaeologica*, 30, 208-223.
- Tez, Z. (2017). *Kimyanın gizemli arka bahçesi: Simya*. Hayy Kitap.
- Tihon, A. (2013). Science in the Byzantine Empire. D. C. Lindberg & M.H. Shank (Ed.), *The Cambridge History of Science Vol. 2* (s. 190-206) içinde. Cambridge University Press.
- Tramer, A., Voltz, R., Lahmani, F., Szczepinska-Tramer, J. (2007). What is (was) alchemy?. *Acta Physica Polonica A*, Vol. 112, 5-18.